

A BUDAPESTI
ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ-INTÉZET
ÉRTESÍTŐJE

AZ 1880–1881-iki TANÉVRŐL.

—❧—

MEGELŐZI:

ÁBRAHÁM IBN EZRÁ

MINT GRAMMATIKUS.

ADALÉK A HÉBER NYELVTUDOMÁNY TÖRTÉNETÉHEZ.

IRTA

Dr. BACHER VILMOS,

TANÁR.

BUDAPEST, 1881.

NYOMATOTT A MAGYAR KIR. EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

ÁBRAHÁM IBN EZRÁ

MINT

GRAMMATIKUS.

IRTA

Dr. BACHER VILMOS,

TANÁR

B e v e z e t é s .

1.

Ábrahám b. Méir Ibn Ezrá született a 11. század utolsó tizedében, Toledóban; de hazájának Kordovát tekintette, három nagy grammatikus, Abulvalíd Mervân Ibn Ġanâch, Sámuel Ibn Nagdêla és Mózes Ibn Ġikatilla híres hazáját. Meghaladta már az élet közepét, midőn a legbővebb tudomány birtokában elhagyta szülőföldjét, hogy azt visszont többé ne lássa. „Minden helyen tartózkodva, könyveket szerevezve és a tudás titkait fejtegetve“,¹⁾ majdnem harmincz éven át, 1167-ben történt haláláig, viselte a keresztény Európa országaiban vándortanító és vándoriró sajtószertű életét. Prófétaja volt ő az arabs-zsidó tudománynak az arabs nyelvet nem tudó franciaországi, olaszországi és angolhoni zsidóknál, a kik héberül irt munkáit kinyilatkoztatások gyanánt fogadták. Azon tudományok közt, melyek bátor és szellemes fejtegetőjévé lett az „Edóm országaiban“ élő zsidóknál, első sorban áll a héber nyelvtan tudományos előadása. Hogy milyen történeti jelentőség illeti Ibn Ezrá e téren irt műveit, azt legvilágosabban mutatja Jehûdá Ibn Tibbón, I. E. fiatalabb kortársának és így megbízható tanúnak közetkező nyilatkozata²⁾: „Minthogy a Franciaországban és a kereszténység többi országaiban élő diaspora fiai nem ismerik az arabs nyelvet, az említett iratok — t. i. a spanyol grammatikusok munkái — hasonlók voltak előttük a bepecsételt könyv beszédeihez, és csak a héberbe átfordíttatásuk által hozzáférhetőkké lettek nekik. Ezen zsidók egyikének, egy előkelő ifjúnak³⁾ használatára fordí-

¹⁾ בכל מקום גרתי ספרים חברתי וסודות ביארתי. I. E. költeményéből, kiadta Luzzatto, Kerem Chemed IV, 138.

²⁾ Abulvalíd nyelvtana fordításához irt előszavában, Rikmá, ed. Goldberg p. II.

³⁾ לאחד מחבריהם ומכני נשיאיהם. Úgy látszik hogy מחבריהם helyett

totta Mózes b. Sámuel Ibn Ġikatilla Jehúdá Ibn Chajûg két könyvét — a gyöngé mássalhangzójú és a kettőzött mássalhangzója igékről —; ezen fordítás pedig őriztetett általuk jel és emlék gyanánt, míg a tudós rabbi Ábrahám Ibn Ezrá országaikba jött és szintén segítette őket e tárgyban: rövid munkákat szerzett, melyekben gyönyörű és értékes dolgokat egyesített.* ⁴⁾ Ezen méltánylással meg van adva az álláspont is, melyből Ibn Ezra grammatikai iratai szemlélendők. Tankönyvek azok a szó igazi értelmében, a melyek nem tarthatnak igényt arra, hogy haladást jelöljenek a tudományban. Inkább az volt czéljük, hogy a nem-arabs nyelvű zsidóknak közvetítsék azon nyelvtani rendszer ismeretét, melyet több mint száz évvel előbb megalapított Jehúdá Ibn Chajûg és melyet tovább fejlesztettek ennek tanítványai és utódjai. Ezen iratok az első héberül írt munkák a maguk nemében ⁵⁾ és egyszersmind népszerű előadásai oly tudománynak, mely mind alaptételeiben mind eredményeiben új és ismeretlen volt azon olvasó közönség előtt, melynek ajánlta szerzőjük.

2.

A jellemzett czél legtisztábban mutatkozik Ibn Ezrá első ide való művében, a „Széfer Mőznájim“ — „mérleg könyve“ — czímű munkában, melyet 1140 körül írt Rómában. ⁶⁾ E könyv „birája legyen minden igetőalak mértékének — héberben súlyának — és azért mérlegnek nevezte a szerzője“; ⁷⁾ ezt olvassuk a beve-

olvasandó : מבחוריהם; mert Mózes Ibn Ġik. azt, kinek számára fordította Ibn Chajûg munkáit, Izsákot a „fejedelem“ R. Salamon fiát, fordításának bevezető szavaiban és két utóiratában (l. Nutt kiadását : שלישה ספרי דקדוק London 1870, I., 98. és 120. l.) mindig így jelöli : בחור חמר.

⁴⁾ יהיו בידם למשמרת, לאות ולמוכרת, עד אשר בא ההכם ר' אברהם בן עזרא בארצותם ועזר להם גם הוא בענין הזה בחיבורים קצרים, כולל בהם דברים נחמדים ויקרים. Ezen idézet első szavait alkalmasint úgy kell érteni, hogy Ibn Ġik. fordítása őriztetett és becsültetett ugyan, de nagyobb hatást nem gyakorolt.

⁵⁾ L. Rappoport megjegyzését a Parchon, Stern által eszközött kiadásához írt bevezetésben. p. XV.

⁶⁾ I. E. egyes munkáinak chronologiai meghatározását illetőleg utalok Grätzre, Geschichte der Juden, VI. köt. 8. jegyzet, és Halberstamra, a Széfer Haibbúr kiadásához (Lyk 1874) írt bevezetésben.

⁷⁾ והוא יהיה דיין למשקל כל בנין ועל זה הענין קראו מאזנים. I. E.

zető költemény utolsó versében. És a bevezetés végén így szól I. E.: „Ezen könyvet azért írtam, hogy tanítsam a tőalakok alapjait; de előbb azon kifejezéseket — műszókat — kell magyaráznom, melyek a nyelv természetes jelenségeit határozzák.“⁸⁾ Azonban a mit csak előkészítésnek hirdet a könyv czélba vett tartalmához, az ige tőalakjaihoz, az lett munkája főtárgyává.⁹⁾ Annak legnagyobb részét ugyanis a nyelvtanban előkerülő műszók értelmezése foglalja el, és minden egyes műszó külön cikkben tárgyalatik kisebb nagyobb terjedelmességgel, megvilágítva szabályokkal és példákkal. — Ily módon a Mőznájim könyve a héber nyelvtan műszótárává lett, mely cikkei egymásutánjában sem betűsorrendet sem tárgyi rendszert nem követ ugyan, de mégis bizonyos elvet mutat szerkesztésében, mely könnyíti az eligazodást és alkalmassá tette a művecskét, hogy vezérfonalul szolgáljon a héber nyelvtan ismeretéhez. Kezdetét képezik szakaszok a magánhangzókról és a hangtan más pontjairól; azután jönnek tarkább sorrendben a szóképzést illető szakaszok. Az igezők fejtegetésére természetes átvezetőkül szolgálnak az ige-

e könyvét מאונים ספר cím alatt idézi a pentateuchi commentárja következő helyein : Gen. 49, 6, Lev. 26, 8, Num. 7, 3, és 7, 71, Deut. 32, 6, továbbá Szezáth jéther 155. sz., Száfá berúrú, a bevez. végén; מאוני הלשון 'ס cz. alatt Jób commentárjában : 36, 32 és 37, 6. E teljesebb czím : מאוני לשון הקודש, a melyet a párizsi nemzeti könyvtár egy kézírata mutat, (l. Catalogue des manuscrits hébr. 226. l., 1221, 3. sz.), a könyv első kiadója, Élijá Lévíta által is alkalmaztatott (l. a דקדוקים cz. gyűjteményt, Velence, 1546, p. 195—236), és megtartotta Heidenheim is az ő kiadásában (Offenbach 1791), míg az altonai kiadás (1770) czímlapján ezt olvassuk : ס' מאונים הקדש. — Az Ibn Ezrá választotta könyvezímre nézve megjegyzendő, hogy a „mérleg“ képét sokszor használták a tudományos előadás megjelölésére (l. Steinschneider, Catal. Bodlej. p. 1000); de különösen tanulságos e tekintetben Menáchém b. Szárúk nyelvhasználata (Machbereth, ed. Filipowski, London, 1854), a kinél משקלת המלה (66 b) és הלשון משקלת (6 a) mellett e rokonértelmű kifejezéseket is találjuk : מאוני המלים (14 a) és מאוני המלה (30 b), a mik ugyanazt jelentik, mint המשקלת ד' המלה (18 b, 28 b, 51 b).

⁸⁾ וזה הספר חברתיו להודיע עקרי הבנינים לכן לא יתכן שאבאר אותם לכן — עד שאפרש בתהלה כל הדברים הנזכרים שהם תולדות הלשון szó itten, mint sokszor Ibn Ezránál, annyit jelent mint אכן, megfelelőve az arabs لکن-nak.

⁹⁾ Erre czéloz a munka végén is, mondva : תוצאות הלשון שהברתי : בספר הזה.

nemek —, idők- és módokról szóló szakaszok.¹⁰⁾ A tárgyalt műszók, a melyek egyszersmind az egyes cikkek föliratai¹¹⁾ — számuk 59 — sajtáságos módon vannak képezve: mind hímnemű többesszámú raggal kepezett szók.¹²⁾ Ebben I. E. valószínűleg Dúnás b. Labrât példáját követte, a ki Menáchém b. Szárúk elleni vitairata. bevezetésében¹³⁾ fölállítja a héber nyelvtan megismerésének mintegy programját, és ezen alkalommal hasonló módon alkotott műszók egész sorát adja.¹⁴⁾ A Móznájim bevezetésében adja I. E. a héber nyelvtudományról írt előbbi munkák áttekintését is, a melyben e tudomány történetének legrégebbi okiratát bírjuk.¹⁵⁾ A könyv végén arra figyelmezteti az olvasókat, hogy a grammatikusok számos munkákat írtak az érintett nyelvtani fejezetek mindegyikéről.¹⁶⁾ I. E. ezen első nyelvtani művében többnyire rövidséggel ír és kitérésektől tartózkodik.¹⁷⁾

¹⁰⁾ I. E. maga az átnemható igékről szóló szakasz elején figyelmeztet a főtárgyához való átmenetre: **שית לבך מעתה לבנינים**. — Hiányzik egy külön cikk az infinitivusról; azonban az illető mondatok olvashatók a részeseülőről szóló szakasz végén (ed. Heid. 48 b.)

¹¹⁾ Egyszer **יער** fölirattal jelöltetik egy jegyzet (a velencei kiadás 234 a lapján). Heidenheim kiadásában (57 a) ebből hibásan **שאר** szó lett, és ez a jegyzetet kezdő két szóval tévesen így lett összevonva: **שאר נאוני הלישון**.

¹²⁾ Még olyan nyelvi jelenség is, mely csak egy példában felmutatható, többesszámú kifejezéssel jelöltetik, t. i. az egyetlen egy betűből álló szócskára (**ה** Deut. 32, e) a **האחדים** műszót használja.

¹³⁾ **ס' תשובות דונש**, Criticae Vocum Recensiones ed. Filipowski, London 1855, I. különösen 6 a.

¹⁴⁾ . . . וגם להבין הנקראים ולא נכתבים, והנכתבים ולא נקראים . . . והמלאים והחסרים, היתרים, הכרותים, הסמוכים, והטפילים, והקלים, והכבדים . . . והנוהגים אחרים. ולשון הוברים והנקבות . . . Ezen műszók közt néhányan Móznájimban is találhatók. Csak látszólagos műszók Ibn Ezránál ezek: **הנמצאים** és **הנקראים**, mert csak ezen pótlékkal: **עם אה"ע** vagy **לפני אה"ע** van értelmük.

¹⁵⁾ L. Dukes, Beiträge zur Geschichte der ältesten Auslegung und Spracherkklärung des A. T. II. köt., 2. és köv. II.; Munk, Notice sur Aboulwalid p. 41 s köv.; Neubauer, Notice sur la lexicographie hébr. p. 156 s köv., 201 s köv.; Steinschneider, Bibliographisches Handbuch, p. XI s köv. V. ö. az V. sz. mellékletet ezen értekezés végén.

¹⁶⁾ . . . ספרים רבים הברו המדקקים בכל שער ושער . . .

¹⁷⁾ **לא אהריך**: A hangzókról szóló szakasz végén (11 a) ezt mondja: **לא אהריך, ולא ארצה להאריך**, más helyen (51 b) **והמבין יוכל להוציא דברי מתוך דברי**

A Móznájim könyvének utolsó szakasza beszél a kettőzött mássalhangzójú igékről és azon megjegyzéssel végződik, hogy ezen igék teljes fejtegetése az Ibn Chajúg róluk nevezett munkájában található.¹⁸⁾ Ebből azt szabad következtetni, hogy I. E. akkor már befejezte volt az Ibn Ch. munkáinak szintén Rómában készült fordítását, mert különben nem utalhatta volna reájuk olvasóit, kik csak héber nyelven érthették azokat. Hogy pedig Ibn Ğikatilla régibb fordítása Olaszthonban nem volt elterjedve, ezt eléggé bizonyítja azon egy tény, hogy I. E. új fordítást talált szükségesnek. Ő maga ismerte elődjének munkáját, és a Móznájim bevezetésében azt mondja róla, hogy „a nyelvtan könyveit“ értelmezte és sok olyant tett hozzá, mi az előbbieket előtt ismeretlen vala.¹⁹⁾ E kifejezés „értelmezte“ jellemzi Ibn Ğik. művét: ő eredetijét nem csak héberre fordította, hanem bővítette is pótlékokkal és értelmező jegyzetekkel. A két fordítás²⁰⁾ összehasonlítása főleg a két grammatikus terminológiájára nézve volna tanulságos. Ez azonban itt messze vezetne benünket, és azért csak néhány részlet említettessék az alant olvasható jegyzetben.²¹⁾ Általában azt mondhatni, hogy I. E. kife-

¹⁸⁾ ובספר הכפל שחיבר ר' יהודה בעל הדקדוק תמצא כל דרכי פעלי הכפל מבוארים.

¹⁹⁾ באר ספרי הדקדוק גם הוסיף ענינים לא ידועים הקדמונים. Nem szorulunk Dukes (Beiträge, II, 182, 1. j.) azon hozzávetésére, hogy kiestek e szavak: „Jehúdá Ibn Chajúgtól“, mert a **הדקדוק** már magában a nevezett író nyelvtani művét jelenti, míg **הדקדוק** alatt az egyes könyvek értendők. Azért Ibn Chajúg neve mellett néha ezt a jelzőt olvassuk Ibn Ezránál: **הדקדוק**, és a neve említése nélkül is így jelöli, például az Exodus rövidebb kommentárjában (Prágai kiadás 7, l.): **מלה זרה** (Ex. 2, 4) **וחתב** **הדקדוק** **בעל** **הדקדוק** **וכבר** **הזכירה** **בעל** **הדקדוק**.

²⁰⁾ Ibn Ğik. fordítását kiadta Nutt (l. 3. j.). Azon Della Torre-féle, eredetileg Luzzatto-féle kézirat, melynek másolatát használta Nutt (VIII. l., 4. j.), jelenleg az országos rabbiképző könyvtárának tulajdona. Ibn Ezrá fordítása megjelent 1844-ben Dukes és Ewald Beiträge című gyűjteményének III. kötetében. A két fordítás viszonyáról az arabs eredetihez l. Derenbourg, Opuscules et traités d'Aboulwalid, Paris 1880, p. CXIX és köv.

²¹⁾ Gyök, gyökhangzó (**أصل**) Ibn Ezránál mindig **שרש**, Ibn Ğik.-nál **דבור** **לשון** vagy **מבטא**, I. E. szerint (**لفظ**) **עיקר** vagy **מדבר** **לשון**. A hol I. E. ezt írja: **יבטאו**, ott olvassuk Ibn. Ğik.-nál:

jezsmódjában következetesebb a régibb fordítónál és másrészről iparkodik szokásosabb és olvasóköre előtt ismertebb héber szókat alkalmazni, akkor is, ha nem teljes hűséggel adnák vissza az arabs eredetit. A gyöngé mássalhangzójú és a kettőzött mássalhangzójú igékről szóló két könyvön kívül fordította I. E. Ibn Chajug egy harmadik könyvét is: „a pontozásról“ (héber hangtani jelekről), melyet Ibn Ğik. nem fordított ugyan, de — mint I. E. művéből értesülünk — más iratokból vett pótlékokkal megtoldotta.²²⁾

4.

A 1145. év nyarában Lucca városát nevezi I. E. lakóhelyének;²³⁾ és ugyanazon év őszének elején befejezte Mantuában a Czáchóth ezimű könyvet.²⁴⁾ Ennélfogva a Luccában írt két nyelvtani munka²⁵⁾ 1145 előtt keletkezett. Az egyik neve Sze fáth Jéthér;²⁶⁾ nem a nyelvtannak compendiuma az, hanem védirat Szaádja Gáon mellett Dúnás b. Labrát kritikája ellen. Ezen támadó szellemű nyelvtudós a héber nyelvtudomány két megalapítója ellen, Menáchém b. Szárúk és Szaádja ellen egyaránt fordította gyakran találó, de olykor makacsodó és jogtalan, éles

הנו; a mi az egyiknél הרגשה, az a másiknál טעם. A gyöngé mássalhangzók nyugvását (eltünését a kiejtésből) I. E. נה igével, Ibn Ğik. סתר igével fejezi ki. A héber nyelv I. E.-nál mindig לשון הקדש, Ibn Ğik.-nál לשון העברים ל' עברית vgy.

²²⁾ E fordítást kiadta Dukes, Beiträge III, 179—204, és Nutt i. h. p. 120—132, ez utóbbi az arabs eredetijét is (u. o. a függelékben I—XV). V. ö. Derenbourg i. h. 5. jegyzet. E fordításban találunk egy I. E.-tól származó jegyzetet, e felirattal: אמר אברהם המתרגם (Dukes 185, Nutt 124).

²³⁾ A Jesájá könyve commentárja utóiratában: באייר שנת תתק"ה. לעולם בלוקא עיר מושבי. Hogy az évszám helyes és nem kell helyébe ezt tenni: תתק"ה, jól bizonyítja Halberstam (i. h. 12 l.) Grätz állítása ellen.

²⁴⁾ L. alább 78. j.

²⁵⁾ Száfá berúrá, a bev. végén (ed. Lippmann p. 15 a): ובעיר לוקא 'ס' היסוד ושפת יתר.

²⁶⁾ 'ס' שפת יתר ed. Lippmann 1843. L. Steinschneider, Cat. Bodl. 2201 s köv. Elöttem van e műnek Pinsker által eszközölt másolata (az alább említendő gyűjteményben), a melyből Geiger, Jüdische Zeitschrift IV, 293 s köv., variánsokat közölt. Ezen másolat a Lippmann-féle kiadás 74. számával végződik, ezen bezáró számot pedig a 70—73 sz. cikkek helyett előzik meg a 88—91. számúak.

birálatát; I. E. pedig, ki Egyiptomból hozta magával a Száadja elleni vitairatot²⁷⁾, indítva érezte magát, hogy a köztiszteletben álló Gáónt védelmezze kemény megtámadója ellen.²⁸⁾ Védíratában igazi ügyvivői eljárást követ: Száadját ott is védi, hol az ellenfél birálatát helyesnek kell elismernie. Innen jön, hogy bibliai commentárjaiban épen Dúnás azon nézetét adja, mely ellen a Szezáth Jétherben védelmezte volt Száadja nézetét.²⁹⁾ Sokszor abban áll a védelme, hogy Sz. és D. nézeteit egyaránt helyeselhetőknek mondja,³⁰⁾ vagy pedig egyaránt elvetendőknek.³¹⁾ A hol már meg kell engednie, hogy Száadja tévedett, legalább a tévedést lehetőleg mentegeti,³²⁾ míg az ellenfélnek pontatlanságait es hibáit leleplezi ott is, hol kénytelen a kérdés lényegében igazat adni neki.³³⁾ E védíratát azért a nyelvtani munkák közé sorolja I. E., mert főleg nyelvtani kérdések tárgyalatnak benne. A bevezető versekben³⁴⁾ „a nyelvtan tudományáról szóló könyvnek“ nevezi. E név Szezáth Jéther vagy a munka apologiai irányát jelöli,³⁵⁾ vagy pedig a

²⁷⁾ תשובות דונס הלוי בן לברט על רס"ג, ed. R. Schröter, Breslau 1866.

²⁸⁾ נדבה רוחי אותי להציל דברי הנאון מיד ארונים קשה. Bevezetés.

²⁹⁾ V. ö. a 2. sz. cikket a Commentárral Num. 24, 6-hoz, továbbá 3. sz. és Comm. Jes. 27, 11; 15. sz. és Comm. Zs. 47, 4; 28. sz. és Comm. Zs. 8^x, 6; 92. sz. és Comm. Jes. 7, 1.

³⁰⁾ L. a köv. számokat: 5, 6, 37, 42, 47, 57, 89 b, 96, 102.

³¹⁾ L. a 35., 58., 100. sz.

³²⁾ L. a következő számokat: 4, 9, 10, 13, 20, 31, 43, 63, 70, 74, 88.

³³⁾ L. a köv. számokat: 12, 17, 25, 33, 36, 83. Csak ritkán bevallja egyszerűen, hogy Dúnásnak igaza van, mint p. 94. sz.: **והדין עם ר' ארונים**. Egyszer (18. sz.) diadalmaskodva így kiált föl, egyuttal parodizálva Dúnás azon modorát, hogy birálatá egyes szakaszait rimes mondatokkal befejezte: **והנה ר' ארונים פירש מצודתו וילכוד יחידתו**.

³⁴⁾ **ספר יסוד (בסוד) דקדוק כמו כתר** **ספר יבנס לב כמו נתר**
ספר בשם תלמיד שמו חיים **ספר יגלה לו דבר סתר**
ספר לאברהם בנו מאיר **ספר קראהו (קראתיהו) שפת יתר**

Pinsker kéziratában az első versben **יסוד דקדוק** helyett ezt olvasuk: **בסוד דקדוק**; ehhez hasonlót találunk Salamon Ibn Gabirol nyelvtani költeménye 23. versében (I. Parchon ed. Stern p. XXIII): **תיתי בלבי לעשות ספר**: **בסוד דקדוק שפת קדיש**.

³⁵⁾ Akkor egyenes czélzást tartalmaz a Példabeszédek 17, 7 versére: **לא נאווה לנבל שפת יתר**, és I. E. már munkája czímében ostromozná Dúnás illetlen és fennhéjázó beszédmódját Száadja ellen.

héber nyelvet, mint „a legkivalóbb nyelvet“ tünteti fel tárgyának.³⁶⁾

5.

A Luccában írt másik nyelvtani munkának czíme : Széfer Hajjeszód. Jóllehet I. E. ezen művét néhányszor idézi a pentateuchi commentárjában,³⁷⁾ mégis már korán eltűntek létezésének nyomai. Kétszáz évvel megíratása után a nyelvtani dolgokban igen gondos József b. Eliézer, a ki az I. E. épen említett commentárjához írt supercommentárjában³⁸⁾ különösen I. E. többi munkáit szokta használni,³⁹⁾ kénytelen megvallani, hogy a Sz. Hajjeszódot nem ismeri és nem látta soha.⁴⁰⁾ Kevésbé óvatos volt Geiger, midőn 1835-ben így nyilatkozott⁴¹⁾ : „A munka, melyet I. E. irataiban sokszor Jeszód néven idéz, azonos a Czáchôth cz. nyelvtani művével.“⁴²⁾ Húsz évvel később Geiger maga idézhette a Jeszód kéziratának egy

³⁶⁾ Így magyarázza Lippmann, kiadása bevezetésében, 3. §. E mellett bizonyíthat, hogy Menáchém b. Szárûk ezen kifejezéssel jelöli a héber nyelvet; p. a Machbereth bevezetése elején : להורות שפת יתר מבהר ; כל מבטא וראש כל אמרי שפר ; לדעת שפת יתר ; u. o. 4 a, 6. sor : שפת יתר ; u. o. 71 b. 12. sor : חרוד שי. Ezzel összehasonlítható Ibn Gabirol említett költeményének 37. verse : לשון עברית אשר היא מלשון כל עם ועם נותרת ; és magának Ibn Ezrának a Száfá berúrá cz. munkájának bevezetéséből e félvers : אמת מכל לשונות היא יתירה . — A שפת יתר név alatt írt egy héber nyelvtant Izsák Halléwi b. Eliézer, I. Benjakob, Thesaurus libr. Hebr. p. 551. és Nutt, שלשה ספרי דקרוק, Preface p. X.

³⁷⁾ 1. Comm. Gen. 2, 17 és 3, 22; Gen. 13, 1 és Exod. (rövidebb comm. ed. Prága p. 19); Exod. 32, 1 (röv. comm. p. 99). — 2. Comm. Gen. 1, 1; Gen. 23, 7 és Deut. 17, 3; Deut. 20, 17. A második csoportban felsorolt idézetekről l. alább 65. j.

³⁸⁾ Iratott 1358 után (l. Grätz, Gesch. der Juden, VIII, 26). kivonatossan kiadatott אהל יוסף ezim a. מרגלית טובה munkában, Amsterdam 1722.

³⁹⁾ L. Geiger, Melô Chofnájim, p. 80.

⁴⁰⁾ Gen. 2, 17-hez (9 b, 140. sz.) : עדי היום לא בא לידי ספר היסוד ; Gen. 13, 1-hez (19 a, 16 sz.) : כבר הודעתך כי לא ראיתי ספר היסוד ; Gen. 23, 7-hez : כבר אמרתי שלא מצאתי ספר היסוד לר' אברהם.

⁴¹⁾ L. Wissensch. Zeitschrift für jüd. Theol. I, 383.

⁴²⁾ Geigert utbaigazította Lippmann a fent 25. j. alatt említett helyhez írt megjegyzésében; Lippmann tévedéseit meg Halberstam igazítja az i. h. 12. l., 22. j.

helyét, melyet Pinsker bocsátott rendelkezésére.⁴³⁾ Pinsker ugyanis, e tudós buvár és szerencsés fölfedező a régibb zsidó irodalom terén, más kézirati kincsek közt I. E. elveszettnek hitt művét is találta és főmunkájában annak bevezető költeményét tette közzé.⁴⁴⁾ Halála után megjelent egy értesítő kézirati hagyatékáról,⁴⁵⁾ a melynek értékesebb darabjaihoz tartozik egy kötet is, a melyben többnyire I. E. írta munkák Pinskertől készített másolatai foglaltatnak,⁴⁶⁾ közöttük a Jeszöd, vagy — mint ott pontosabban neveztetik — a Jeszöd Dikdük másolata is.⁴⁷⁾ Ezen gyűjteményt, mely jelenleg a bécsi Béth-Hamidrás tulajdona, főt. dr. Jelinek A. úr nyájas közvetítése folytán hosszabb ideig használhattam, és az említett másolat alapján itten az első jelentést adhatom I. E. ezen eddig ismeretlen nyelvtanának tartalmáról és szerkezetéről.

6.

Pinsker másolata szűk cursiv írásban 32 negyedret oldalt foglal el; alapját képezte az 5057. (1297.) évből származó kéz-

⁴³⁾ Kerem Chemed IX. köt. (ed. S. Sachs), p. 67; v. ö. Steinschneider, Hebr. Bibl. XIII, 68.

⁴⁴⁾ Likkuté kadmónijoth, a mellékletek 136. lapján. A Jeszöd egy helyét idézi P. a Jeszöd Mispár kiadásának 13. jegyzetében. L. még alább az I. fej. 1. jegyzetét.

⁴⁵⁾ מזכיר לבני רשף, írta J. Bardach, Bécs 1869, (külön lenyomat Smolenski Haschachar cz. folyóiratából).

⁴⁶⁾ Az i. k. 34. és köv. l. A kötetben foglaltatnak a következő munkák másolatai: 1. שפת יהו (1. fent 26. j.). 2. יסוד דקדוק. 3. יסוד מספר (kiadta Pinsker mint függelékét Einleitung in das Babylonisch-Hebräische Punctuationssystem cz. művéhez, Bécs 1863, p. 133—172.). 4. ערוגת החכמה, 5. האחד, 6. השם, 7. יסוד מורא, 8. כלי נחשת, 9. Jehúdá I. Balaâm munkája: טעמי המקרא.

⁴⁷⁾ I. E. pentateuchi commentárjának azon kéziratában is, melyet Schiller-Szinessy a cambridgei könyvtár héber kéziratairól írt catalogusában leirt (121. l, 3. j.), olvasható egyszer **היסוד** helyett: **יסוד דקדוק**: Benjakob (Thesaurus l. H. 224 l.) eltévesztő módon két cikket ad az egy munkáról: **היסוד**, 270 sz. a. és **יסוד דקדוק** 276 sz. a. — Figyelemre méltó, hogy I. E. e megnevezést Czáchóth könyvére is alkalmazza, ennek bevezető verseiben: **ואברהם זקן כעוף נורד מקן יסוד דקדוק תקן ובאר על לוחות**: V. ö. Jehúdá Ibn Tibbon versét a Rikma fordítása elején: **למורים** ערכו לך מערכת יסוד דקדוק במחברת המורה (olv. למורים).

irat,⁴⁸⁾ míg egy másik 5210. (1450) Sziván havában írt kéziratból⁴⁹⁾ eltérő olvasásokat, többnyire nem igen fontosakat, közöl a másolat szélén. A régibb kézirat kezdődik e felirattal : זה ספר יסוד דקדוק והשלמתיו בשנת ה'ז' ובג' והיא"ב és azon költeménnyel, melyet Pinsker már magyarázattal kiadott és mely a szerző egyik barátjához írt rejtélyalaku verses izenethől áll; a vége hiányos.⁵⁰⁾ A másik kéziratban felirat gyanánt csak egy rímes sor olvasható, mely a munka címét foglalja magában.⁵¹⁾ Magának a munkának kezdetét egy általános bevezetés teszi.⁵²⁾ Ebben I. E. hangsúlyozván a nyelvtani ismeretek fontosságát a bibliamagyarázatra, kikel a szent szöveg sokértelműsége ellen, melyet föltenni a hagyomány exegesisé nem jogosíthat, mint-ha gy ennek fejtegetései vagy a szöveget csak külső támaszául használják az idegen tartalomnak, vagy pedig homiletikus célra alkal-

⁴⁸⁾ Az utóirat így szól : נשלם זה הספר על ידי איש יהני הסופר והשלמתיו בשנת ה'ז' הזו. Bardach hibásan az évszámot így olvasta : הזו.

⁴⁹⁾ Ez az utóirata : נשלם ספר יסוד דקדוק ברביעי בשבת כ"ה להד"ש. סיון שנת ה'ר' לצירה.

⁵⁰⁾ L. fent. 44. j. Az első hét versnek tartalma Pinsker elmés magyarázata szerint a következő : „Emlékezzél barátom, hogy ültünk mi ketten Júbal lakomájánál, granátalmafák és terebinthusfák árnyékában. Mécsek olaja világította társaságunkat, előttünk vala kényér és vörös bor és mindenféle hús meg hal, míg liliumok illatoztak körülöttünk.“ Most következik két vers, melyet Pinsker magyarázni nem tudott :

ועירי יעקב אמרו לי   כלהם אביגיל ממנו
נבונינו במאמרי ינובון   ולא יבינון אמרי יקוננו

Az első versornak mértéke (— — — | — — — — | — — — —) és értelme talán így állítható helyre :

צעירי יעקב אז אמרו לי   כמו להם אביגיל מנו

„Jákób ifjai azt mondták nekem : Számíts bennünket Abigájil kenyereinek számával,“ — azaz 200 a számunk (I. Sam. 25, 18 sz.). Most az ifjak felszólítását várnök, hogy irjon nekik egy héber nyelvtant. De csak a költőnek válaszát olvassuk még részben a második (azaz utolsó) sorban, melynek azonban csak első fele érthető még : „Értelmeseink értekezésem által segítettnek“ (v. ö. Példab. I, 5). Megjegyzendő, hogy Pinsker נבונינו helyett rosszul ezt nyomtatta ki : נבונים. — Többet e versekről l. jelen munka végén álló pótlékokban. — Most kiderült, hogy azon vers, melyet I. E. a Czáchóth versmértéktani szakaszában idéz (קרא ספר היסוד יגלה לך כל סוד שפת העבריים), nincsen véve saját Jeszód nevű nyelvtani munkájából, mint Lippmann (Száfá berurá 15 b) hitte.

⁵¹⁾ בעזרת הנדסה שמים כדוק אהל לכתוב יסוד דקדוק.

⁵²⁾ L. az I. sz. mellékletet.

mazzák, míg az egyszerű értelemnek érvényessége a hagyomány képviselői által is mindig lett elismervé.⁵³⁾ Ezen szempontból meg- szemléli azután I. E. a hagyományos aramaeus bibliafordítás néhány helyét.⁵⁴⁾ A bevezetés végén visszautasítja oly szók föltevését, a melyek rendes jelentésük ellenkezőjét is jelenthetik; ezen föltevés, melyet különösen Menáchém b. Szárúknál talált, I. E. szerint csak hiányos nyelvtani megismerésnek a következménye.⁵⁵⁾ A Jeszöd könyvét a bevezetés után a betük számáról, nevéről és alakjáról szóló rövid és nem teljesen kidolgozott szakasz nyitja meg. A három beszédrész meghatározása átmenetet képez a harmadik beszédrészt, a partikulát tárgyaló fejezetre. Ezt követi egy rövid szakasz a név- másokról és a szolgáló betük (elő- és utóragok) hővebb megbeszélése betűsorrend szerint.⁵⁶⁾ Eddig csatlakozik a szakaszok elrendezése Abulvalid nyelvtanának első 6 fejezetéhez; a munka követ- kező részeinek pedig, a névszót és az igét illető szabályoknak saját- ságos keretet választott I. E., t. i. 15 mnemonikus betűcsoport sorát,⁵⁷⁾ a mely csoportok allatt a szóképzés és hangtan különböző szakaszait foglalta össze. Az első csoport értelmezésének a leg- nagyobb tér jutott.⁵⁸⁾ Az egész munka főrészét képezi, és benne foglaltatnak a tőalakítás és igeragozás törvényei.⁵⁹⁾ A második

⁵³⁾ L. értekezésemet : Abr. Ibn Esra's Einleitung zu seinem Penta- teuchcommentare, 78. s köv. ll.

⁵⁴⁾ Előbb idézi a pentateuch-hoz való targumot תרגום התורה ארמית, azután a prófétai könyvekhez valót : תרגום המקרא. A bibliai könyvek hasonló megnevezését olvassuk a Száfá berúrú bevezető verseiben : הכמת לשון תורה ומקרא

⁵⁵⁾ L. alább, XIII. fej.

⁵⁶⁾ Ezen elrendezést így igazolja Ibn Ezrá : וטרם שאזכיר השמות והפעלים אזכיר עשרת הקונים שהם לשמות ולפעלים . . . ובעבור ששמני אלה הם מהאותיות המשרתים אזכיר איך ישרת כל אות a személyragok.

⁵⁷⁾ . . . והנה אהל להזכיר הסימנים והנם. E mnemonikus betűcsoport- tok mind a két kéziratban zavarosan vannak felsorolva. A szakaszok ma- gok, melyek feliratait képezik, a következő sorban tüntetik fel : 1. אהוי, 2. אמתין, 3. אחהע, 4. אחהער, 5. במף, 6. בומף, 7. הוי כמנת, 8. אינת, 9. בכולם, 10. בוכל, 11. בכלם, 12. בנד כפת, 13. ניכק, 14. זם שריץ, 15. דטלנת.

⁵⁸⁾ A másolat 10. lapjától kezdve a 25. lapig; kezdete : והנה אהל לפרש דברי אהוי

⁵⁹⁾ Ezen főrész kezdődik az א betűt illető hangtörvényekkel, a mi bevezetésül szolgál az א gyökhangzójú igékhez. Előbb azonban a teljes-

csoporthoz tartozásának értelmezése rövid és a névszók képzését illeti; szintűgy csak csekély terjedelműek a többi csoportok fejezetei, melyek többnyire a hangtanba valók.⁶⁰⁾ Azután következik egy külön szakasz a számnevekről,⁶¹⁾ hosszabb értekezés a חיים szóról és a grammatikusok által föltett הן gyökről,⁶²⁾ pótlékos czikk a Niphál és a Hithpáél közötti különbségről és a kettőzött mássalhangzóú igék Nipháljának kétféle képzéséről. Az egész munka végét a magánhangzókról szóló rövid fejezet teszi.⁶³⁾

7.

Az itt leírt munkának authentiájához kétség nem férhet. Nyelvezete, terminológiája, a benne idézett tekintélyek és mindenekelőtt tartalma, melynek legtöbb részlete I. E. egyéb nyelvtani irataiban kimutatható, elegendően bizonyítják, hogy a Jeszód Dikdük valóban I. E. munkája. I. E. saját idézetei a Jeszódból tényleg ezen munkára vonatkoznak,⁶⁴⁾ kivéve azon helyeket, hol I. E. Jeszód névvel egy másik munkáját idézte.⁶⁵⁾ Végre közvetlen tanukül a

hangzóú igék főalakjai tárgyaltatnak, úgy mint Kál, Hiphál és Piél; a Kál rovata alatt szól I. E. az átható és bennható igékről és áttekintetet ad az igénél használt tárgyragokról. A Hiphál alaknál megbeszéli a részesülöket és a határozatlan módot, ezzel kapcsolatban a melléknevet is. A Piél-fejezet után újra fölvétetik az elejtett fonál a נ"ד-igékről szóló fejezettel, és ezt követik szakaszok a többi gyöngé mássalhangzóú igékről; különösen terjedelmes az ו"ע-igékről való szakasz, mely igéket I. E. kétbetűs gyökökre vezet vissza (l. alább, XVI. fej.). Itt még a többi előbb nem érintett igetőalakokat is fejtegeti (Niphál, Hithpáél, Puál és Hophál) és áttér végre a kettőzött mássalhangzóú igékre.

⁶⁰⁾ Az 57. jegyzetben használt számozás szerint következő tartalmuk van: 3. A torókhangokról. 4. A dágest nem tűrő betűkről. 5. és 6. Az ajakhangokról. 7. A szóvégén használt betűkről. 8. A jövőidő alanyi előragjai. 9. Viszonyi előragok. 10. Sevával írt viszonyi előragok. 11. Viszonypartikulák. 12. Kettős kiejtésű betűk. 13—15. Íny-, nyelv- és sziszegő mássalhangzók.

⁶¹⁾ והנה אומר לך כלל בהשבוך.

⁶²⁾ A ו"ע-igéknél azt ígérte I. E., hogy a חיים szót a kettőzött mássalhangzóú igék alatt fogja magyarázni. De erről elfelejtkezvén a pótléket így kezdi meg: ושכחתי להזכיר בפעלי הנפל מלת חיים.

⁶³⁾ ואחר שהזכרתי הבנינים בדרך קצרה אזכור השבעה מלכים.

⁶⁴⁾ L. mellékletek II, 1—3. sz.

⁶⁵⁾ T. i. a 37. jegyzetben a 2. csoportban idézett helyeket. Ha közelebb-

Pinsker által talált munka mellett hozhatunk néhány régi író, kiknek idézetei a Jeszód könyvéből eddig csak igen sajtáságos körülmény folytán kikerülték az irodalombuvárok figyelmét. E munka ugyanis, a mely mint **ס' היסוד** elveszett, más czímmel idéztetik, még pedig I. E. egy könyvének, a **שפת יתר**, nevével. Épen József ben Eliézer ezen megnevezéssel számos helyet idéz belőle supercommentárjában, még pedig kétszer közvetlenül azon már említett vallomása után, hogy I. E. Jeszód könyvét nem ismeri. Idézetei pedig olyanok, hogy a nála Szezáth Jéthernek nevezett munka azonossága a mi Jezsód Dikdúk könyvünkkel minden kétségen kívül van. Nem csak hogy az utóbbiban, egyet kivéve, ⁶⁶⁾ idézetei mind

ről megtekinjük, azt látjuk először, hogy **ישתהו** szóalokról, a melyre nézve I. E. a pentateuchi comm. két helyén (Gen. 23, 7 és Deut. 17, 3) a **ס' היסוד**-ra utalja olvasóit, a Jeszód Dikdúkban nincsen szó; de bővebben értelmeztetik I. E. hosszabb commentárjában Exodus könyvéhez (ez a kiadások commentárja e könyvhez) a 18. fej. 7. versében. — A mit továbbá Ibn Ezra commentárjában Deut. 20, 19-hez olvasunk: **כבר ביארתי בספר היסוד כי יתכן בכל לשון לקצר לאחוז דרך קצרה כמו המור לחם רק מלת לא לא יתכן להיות נחסרת כי הטעם יהיה להפך** (I Sam. 16, 20), — ez megint csak a Genesis könyvéhez írt hosszabb commentárjára vonatkozhatik (kiadta Friedländer az Essays on Ibn Ezra-hoz csatolt függelékben) a hol az 5. fej. 24. versében (44. lap) ezt olvassuk: **וכל מלה בכל לשון יתכן שיהיה (שתהיה) חסרה דרך קצרה חוץ ממלת לא כי הדבר יהיה להפך**. — Végre a Genesis 1. versében Száadja Gáón azon nézetéről, hogy rangra magasabban áll az ember az angyaloknál, ezt jegyzi meg: **וכבר ביארתי בספר היסוד כי כל ראיותיו הפוכות**. Ezen idézet már tartalmánál fogva nem nyelvtani munkára utal, és valóban szintén a Genesis hosszabb commentárjára vonatkozik. Itt ugyanis I. E. hosszabb kitérésben (az 1. vershez, 20—22 l.) megczáfolja a Gáónnak bizonyítékait az említett nézet mellett; az egészet I. E. későbbben módosításokkal újra adta az Exodus rövidebb commentárjában (23, 20. 68—72. l., v.ö. Kerem Chemed, IV, 104—107) Friedländer véleménye, hogy ama kitérés nem eredeti alkatrésze a Genesis hosszabb commentárjának, így alaptalannak bizonyult be. — Remélem, hogy e három felmutatott idézet eléggé bizonyítja, hogy I. E. az említett helyeken a **ס' היסוד** alatt nem nyelvtani művét, hanem csakis a pentateuch első két könyvéhez írt hosszabb commentárját érthette. Hogy pedig tényleg viselte e commentár ama nevet, arra pozitív bizonyítékot hozok alább a 103. jegyzetben.

⁶⁶⁾ L. mellékletek II, 4—13. sz. Az egy kivételt képezi a következő idézet, melyet Num. 28, 11-hez olvasunk (132 a, 8. sz.): **והוא פירש בספר: הוא ראש חדש**. Maga I. E. Gen. 29, 14 commentárjában **הדיש ימים** kifejezésnek egy előbb

találhatunk, de még a legpontosabb módon említi e könyv „kezdését“ „végét“, és egyes szakaszait is, ⁶⁷⁾ a miből az előtte volt munkának tökéletes összehangzását a Pinsker másolatával látjuk. — I. E. egy másik supercommentatorja, Motot Sámuel, az előbbinek kortársa, szintén Sze fáth Jéther néven idézi a Jezsöd Dikdüköt. ⁶⁸⁾ A 15. század elején virágzott Prophiát Dürán (Efódi) Maaszê Eföd című nyelvtanában a Jezsöd Dikdük egy helyét összehasonlítva a Czáchóth rokонтartalmu helyével, ugyanazon megnevezést használja. ⁶⁹⁾ A 16. század elején pedig Elisá ben Ábrahám azon védíratban, melyet Kimeli mellett Efódi ellen kiadott, néhányszor idézi I. E. Sze fáth Jéther nevű munkáját, és csakugyan a Jezsöd Dikdüköt érti. ⁷⁰⁾

8.

Kimutatván, hogy a 14., 15. és 16. század írói, kik I. E. Sze fáth Jéther nevű munkáját idézték, e névvel a Jezsöd Dikdüköt

adott magyarázatára utal (כבר פירשתי). Ezzel talán az Exodus hosszabb commentárját érti, a hol (פ2, 1) az említett kifejezést értelmezi, Mózes Ibn Gikatillá-ra hivatkozva. Az Ohel József idézetét minden esetre homály környezi; föl kell tennünk, hogy a Jezsöd Dikdük (Sze fáth Jéther) által használt példányában megvolt az idézett fejtegetés.

⁶⁷⁾ L. mellékl. II, 4, 5, 6; 12; 7, 8, 10.

⁶⁸⁾ L. mellékl. II, 14. A mint Schiller-Szinessy a cambridgei héber kéziratok catalogusában (140. l.) említi, találtatik egyszer Motot-nál (a מגלת סתרים kéziratában, 73 b) utalás I. E. היסוד ס' nevű munkájára. Schiller-Szin. tanár úr szíveskedett bővebben tudósítást adni nekem ezen idézetről. Az illető hely Num. 31, 30-ra vonatkozik és így szól (a rekeszek közt álló szók Ibn Ezra commentárjának szövege): אהונו כמו את האהונו הכתוב בסוף [ושניהם דבקים] למה שאהריהם שהוא אחד מן ההמשים. ושעם [כאשר פירשתי] בספר היסוד שלו. — Erre előbb azt kell megjegyezni, hogy kiadásainkban (és ép úgy יוסף אהל és אהל מקור חיים supercommentárok szerint) I. E. nem Num. 31. 47-re, hanem I Chr. 24, 6-ra (כמו והאהונו אהונו) hivatkozik. Egyébiránt nem világos, mit akar I. E. megjegyzésével; az előttünk való Jezsöd Dikdükben nincs e helyről semmi.

⁶⁹⁾ L. mellékl. II, 15.

⁷⁰⁾ מן דוד Konstantinápoly 1516. Én csak azon kivonatokat használhattam, melyet a מעשה אפור kiadói közölnek a ritka könyvből; azon négy idézet közül, melyet Lippmann említ (Sze fáth Jéther, bevezetés, 21. l. 1. j.), e kivonatokban csak kettőt találhattam: 1. מעשה אפור 229. l.; וכבר הביא מהן ההכם ראב"ע ז"ל למלות השעם בס' שפת יתר ובזולתו. 2. U. o. 237. l., a Niphálról és Hithpaélról (l. mellékl. II, 15): וכן נראה דעתו; בס' שפת יתר אמנם בס' צחות בענין זה יש נוסחאות מוהלפות.

értik, ⁷¹⁾ megfejtettük azon rejtélyt, hogy miért nem találhatók a Sze fáth Jéther név alatt ránk jött idézetek I. E. azon művében, mely eddig elvitázhatatlanul viselte e nevet. ⁷²⁾ Ámde most egy másik kérdés támad : miként történhetett, hogy a legkülönbfélebb írók oly munkát, melyet szerzője maga bizonyos néven idézett és mely e név alatt — mint azt a Pinsker-féle kézirat mutatja — fenn is tartotta magát, még sem idéznek ezen néven, hanem egyhangulag más nevet adnak neki, és pedig oly nevet, melyet már I. E. egy másik irata visel. Egyelőre ezen új rejtvény megoldására csak hozzávetések lehetségesek, míg talán valamely kézirati lelet erre is fölvilágosítást hoz. Az tény, hogy a nevezett írók előtt a Jeszód Dikdúk könyve שפת יהוה cím alatt volt ismerve. Lehet, hogy a Száadjá melletti védiratnak bevezető versei már igen korán tévesen a Jeszód Dikdúk elejébe kerültek ; úgy is ezen versek igen alkalmasak, hogy nyelvtani munka bevezetéséül szolgáljanak. Az is lehet, hogy I. E. Luccában írt két munkája eredetileg csak egy munkát képeztek, ⁷³⁾ a melynek kettős czíme volt. ⁷⁴⁾ E két czím közül az egyiket a munka polemikus része tartotta meg, a melyet most mint külön munkát שפת יהוה cím alatt olvassuk ; de ugyanazon czime maradt az általános nyelvtani résznek is, a mely azonban némely kéziratban, így a két Pinsker által használtban, a másik címet, Jeszód Dikdúk

⁷¹⁾ Ide való alkalmasint Jehuda Mosconi (élt a 14. század 2. felében) supercommentárjának azon helye, melyben שפה צהורה és מאזנים mellett a שפת יהוה-t is mint I. E. nyelvtani munkáját idézi. L. Berliner, Magazin für die Wissenschaft der Juden., héber melléklet 03. l.

⁷²⁾ Geiger, Kerem Chemed V, 100, azon föltevésével akarta elmozdítani a nehézséget, hogy József b. Eliézer שפת יהוה alatt I. E. שפה ברורה című munkáját értette ; Geiger ugyanis nem ismerte akkor ez utóbbi munkát. Föltevésének alaptalanságáról tanuskodott annak kiadója Lippmann, a Sze fáth Jétherhez írt bevezetésben, 21 l. ; de ő maga ezen alkalommal alaptalan eljárást követ, mert az általa kiadott Sze fáth Jéther mellett oly idézeteket hoz bizonyítékokul, melyek nem csak részben, mint mondja, hanem egyáltalában nem vonatkoznak a Sze fáth Jétherre, hanem — mint épen kimutattuk, — a Jeszód Dikdúkra.

⁷³⁾ Ezt talán abból is következtethetni, hogy I. E. a két munkát egymás mellett említve (l. fent. 25. j.), nem ismétli שפת יהוה előtt a ספר szót. — Különben hasonlót gyanított már Fuld Áron, mint Lippmann az i. h. közli.

⁷⁴⁾ A Sze fáth Jéther bevezető versei (l. fent. 34. j.) feltűnő módon az egyik címmel kezdődnek (ha így olvasunk : ספר יסוד דקדוק), a másikkal végződnek.

vagy Jeszöd nevét viselte. — Végül megjegyzem, hogy a párizsi nemzeti könyvtár héber kéziratának catalogusában e könyvtár egyik codexének szélén olvasható nyelvtani tartalmu töredék az I. E. írta **ס' היסוד** kezdetének jelöltetik.⁷⁵⁾ Azonban a töredék kezdő mondata, melyet Derenbourg József tanár úr volt szíves közölni velem,⁷⁶⁾ világosan mutatja, hogy itt idegen, még pedig valószínűleg későbbi irodalmi termékkel van dolgunk.⁷⁷⁾

A párizsi nemzeti könyvtár egy másik kéziratában magam I. E. Jesöd Dikdükját lappangónak gyanítottam. A catalogus 1249, 3. száma gyanánt ugyanis szerepel : **ס' שפת יתר** Ibn Ezrától, jelölve „traité de grammaire“-nak, azon megjegyzéssel, hogy az e nevű kiadott munkával azonos. Minthogy azonban a kiadott Szezáth Jéthet nem nyelvtani értekezés, azt hittem, hogy a megjegyzés e tekintetben nem pontos, a kézirat pedig I. E. **ס' שפת יתר** nevű nyelvtani művét tartalmazza, azaz az eddigiek szerint a Jeszöd Dikdüköt. De itt is Derenbourg tanár úrnak szíves tudósítása a catalogus adatait egészen téveseknek bizonyította. Kérésemre szíveskedett a kérdéses kézirati munkának kezdetét és végét számomra másoltatni. Es íme kiderült, hogy valóban nyelvtani értekezés az, de korántsem Ibn Ezrától származó. A kezdetét a **ספר הזכרון**-ból — azaz bizonyosan Kimchi József ily nevű nyelvtanából — vett idézet teszi, mely az öt hosszú és az öt rövid magánhangzóról szól. A végén szintén egy idézet áll, még pedig Ibn Chajúgból a **ידינו** és **ידינו** igealakok közötti különbségről (l. ed. Dukes 38 és köv. l., ed. Nutt 20. l.), de rövidítve és a két fordítás egyikéhez sem csatlakozva. E végső idézet és a véget jelölő **סליק** szó között pedig olvassuk — ezen fölirattal : **עודא אבן עזרא** — a Szezáth

⁷⁵⁾ Catalogue des Manuscrits Hébreux et Samaritains etc. 1866, p. 226, 1239, 5. sz. V. ö. Geiger, Jüd. Zeitschrift IV, 183.

⁷⁶⁾ Így szól e kezdet : **משלשה אלה נפלאו בני הלשון ומאלה נפצה כל לשונם מלה שם ופעל ושלשתם מזה הפסוק הנודך לעזר על פי דרכו גם כי יזקין . . . לא יסור ממנו** (Prov. 22, e) **הנודך צווי מבנין הקל** . . .

⁷⁷⁾ **מלה** egymaga nem jelenti soha I. E.-nál a partikulát. Az idézett kezdő mondat emlékeztet Kimchi Dávid és Kimchi Mózes héber nyelvtanaira : mind a kettő a három beszédrész hasonló felsorolásával kezdődik, az elsőnél : **שם פעל מלה**, az utóbbinál : **שם מלה פעל**. — Halberstam használhatta az állítólagos Jeszöd-töredék másolatát és terminológiájából szintén mutatta, hogy nem eredhet I. E.-tól. (L. Sz. Haibbúr, 12. l. 22. j.)

Jéther bevezető verseit, csak módosításokkal, melyek különösen az 1. és a 3. félversen változtatnak.^{77 a)} Ezen módosítások által a tanítványnak neve is, kinek számára írta munkáját Ibn Ezrá, eltűnt a versekből, és ezek alkalmasabbakká tétettek arra, hogy más nyelvtani munka költői utóirata gyanánt szerepeljenek; azonban az ismeretlen szerző nyíltan jelölte e verseket kölcsönvételnek e felirattal: יסוד דרא"ב. E felirat félreértése pedig okozta a catalogus téves adatait.

9.

Az 1145. év őszeán írt I. E. Mantuában oly nyelvtani munkát, „melyben különféle könyvekben elszórva volt tárgyakat egyesített, tisztítván azokat a megismerés olvasztó kemenczében, hogy a tudásra éhezőnek édesek legyenek mint a szinméz“.⁷⁸⁾ E munka I. E. azon tankönyve, melyen a legnagyobb gonddal és szeretettel dolgozott és a melyről a bevezető költeményben⁷⁹⁾ ekkép nyilatkozik: „Közelegj ide, tanuló, itt van felelet minden kérdésedre,⁸⁰⁾ és megnyílik majd elmédnek szeme. Tartsd meg a tisztított ösvényt; és hogy megismerjed minden nehéz és könnyű tőalak mértékét, olvasd a (nyelvi) tisztaság könyvét.“⁸¹⁾ Valóban I. E. Czáchóth

^{77 a)} ספר לראש יודעו יהי כתר   ספר יכנס לב כמו נהר
 ספר יבאר משפטי לשון   ספר יגלה כל דבר סתר
 ספר לאברהם בנו מאיר   ספר קראהו שפת יתר

⁷⁸⁾ L. a Czáchóth verses utóiratát :

קחה מלים בכור דעת צרופים   ולרעבים מתוקים הם כצופים
 טעמים בספרים הם פזורים   ראה כולם בספרי נאספים
 בתשרי ראש שנת שש נשלמו עם   חשע מאות וארבעת אלפים

⁷⁹⁾ Német versekre fordította Geiger, Wiss. Zeitschrift I, 319 és köv., v. ö. Jüdische Dichtungen der spanischen Schule, Gesammelte Schriften, III, 234.

⁸⁰⁾ Lippmann rím és értelem ellenében így olvas : יענה és רנה ; inkább így kell olvasni : קרב תלמיד , רנה לכל [אשר] מענה : תשאל מענה :

⁸¹⁾ קרא ספר צהות . A héber szónak átírása Czachuttal (l. p. Steinschneider, Bibliogr. Handbuch, 969. sz.) helytelen, mert a rím és a szónak bibliai forrása (Jes. 32, 4) világosan tanuskodnak צהות mellett. A címnek ilyen bővítése, a milyent El. Levita kiadása czímalapján találunk (Ven. 1546. ס' צהות בדקרוק) vagy a milyent Steinschneider (az id. h. és Cat. Bodl. 685) ád, szintén eltérés az I. E. adta czímtól. Ő maga a Száfá berúra bev. végén és a Sz. Hassém 3. fejt. ס' צהות néven idézi. A biblia commen-

könyvében behatóbban értekezik a héber nyelvtan összes tárgyairól mint többi grammatikai irataiban. Semmi általános bevezetés nélkül kezdi e munkáját azon tárggyal, a melyről szolt a Jeszód Dikdük végén, t. i. a magánhangzókkal, csak hogy terjedelmesen fejtegeti, a mit ott csak röviden érintett vala. Azután a magánhangzó-

tárjában nem nevezi ugyan a könyvet, de azon הרקרוק ט' alatt, a melyre kétszer utal, igen valószínűleg ezen munkát érti; mert találattik benne épúgy צחה szónak nyelvtani fejtegetése (Comm. Gen. 11, 1, v. ö. Czách. ed. Lippmann, p. 16 b), mint עשתי עשר magyarázása (rövid comm. Exod. 26, 7, p. 85, v. ö. Cz. 41 b.) — A cím választásában Száadjá munkáját vette I. E. mintául, melyet Dúnás a gáon ellen írt vitairatában sokszor idéz (— כתב — ספר לשון הקדש צחות 98., 104., 120. sz.) העברי ל' 102. sz.; כתב צחות 104. sz.), s melyet I. E. maga említ a Móznájim bevezetésében, még pedig — a cím téves kettéosztása következtében — mint kettős munkát: צחות וס' לשון עברית (v. ö. Steinschneider Cat. Bodl. 2200).

Külömben צחות szó (ar. نَصَاحَة) Ibn Ezrától igen sokszor és a legkülönbfélebb módon használtatik. A Czáchóth könyvében (25 a a ט betüről) ברברי צחות annyit jelent, mint a kiejtés tisztaságát és szabatosságát, épúgy Száfá berúrá, bevez. végén: לדבר באותיותיהם בדרך צחות. A jó hangzásnak szolgáló dágést ezzel igazolja: לדבר במ צחות (Comm. Exod. 2, 3), és e kifejezést: דרך צחות alkalmazza העבריים szó első י betűjébe tett dágésről is (Comm. Exod. 3, 10) ישועתה és hasonló szók kettős nőnemű ragját צ' דרך-nak nevezi (Comm. Zsolt. 3, 3). Különösen pedig a beszéd rhetorikai sajátságait és finomságait ezen kifejezésekkel jelöli: דרך צחות בלשון הקדש, vagy csak דרך צחות, vagy לשון צ' vagy בלשון צ'. Ilyen sajátságok: valamely szónak ismétlése ugyanazon mondatban (I. Comm. Gen. 19, 24; Exod. 20, 22; Exod. 34, 4 — rövid comm. p. 106 —; Lev. 14, 14; Zsolt. 1, 2; Zsolt. 118, 3), — synonym partikulák alkalmazása egymás mellett (Lev. 26, 11 (אף גם); Num. 12, 2 (רק אך), — synonym főnevek használata Jes. 3, 1 (משען ומשענה), — a ב előrag alkalm. az egyszerű tárgyeset helyett (Zsolt. 22, 8), — a tárgyrag alkalm. a tárggyal együtt (Zsolt. 83, 12), — az asyndeton (Zsolt. 32, 9), — az antithesis (Zsolt. 22, 12 קרובה — תרחק), — a paronomasia (Zsolt. 86, 1; Kóh. 7, 7; Jes. 65, 11; Mikhá 1, 14 és 4, 14; Czeph. 2, 11; Gen. 3, 1), — az egyenes beszéd idézése idéző szó nélkül (Zsolt. 118, 23), — a párhuzamosság (Zsolt. 2, 3 és 73, 2). — A fent (1. j.), idézett költeményben R. Eljákim barátját e jelzővel magasztalja: גביר דובר צחות; egy liturgiai költeményben (kiadta Lippmann a Szezáth Jétherhez csatolt függelékben) azt mondja az égnek Istent hirdető ékesszólásáról: בעבר רום נכתב ראו אל חי מושל בכל רוחות ובברקים שם נהוה שיחורת. — Menáchém b. Szárük egyszer (Machb. 4 a b) az ékesen szóló nyelvet לשון צחות-nak nevezi, ellentétül a לשון בשר kifejezéshez, mellyel a nyelvet mint pusztá testi szervet jelöli. — Dúnás a Menáchém ellen írt czáfoló költemény 45. versében (Dúnás vitairata Men. ellen 2. l.) ezt mondja: ובדק

kon és a seván alapuló kettős szómérést magyarázza,⁸²⁾ a nyelvtanít és a versmértéktanít, és ezen alkalommal kis vázlatát adja az arabs költészettan szerint képződött új-héber metrikának, ennek tizenhét lehetséges versalakját feltüntetve és egy-egy példával megvilágítva. A verslábak alkotásában és összekötésében látszólag nyilvánuló önkény vádját azzal utasítja vissza, hogy „az arabok tudományára“ utal, mely tökéletesen földeríti, hogy miért választották éppen ezen versalakokat és nem másokat.⁸³⁾ — Következik egy hosszú fejezet a betűkről (mássalhangzókról),⁸⁴⁾ a melyben minden egyes betű nevééről, alakjáról és netaláni nyelvtani használatáról értekezik. Ebben a fejezetben is bővebben fejleszt I. E. a Jesz. Dikdükban már előadott rövid tételeket. A beszédrészekről szóló kis szakasz⁸⁵⁾ átvezet a névelővel, névszóval, számnévvel és igével foglalkozó szakaszokra.⁸⁶⁾ Külön fejezetekben tárgyalatnak a két-betűsgyökű igék, az igetők, ú. m.: Kál, Hiphíl, Piél, kettőző-tő, Niphál, Hithpáél, másoktól származó tők, a vegyes képzésű szóalakok, négybetűs gyökök.⁸⁷⁾ A könyv végét egy függelék teszi, mely a héber nyelv némely sajátosságát s különösen anomáliáját beszéli meg, aphoristikus módon egymáshoz sorolva a következő tartalmu szakaszokat: 1. A nyelvtanilag szükségtelen és csak a jó hangzást czélzó dágésről. 2. A magánhangzók váltakozásáról. 3. A mássalhangzók

ותוחות ופחותות. Ugyancsak D. az említett vitairat egy szakaszát (u. o. 67. l.) ezen szavakkal fejezi be: **והתבונן לדבר בצחות תהי לך** : החכמה אחות

⁸²⁾ ואחר שדברתי על התנועות אדבר על המשקלים ed. Lippmann 9 a.

⁸³⁾ U. o. 11 b **אולי ישועון טוען לאמור מה טעם להיות המשקלים כאשר יתד ואוסף אמרתי והנה אני אעשה משקלים אין קץ להם כי אשים יתד אחר יתד ואוסף או אנרע מהם. אולי זה הטוען יקיץ משנת אולתו וילמד הכמת הערביים אז ידע בראיות נמורות למה נבחרו אלה המשקלים ולא אהרים ותנוח דעתו עליו**

⁸⁴⁾ 11 b — 32 b. **שער האותיות**

⁸⁵⁾ E szakasz felirata **שער לשון הקדש**. A következő két szó: לשון הקדש nem tartozik a felirathoz, hanem a kezdő mondathoz. V. ö. Kimchi Dávid Mikhlól nevű nyelvtanának kezdetét: . . . לשון הקדש גם כל לשון.

⁸⁶⁾ 39 b **והנה אדבר על המספר** 34 b, **ש' השמות** 34 a, **שער מלות הטעם** 42 b, **שער הפעלים**

⁸⁷⁾ 50 a, **שער בנין פעל** 49 b, **שער הבנינים** 47 a, **הפעלים השניים** 64 b, **ש' ב' נפעל**, 64 a, **ש' ב' הכפל**, 62 a, **ש' ב' פיעל הדגוש**, 58 b, **ש' ב' הפעיל**, 69 a, **ש' המורכבים**, 67 b, **ש' הבנינים הנלקחים מאחרים**, 66 b, **ש' ב' התפעל**, 70 a, **ש' הרביעיים**

váltakozásáról. 4. Hiányzó betűkről (különösen asyndetonról). 5. Hiányzó szókról (Ellipsis). 6. Keri és Kethib. 7. Teljes és hiányos írás (a magánhangzókat jelölő betűkre nézve). 8. Eltérések párhuzamos szentirási helyek közt. 9. Egy grammatikus (Abulvalíd) azon állításáról, hogy a szentírásnak több mint 100 versében más szó iratott az értelemnél fogva oda illő szó helyett; ezen állítás megczáfolása néhány példában. 10. Oly szók föltevése ellen, melyek közönséges értelmük ellenközójét is jelenthetik. 11. A tagadó szócska lehetetlen hiányzásáról. 12. A hagyományzott hangjelezéssel ellenkező szövegfelosztás ellen. 13. A תהקן ספריה-nak nevezett szövegigazitások ellen.⁸⁸⁾ — Ezen változatos tartalmu, de csak néhány lapra terjedő függelék töredékessége talán azt bizonyítja, hogy I. E. eredetileg az érintett tárgyakat ép oly bőven szándékozta fejtegetni mint a könyv többi részeit. — Hogy I. E. ezen munkájával tankönyvet akart adni, vezérfonalat a sz. írás nyelvének tanulmányozására, — hozzá kell tenuünk, oly olvasók és tanulók számára, kik jártasok lévén a szent szövegben, a héber nyelv törvényeit még sem ismerték, — azt világosan mondja a bevezető versekben, és az látszik az előadásán is. A „tanulót“, melyet amazokban megszólít — nem határozott személy az, hanem a tanulónak gondolt olvasó⁸⁹⁾ — még többször szólítja meg I. E., valahányszor ezen szavakkal: „íme adok neked erről egy szabályt“ különös fontosságú nyelvtani tételre figyelmeztet.⁹⁰⁾ A héber nyelvtan mestereit igen gyakran idézi e könyvben, nézeteiket részben ellenezve és megczáfolva; idézetnek különösen Ibn Chajjúg, Abulvalíd⁹¹⁾ és Mózes Ibn Gikatilla.

⁸⁸⁾ A 9. és 13. pontokról l. értekezésemet: Abr. I. E.'s Einleitung 30. és köv. ll. és 84. l.

⁸⁹⁾ L. 45 a: ואחר שיבין התלמיד סמיכות הבנין הקל כן יסמכם בכנינים הכבדים.

⁹⁰⁾ E rendesen visszatérő mondat így szól: והנה אתן לך כלל l. 17 b, 21 b, 23 b, 42 b, 48 a, 55 a, 55 a b. V. ö.: והנה כלל 21 a, והנה כלל 59 b, כלל גדול בכל המקרא 66 b, אדרב כלל 64 b, והכלל 70 b.

⁹¹⁾ Ezt Ibn Ezrá tudvalevőleg a Franciaországban írt munkákban I. E.-nek néven szokta említeni, míg olaszországi műveiben I. E.-nek nevezi (l. Friedländer, Essays p. 151, 186, 2. j.; említett értekezésemet 30. l. 1. j.). A Czáchóthban is rendesen ezen nevet használja: יונה 'ר, kivéve néhány helyet a kezdetén (13 b, 17 a, 19 b) és egyet a vége felé (69 a). Talán mutat az ezen munkának Franciaországban kezdett újjászervezésére.

Egy helyen a grammatikusok nevében szól, mintegy képviselőjük gyanánt.⁹²⁾ Néhány az imákban elharapódzott nyelvi hibák ellen tiltakozik e könyvben, mint másutt is, a nyelvtani szabatosság érdekében.⁹³⁾

10.

Az első olaszországi korszakot I. E. életében követte több évi tartózkodás Franciaországban. Beziers városában írta — 1155 előtt — könyvét az Isten nevéről, melynek első három és utolsó két fejezetének tartalma kiválóan nyelvtani.⁹⁴⁾

Ugyancsak Franciaországban, még pedig az épen említett könyv után és 1155 előtt, írta I. E. kis monographiáját a számnevekről.⁹⁵⁾ Egészen úgy tárgyalja itt ezen szóosztályt mint a

⁹²⁾ 20 a. אנהנו המדקדקים לעולם נרדוף אחר הכתוב

⁹³⁾ L. 42 b : (II. Sám. 22, 42 szerint) האומר ישעני הוא טועה רק שעה אלי וכן האומר ותערב לפניך רק עליך (Zsolt. 104, 34) האומר על כן טעה : 37 a : האומר על נשמתנו הפקודות לך בקמצות השין כי נשמה על משקל צדקה (Zsolt. 104, 34) A szombati reggeli imának (נשמת) egy helyére vonatkozik I. E. megjegyzése commentárjában, Gen. 42, 29 : על כן ישעה האומר בתפלת השבת ובשובע : על כן ישעה האומר ביום — בכללתנו ביום — כי שובע שם הפועל הוא על כן ישעה האומר : (Comm. Kóh. 10, 1) בתפלת ראש השנה ולכבוד שמך יקר יתנו בקמצות היוד והאמת שהוא בשוא על כן לא נכון לדבר : L. még Comm. Zsolt. 5, 3 : כמו (Eszthér 1, 30) יתנו יקר יקשיבני — Hasonlóneműek I. E. kikelései a Paítánim (liturgia) költők) nyelvrontásai ellen. L. különösen Száfá berúrá bev. végét, és Comm. Kóh. 5, 1; továbbá röv. Comm. Exod. 1, 13 (6. l.), Comm. Jes. 1, 24, Comm. Kóh. 8, 10. — Comm. Gen. 12, 13 (v. ö. Móznájim 39 b) hibáztatja egy költőnek (Dúnásot érti) azon nyelvi szabadságát, hogy בעבור helyett עבור-t írta. Épen ezen hibát már igazolta Abulvalid (Rikmá 9. l., Sztótar 500. l.), a ki egyáltalában a licentia poeticá-t sokszor jogosultnak mondja a szigorúbb nyelvszokás ellenében.

⁹⁴⁾ L. e munka tartalmát részletesen előadva Lippmann bevezetésében az általa eszközölt kiadásához, Fürth 1834. I. E. ספר השם néven idézi : Comm. Zsolt. 9, 1 és 80, 20, השם הנכבד 'ס' néven a Jeszód Mispárban (p. 140) és a Genesis 1. commentárjában (az első vershez, 11. l.).

⁹⁵⁾ 'השם ס', l. fent, 46. j. Hogy Franciaországban és a 'השם ס' után iratott meg, azt bizonyítja ez utóbbi könyvnek idéztetése (l. a megelőző j.) és 'מרינוס ר' névnek használata Abulvalid jelölésére (166. és 167. l.). Hogy pedig épúgy mint a 'השם ס' 1155 előtt iratott, látjuk mind a két könyv említettetéséből a Dániel commentárjában, melyben (7, 9) a 'השם ס' idéztetik, és (6, 4) 'המספר ס'. Ez utóbbi nevet adja I. E. a Jeszód Mispárnak a Genesis 1. commentárjában is (2, 24, p. 14).

Czáchóth illető szakaszában, csak nagyobb részletességgel; a legszélső körvonalaiiban már a Jeszöd Dikdükban is értekezett róla.⁹⁶⁾

A franciaországi idő egyik epizódját képezte I. E. utazása Angolhonba. Ott írta 1158-ban vallásphilosophiai művét, a Jeszöd Mórát, melynek utolsóelőtti fejezetének egy részét a nyelvtan egyik általa legkedveltebb szakaszának szentelte, a betűk elméletének, bevezetésül az Isten nevééről előadandó nézeteihez.⁹⁷⁾

Határozhatatlan időbe tartozik, de legjobban itt említendő I. E. verses rejtvénye az יהוה betűkről;⁹⁸⁾ szintén rejtvény alakjában de mozaikprózában írta a ránk maradt töredéket a מן betűk sajátságairól.⁹⁹⁾

11.

Hatvannégy éves korában kezdte meg I. E. hosszabb commentárját a pentateuchhoz, a melyből megmaradt, és talán ennél több nem is iratott: a bevezetés,¹⁰⁰⁾ Genesis könyvének egy

⁹⁶⁾ L. alább, XV. fejr.

⁹⁷⁾ Az 11. fejr. kezdődik: **עַל סוֹד הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד עַד שְׂאוֹכֵיר** לא אוכל לדבר על סוד השם הנכבד עד שאוכיר. קצת טעמי אותיות לשון הקדש.

⁹⁸⁾ Rendesen I. E. pentateuchi commentárjával együtt adták ki, L. Steinschneider Cat. Bodl. 683.

⁹⁹⁾ L. a Száfá berúrá említendő kiadásának függelékét (50 b).

¹⁰⁰⁾ Hézagos kéziratból adatott ki Weiss J. H. **בית המדרש** nevű folyóiratának I. kötetében (Bécs, 1865, p. 14—19), teljesen adta Friedländer, Essays, héber rész p. 1—9. — Ezen alkalommal sajnálatomat legyen szabad kifejeznem arról, hogy ama folyóiratot nem használhattam, midőn e czímű értekezésemet írtam: „A. I. E.'s Einleit. zu seinem Pentateuchcomm.“ Az ebben tárgyalt ismert bevezetés és ama régibb bev. összehasonlításából különösen azon tényt merítjük, hogy a „harmadik exegetikai út“ — a régibb bevezetésben az elsőnek mondatik — a keresztények allegorizáló bibliamagyarázatot kell érteni: **הַאֵתָהּ הִיא דֶּרֶךְ חַכְמֵי הָעוֹרְלִים, הָאוֹמְרִים כִּי כָל הַתּוֹרָה הַיְדוּת וּמַשְׁלִים, כִּכָּה** כל הדברים שהם בספר בראשית נאמרים. גם ככה כל המצות וההקים הישרים, כל אחד כפי מהשבתו זה יוסף וזה יגרע, פעם להוסיף פעם להרע, כי השבע עמים, רמו לדברים נעלמים, שהם בגוף האדם שומים, ואשה כי תזרע רמו לבית תפלתי, מספר ימי הטמאה בראיתם, גם מספר השבטים, רמו למנין התלמידים השטים. — Elég lesz ezzel összehasonlítani, mit Diestel amaz időnek (az 1100. évtől kezdve) egyházi hermeneutikájáról mond (Geschichte des A. T. in der christlichen Kirche, p. 183): „Darum gewahrt man allerorten, vorzüglich im A. T. mysteria, sacramenta, symbola.“ — I. E. supercommentatorja, Semtób b. József Sáprut is a „harmadik utat“ a keresztények exegesisére (ככה מאמיני האם והבן) vonatkoztatja, l. Friedl. Essays 223. l. 1. j.

része¹⁰¹⁾ és az egész Exodus.¹⁰²⁾ A Genesis commentárjában a nyelvtani részt teljesen elválasztván a tulajdonképen exegetikus résztől az egész heti szakaszhoz először a קרוק című nyelvi elemzést adja, azután a פירוש-t, azaz tartalmi értelmezést.¹⁰³⁾ Az Exodus commentárjában, melyet az egyes heti szakaszok kezdetéhez tett bevezető versek által is kitüntetett, elhagyja ugyan ezt a kettéosztást, azonban itt is bővebb és gyakoribb nyelvtani fejtegetéseket ad mind a többi commentároknál. I. Ezrának az volt szándéka, hogy francziaországi hitsorsosainak a szentírás értelmezésével párhuzamban a héber nyelvnek ismertetését is minél hathatósabb módon nyújtsa. Ebből az okból ezen commentárját a bevezetés végén a héber nyelvtan nagyon rövid vázlatával előzteti meg. Ő maga azzal igazolja a vázlat előrebocsátását, hogy „korunk tudósai“ nem foglalkoztak a grammatikával, azért előadni kívánja ennek alapjait, igetőalakjait, részeit és fő tárgyait, hogy kulcsot szolgáltatson a nyelvtan záraihoz.¹⁰⁴⁾ E vázlat első részében a hangtanról van szó, legterjedelmesebben a seváról és a nyugvó betűkről; a második rész a három beszédrésről szól, csak igen röviden a névszóról és a partikulákról, behatóbban az igéről. A vázlat végén olvassuk a beszédrészek háromságának philosophiai megalapítását.

¹⁰¹⁾ Kiadta Friedl. i. h. p. 10—64. Töredékek belőle olvashatók az אוצר נחמד héber folyóirat II. kötetében, p. 209—222.

¹⁰²⁾ Ez a közönséges kiadások commentárja e bibliai könyvhez.

¹⁰³⁾ L. bevez. 5. l. : יאזכר בתחלה בכל פרשה, דקדוק כל מלה שיש בה . . . קשה. E commentárnak Mózes b. Mérirhez írt felajánló költeményében (l. Friedländer, Essays p. 147, אוצר נחמד II, 223, וגן אהל יסוד דקדוק : נגזי אקספרד p. XVI), a 11. versben ezt mondja I. E. : והן אהל יסוד דקדוק : ופירוש עלי דרך ישרה באמונה. Ezen vers megerősítését adja a fent, 65. j., megjegyzett ténynek, hogy I. E. hosszabb commentárját a pentateuch két első könyvéhez היסוד 'ס-nak nevezte. Mint az idézett vers mutatja, e cím rövidítés ebből : יסוד דקדוק ופירוש. Együttal világos bizonyítékát nyertük annak, hogy a hosszabb commentárok Genesis és Exodus könyveihez együvé tartoznak, valamint annak, hogy Rappoport (Geiger, Wiss. Zeitschrift IV, 273) helyesen javítja az Exodus I. commentárjának származási évét, a mely szerinte nem 4913, hanem 4917 (1157). E javítás mellett újabban egy más bizonyítékot is hozott Steinschneider, Abr. Ibn Esra p. 84, 91. j.

¹⁰⁴⁾ ובעבור כי חכמי דורנו לא התעסקו בדקדוק אזכיר מוסדותיו ובניינו ותוצאותיו ועניניו להיות מפתח למסגרותיו.

A Száfá ber úrá ezimű nyelvtani munka keletkezési helye és származási éve fölött, daczára egy elszigetelt, bár elég határozott-nak hangzó adatnak, — miszerint Rómában írta a 4927. (1167) évben —, bizonytalanság uralkodik.¹⁰⁵⁾ Róma ellen a Grätz által¹⁰⁶⁾ említett okon kívül azon korántsem csekélynek tekintendő körülmény is szól, hogy Abulvalid, kit nyolczszor idéz I. E. e könyvben, nem mint a többi olaszországi iratokban ר' יונה, hanem ר' מרינום néven említettetik: ez Franciaországra utal.¹⁰⁷⁾ Minden esetre I. E. utolsó nyelvtani művével van itt dolgunk; ezt bizonyítja a bevezetés vége, a hol a következő adatokról értesülünk. Ibn Ezrá Salamon nevű tanítványa hallotta egyszer, miként mestere a paitánim nyelvi hibái ellen buzgólkodik, és azt kívánta tőle, hogy könyvet szerezzen számára, melyből a nyelvtant megtanulhatná. I. E. vonakodott eleinte ezt tenni, minthogy már ezelőtt Róma, Lucca és Mantua városokban szerzett nyelvtani munkákat (Móznájim, Sze fáth Jéther, Jeszöd és Czáchôth könyveket). Végre mégis engedte a tanítvány unszolásának, mert ez előbbi irataiból egyet sem kapott kölcsön, magának Ibn Ezrának pedig nem volt egyiknek másolata sem birtokában. „Az a szokásom, — úgymond I. E., hogy előbbi vonakodását igazolja — hogy írok, a mint gondolataim jönnek; néha azonban, és kivált most, nincs aggdástól ment gondolkozásom.“¹⁰⁸⁾ A szomorú helyzet, melyben I. E. akkor lehetett, e könyvének zavaros elrendezésében és a nyelvtan egyes részei

¹⁰⁵⁾ L. Steinschneider, az i. h. 64. l. 11. j. Azon ismert verses utóirat, mely I. E. pentateuchi commentárját ugyanott és ugyanabban az évben befejezettnek mondja, inkább — Friedl., Essays, p. 158, helyes megjegyzése szerint — valamely másolóra vall, mint a commentár szerzőjére.

¹⁰⁶⁾ Geschichte der Juden VI, 449.

¹⁰⁷⁾ E mellett bizonyít a Száfá berúrá ezen mondata is: והכמי דורנו יתהללו באלה הספרים (5 a), a melyben I. E. a Rási exegetikus irataiba bizalmukat helyező és azokkal beérő tudósokat gáncsolja (v. ö. Grätz i. h.); a דורנו-¹⁰⁸⁾nak jelöltek alkalmasint azonosak azokkal a tudósokkal, kiket a 104. jegyzetben idézett helyen ugyanezen szókkal jelöl, tehát Franciaország nyelvtanban nem jártas talmudistáival.

¹⁰⁸⁾ מנהגי לכתוב כל אשר יעלה על לבי גם יש פעמים שאין לבי מפונה ממחשבות ואף כי היום

egyenlőtlen tárgyalásában is tükröződik. Szokatlan nagy bevezetés különbözteti I. E. ezen munkáját a többiektől; abban hosszasan értekezik, a mint rövidebben a Jeszöd Dikdükban tette, a szentírásmagyarázat és a nyelvtudomány néhány általános kérdéséről és sorban beszél a héber nyelv rokonságáról az arabssal és az aramaussal, a héber nyelv mint az emberiség ősi nyelvének elsőbbségéről, a pesát és derás közötti viszonyról, a targum paraphrasisairól, a misná nyelvéről, a piútköltők nyelvrontásáról. A munka érdekelmes részében ¹⁰⁹⁾ I. E. előadván a négy torokhangot ¹¹⁰⁾ és a négy gyöngé betűt illető nyelvi jelenségeket és szabályokat s megbeszélvén a mássalhangzók váltakozásának lehetséges nemeit, átmegy az igére, ¹¹¹⁾ foglalkozik az igének hat tőalakjával ¹¹²⁾ s a gyöngé mássalhangzóju igékkel, és terjedelmesen értekezik a kettőzött mássalhangzóju igékről, mindenféle kitérést engedve magának. A munka végét a héber ábécze egyes betűi nyelvtani fejtegetésének szánta, de ez a ן betű után hirtelen megszakad. A bevezető versekben azon reményt fejezi ki I. E., hogy ezen irata nem csak koronagyémánt lesz Salamon tanulója fején, hanem „Ábrahám Méir fiának hagyatékát is képezendi, fenntartva emlékezetét nemzedékről nemzedékre, és őriztetve az értelmesek szívében és szájában.“ ¹¹³⁾ Mintha búcsuszavát hallanók a maradandó dicsőséget váró nyelvtani írónak.

13.

Az eddig felhozott nyelvtani dolgozatokon kívül I. E. commentárjai a szentíráshoz képeznek egy másik és részletekben még

¹⁰⁹⁾ Ennek kezdetét külön jelöli így: וזאת תהלת הספר.

¹¹⁰⁾ A y betűvel kezdi; I. erről alább a VII. fej. 9. jegy.

¹¹¹⁾ והנה אומר לך כלל בפעלים, 23 b.

¹¹²⁾ Okvetetlenül hézagot kell feltennünk ezen részben; mert a Kálról és a „hatodik binjának“ jelölt Hithpáélról szóló szakaszok közt csak egy töredéket olvasunk még, a mely a Niphárról szól és melynek kezdete nyilván hiányzik. A többi három tőalakról szóló szakaszok pedig egészen hiányoznak.

¹¹³⁾ תהי על ראש שלמה כעטרה
 לאברהם בנו מאיר שמורה
 לדור ודור בכל רגע זכורה
 לכן קרא שמה שפה ברורה
 בלב משכיל ועל פיהו נצורה

Az utolsó versben לכן helyett a versmérték miatt olvasandó וכן, a mi helyesebb értelmet is ad.

dúsabb kútforrást nyelvtani nézeteinek megismeréséhez.¹¹⁴⁾ A tisztán nyelvelemző résznek viszonyát az értelmezőhöz a különböző szentirásai könyvek commentárjaiban különbözőnek találjuk; főleg az első áll előtérben a Franciaországban írt magyarázatokban, de első ide való munkájában is, a Kóhéleth könyve commentárjában. A Siralmak könyvéhez és az Énekek énekéhez épúgy választotta el I. E. egymástól magyarázatának két részét, mint a Genesis 1. commentárjában.¹¹⁵⁾ Egyébiránt valamennyi exegetikus munkáiról többé kevésbé áll, a mit I. E. maga a pentateuchi commentárjáról ennek bevezető verseiben mondott, hogy „a nyelvtan kötelekeivel vannak kötözve.“¹¹⁶⁾ A commentárok nyelvtani megjegyzései vagy az illető szóalak és a vele kapcsolatban levő nyelvtörvény bővebb fejtegetésében vagy pedig rövidebb magyarázatokban állnak. Igen sokszor azzal elégszik meg I. E., hogy a magyarázandó szót, különösen ha ritka vagy rendhagyó képzése van, vagy a nyelvtanban járatlannak csak némileg nehézséget okozhatna, más egészen úgy alkotott szónak példájával megvilágítja, rendesen azt mondva, hogy az egyik szó a másik mintájára — לְיַמְשֵׁק — van képezve. És ily esetekben mindig csak valóban a szentírásban talált szóalakat választ mintául, föltesz tehát — mit különben nyelvtani munkáinál is észrevehettünk, — oly olvasókat, kik birják ugyan a szentírás szövegének ismeretét, de hijával vannak a héber nyelv grammatikai megismerésének.

A következő bibliai könyvekhez maradtak ránk I. E. commentárjai: Pentateuch, Jesája, 12 kis próféta, Zsoltárok, Jób, Énekek éneke, Rúth, Siralmak, Kóhéleth, Eszther, Dániel. Azonkívül birjuk csak újabb időben kéziratokból kiadott külön commentárjait: Exodus könyvéhez (Prága 1840),¹¹⁷⁾ Énekek énekéhez (London

¹¹⁴⁾ Ibn Ezra bibliai commentárjairól összefoglalóan és összefüggőleg értekezett Friedländer többször idézett munkájában, Essays on Ibn Ezra p. 142—195.

¹¹⁵⁾ L. fent 23. l.

¹¹⁶⁾ בעבותות הרקרוק נקשר.

¹¹⁷⁾ Ez a rövidebb commentár Exodus könyvéhez, a mely eredetileg a pentateuch második és teljes commentárjának részét képezte, de már igen korán ki szorított helyéből az Exodus hosszabb commentárja által, l. fent a 102. j.

1874, ed. Mathews), Eszthérhez (London 1850, ed. Zedner) és Dánielhez (ed. Mathews).¹¹⁸⁾

14.

Az ezen bevezetésben leirt munkái alapján kíséreltem Ábrahám Ibn Ezrá nyelvtani nézeteinek összefüggő előadását. Azon számos itt tekintetbe veendő részleteket, melyek tiszta nyelvtani műveiben is disjecta membra gyanánt tűnnek fel, általános, a nyelv mai felfogásából merített, de I. E. saját felfogásától mégsem nagyon messze eső rovatok alá gyűjtöttem; és így I. E. a héber nyelvtanhoz tartozó nézeteinek és tételeinek teljes rendszerét nem reconstruálni, hanem inkább ujonnan alkotni volt a feladatom. Ezen rendszer ismertetése egyrészről alapúl szolgáljon I. E. bibliamagyarázata pontosabb megértéséhez, mert feltárja azon nyelvtani előzményeket, melyekből kiindulva I. E. hozzáfogott a szent szöveg értelmezéséhez; másrészről pedig adalék legyen a héber nyelvtudomány történetéhez, kimutatva, hogy a spanyol-arabs iskola aránylagos tökélyre emelkedett nyelvtani tudományának ezen hivatott hirdetője mely állást foglalt el e tudomány különféle kérdéseiben. De meg kell jegyezmem, hogy első sorban csak rendezett anyagot szándékoztam itt adni a héber nyelvtudomány történetének használatára. Mert folytatólagos és összefüggő vizsgálat I. E. viszonyáról elődjeihez és befolyásáról az epigonok nyelvtanára egészen Élijá Levitáig és még későbbi grammatikusokra, kelleténél tágabbra nyujtotta volna jelen dolgozat keretét. Azonban itt ott utaltam I. E. forrásaira is, és különösen a spanyol iskola nyelvtani remekművét, Abulvalíd Rikmáját összehasonlításul sokszor idézem. — Munkámat 27 fejezetre osztottam, melyek közül a négy első a nyelvtanba való általános bevezetéshez tartozik; a többi fejezetek az írás- és hangtan (V—XI), a szóképzés (XII—XXI) és a mondattan (XXII—XXVII) főrészei szerint vannak rendezve. E fejezetek szövege I. E. szabályait, megjegyzéseit, tételeit, nézeteit adja, iratai egy vagy több oly helyének fordításában vagy minél pontosabb körülírásában, a melyen az illető nyelvtani részlet tárgyalatik. A jegyzetekbe pedig

¹¹⁸⁾ Dániel könyvének e commentárja találtatik mint melléklet az e című gyűjteményben: *Miscelany of Hebrew Literature*, ed. by the Rev. A. Löwy. London 1877. Az Eszthér könyvének Zedner által kiadott commentárját nem használhattam,

a szükséges értelmezéseket, párhuzamokat I. E. irataiból, kütfői felmutatását és más megjegyzéseket helyeztem. Nem kell kiemelnem, hogy az egyes fejezetek belső elrendezése a választott eljárás természeténél fogva csak aphoristikus lehet; csak ritkán találtam jónak, a világosabb áttekintet érdekében az egyes szakaszokat átvezető fordulatokkal egymással összekötni. — E fejezetekbe csak oly nyelvtani részleteket vettem föl, melyek elvi jelentőségűek, és melyek maga I. E. által általánosabb alakban adattak elő; a héber nyelvtan szorosabban véve technikus részét, mint az igeragozást és hasonlót, könnyen gondolható okokból kizártam dolgozatomból. Valószínű, hogy a feldolgozandó anyag minőségénél fogva sok figyelemre méltó kikerülte figyelmemet, míg talán másrésről olyanokat is vettem tekintetbe, mik kevésbé értékesek; de ilyen hiányok oly munkáknál, mint jelen dolgozat majdnem elkerülhetetlenek. — A mi a terminológiát illeti, a világosság kedvéért sokszor az Ibn Ezrát beszéltető szövegben is a ma általánosan használt nyelvtani műszókat alkalmaztam. Néhány műszót I. Ezránál található használatuk szerint közelebbről beszéltem meg. Nyelvtani terminológiájának kimerítő szótára munkám természetszerű pótlékát képeznék; azonban ennek készítésétől előrelátható terjedelme miatt el kellett állanom. Különben is tudományos értéke ilyen műszótárnak csak akkor volna, ha az összes héber nyelvtani irodalomra terjedne és minden műszó eredetét és történetét foglalná magában. — Alkalmas pártját ezen Ibn Ezrát mint grammatikust ismertető dolgozatnak képeznék hasonló dolgozat, mely Ibn Ezrát mint szófejtegetőt mutatná; e lexikographiai munkához itten két adalékot szolgáltatok, a III. és IV. mellékletben. Az I. és II. mellékletek a Jeszöd Dikdakra vonatkoznak, az V. melléklet áttekintet ad az I. E. által idézett nyelvtudományi tekintélyekről.

Végül megjegyzem, hogy a következő rövidítéseket alkalmaztam. M annyit jelent mint Mőznájim (Heidenheim kiadásában); Cz = Czáchóth, Szj = Szezáth Jéther, Szb = Száfá berúrá (mind a három Lippmann kiadásában), Jeszöd = Jeszöd Dikdük Pínsker másolatában. Comm. Ibn Ezrá commentárját jelenti az idézett szentírási helyre; 1. Comm. alatt a Genesis Friedländer által kiadott régibb commentárja értendő. Ibn Chajüg irataiból való idézeteknél, D. Dukes kiadását jelenti, N. Nuttét.

I.

A nyelvről általában.

Istentől azon tehetséget nyerte az ember, hogy gondolatokat alkosson és azoknak értelmes kifejezést adjon. Az ésszel bíró ember képes szavakat kimondani, melyek tartalmukhoz úgy viszonylanak, mint a testek a lelkekhez. És valamint a lélek működése csakis a neki lakóhelyül jutott test által nyilvánul, úgy a beszéd tartalmát tevő gondolatok is csak a szavakban nyilatkozhatnak. ¹⁾

A gondolatokkal a szóbeli kifejezés nincsen természetszerűleg összekötve. Képtelennek kell mondani oly természetes nyelvről való nézetet, a milyennek sokan az aramaeust hiszik ²⁾ és a melyen egy emberektől nem lakott puszta helyezett és néma dajkára bizott gyermek okvetetlenül beszélne : mert ilyen az emberrel vele született természetes nyelvet — לִשְׁוֹן תּוֹלְדָה — más nyelvnek megtanulása nem nyomhatna el. ³⁾

---

¹⁾ Jeszód, a bevezetés kezdete. L. I. melléklet. Pinsker felfoghatatlan módon úgy idézi e helyet (Einleitung in das babyl.-hebr. Punktationssystem, p. XI), mintha I. E. szerint „a magánhangzók úgy viszonylanának a más-salhangzókhoz, valamint a lélek a testhez.“ I. E. pedig itt épúgy, mint más irataiban (Szb 4 b, Jeszód Móra bevezetése, Comm. Exod. 20, 1; l. Friedländer, Essays p. 112), csak azon hasonlatra gondol, mely a beszéd és annak tartalma közötti viszonyt megvilágítja és melynek arabs eredetére utalt Kaufmann, Geschichte der Attributenlehre, p. 174. Így elesik K. utólagos megjegyzése, u. o. 505. l. Pinsker egészen úgy tévedt a két hasonlat összetévesztésében, mint Dukes (kinek szavait Gross, Menachem b. Saruk p. 81 egyszerűen ismétli) a Szb párhuzamos helyére nézve (l. Beiträge II, 37).

²⁾ Az amórá Ráb nézete (bab. Synh. 38 b) tehát, úgy látszik, a nyelv eredetéről vonatkozó elméletekre is használtatott.

³⁾ Szb elején.

A nyelv az embernek egyik kiválósága; de nem tünteti ki annyira, hogy belőle szabad volna az angyalokét fölülmúló méltóságunkat következtetni. Mert a szavak csak célzások a dolgokra⁴⁾, és a nyelvnek ismerete nem magában megismerés, hanem csak eszköz saját megismerésünk közlésére másokkal.⁵⁾ A nyelv tolmács a beszélő elméje és a hallgatók közt.⁶⁾ Midőn a babilóniai király udvari szolgálatára kiszemelt ifjaktól az kívántatik, hogy legyenek *מבני מדע* (Dániel 1, 4), ezzel azt értették, hogy képesek legyenek azt mit maguk megismertek másokkal is megértetni; mert vannak tudós emberek is, kik csak nagy nehezen és pedig körülményesen és ferdén adhatnak nyelvi kifejezést gondolataiknak.⁷⁾

A nyelv hangjai minden népnél s minden országban ugyanazok; az eltérések csak a kiejtés sajátosságain alapulnak.⁸⁾

II.

A héber nyelvről.

A héber nyelv¹⁾ azelőtt gazdagabb volt a többi népek nyelveinél; mert az első volt a nyelvek közt. De midőn a szent nép szent földjéről a számkiűzetésbe ment, elfelejtette nyelvét és a pró-

⁴⁾ A Széfer Hassém elején : *והוא מושם להיותו לאות ולסימן לרואו* בעיניו או לשומעו באזניו.

⁵⁾ L. a Száadjá ellen irányzott czáfoló kitérést az Exodus rövid commentárjában (23, 20, p. 71, v. ö. Kerem Chemed IV, 106) : *ואם בעבור שידבר : צחות עיקר הרברים רמיוזות הם ודעת הלשון איננה דעת בעצמה כי אם כנגד צחות*. V. ö. Sz. Hassém elejét : „Minthogy a név vagy szó nem önálló valami — *אחר שיבין* — *איננו דבר עומד בעצמו* — azért a betűknek — például az Isten neve betűinek — pusztá összekötése által nem vihető véghez semmi cselekvés.“

⁶⁾ Comm. Zsolt. 4, 5 : *והלשון איננו רק מליין בין הלב ובין השומעים*. U. o. 52, 1 : *והלשון איננו רק מליין*. A Luzzatto által kiadott költeményben (Kerem Chemed IV, 144, németre ford. Geiger, Ges. Schriften III, 235) a test tagjai vitatkoznak jelességeik fölött, és a nyelv ezzel is dicsekszik : *אני מליין בצדק בין לבבות ואודיע בחכמתי סתרים*

⁷⁾ Comm. Dániel 1, 4 : *כי יש חכמים ילאו להוציא בלשונם מה שיש : בלבם כי אם בדרך רחוקה ובארחות עקלקלות*.

⁸⁾ Szb kezd. : *והוא יבורך נטע בכה האדם לבטא באותיות וכל הגוים : בכל אי שוים באותיותיהם רק יפרדו מעט לדבר באותיותיהם דרך צחות*.

¹⁾ I. E. a héber nyelvet majdnem mindig a szent nyelvnek nevezi :

féták irataiban talált nyelvkincsre lett szorítva. Ezen iratok pedig nem tartalmazznak kifejezéseket oly dolgokra, a melyeket említeni nem volt alkalmuk.²⁾

A héber nyelv eredetileg az aramaeus és az arabs nyelvvel csak egy nyelvet képezett.³⁾ Ezt a következő hasonlóságokból ismerjük meg:⁴⁾ 1. Mind a három nyelvben befolyással vannak a torokbetűk az előttük vagy utánuk való mássalhangzókra. 2. Az אהוי betűk mind a háromban ugyanazon törvényeket követik.⁵⁾ 3. Az ige tőalakjai egyenlők.⁶⁾ 4. A szókincs nagyobb része, mind a névszókra mind az igékre nézve, a három nyelvben egyenlő vagy

לשון הקדש; v. ö. fent 6. l. 21. j. „A mi nyelvünk“ — לשוננו — kifejezést is alkalmazza, pl. Comm. Mikhá 1. 2. A héber nyelv szellemét személyesíti e kifejezésben: בעל לשון הקדש, pl. Szb 18 a, Comm. Exod. 3, 15 ובעל . . . לה"ק ראה; ezt is olvassuk: מהבר לשון הקדש; Cz 14 a, u. o. 15 a המהבר. De még gyakrabban nevezi az előbbi grammatikus módjára a héber nyelv szokás szerzőinek a „hébereket“ (העברים).

²⁾ Keli nechōseth, az első recenzióban, a bevezetés elején Pinsker másolata szerint: לשון הקדש היתה רחבה מכל לשונות הגוים כי היא היתה ראשונה לכלם . . . ולא נשאר בידם רק ספרי הנביאים ואשר לא הוצרכו בספריהם לדבר בו לא מצאנוהו כתוב כי לא נדע מלשון הקדש כי אם הכתוב במקרא שהוצרכו. Hasonlót mond I. E. az Énekek én. commentárja végén: לשון הקדש היא אשר לא הוצרכו לא נדע שמו הנביאים לדבר ומה שלא הוצרכו לא נדע שמו. V.ö. Menáchém b. Szárúk, Machb. bev. és 12 b אבה czik alatt; továbbá Jehúdá Hallévi, Kusari II, 68 (ed. Cassel p. 169) és Cassel jegyzetét u. o.

³⁾ Szb elején, vonatkozással Gen. 11, 1-re: לשון הקדש ולשון ארמית: ולשון קדר שפה אחת היתה ודברים אחרים.

⁴⁾ Így felsorolva olvassuk a hasonlóságokat Szb 2 b és köv. l. A három sémi nyelv rokonságára nézve I. E. elődjeinél kiemelendők különösen Abulvalíd számos nyilatkozata (pl. Rikmá bev. VII. l.) és Jehúdá Hallévié az id. h. Ez utóbbi szerint hasonlít a három nyelv egymáshoz: בשמותיהם ובתהלכותיהם ובישימושהם. — Az itten említettekén kívül még a következő nyelvtani analogiakat a héber és az arabs közt találjuk kiemelve Ibn Ezránál: a pluralis majestatis, Comm. Gen. 1, 1; a hímnemü alakot a nőnemü helyett, Comm. Jes. 14, 11; ב használatát מן helyett, Comm. Exod. 12, 43 és 38, 5; az arabs ف-nak megfelelő ו-ot, l. alább XXVI. fejt.

⁵⁾ L. Comm. Exodus 12, 9 (חַיִּי = נא) אותיות אהוי מתחלפים להם: בלשונם כמו בלשוננו.

⁶⁾ Az Én. én. commentárja végén így foglalja össze a héber és arabs között fennálló nyelvtani hasonlatosságokat: בנינו ואותיות יהוה והמשרתים: ונפעל והתפעל והסמיכות דרך אחת לשתיהן. A Genesis első commentárjában (11, 1, p. 58) röviden így szól: רקדוק שלשתם קרוב.

hasonló hangzásu.⁷⁾ A névmások, a személyragok és igeragozás alapjai, egyenlők.⁸⁾ 6. Mind a három nyelvben ה a nőnemet jelentő rag.⁹⁾ 7. Az egyszerű és összetett számnevek sajátosságai a két nem megkülönböztetésében ugyanazok.¹⁰⁾ 8. Csak a héber és arabs nyelvek közös sajátjuk a status constructus (függő viszony) képzése és a névszó meghatározására szolgáló névelő, míg az aramaeusban a függőviszony ך, rövidítve ך, szócska által jelöltetik, névelő pedig egyáltalában nincs.¹¹⁾

E három nyelv közül a héber a legrégebb. Ő az, melyről, Gen. 11, 1, mondatik, hogy csak egy nyelv volt a földön.¹²⁾ Ezt bizonyítják az első emberek nevei, melyek csak a héberből származtathatók.¹³⁾ Különösen a ה és ה betűk váltakozása mutatja a héber nyelv elsőségét, mert csak is e betűk hasonlóságából magyarázható, míg e hasonlóság sem az arabs írásban, sem a chaldeus (syr) írásban nem létezik. A héber nyelv ennél fogva az ősnelv, melytől a két rokon nyelv származott.¹⁴⁾

⁷⁾ Comm. Én. én. u. o. : ויותר מהצי הלשון ימצא כמוהו בלשון הקדש.

⁸⁾ E pontnál azt emeli ki, hogy a későbbi אנו helyett a szentírásban kizárólag e hosszabb szóalak használtatik : אנחנו ; továbbá hogy a 2. személyű névmásban rejlő hasonlult ך az arabs és az aramaeus névmásban látható (אתה = أنت, انا). E szerint értendő az, mi a 2. és 3. pont közt külön analogiának említettetik : וסימני המדברים והנוכה שוות. Lehet, hogy ezen mondat nem áll az eredeti helyén.

⁹⁾ Azt teszi hozzá I. E., hogy az aramaeusban a ה-hez ה is járul (e ragban ה-ה); az א t. i. itt egyértékű a ה betűvel.

¹⁰⁾ L. még Comm. Exod. 36, s. — V. ö. Ibn Koreis, Riszále, 84. l.

¹¹⁾ A status emphaticus jelentését I. E. nem ismerte meg, mint a 9. jegyzetből is kitűnik.

¹²⁾ Comm. Gen. 11. 1. Az első pentateuchi comm. bevezetésében a héber nyelvet így jelöli : הלשון אשר הקק אדם הראשון. V. ö. Salamon Ibn Gabirol nyelvtani költeményének 41. versét :

בלל שפתם ד' לבד בלשון בני עבר לבדה היה נשאר

¹³⁾ A Genesis 1. commentárjában (11, 1, p. 58), példakul idéztetnek ezen nevek : אדם שתה נה, épügy Szb 4 b és köv. Ez utóbbi helyen I. E. azt jegyzi meg, hogy הוה tulajdonnév mint a három nyelv szerint magyarázható; mind a két helyen a héber nyelvnek csak a két rokon nyelvhez mért elsőbbségét hangsúlyozza. A Genesis közönséges commentárjában pedig (11, 1) a héber nyelv általános elsőbbségéről szól és azért הוה-t is idézi példa gyanánt. — Egyébiránt Jehúdá Hallévi az i. h. ugyanazon bizonyítékot hozza a héber nyelv régisége mellett.

¹⁴⁾ Szb 23 a : וזה לאות ולמופת כי לה"ק היא העיקר והיא קדמונית . .

Ha valamely szó csak egyszer találtatik a szentírásban, de találtatik hasonlója az arabsban, akkor szabad a héber szót az arabs jelentése szerint magyarázni; az így talált jelentést azonban nem lehet kétségtelen biztosnak tekinteni.¹⁵⁾

III.

A héber nyelv megismerésének kútfői.

A masszóra.

A szent irodalom és nyelvének ismerete, miután a próféták és utódjaik, „a nagy gyülekezet tagjai“, valamint a hagyomány, a misná és talmud tanítói által híven őriztetett,¹⁾ a hagyományi

וואלה השתי לשונות מוצאות ממנה. — Hogy a héber az „Isten teremtette“ nyelv, mondja Jehúdá Hallévi, Kusari II, 72, IV, 25. — L. e tárgyról Goldziher, Studien über Tanchum Jeruschalmi, 18. és köv. l.; Gross, Men. b. Sar. p. 53 és köv.

¹⁵⁾ Az Én. én. commentárja végén: כל מלה שלא נמצא לה חבר במקרא ויש לה דומה בלשון ישמעאל נאמר אולי פירושו כן אף על פי שהדבר בספק. Ugyanazon elv ez, a melyet még határozottabban vallott Dúnás b. Labrát (Száadja elleni vitáirat, 25. sz., 8 és köv. l.) Száadja egyik aramaes szóösszehasonlítása (Sz. szerint הסין Zsolt 89, 5 = aram. מחסין birtokoló) ellenében: ודע כי לא ידמה העברי לארמי והגרי אלא אם לא נמצא: ואין דומה העברי לארמי ולעברי: לו דומה כלל וכן דומה העברי לארמי ולעברי: לו דומה כלל. — Maga Dúnás ellen, ki ימין szót (Zsolt. 77, 15) az arabsból származtatta, él ezen elvvel Ibn Ezrá (Szj 34 sz.) és megjegyzését e szavakkal zárja be: ואחר שמצאנו לו חבר בלשון הקדש אין לנו צרך לארמית: (Zsolt. 6, 7) az aram. סחי, fürdeni, igével magyarázza, azt mondja Ibn Ezrá (Szj 61. sz.): ואחר שמצאנו לו חבר בלשון הקדש אין לנו צרך לארמית: — Commentárjaiban nem szerfölött sok arabs összehasonlítást hoz I. E., minthogy ezek nem arabs nyelvű olvasóit csak kis mértékben érdekelhették. Ezen összehasonlítások betűsoros jegyzékét l. a IV. sz. mellékletben.

¹⁾ Hogy a sz. irodalom és a sz. nyelv kincsét a próféták és írástudók őrizték, hangsúlyozza Ben Ásér is. L. Dikduke Ha-teamim, ed. Baer-Strack p. 5: בארבעה ועשרים ספרים כלמוד נביאים וסופרים, u. o. p. 6: מתכנים מזקני עולה נביאי, u. o. p. 16: כלמוד חכמים כשרים מצדיקי הרבים מפי כל: כאשר תקנו החוים הישרים, u. o. p. 27: ושרי הגולה סופר וחווה. A szentírás összehasonlítása a szentélylyel, a melyet I. E. e helyen alkalmaz — וזה המקדש הם ספרי הקדש — szintén találtatik Ben Ásérnél (p. 2), a ki a szentély három részét a szentírás három részével veti egybe. — Hogy a szentírás a héber nyelv megismerésére az egyetlen és

irodalom befejezése után Istentől támasztott férfiak kettős sora által lett őrizve és fenntartva, a masszóréták és a grammatikusok által. Amazok a szentély őrei, kik minden idegent és hozzá nem tartozót távol tartottak tőle és az írás összes szavait a kétbetűsöktől a tizenegy betűből állókig megszámlálták.²⁾ A grammatikusok a szentírás hivatott előharczosai, kiknek az az érdemük, hogy „a szent nyelv útjait, be- és kijáratait“³⁾ és sokféle jelenségeinek törvényeit megismerték. Ők az oszlopok, melyekkel erősen van támasztva a masszóréták által megalapított „bölcseiség háza“.⁴⁾

A masszóréták Tiberiás tudósaihoz tartoztak, kiknek hagyományja nyelvtani dolgokban döntő erejű és kiktől ránk jött az egész tan a pontozási jelekről.⁵⁾ A tiberiási tudósoknak köszönjük a mozgó sevának különféle kiejtését szabályzó törvényeket.⁶⁾ A kámez hangzónak igazi, az ő felé hajló kiejtését szintén a tiberiásbeliek tartották meg, a kiket ebben Egyiptom és az éjszaki Afrika zsidói követnek.⁷⁾ — Különben is a héber olvasásnak bizonyos sajátosságá-

döntő erejű kútfő, erről különös határozottsággal nyilatkozik Dúnás, vitairat Száadjá ellen 102. sz.

²⁾ A masszórát Ezek. 20, 44-hez, felsorolja a bibliában előforduló három 11 betűből álló szót, a mely szót Abulvalid is idéz, Rikná, 7. l. I. E. (Cz 33 a) csak egyet említ közülök: והאהשרפנים Eszthér 9, 3.

³⁾ תהלוכות לשון הקדש ומוצאה ומובאה. Ezt a kifejezést (v. ö. Ezek. 43, 11) találjuk R. Jákób Tám Dúnás ellen irt megjegyzéseiben is (I. Dúnás vitairata Menáchém ellen, 39. l., 3. sor): וכל תוצאות לשון הקדש מובאיהם ומוצאיהם.

⁴⁾ M bevezetése.

⁵⁾ Cz 7 a: כן מנהג חכמי טבריא והם העיקר כי מהם היו אנשי המסורת; ואנחנו מהם קיבלנו כל הניקוד „grammatikusokat“ — המדקקים —; pl. Cz 2 a, a páthách jeleről, u. o. 62 b a kámez szükséges voltáról אֲבִי שֵׁבוּבֵי שְׁבוּבֵי szóban, v. ö. Szb 20 b. A pontozási jelek hagyományára nézve a מנקדים is említettnek Ibn Ezrá által.

⁶⁾ M 38 Cz 2 a. Mind a két helyen azt állítja Ibn Ezrá, hogy Ibn Chajúg a tiberiásbeliek nevében közölte az illető szabályokat. Azonban ezt nem találjuk Ibn Chajúgnál, a ki kútfő nélkül hozza a szabályokat (ed. Dukes, p. 4 és köv., 201 és köv.; ed. Nutt p. 3, 131). Ezeket részben találjuk Ben Ásérnél is (Dikd. Hat. p. 11 és köv.). — Az Exodus commentáriusában (25, 31) — a תיעשה szó teljes írása alkalmából — elbeszéli I. E., hogy bibliamásolatokat látott, melyeket tiberiási tudósok néztek át; ezek közül tizenöten esküvel erősítették, hogy minden szót és minden pontot, minden hiányos és teljes írást háromszor vizsgáltak.

⁷⁾ Cz 3 b: רק אנשי טבריא גם חכמי מצרים ואפריקא יודעים לקרוא הקמין

gaiban a szent ősökig felvezető emberöltők hagyományára kell hivatkoznunk,⁸⁾ mert az írásban magában nincs támasz pl. arra, hogy a szó elején úgy olvastassék mint א, vagy hogy ירושלם szóban az utolsó két betű között , olvasandó, vagy hogy a רי-féle szók kiejtésénél páthach magánhangzó közbeszúrándó.⁹⁾

Téves a keletiek hagyománya a „tőlünk“ jelentésű ממנו kiejtéséről, hogy t. i. megkülönböztetésül a „tőle“ jelentésű ממנו-től dágés nélkül olvastatik.¹⁰⁾

Különös fontosságú a hangjelek és a bibliai versek felosztásának hagyománya. Minden oly magyarázat, a mely a hagyományos hangjelezést nem követi, helytelen.¹¹⁾ Hogy is tévedhetett volna a versek felosztásának szerzője, a ki talán nem volt más mint Ezrá,

הגדול. Afrikában hallotta Ibn Ezrá azt is, hogy אהרן így olvasandó : אהרן ; erről értesülünk Parchon által, Machbereth ed. Stern, 4 c. Parchon szerint ezt az olvasást I. E. épügy helyeselte mint Jehúdá Hallévi; de a Jeszód Miszpárban (p. 143) hibáztatja ezen, csak bizonyos vidékekben — יש מקומות — szokásos, olvasást.

⁸⁾ נכה קבלנו הקריאה מפי האבות הקדושים דור אחר דור.

⁹⁾ Szb 19 a b, v. ö. Cz 6 b. M 21 a említi I. E. a héber olvasás két utóbbi sajátosságát mint külön osztályát a nyelvi jelenségeknek, ezen fölirat alatt : הקרואים.

¹⁰⁾ Cz 23 b, Comm. Gen. 3, 22 és Exod 1, v. V. ö. Rikma p. 112, Dúnás, vitairat Száadjá ellen, a 108. sz. végén. — A szegől kiejtésére nézve hivatkozik I. E. a „kelet földjére“ — ארץ מזרח — hol közel áll e hangzó az á-hoz, Cz 6 a. — Egyszer idézi I. E. a Ben Ásér és Ben Naftáli közötti vitát מייני (Daniel 12, 4) felett, Cz 22 a, v. ö. Comm. Lev. 19, 20. Jeszód 26 l. ugyanazt a vitát idézi és a két masszórétáról így nyilatkozik : ואלה הם שרי המסורות בניקוד ובקריאה כאשר קיבלנו מאבותינו.

¹¹⁾ M 4 b : על פירוש שאיננו עיקר גדול הוא : פירוש הטעמים לא האבה לו ולא תשמע לו. לשמור דרך הטעמים. A Gen. mind a két commentárjában 3, 22-hez megczáfol egy magyarázatot a hangjel tekintélye által. Comm. Zsolt. 20, 10 visszautasítja némelyek véleményét, hogy המלך a megelőző הושיעה szóhoz tartozik : בעבור האתנה. Azonban commentárjában Míkhá 4, 8-hoz azt mondja, hogy a תאתה szó alatt álló athnách kivételképen nem szünetet jelent, s épügy a תפלות (Zsolt. 72, 20) alatt álló athnách sem. Hasonló kivételt constatál e szónál : הוון Náchúm 1, 1. L. még Comm. Exodus 6, 28. — Hogy miképen tért el olykor I. E. maga a hangjeltől, erről l. Luzzatto, Kerem Chemed, IV, 152, Pinsker, Jeszód Miszpár p. 135, Friedländer, Essays, p. 129. Érdekes példaként kiemelem Kóh. 10, 6 commentárját, hol I. E. רבים szót ועשירים szóval köti össze.

és a ki mindenestre felülmulhatatlannak mutatkozik a szentírás bölcs megértésében és az egész szentírásban mindig az illő helyen jelölte a versnek végét.¹²⁾ A hangjelzés bölcsesége pl. világos lesz, ha ezt a két helyet hasonlítjuk össze: Gen. 12, 8 és Exod. 34, 5.¹³⁾ Azért visszautasítandó a gáón Száadjá nézete, a ki a szentírás tiz helyét a hagyományozott versvéget jelentő hangjeltől eltérőleg magyarázta.¹⁴⁾

¹²⁾ Cz 73 b. Jehúdá Hallévi, Kusari III, 31, a nagy gyülekezet tagjait nevezi a hangjelek és a versfelosztás szerzőinek; Efédi (Múaszé Efédi, 8. fejr. 41. l.) egyenesen Ezrát nevezi annak.

¹³⁾ Cz u. o., M 5 b, L. még Comm. Exod. 18, 3.

¹⁴⁾ Szj 155. sz. azzal menti I. E. Száadját, hogy ez a régi bölcssek egyikére (t. i. Eliézer b. Jószé Haggelíli-re, l. Lippmann jegyz. e helyhez) támaszkodott és különben a tiz hely előbbi magyarázatára utal, nevezetesen M-ra, a hol a legnehezebbiket, (1) II Kr. 30, 18, megmagyarázta. M 4 a és köv. „a gáón“ helyett csak „a gáónim egyikét“ (אחד מהגאונים) említi (mégis csak szükségtelen óvatosságból tette Friedländer, Essays p. 129, jegyz., Száadjá nevéhez a kételkedő kérdőjelt), és a nevezett bibliai helyen kívül még a következőket is magyarázza: (2) Jerem. 17, 11, (3) Hóséa 12, 11, (4) Hóséa 4, 10. Cz 73 b Száadjá nézetét — שיש עשרה פסוקים במקרא שהיו ראויים להיות דבוקים — דבוקים — בברי היחיד — az az egyesnek tekintélyt nem igénylő nézetének. Ezen egyes alatt magát a gáónt érti és nem, mint Dukés, Beiträge II, 88, gondolja, az említett El. b. Jószét, sem, mint Frensdorf, Okhlá weokhlá, a jegyzetek 43. lapján, hozzávetette, Jsszi b. Jehúdát. Az idéz. helyen I. E. a 1, 3 és 4 számokkal jelölt példákön kívül még (5) Jerem. 10, 18-ról is szól; 4-ről l. még Cz 56 b. Dúnás Száadjá ellen írt vitáirátában (177. sz., 57 b.) az 1 és 3 sz. a. példákön kívül meg kettőt találunk idézve; (6) Deut. 4, 9 és (7) Num. 35, 14. Az így kipuhatólt hét helyen kívül találjuk az אהל יוסף ez. supercommentárban, Gen. 23, 18, — a hol a szerző a tiz helyet mind Száadjának commentárja szerint, a Mispátim szakaszból, idézi — még a hiányzó hármát is: (8) Ezék. 41, 21, (9) Chaggái 2, 5 és (10) Jób 17, 5. — Nevezetes, hogy I. E. commentárjában a 9 sz. a. helyhez felkarolja Száadjá nézetét, míg a 7 sz. a. helyhez megezőfolja, itt és ott anélkül, hogy Száadját nevezné. A 3, 4 és 10 sz. a. helyekhez I. E. commentárja hallgatag visszautasítása Sz. nézetének. — E tiz helyen felül Dukés az id. h. 86. és köv. l. még hármát nevez, de csak félreértés következtében. Mert a mi Zsolt. 73, 15-t illeti I. E. e verset csak analogia végett II Kr. 30, 18-hoz idézi (Cz 74 a M 5 b): mind a két versben t. i. אלה szót kell pótolni; a Gen. 23. fejr. 3. és 18. verseit pedig nem Száadjá, hanem I. E. maga magyarázza úgy, hogy a mondat a megelőzőhöz kapcsolandó, és épen commentárjában a 18. vershez azt mondja I. E., hogy a gáón említette tiz helyre nézve másképen áll a dolog: והנה זה הפסוק דבק בפסוק שלמעלה: והנה גר ותושב אנכי והעשרה שהוכיח הגאון אינם דבוקים.

Néha azonban igazítani kell a hagyományt. Így helyesen fenn-tartotta ugyan a masszóra Jerem. 18, 3-ban ezen betűcsoportot : והנהו, de a Keriben azt parancsolja, hogy így olvasandó : והנה הוא, holott tényleg annyit jelent mint והנ'. Itten a masszóréták helyes hagyományukat subjektív nézetből tévesen fogták fel.¹⁵⁾

IV.

Nyelvtani megismerés. Analogia és anomalia.

Elkülönítés.

A nyelv pontos megismerését célzó tudomány, a mely meg-megérteni tanítja a különböző tőalakokat, a gyökmássalhangzókat és a szolgáló mássalhangzókat, a névszókat, az átható és átnemható igéket, a partikulákat és a ragozást, az valóban kiváló tudomány. A ki bírja, leveleiben és verseiben szabatosan kifejezheti gondolatait; és a szentírás tartalma, még a törvények mélyebb értelme is, sok-szor csak is pontosabb nyelvtani értelmezés útján lesz világossá. Azonban e tudományt az eszes megtanulja ugyan, de nem fog kizárólag egész életében nyelvtani iratokkal foglalkozni.¹⁾

A ki a nyelvet érti, de a nyelvtannak pontos ismeretét nem szerezte meg, az a szentírás magyarázatában mint a vak fog botorkálni, nem tudva, min botlik meg.²⁾

A nyelvtan által kimutatott rendhagyóságok³⁾ nem ingatják meg törvényei érvényességét;⁴⁾ és a kis számú kivételek miatt nem

¹⁵⁾ Cz 20 b, rövidebben 69 a.

¹⁾ Jeszöd Mórán, a bevezetés elején.

²⁾ Jeszöd bev., l. I. melléklet.

³⁾ Rendhagyó szóalak I. Ezránál így neveztetik : מלה זרה vagy מלה זרה בקרוך. Ezt a kifejezést a hapax legomenonra is alkalmazza : Comm. Jes. 9, 17 és Náchúm 2, 1 מלה זרה ; Comm. Jes. 50, 4 מלה זרה אין ריע לה ; Comm. Jes. 33, 19 מלה זרה אין לה משפחה — Sok szabálynál, különösen Cz és Jeszöd műveiben, azt, hogy nincs kivétel, e szakakkal allapítja meg : זרה מלה זרה ; ואין מלה זרה ; v. ö. Comm. Rúth 1, 16. M-ban külön szakaszban szól az anomaliákról (19 b — 20 b) és így határozza meg a bevezetésben (3 a) : והזרים שלא נמצא כמורהם בין הבריהם שהוא על משקלם בתחלה.

⁴⁾ A törvényes nyelvszokást I. E. különféleképen jelöli : 1. משפט הלשון Cz 42 a 68 b, Comm. Gen. 12, 13; 'משפט כל הל' Comm. Lev. 19, 20;

szabad lemondani a szabály megismeréséről. Minden tudományban van ez úgy, hogy egyes anomaliákat nem szabad bizonyítékul használni az esetek kiváló többségéből levont törvények ellen.⁵⁾

Egy igének valamely tőalakjából talált egyetlen egy példa is jogot ad ezen tőalaknak tetszés szerinti alkalmazására; ilyen זמח igének Hiphil alakja, mely csak egy példában találtatik: השמחה, Zsolt. 89, 43. ⁶⁾ Ellenben oly rendhagyó képzésből, a milyen וישהו nem származtathatjuk azon jogot, hogy ugyanazon minta szerint képezzük az első és második személyt is. De még a harmadik személy sem használható a vav cons. nélkül: וישהו ép oly hibás volna, mint וי, ámbár létezik וירא. ⁷⁾ — Valamely szóalak megengedhető-

משפט העברים, Comm. Exod. 20, 1, משפט אנשי לה"ק Cz 70 a, מש' רוב הלשון Comm. Zsolt. 44, 3. — 2. דקדוק הלשון Szj 3 és 157; משפט דקדוק הלשון Jeszód Mispár p. 167, סברת דקדוק הלשון Szj 1. sz.; דרך דקדוק הלשון 1. Comm. Gen. 13, 5 p. 62; דרך דקדוק Szj 4. sz. Comm. Hóseá 8, 10, מוסר דרך לשון הקדש Comm. Exod. 20, 1. — 3. מנהג הלשון M 14 b, Cz 50 b, Szb 23 b, Comm. Hab. 1, 1; מנהג אנשי הלשון Cz 22 b; מנהג העברים Comm. Exod. 1, 3. V. ö. még Cz 39 b: הפך משפט הלשון: Menáchém sokszor használja ezt: משפט הלשון (Machb. 12 a, 26 a, 29 b, 75), mellette 'קו ה' (42 b) és 'בנין ה' (12 b). — Dúnásnál (Menáchém ellen, 14 l), ezt olvassuk: דת ה' היהודית ומשפטה.

⁵⁾ M 44 b: וזה מקרה כל חכמה אם נמצא אחד מאלף שיצא: ואנחנו בראשיתו. Szb 17 a így szól Ibn Ezrá: L. még Cz 70 a: ואלה הם מלות מעטות ואחר שלא באו על משפט הבריהם ויצאו מכלל לא ישרה דרך ישרה. E kifejezéssel jelöli itt, a mit rendszeren סברא-nak mond, a nyelvtani analogiát; ez utóbbi kifejezés különösen gyakori Cz-ban: 36 a, 39 b, 46 a, 57 b, 58 a, 68 a. Egyébiránt ugyanezt a kifejezést I. E. még többször az egyszerű és észszerű magyarázat jelölésére használja, ellentétben a hagyományos magyarázathoz; vagy pedig oly exegetikus nézetet jelöl vele, a melynek támasza csakis az analogia és következtetés, de exegetikus hagyományon nem alapszik. L. különösen az Exodus nagyobb commentárjának következő helyeit: 2, 20; 6, 25; 8, 18; 9, 22; 10, 21; 12, 22; 16, 15; 18, 7; 20, 26; 24, 13; 25, 5; 25, 11; 29, 14; 30, 18; 39, 1; 40, 2. Továbbá commentárját a következő helyekhez: Ámós 5, 25; Jóná 4, 11; Míkhá 1, 2; Czeph. 1, 1; Eszth. 6, 6; Rúth 4, 17; Zsolt. 104, 1.

⁶⁾ Erre és שמר ige Piéjére (Jóná 2, 9) vonatkozólag mondja, M 34 b: כי אחר שמצאנו אחד מהעתידים לבוא על מנהג הלשון לא על דרך נכרי נלמוד ממנו על כל הבריו.

⁷⁾ Cz 23 b. Végül nyomatékkal teszi hozzá: וזהו דרך האמת. A Póél

ségére nézve a grammatikusok csak azt tekintik szabályozó mértéknek, vajjon találtatik-e a kérdéses alak a szentírásban, vagy nem.⁸⁾

Nem szabad valamely anomaliát más anomaliának föltevése által elmozdítani. Ennélfogva e szóban : הייטב (Lev. 10, 19) a kérdő ה után álló dágés feltünőségét nem szabad az által elmozdítani — mint azt karaita tudósok teszik — hogy a ה-t névelőnek vesszük, holott névelő a jövő alakú ige előtt szintén rendhagyóság.⁹⁾

Néhány eltérés az analogiától arra vezetendő vissza, hogy elkülönítés (differentiatio) által az egyik szóalakot akarták más egyenlő hangzású vagy egyenlő képzésű szóalaktól megkülönböztetni és lehető összetévesztésnek elejét venni.¹⁰⁾ Így magyarázható

tőalak mellett המשופטי (Jób 9, 15) igealakból hozott bizonyítékot e szavakkal utasítja vissza Cz 64 a : ואנחנו לא נלמוד ממלה זרה : L. u. o. 50 b : אין לסמוך על זרים. V. ö. különösen Dúnás szavait, Száadjá ellen, 95. és 105. sz.

⁸⁾ Cz 20 a : Nem szabad מעשיה helyett מְעִיָּה alakot használni : כי לא נמצא כי אנחנו המדקדים לעולם נרדוף אחר הכתוב ושנרדוף אחר הכתוב. V. ö. u. o. 47 b : והאמת

על כן אמרו מבחישי תורתנו שהיא על פה כי טעמו בה"א : ה'הדעת כמו אשר יישב בעיני ד' . . . והנה לפי דבריהם אנה מצאו ה"א הדעת עם עתיד הוין מואת כי אין ראה ממנה כי עליה היא המריבה והנה המלה א karaiták nézetét ; Szb 45 a röviden így : M 24 a még nem említi I. E. a karaiták nézetét ; Szb 45 a röviden így : ודעת המורים שהוא ה"א הדעת . A Levit. id. l. commentárjában bővebben ad jelentést e nézetről, de meg nem czáfolva azt és csak „némely grammatikusnak“ tulajdonítva. L. még Comm. Kóhélet 2, 19.

¹⁰⁾ Az erre való kifejezés I. E.-nál ; [בעבור] שלא תתערב להפריש — idézi I. E. azon véleményt, hogy יוכל igealaknak tulajdonképen így kellett hangoznia : יוכל, de akkor könnyen összetévesztették volna יאכל igealakokkal (Cz 50 a, Szb 21 a, bevezetés az 1. pentateuchi commentárhoz, 8. l.; v. ö. I. Chajüg, ככל czikk alatt. D. 45 és N. 25). Ugyancsak I. Ch. nevében idézi I. E. azon nézetet, hogy a hosszú kámech után álló dágés anomaliája בתיים szóban, בית többes számában. onnan ered, hogy ezen többes számot meg akarták különböztetni a כח „mérték“ szó egyenlő hangzású többesszámától (Ezék. 45, 14) és azért az eredeti páthach helyébe kámechet tettek (Cz 38 b, Ibn Ch. említése nélkül Jeszód 18. l., Szb 39 a, Comm. Exod. 12, 7). — Mózes I. Ğikatillától idézi I. E. a יאמר igealaknak hasonló megalapítását (Cz 50 b); ugyanattól a Zsoltárok commentárjában (34, 10) a יראו parancsoló alaknak magyarázását : azért nem mondták יראו, mert ezt az alakot már יראה igének jövője gyanánt használták. Cz 55 b nevezetik ezen magyarázat szerzőjének ר' יונה המדקדק, tehát Abulvalíd; azonban ezt

— וְלֹד főnévben (Gen. 11, 30) a ו azért áll י helyett, hogy különbség legyen ezen főnév és az igének 3. szem. egyes sz. múltja között.¹⁷⁾
 — יִירָה igének Niphálja nem יִירָה , hanem יִירֶה (Exod. 19, 13), az egyenlő hangzású יִירָה , יִירָה ige Nipháljától való elkülönítés végett.¹⁸⁾ Hogy וְתִירָאן igealakban (Exod. 1, 7) az א -et nem ejtik ki, onnan van, hogy ezt az alakot רָאָה igének megfelelő alakjától kivánták megkülönböztetni.¹⁹⁾ — Ez utóbbi igének יִירָה alakjából ezen rendhagyó alak képeztek: יִירָה , mert יִירָה יִירָה igének hasonló alakjával tévesztethetnék össze.²⁰⁾ — Némely פָּנִי -igéből nem esik el a נ , hogy könnyen félreismerhető szóalakok ne származzanak.²¹⁾ — A 3. szem. egyes sz. nőnemű birtokrag előtti hangzó azért kámez (ה), hogy a birtokragos egytagu névszó, mint pl. יִירָה , megkülönböztetessék oly igealaktól, mint יִירָה . Hasonló különbség látható וְהָיָה (Deut. 7, 23) és וְהָיָה (Jes. 28, 28) között.²²⁾ — A határozatlan פָּנִי és nem פָּעַל , megkülönböztetésül a múlt alaku igétől.²³⁾ — A „fájdalmak“ jelentésű הַבְּלִי szót (Zsolt. 18, 5) a magánhangzó elkülöníti a „kötelek“ jelentésű הַבְּלִי -tól.²⁴⁾ — עָבַר szóban az ע

¹⁷⁾ L. 1. Comm. Gen. 11, 30 (p. 51).

¹⁸⁾ Comm. Exod. 19, 13, Cz 65 b, Szb 20 b. Cz-ban ezt teszi hozzá: $\text{אָחוּת רְבוּת כִּי הִנֵּה מִצְאָנוּ שִׁיעֵשׂוּ בֵּן הָעִבְרִים בְּמִלּוֹת רְבוּת}$ szót; אָה fitestvér szónak ezen nőnemű alakja azért rendhagyó ragú, mert sem אָהָה nem maradhatott, sem אָחַת : az egyik לִיָּה -igéhez, a másik אָהָה nőnemű alakjához hasonlítana.

¹⁹⁾ Comm. Exod. 1, 17.

²⁰⁾ Cz 53 b, 1. Comm. Gen. 1, 10 (p. 12). Ezt a nézetet már Mózes Ibn Gikatilla toldalékában Ibn Chajûg רָאָה czikkéhez (N. p. 93.) találjuk.

²¹⁾ Cz 57 a: $\text{וְדַע כִּי יֵשׁ נוֹיָן וְהוּא פִּי הַפּוֹעֵל וְלֹא יִתְכַן שִׁיְהִיָּה חֶסֶר: לְעוֹלָם בְּצוּיָו אוֹ בְּעִתִּיד אוֹ בְּשֵׁם הַפּוֹעֵל כְּמוֹ נֹאֲוֶה כִּי תִתְעַרֵּב הַמִּלָּה עִם אַחֲרוֹת.$

²²⁾ Cz 6 b, 45 a, Szb 20 b. V. ö. Comm. Jes. 6, 6 וְיִירָה és וְיִירָה (Birák 4, 21) igealakokról.

²³⁾ Cz 57 a.

²⁴⁾ Comm. Zsolt. 18, 5: $\text{וְעַל כֵּן הוּא בְּשֵׁלֶשׁ נִקְוּדוֹת לְהַפְרִישׁ בֵּינוּ יָבִין: הַבְּלִי מִנְשָׂה}$. I. E. itten és épúgy Jeszód Miszpár 168 l. a masszórát követi, melyben Jósúa 17, 5-hez az jegyeztetik meg, hogy הַבְּלִי szó a többi helyeken is (Jes. 5, 13, Hóseá 11, 4, Jób 36, 8, Eszthér 1, 6) páthach hangzóval olvasandó a ה alatt, mindezen helyeken pedig „kötelek“ a szó jelentése. L. még Comm. Eszthér 1, 6. Gesenius, Thesaurus 439 b, Jósúa idézett helyén helytelenül בְּבִלִי -nek olvassa a szót. Stade is (Lehrbuch der hebr. Grammatik I, 197) a masszóra ellenében azt mondja — még pedig szintén Jósúa id. helyét értve —: „Neben בְּבִלִי Stricke findet sich auch הַבְּלִי .“

torokbetű alatt azért van chirek a várt szegől helyett, mert עברי alatt talán a folyó tulsó partjáról jövőt értették, míg chirekkel olvasva Éber ivadékát jelenti e szó. ²⁵⁾ — ארונים főnévtől nem ארני az 1. szem. egyes sz. birtokragos alak, hanem ארני mert amazt már Isten nevének használták. ²⁶⁾ — Az איש főnév nőnemű alakja אישה, dágessel, hogy különbség legyen közte és ezen szó אישה (a nőnek férje) között. ²⁷⁾

Nem mindig lett ily módon elkerülve különböző jelentésű szók egyenlő hangzása, hanem van elég oly eset is, hol csak tartalom és összefüggés alapján lehet valamely szónak értelmét a vele egyhangzású szótól megkülönböztetni. ²⁸⁾ Néha az elkülönítés eszközeül a hangjel különböző helye szolgál. ²⁹⁾

²⁵⁾ Szb 17 a. Exod. mindkét commentárjában (21, 2) I. E. ettől eltérőleg עברי הנהר szónak azon magyarázatát fogadja el, mely szerint עברי-nyer megy vissza, Jósúa 24, 2 szerint (v. ö. Abulvalid Szótárát, ed. Neubauer, 500. l.). Ennél fogva עברי tulajdonképen rövidítve van תפש הכתוב דרך) ebből : עברי [נהר] : קצרה.

²⁶⁾ Comm. Exod. 21, 4 שלא יתערב עם שם הנכבד V. ö. Szj 125. sz.

²⁷⁾ Genesis mindkét commentárja, 2, 22-hez.

²⁸⁾ Eszthér commentárjában, 6, 3, azt jegyzi meg, hogy ע (így olvasta a szót Eszthér 1. fejj. 4. versében is, l. Norzi שי מנחת ezen vershez) status constructus mind קָ, főnévből, mind פֿ melléknévből; csak az értelem teszi a különbséget : והטעם יפריש ביניהם . . . וכאשר יסמך יתערב . . . Ez ellenkezik Kóh. 10, 1 commentárjával, hol Eszthér 1, 1-re és Példabesz. 17, 27-re vonatkozva így szól : ונקמץ הסמוך להפריש בינו ובין תואר השם הסמוך V. ö. Rikma p. 132. — Jeszód 12. l. מצאתים szóra (Jer. 2, 34) ezt jegyzi meg : והנה יתערב עם לשון המדבר ; Gen. 1. Comm. p. 15 ערומים szóra (Gen. 2, 25) : תתערב זאת הנזרה עם מהשבות ערומים : L. még Szb 45 a העבר szóról e két helyen : Gen. 39, 17 és Jerem. 2, 14; Cz 68 a שוב és ישב igék egyenlően hangzó Hopháljáról.

²⁹⁾ L. alább X. fejj. — I. E. sokszor figyelmeztet commentárjaiban ugyanazon szóalak különböző jelentéseire. Comm. Gen. 1, 26 (v. ö. M 17 b) Száadja ellen azon nézetet karolja fel, hogy ונתנה Gen. 29, 27 nem a Kál jövője, hanem a Niphál múltja. — Comm. Gen. 3, 12 megjegyzi, hogy csak a kámez אֵשֶׁל első betűje alatt ismerteti meg ezen igealakban a jövőt, mert különben névszólónak is volna vehető. Comm. Gen. 40, 21 : משקהו ezen versben névszó, míg ugyanazon fejj. 13. versében részesülő. Ugyan ezt a különbséget teszi משקה Lev. 11, 34 és משקה Neh. 1, 11 között, l. Comm. az első helyhez. Comm. Lev. 22, 25 különbséget állapít meg az e versben álló משהה és az Exod. 40, 15 olvasható azonos hangzású szó között : az első származik שהה gyökből, a második משה gyökből. L. még Comm. Zsolt. 124, 3,

V.

A héber ábécze.

A héber betük¹⁾ soráról tanuskodnak a Zsoltárok könyve (a betűsoros zsoltárok), a Példabeszédek könyve (31. fejezet) és a Síralmak könyve.²⁾ A betük élén az א áll, mert a torokból, a beszédszervek elsejéből³⁾ származó legkönnyebb hangot jelöli, a mely hangot a gyermek is először képes kiejteni.⁴⁾ A betük további elrendezése azon elv szerint történt, hogy nem ugyanazon beszédszervből származó hangok, hanem egymástól minél távolabb eső beszédszervek hangjai álljanak egymás mellett.⁵⁾ Azért következnek א torokhang után ב ajakhang, ה és ו torokhangok után י és פ ajakhangok,⁶⁾ ה torokhang után ח nyelvhang;⁷⁾ a ב ajakhangot ínyhang követi, ezt nyelvhang,⁸⁾ és így tovább az egész betűsoron át.⁹⁾

נחלה szóalak három lehetséges jelentéséről; Comm. Koh. 5, 5, נחל szó hármas jelentéséről; u. o. 5, 10 רבו szóalakról; u. o. 6, 1 רב négy jelentéséről; u. o. 7, 27 מוצא kettős jelentéséről.

¹⁾ Megjegyzésre méltó, hogy I. E. a betű héber nevét, אות, t. sz. אותיות, mely a talmudban és a többi grammatikusoknál nőnemű főnévnek használtatik, majdnem mindig hímneműnek használja, és épúgy az egyes betűk neveit is. Ezt különösen láthatjuk, midőn I. E. Ibn Chajûg fordítását az I. Gikatillával hasonlítjuk össze. Az utóbbinál ez van: הווי הנוספת, הווי הנוסף, שני אותיות, אות; I. E.-nál ezek helyett: אות, אותיות, אות הנעה, הנע. A הווי műszó is I. G.-nál nőnemű, I. E.-nél hímnemű. — Egyébiránt Dúnás is olykor hímneműnek használja אות szót, pl. a Menáchém elleni vitáirát bevezetésében.

²⁾ Cz 11 b.

³⁾ L. Comm. Exodus 3, 15: כי הוא המוצא הראשון במתכנת האדם מלמטה למעלה.

⁴⁾ Szb 18 a és 43 a, Comm. Exod. 3, 15. Cz 12 a más két okát említi א helyének a betűk elején: 1. תנועה כל אחר נה נעלם אחר כל תנועה, 2. שיבוא נה נעלם אחר כל תנועה. E két tulajdonságot épen az א könnyű kiejthetősége következményei gyanánt említi Szb 43 a; v. ö. Comm. Exod. u. o.: ובעבור היותו ראש ובעבור סימן המדבר.

⁵⁾ Szb 18 a így alapítja ezt meg: כי יכבד על הלשון להיות אות אחר כי יקשה על התלמיד לומר אות אחר אות והם: אות ממוצא אחד ממוצא אחד.

⁶⁾ Szb 18 a, Comm. Exod. u. o., Jeszód Mórá 11. feje.

⁷⁾ Cz 15 a.

⁸⁾ Szb 18 a.

⁹⁾ A א-ig keresztülvitte e rendszert Szb 18 a. A Jesz. Mórá említett

A betűsornak 1., 5., 6. és 10. helye e számok nagy jelentőségénél fogva אהוי betűknek jutott, melyek a többi betűk előtt sok közös kiválósággal bírnak. E betűk számbeli értékeinek összege 22, tehát egyenlő valamennyi betű számával.¹⁰⁾

Az öt vég-betű által nem növekszik a betűk száma 27-re¹¹⁾, minthogy amazok csak csekély, rendeltetésüknek megfelelő módosítás által különböznek az illető kezdőbetűktől.¹²⁾

A régiiek vitájában jelen héber írásunkról¹³⁾ azon nézetnél, mely szerint ez nem azonos az ó-héber irattal, hanem idegen eredetű és azért אשורית-nak nevezetik, helyesebb a másik nézet, mely e kifejezést a héber betűk egyenes vonásaira vonatkoztatja és mai írásunkat egynek tartja az ó-héberrel.¹⁴⁾ Csak ezen nézet szerint értjük, miként lehet az, hogy ה-t és ה-ot, két alakra hasonló, de kiejtésükre nézve semmi rokonságban nem levő betűt fölcseréltek egymással. A ה-ből ה lesz különösen a ה-n végződő főnevek status constructusában: az így a ה-hez járult vonalka által mintegy az egyik szónak összekapcsoltatása a következővel jelöltetik.¹⁵⁾

Héber írásunk eredetisége mellett fontos bizonyítékot vehetünk a betűk neveiknek megfelelő alakjából.¹⁶⁾ Betűink megfelel-

fejezetében azt is fejtegeti I. E., hogy szolgáló betűk csoportjai szabályosan váltakoznak gyökbetűk csoportjaival. Így jönnek אב szolgáló betűk után גר gyökbetűk, hasonlóan הו után וו; ezután következik 6 szolgálóbetű — mert ט néha ת helyett áll — és ép annyi gyökbetű. Némi módosítással elsajátítja e rendszert Balmes, Mikné Ábrahám, 7 a.

¹⁰⁾ Comm. Kóh. 7, 20, Comm. Exod. u. o. Sz. Hassém 3. fejj., Rejtély az אהוי betűkről. V. ö. Steinschneider, Abr. Ibn Esra, 91. és köv. l.

¹¹⁾ V. ö. Ben Ásér, Dikd. Hat. 5. §. : ומספר כולם עשרים ושבע.

¹²⁾ Comm. Exod. 3, 15 : ואל תחשוב הכפולים כי הם בעצמם רק מה שהיה : ברוחב השיבו באורך. Ez nem áll a ה-ről; ezen betű — mint I. E. mondja, Cz 15 a, Szb 23 a, Jeszód p. 13 — úgy lett a מ kezdő betűből, hogy ennek nyílása bezárattott, ez által jelöltetvén a szónak vége.

¹³⁾ L. bab. Synh. 21 b.

¹⁴⁾ Cz 11 b : מלת אשורית יש מי שהוציאה מגורת אשור ויש שאומרים : שהוא מאושר באותיותיו ועל זה אסמוך.

¹⁵⁾ Cz 14 b, Szb 23 a (v. ö. fent 32. l). Rövidebben Jeszód 10. l. : ולפי דעתי שנחלפה הה"א בתי"ו בסמוך בעבור שהם קרובים במכתב והתיו יראה : סימן וזה יורה כי מכתבנו הוא מכתב עברי בעצמו . . . וזה לאות כי הכתב שבדינו הוא כ' עברי.

¹⁶⁾ Jeszód p. 27 és köv. Miután e helyen néhány betű neveit megnagyarázta, ezt teszi hozzá : והנה גם זה יורה כי זה המכתב שהוא היום בדינו הוא :

nek továbbá az általuk jelölt hangok természetének; ez pl. világos ל betűnél, melynek kiejtése egyedül a nyelv emelkedését követeli, a miért alakja szintén fölfelé nyújtatott. Azonban nem ismerjük pontosan minden betű alapjelentését, megismerésünk hiányosságánál fogva.¹⁷⁾

VI.

A betűk nevei és alakjai.¹⁾

Az א emberi testhez hasonlít, fejjel és derékka, kézzel és lábbal;²⁾ valamint a test a látható világ alapját, úgy képezi az א a

מכתב עברי אע"פ שיש מהלוקת במלת אשורית אם היא מאושרת או על שעלה מאשור ואם תסתכל טעם כל אות תמצא דברי ברורים. És ugyanott, p. 10, a megelőző jegyzetben idézett mondatot így folytatja: גם בשמות האותיות לעדות.

ואחר שמצאנו שאין אות שיגביה הלשון קצתו רק עם: ¹⁷⁾ Cz 28 ab : עיקר כל האותיות הלמ"ד לבדה לאות כי מכתבנו על דרך התולדות רק לא נדע עיקר כל האותיות כהוגן בעבור הסרון דעתנו.

¹⁾ I. E. nyomatékkal kiemeli (Cz 14 a), hogy elméletét a betűk, valamint a hangzójelek nevééről és alakjáról sem tanítóktól, sem könyvekből nem tanulta, hanem saját gondolkozása útján találta: לא קבלתיו מרב ולא למדתיו מספר רק דרך סברה. Valószínű, így szól tovább, hogy utánam jövő buvárok helyesebb okokat találnak majd az általam adottaknál; „azonban én kezdtem tisztítani az utat, rám hallgasson a bölc és gyarapodjék tanulságban.“ — Jelen fejezet kivonat Cz azon szakaszából, mely a betűket tárgyalja (12 a—32 b). Egyes részleteket találni még a Jeszód Dikdükban (l. fent 11. l.) és a Jeszód Móra 11. fejezetében. A Gen. (15, 13) commentárjában czéloz I. E. a betűk efféle magyarázataira, midőn azokról, kik nézetét a גר szóról (l. III. mellékletben) valószínűtlennek mondják, így nyilatkozik: ואלו היו יודעים טעם כל אות וצורתו אז יכירו האמת. Ebből kiviláglik, hogy I. E. a gyökök jelentését az azokat alkotó betűk jelentéséből meg próbálta magyarázni; azonban nincs más példa erre szófejtégetéseiben (nyomát látjuk mégis alább 49. l. פ betű alatt). Az Ibn Ezrának tulajdonított, „Betűk titka“ című mystikus könyvről I. Steinschneider, Abr. I. Esra 73. jegyz. — Egészen más alapon nyugszanak a Simeon b. Czémach Dúran, Mágén Ábóth cz. munkájában (ed. Livorno p. 53 b és köv.) olvasható elmékedések a betűk neveiről és alakjairól: ezek inkább a talmud (l. Sabbáth fol. 104) és midrás ágadai tételeiből indulnak ki.

²⁾ Az ראש ורגל-rejtélyben ezt mondja I. E. az első betűről: וזרוע עם גויה לקדמון.

hangok alapját.³⁾ És minthogy a test számtalan „ezer“ állományból áll, a neki megfelelő betű neve אלה azaz „Ezer“.⁴⁾

A ב neve „házat“ jelent és némileg alakjában is házat mutat; mint partikula azért oly tárgyra utal, melyben más tárgy foglaltatik.⁵⁾

A ג neve a bevégzést, megérést jelentő igével (גמל l. Num. 17, 23) függ össze; ⁶⁾ alakja pedig hasonló a ב alakjához, mintha mondaná, hogy „bevégezve“ van a „ház“, mely „ezer“ köből vagy téglából épült. Az irt követi a דלת „ajtó“, mely szintén a ház befejezéséhez tartozik.

A ד neve a mozgás, ingadozás alapjelentésére megy vissza; ennek megfelel az alakja is.⁷⁾

A ה az egyetlen betű, melynek alakja nem egészet képez, hanem két részből áll.⁸⁾ Ezzel a létezésre utal, melyet csak is a (metaphysikai) alaknak hozzájárulása az állományhoz tesz lehetővé; innen a betű neve הא, mely valamely létezőre rámutat (l. Gen. 47, 23, Ez. 16, 43).⁹⁾

A ו betű alakja és neve azonos a pusztai szentély oszlopain volt horgok alakjával és nevével (l. Exodus 26, 32), mint már a régi

³⁾ Így értendő e kifejezés והוא העיקר. A Jesz. Mórá 11. fejr. azt mondja, hogy a testnek végei jelölve vannak az א vonásai által; és valamint a test viseli a járulékokat (accidentia, מקרה), úgy viseli a א-fel kezdő első parancs a dekalóg többi parancsait. L. még Sz. Hassém 3. fejr. (6 b).

⁴⁾ Jesz. p. 27 rövidebben: גם אלה מגורת אלפים להורות על הנשם שהוא ונקרא האלה U. o. p. 3: מורכב מעצמים רבים ע"כ הוא צורת האלף כאשר הוא והגוף [כן]. Jeszód Mórá i. h. מהשבון אלה שהוא כנגד הגוף המורכב מתחלק להלקים רבים אין קין לו על כן קראו שמו אלה.

⁵⁾ Jeszód p. 27: הבית לענין בלי ע"כ נקרא כן; u. o. p. 3: הבית מגורת בית.

⁶⁾ Jeszód p. 3: (Zs. 13, 6) והגמל מלשון גמל עלי.

⁷⁾ והנה טעם הדלת קרובה מגורת תנורה ותנועה והצורה בשם: Jeszód p. 3: (Zsolt. 78, 23) והדלת דלתי שמים.

⁸⁾ גם שתי צורות לשני: Az אהוי-rejtélyben.

⁹⁾ Jeszód Mórá i. h.: ופירושו הא הצורה כמו הגה והיא שני קוים יש: „Azért is a nőnem jelölésére használták e betűt.“ Ez alkalmasint úgy értendő, hogy a ה második vonása a második nemet jelenti. Comm. Exod. 3, 15 a ה-nek, mint névelőnek és kérdő partikulának, nyelvtani használatáról azt mondja I. E., hogy a ה valamely dolog létezését jelöli, vagy úgy, hogy a létezést ismertnek feltéve határozza a dolgot, vagy pedig a létezés után kérdezve. L. még Sz. Hassém 3. fejr. (7 a).

bölcsek megjegyzték.¹⁰⁾ Ennélfogva mint partikula összekapcsolást és összekötést jelent.¹¹⁾

A י fegyver nevét és alakját kapta.¹²⁾

A ה neve הַה szóval (Gen. 35, 5) függ össze. הַה gyök értelmére nézve ellenkezője עלם gyöknek¹³⁾ és annyit jelent mint: elrejtőzni, elbújni. S valóban a betű alakja buvóhelyhez hasonlít.

A ו neve וַה igétől származik; mert alakja mint a két oldal felé „hajlik“.

A ׀ (fél-) körhez hasonlít.¹⁴⁾ Valamint a (köralaku) sphaerák mindent magukban foglalnak, úgy foglalja magában a ׀ számbeli értéke — 10 — a többi számokat.¹⁵⁾ Neve — יוד — ugyanazt jelenti, mit תודה (Nehem. 12, 31, 38), azaz egyesületet. Talán a kéz is — יד — innen vette a nevét, annál is inkább, mert ezen betűt egy másik követi, melynek neve szintén „kezet“ jelent.

¹⁰⁾ L. j. talmud, Megillá 71 c.

¹¹⁾ Jeszód Mórá i. h. azon kívül azt is megjegyzi, hogy a kettős י ezen betű nevében a kiejtése módját jelöli: a két ajak összekapcsolását (éppúgy Sz. Hassém 3. fejr. végén). Abban is mutatkozik az összekapcsolás jelentése, hogy e betű a többes szám kifejezésére szolgál. Továbbá jelöli e betű, mint a ה a nőnemet, a hímnemet (a 3. szem. egyes számú birtokragban). A Sz. Hassém i. h. Ibn Ezrá, ráczélozván a י által jelölt hatos számnak harmonikus voltára, a betű jelentésének bővebb fejtegetését csak igéri: וַמַּעַם וְאִי דַבֵּר נָאִה כְּאִשֶּׁר אַרְשֵׁי עוֹד וְאִחִיו כְּאִמּוֹן.

¹²⁾ A misnai כל יין kifejezést ezen bibliai héber szókban is találja ez alkalommal a אונן Deut. 23, 12 és הוונות I. Kir. 22, 38. Ez utóbbi szóról azt mondja, Comm. Jóél 4, 3 : כל זונה שבמקרא היא כמשמעה הוין מן : והוונות רהצו (l. Comm. Deut. 23, 12). Ezen jelentést tulajdonították a szónak — a targumot követve — Menachém b. Szárúk (Machb. 79 b) és Abulvalid (Szótár 190, 13).

¹³⁾ עלם igére idézi I. E. e két helyet: Példabesz. 7, 18 és Jób 39, 13. A második hely commentárjában נעלם igét azonosnak mondja נפרשה igével, az első helyre is utalva, mint példára. Ennélfogva I. E. szerint עלם a két reflexiv tőalakban „kiterjedést“ jelent; הַה igének tehát az ellenkező jelentést juttatja: összehuzódni, elbújni (félelemből), elrejtőzni.

¹⁴⁾ Cz : כרמות . . . והנה צורת יוד כדרך גלגל, Jeszód Mórá 11. fejr. : קו עגול, Sz. Hassém 3. fejr. pontosabban : וצורתו כחצי גלגל, éppúgy a rejtélyben : הרביעי כחצי גלגל. V. ö. Kaufmann, Albatlajúszí nyomai stb. 30. l., 1, j.

¹⁵⁾ Cz : שהוא מקיף כל : כי הוא מחבר כל אשר בתוכו, Jeszód Mórá : והטעם שהוא מקיף את הכל : אשר בתוכו, Sz. Hassém :

A כ נémileg a tenyér alakját mutatja, és tenyeret jelent a neve is (כף). Azért kapta כ betű e nevet, mert mint partikula összehasonlításul szolgál, az emberi test tagjai közt pedig egy sincs, a mely oly arányos vegyületű és így más dolgok összehasonlítására oly alkalmas volna, mint a kéz. ¹⁶⁾

A ל az összes betűk közt az egyetlen, mely a többiek fölé emelkedik; mint ezért és okot jelentő partikula minden dolog okára és alapjára utal, a melyen felül nincs bölcsesség. Így érthető a betű neve is, mely oktatást jelent. ¹⁷⁾

מ, mint partikula, valamely egésznek részét jelöli; neve (מם) talán מ-ה-ב-ל-ből van rövidítve, és alakja szintén kevésnek sokból való elvételét mutatja. ¹⁸⁾

A נ a többes szám jeléül szolgál; innen a neve, mely sarjadzást, szaporodást jelent (v. ö. ינון Zsolt. 72, 17). Ennek megfelel az

¹⁶⁾ Ezen nem egészen világos helynek szövege a következő (Cz28 a):
 ובעבור היות כל המעשים כפי יושר ממסך העושה ואין בנוף אבר ישר בממסך שיכול לדמות בו כל דבר בעבור היותו ישר כמו הכ"ף נקרא כן גם ידמה מעט לצורתו — מונג = מונג (v. ö. Jes. 65, 11, Példabesz. 23, 30 és Énekek éneke 7, 3), tehát a régi physiologia értelmében a nedvek, anyagok vegyülete, temperamentum, véralkat. A Jeszód 27. l. e betűről csak ezt olvassuk: והכף הוא לדמות על כן נקרא כן.

¹⁷⁾ L. fent 45. l. 17. j. Jeszód i. h. röviden ez van: והלמד הוא ובעבור גובה הלשון במבטאו שמוהו: Jeszód Mórá 11. fej.: עיקר הלימוד למעלה על כל האותיות וקראוהו למ"ד מגזרת לימוד כי עיקרו לדעת למה היה הדבר והוא הסוד הנכבד על כן אמרי לי (Gen. 20, 13) והבריו [בעבורי = לי] ואחד תלול לרומה: א ל-רöll szintén mondja a Ben Ásér (Dikduke Hat. p. 4) szintén mondja a ל betűről adott magyarázatán alapszik alkalmasint azon nézet e betűről, melyet József b. David, „a görög“, Jehúdá b. Salamon Hákkóhéntől, a Midrás Hachokhmá szerzőjétől idéz (kézirati szótárában, idézi Neubaueer, Notice sur la Lexicographie Hébraïque 16. l. 2. jegyz.): למד הוא גלגל שבתאי לפי שזה הגלגל יורה על: הכמה אלוהית וכמו כן צורתו בעבור שיש לא צואר זקוף למעלה יורה על נטייתו יותר לעולם הרוחאני וסיבובו בו יותר מבזה העולם. . . . Azért, mint mondja, nevezte Aristoteles metaphysikájának azon könyvét, mely a legmagasabb kérdésekről szól, Lambda könyvnek (מאמר הלמד), és ugyancsak azért a gemárának neve talmud.

¹⁸⁾ T. i. az alsó vonás kis nyílásában. Jeszód 27. l.: והם כמו דרך רבים: כמשפט הלשון והנה טעמו כמו מהם דבר שנגזר מאחרים והאמת כמו משפט החלקים מהכל.

alakja is, mert a szaporodást — geometriailag — a hosszúsági vonal összeköttetése a keresztvonallal jelöli. ¹⁹⁾

A **צ** betűnek alakja zárt helyhez hasonlít; a neve talán a támasztás, ótalmazás jelentésével függ össze, mely **צמך** gyökben van és a betű alakja által is jelöltetik.

A **ץ** némileg a szemhez hasonlít, melynek nevét viseli (**עין**).

A **פ** neve nyilást jelent (t. i. a száj nyílását **פה**), és ugyanazt jelenti néhány e betűvel kezdődő szó, mint **פתח**, **פצה**, **פיה**, **פריץ**, **פער**. Az alakjában valamely mélyebb czélzás rejlik.

A **ץ** neve fogás t (**צרה**) jelent, a mi némileg a betű — hálóféle? — alakjában is van jelölve.

A **ק** az egyetlen betű — ha nem tekintjük a végbetűk nem eredeti alakját —, melynek alakja a sor alá huzódik. Így e betű mintegy megfordított **ל** és az igazságnak **ס** a legmagasabb lénynek ellenkezőjét jelenti; erre utal a **קללה**, átok szó is, mely e betűvel kezdődik. Neve (**קוף**) a majom nevéből van véve (I. Kir. 10, 22), minthogy az utóbbinak cselekvései csak üres látszata az észnek és igazság nélkül szűkölködnek.

A **ך** kiejtése legnehezebben esik a nyelvnek, a mely általa erősen meghajlítottatik és mintegy kiszakítottatik; a betű alakja is czéloz a nyelvnek ezen hajlítottására és a neve (**ריש**, I. Példab. 30, 8) hasonlót fejez ki.

A **ש** alakja a háromfogú villától van véve (I. I. Sám. 2, 13) és neve is (**שין**) a fog nevére megy vissza. De lehet, hogy ezen név a változást jelentő igegyökből (**שנה**) származik, a melytől a kettőt jelentő számnév is ered (**שנים**), mert ez azon szám, mellyel a változás kezdődik. ²⁰⁾

A **ת** neve határt jelent, mert a betűsornak vége. ²¹⁾ Ennek megfelel némileg a betű alakja is. ²²⁾

¹⁹⁾ Jeszód u. o. : **כטעם** (Jób 18, 19) **לא נין לו** והנה נון מגזרת ינון שמו, **ילידה על כן הוא סימן בנין נפעל גם הוא סימן רבים**.

²⁰⁾ V. ö. Jesz. Mizspár, p. 139.

²¹⁾ Cz 32 b : **כמו** כי הוא בסוף כמו (Ezék. 9, 4) **ושם תיו מגזרת והתיות תו** **גבול גם צורתו קרובה מטעם השם** **ותאיותם** Num. 34, 10 **ותאיותם** Gen. 49, 26. Jeszód u. o. : **כמו והתיות תו כי הוא** **ותאר הדבר**.

²²⁾ Jeszód Mórá 11. fej. : **הוא על ההא** **ונקרא תו בעבור הקו הנוסף על ההא** L. fent 44. l.

VII.

A betűk kiejtése.

A betűk a Jeczirá könyve szerint ¹⁾ öt osztályra oszlanak azon öt beszédszerv szerint, melyekkel kiejtetnek. ²⁾ Az emberi beszéd hangjainak létesítése így gondolandó, hogy a levegőben az illető betűnek képe keletkezik, nem az irott betűé, hanem oly kép, mely a betű által jelölt hang a beszédrészek egyikéből való származásának megfelel. ³⁾

A torokhangok csoportjában — eltérve az alphabetikus sorrendtől — a ה a ה előtt áll, ⁴⁾ mert különben ה az י előtt állana, e két mássalhangzó pedig héber szóban nem állhat egymás mellett; ירהך tulajdonnév (I. Krón. 2, 34) nem bizonyít ez ellen semmit, mert ez, mint egyiptomi rabszolgának a neve, az egyiptomi nyelvből származtatandó. ⁵⁾ — ה és י a torokhangok között legnehezebben ejthetők ki; ⁶⁾ gyermekek egyáltalában nem ejthetik és az európai

¹⁾ E munkának szerepéről I. Ezránál I. Steinschneider, Abraham Ibn Esra, 80. l.

²⁾ Cz 11 b. Jeszód Mórá 11. fej. nem nevezi a Jeczirá könyvét ezen fölosztás forrása gyanánt. Abulvalid (Rikmá p. 5) e fölosztást réginek említi: וככה הלכו אותם הראשונים על אלה החמשה המוצאים; Salamon Ibn Gabíról nyelvtani költeménye 71. versében szerzőjének nevezi: עדת בעלי המסורת. Menáchém (Machb. 6 a) kútfő nélkül említi.

³⁾ Comm. Exod. 20. 1. A Jeczirá könyve (II, 3) így írja le a 22 betűt: הקוקות בקול הצובות ברוח קבועות בפה.

⁴⁾ A torokbetűk ezen csoportosítását אה"ה összeegyezőleg adják: Jeczirá k. II, 4, Ben Ásér, Dikd. Hat. 6. §. Ibn Gabíról, nyelvtani költ. 74. v.; Abulvalid, Rikmá 2. fej. A karaita nyelvész Dávid b. Ábrahám (10. század) betűsor szerint rendezi, l. Neubauer, Notice p. 42.

⁵⁾ Cz 12 a, v. ö. Szb 18 a, 43 b. Menáchémnél is הע valamint הע a héberben elő nem forduló betűcombinációk gyanánt említettnek (Machb. 10 b). Abulvalid pedig épen ירהע szóra való tekintettel azt mondja (Rikmá, 6. l.): ויש שימצא הע ולא ימצא עה. Kirchheim hozzávétele e helyhez (l. Rikmá, függelék, 242. l.) szükségtelen, de helytelen is, minthogy Abulvalid oly kétbetűs csoportokat említ, melyek csak az egyik rendben, nem pedig megfordítva találhatnak: ה után י, de nem megfordítva. יע egyáltalában nem volna itt a helyén.

⁶⁾ V. ö. Menáchém, Machb. 6 a b.

keresztények még felnőtt korukban sem.⁷⁾ — Az *y* az első a torokból származó hang; ⁸⁾ azért egy híres arabs nyelvtudós nyelvtudományi munkáját az 'Ainról szóló szakasszal kezdte meg és az 'Ain könyvének nevezte.⁹⁾

A torokhangok után következnek a beszédszervek természetes rendje szerint, belülről kifelé: négy ínyhang, öt nyelvhang, ugyanannyi fog- vagyis sziszegő hang, végre az ajakhangok.¹⁰⁾

A sziszegő hangok közt¹¹⁾ külön csoportot képeznek *סצש*, a mennyiben a Hithpáél képzésénél a *ת* után tétetnek.¹²⁾ A legnehezebb és gyermekektől egyáltalában ki nem ejthető hang a *ר*, a miért is ezt a betűt héberben nem kettőzik meg.¹³⁾

⁷⁾ Szb 18 a *גם האדומים כולם לא יבטאו בהם כלל אע"פ שיבואו בימים*. Comm. Exodus 3, 15 : „A ki gyermekkorától fogva nem szokta kiejteni e betűket, egyáltalában nem fogja soha megtanulni, mint p. a keresztények (הערלים).“ Jeszöd Mórá 11. fejt. : „Nem találhatnak במכתב הערלים.“

⁸⁾ Szb 18 a pontosabban : *והוא תחלת כל האותיות בדרך התולדות*. בעבור שהוא יוצא מלפנים מהגרון. Menáchém i. h. így szól ה *és y* betűkről : *כי הוצאתם מפנימות הגרון*. Abulvalíd, Rikmá 2. fejt., jellemezve a torokhangokat kiejtésök természeti rendje szerint, elsőnek nevezi az *ס*-et, utolsónak az *צ*-t. Ő ugyanis a szájnnyilástól legtávolabb eső torokhangtól kezdi a felsorolást, míg I. E. a megfordított rendet követi.

⁹⁾ Cz 12 a : *ספר העין*, azaz Chalíl Kitáb-ul-ain című híres munkája. L. Steinschneider, Zeitschrift der Deutschen Morgenl. Gesellschaft, VI. köt. 414. l. I. E. maga Száfá berúrának munkájának érdemleges részét a torokhangokról és első sorban az *צ*-ről szóló szakasszal kezdi.

¹⁰⁾ Cz u. o. Jesz. Mórá 11. fejt.

¹¹⁾ A foghangokat nem alphabetikus sorban csoportosítja I. E., mint ezt pl. Abulvalíd teszi, hanem a Jeczírának könyve, II, 3 mintájára ekképen : *זס שריץ* (l. Jeszöd Mórá 11. fejt., Jeszöd 28. l.), alkalmasint azért, hogy a mnemonikon második része valódi szót képezzen. Cz 12 a ezt olvassuk : *ז"ן שר"ם או הפך הסימן ז"ם שריץ* (a velencei kiadásban, 142 b megfordítva). Comm. Exod. 3, 15 talán csak tévedés folytán ez van : *ז"ש ס"רין*.

¹²⁾ M 21 b *השרוקים* szakaszában : *סצש הם השריקה*. Az nem úgy értendő — mint Heidenheim hiszi — hogy I. E. ezt a hármat kiválólag sziszegőknek akarja jelölni; hanem azért csak ezeket nevezi, mert a szóban levő sajátosság a Hithpáél képzésére nézve csak náluk fordul elő.

¹³⁾ Cz 30 b s köv.; Jeszöd Mórá 11. fejt. : *והעד הנערים הקטנים שלא יוכלו לבטא בו עד שיתגדלו ויתחזקו הבלי המוח*. M 25 b a *ר* a torokhangokkal együtt a „gyöngék“ (ההלשים) csoportját képezi, mert csak kivételesen — mint Ezék. 16, 4 — kettőztetik meg. L. még fent 49. l.

Az ajak hangok a „külsőknek“ is neveztetnek, mert a legkülső beszédszervből valók; köztük pedig במָה külön csoportot képeznek azon változásokra nézve, melyeknek az összekötő ו alá van vetve előttük. ¹⁴⁾

A héber szók alkotásában kombinálhatatlan betűkre nézve a következőket találjuk: ¹⁵⁾ נ nem egyesülhet ק, צ, ס, ט betűkkel; ¹⁶⁾ egyesülhetetlenek továbbá: ד és ט; ¹⁷⁾ ו és ש, צ, ט, ט; ¹⁸⁾ ט és ק, צ, ס, ו, ג; ¹⁹⁾ ס és צ, ט, ו; ²⁰⁾ ע és ה; ²¹⁾ צ és ש, ט, ו. ²²⁾

VIII.

A betűk nyelvtani alkalmazásuk szerint.

A héber ábécze 22 betűjének egyik fele csak gyökök alkotmányának alkalmaztatik, másik fele épügy gyök- mint szolgáló betűknek. ¹⁾ A 11 kizárólagos gyökbetűt mutatja ezen mnemonikon:

¹⁴⁾ M 21 b. Jeszöd p. 26, Comm. Exod. 1, 3.

¹⁵⁾ Cz 33 a b. V. ö. Menáchém, Machb. p. 10, és a Kirchheim által idézett helyet Száadjá Jeczirá-commentárjából (Rikmá p. 242).

¹⁶⁾ Menáchém ezt is említi: נן.

¹⁷⁾ Menáchémnél ezek is: דן és דס.

¹⁸⁾ Menáchém ezt is említi: זת; azonban ezt a combinatiót fölveszi Men. az esetleg — azaz ragozás útján — lehetséges csoportok közé. A ה-nek אהע betűkkel képezett csoportokat nem említi I. E. הע-rol l. fent 5. jegyzet.

¹⁹⁾ Menáchém ezeket is hozza: טת, טך, טד, mig טט hiányzik, de az esetleg lehetséges csoportok között áll. V. ö. Abulvalid, Rikmá 6. l.: ויש שימצא טד ולא ימצא דט. Midón Abulv., épügy mint I. E. a טד csoportot előfordulónak mondja, nem gondol — mint Kirchheim itt is tévedve föltette (l. fent 5. j.) — a Middóth nevű tractatusban előforduló ezen rejtélyes szóra: טדי, hanem פטרה szóra (Exod. 28, 17). Kirchheim, úgy látszik, azon véleményből indúlt ki, hogy oly betűcsoportokról van szó, melyekről kétes, vajjon képezhetik-e valamely héber szó kezdetét vagy sem.

²⁰⁾ Menáchém ezt is említi: טש.

²¹⁾ Menáchém ezt is: עע és עה.

²²⁾ Men. ezt a kettőt is: צך és צט. Mind a két csop. ragozás útján származhatnak. Egészen hiányoznak Ibn Ezránál ezek פ és ב, ק és ו, ז ו ק.

¹⁾ A héber betűk ezen felosztása két egyenlő részre nem Menáchémtől származik, mint Gross (Menachem b. Saruk p. 76) állítja, hanem Száadjától, a ki voces memoriales-t is javasolt, mint Dánás ellene írt vitairatának 6. számából látjuk, még pedig: טה ספר és איתן בשלום כה

מן²⁾ כשתיל אב המון³⁾, vagy pedig : שית לך אב המון³⁾; a szolgáló betűk foglaltatnak ezen szavakban : קט צה גוע ספרד⁴⁾ vagyis קצר ועף⁴⁾ קצר עין חסד⁵⁾.

גוע צדק. Ugyanezt a felosztást, ámbár nem jelentős szavakba foglalva, találjuk Száadjá fiatalabb kortársánál, Dávid b. Ábrahámnál is (l. Neubauer, Notice p. 32). Menáchém elfogadja Száadjá mnemonikonját a gyökbetűkről (Machb. a bevezetés elején, Dúnás Menach. elleni vitáiratában, p. 86, מה helyett így idéz : הט, épúgy Abulvalíd, Rikmá p. 11), míg a szolgáló betűket ezen szavakba foglalta össze : שמלאכתו בינה. Dúnás az idézett vitáirat bevezetésében (p. 5) a maga véleményéhez képest, miszerint ד és ט szintén szolgáló betűk, ezt a két mnemonikon csinalja : דונש הלוי : אמה כטב és חנ קין ספר עו (v. ö. gúnyát Menáchém mnemonikonjai ellen, u. o. 86. l.). Az első mnem. helyett mást, és szintén a saját nevét tartalmazót ad Dúnás a Száadjá elleni vitáiratban, az i. h. : ארניה שלו כתם טב. Salamon Ibn Gabíróól nyelvtani költeménye 80. sorában szintén saját nevét veszi föl az egyik mnemonikonba : אני שלמה כותב (névrokona Parchón elfogadja ezt és ezen sorban értekezik az egyes szolgáló betűkről, l. Machb. ed. Stern, bevezetés); a másik Ibn Gabíróól által alkotott mnemonikont I. E. tette magáévá : קט צה גוע ספרד; van benne célzás a költő hazájára és rendesen nevéhez tett jelzőjére (קט = הקטן). Abulvalídot tanítványai kérték föl arra, hogy adjon nekik maga készítette memorialis szavakat; ő ezeket alkotta : טקס עו גר חף צר és שלומי אך תבנה (l. Rikmá, 5. fej. végén). Az utóbbi mnem. sorrendjében tárgyalja a Rikmá 6. fejezetében a szolgáló betűket. Egy Kimchí Mózesstől származó mnemonikont (l. Kimchí Dávid Mikhlól ez. nyelvtanát, p. 38 a ed. Lyk.) elfogadott Prófiát Dúrán (Máaszé Éfód p. 63) és e sorban tárgyalta is e betűket. A grammatikusok törekvése, hogy ily módon tartsák meg nevük emlékezetét, emlékeztet azon messiásnevekre, a melyekkel a különböző tannaita iskolák dicsőítették az illető mesterek neveit, (bab. Synh. 98 b alul).

²⁾ Szb 31 a, Cz 14 b, Jeszöd p. 3, Jesz. Mórá, 11. fej. elején. Comm. Kóh. 7, 27. A Jesz. Mórá i. h. magasztalja e nyelvtani jelszót mint „belátást tanítót“ : אות מבין השכל; s ezen három szóban szintén a szolgáló betűk foglaltatnak. Ugyanott, és épúgy Cz-ban is, arra, hogy המון אב szavakban célzás van saját nevére (l. Gen. 17, s) így figyelmeztet : כאשר הוא שמי. Ezen egyszerű mondatot igen sajátos módon értette félre Stern S. G., a prágai kiadás commentátorja és szintén mnemonikonnak meg próbálta magyarázni.

³⁾ L. M 3 a.

⁴⁾ Így Cz 14 b Ibn Gabíróól nyomán, l. az 1. jegyz.

⁵⁾ M 3 a, Szb 31 a. Ezen mnem. jobban tetszett Prófiát Dúránnak (Máaszé Éfód i. h.) mint a többiek mind. Elijá Levita nyelvtani versszakaiban (פרק שירה e munkában : Pirke Elijá ed. Ven. 1546 p. 48 a) szintén elfogadja. Hasonló jelentésű azon mnem., melyet a tévesen Ibn Ezrának tulajdonított commentárban Ezrá könyvéhez (1, 1) olvasunk : רגו קטף עין חסד.

A betűk ezen kettéosztásánál észrevehető azon elv, hogy az öt kiejtési osztály legkeményebb és legnehezebb betűi csak gyök-betűk gyanánt használtak, míg a könnyebb kiejtésűek szolgáló betűkké rendeltettek. ⁶⁾

A szolgáló betűk közé nem tartozik sem ד, sem ז, mint Dúnás b. Labrât vélte, mert az általa bizonyítékul hozott példákban csak a ת helyett áll e két betű, míg a ד-re hozott példa (הודמנתון Dán. 2, 9) azonkívül aramaeus szó. ⁷⁾ Abulvalid azon nézete, hogy הוּכּוּ, Jes. 1, 16 הוּדּוּכוּ-ból lett, elvetendő; helyesebb nála Mózes Ibn Ġikatilla nézete, hogy a szó alapját ez képezi: הַתּוּכּוּ. ⁸⁾ Néha azonban eleshetik a ד, pl. אהת = אהרת, ללת (I. Sám. 4, 19) = ללדת ⁹⁾,

⁶⁾ Cz 14 b, Jeszód Mórá 11. fejj., Szb 43 b, Comm. Exod. 3, 15. Prófiát Dúrán idezi az említett munka 63. l.

⁷⁾ Cz 17 a. A Szj 6. számából látszólag azt lehetne következtetni, hogy I. E. helyeselte Dúnás nézetét. Itt olvassuk a cikk végén: אחר שמצאנו אם תבעיון בעיו במקרא (Jes. 21, 12) הנה דברי ר' אדונים במ' ור' נכונים גם דברי הגאון אינם רחוקים. De ezen már magában érthetetlen mondatnak nehézsége eltűnik, ha Pinsker kéziratát (I. Geiger, Jüd. Zeitschr. IV, 293) megtekintjük. Ott ugyanis külön cikkeknek ezt olvassuk: (Öb. v. 6) נבעו מצמוניו אמר הגאון שמצאנו כי תבעיון בעיו בלשון המקרא הנה דברי ר' אדונים נכונים גם דברי הגאון אינם רחוקים. Ezen cikk hiányos, de lehet azt Dúnás Száadja elleni vitáirátának 8. száma szerint pótolni, הגאון és שמצאנו szók közé ezen mondatokat szúrva: כי נבעו מן לשון המשנה ואחר כי הם ע' מילה שלא ימצא דומיהן במקרא בלתי מל' המשנה שקורין לרועה מבעה (Bábá Kammá 1, 1) ור' אדונים אמר כי אין זכר לרעיה בפסוק זה כל עיקר . . . אלא אם יחקור עליהם ויודישם כמות אם תבעיון בעיו . . . ואחר — A Szj ezen cikke a Lippmann kiadásának alapját képező kéziratban a 6. sz. cikk végére került, még pedig már azon csonkított alakban, melyben mutatja Pinsker kézírata; így könnyen olvadhatott egybe ama cikkel, a minék következtében egy későbbi kéz a נכונים szó után ezt a tévesztő toldalékot tette: ורע כי הדלת אינה: — A ד-ről l. még Comm. Ámósz 3, 12: מהאותיות שהם לשרת.

⁸⁾ Cz 17 a, M 21 b. E vitáról l. Abulvalid, Musztalhik (Opuscules ed. Derenbourg) p. 129—141, idézve Rikmá 11. l.; továbbá Mózes Ibn Ġik. jegyzetét I. Ch. זכה cikkéhez (N. p. 75), a hol azonban Ibn Ġik. nem határozottan mellett nyilatkozik, sőt inkább הוּדּוּכוּ felé hajol (a Della Torrei kéziratban hiányzik e jegyzet). Jeszód p. 28 ez van róla: ואמרו המדקדקים כי רחצו הזכו נדגש הוין לחסרון תיו התפעל וככה היה ראוי להיות; והראשון קרוב אלי הוּדּוּכוּ [ואחרים אמרו הדוכן] והראשון קרוב אלי. A rekeszbe tett mondat וככה והראשון קרוב אלי szó elé helyezendő. Comm. Jes. I, 16 csak annyi van: ובולע התיו בדגשות הוין.

⁹⁾ Cz 16 b, Jeszód p. 27. Mind a két helyen e nézet szerzőjének Mózes Ibn Ġikatillát nevezi, mig Comm. Kóhéleth 7, 27 (idézve M 13 a)

valamint toldaléknak is tehető a gyök elé, mint ebben a szóban : דמשק, Ámós 3, 12. ¹⁰⁾

A ך nem szolgáló betű, azért nem szabad שרביט főnevet úgy magyarázni, hogy שבט bővített alakja; ¹¹⁾ ép azért nem szabad גדותיו szót (Jes. 8, 7) גדרתיו-ból a ך elesése által keletkezettnek gondolni. ¹²⁾

A legfontosabb szolgáló betűk azok, melyek a betűsornak legfontosabb helyeit elfoglalják. ¹³⁾ Könnyű a kiejtésük, de jelentésük nyomós. A magánhangzóknak ők a kísérői, úgy hogy mind nyújtó betűk; majd hallhatók, majd kiejtetlenek, majd toldalékul hozzá tétetnek a szóhoz, majd elvételnek tőle, majd hasonulnak más betűvel, majd fölcsereíttetnek egymással. ¹⁴⁾ Nem képzelhető betű vagy magánhangzó, melyhez e négy betű közül valamelyik ne csatlakoznék. ¹⁵⁾ A ה azonban nem valódi nyújtó betű, valamen nyi grammatikus nézete szerint, és csak a többi hárommal váltakozhatik. ¹⁶⁾

nem említi e grammatikust. — אחה-ról l. még Jeszód Mispár p. 136, Szb 44 b; ללת-ról Szj 23. sz. a hol l. E. e példával védi Száadja azon nézetét, hogy זבת (Exod. 3, 8) ובר igével (Gen. 30, 20) függ össze. — Abulvalíd ללת szóalakot nagyon nehéznek mondja (Musztaljik, Opuscules, p. 153 és köv.) és ילד gyökön kívül még három lehetséges gyököt is javasol számára: ללה, לחה, לה. A Szótárban egyiket sem hoz ezen gyökök közül. ללה gyök-ről l. l. E., Comm. Exodus 36, 12.

¹⁰⁾ M. 13 a, Cz 16 b, Comm. e helyhez. Abulvalíd דמשק szót משק gyök alatt hozza Szótárában, 396. l. és utal bővebb magyarázatára a Rikmá 6. fejezetében (33. és köv. l.)

¹¹⁾ Comm. Eszthér 4, 11.

¹²⁾ Comm. Jes. 8, 7.

¹³⁾ L. fent 44. l. l. E. ezen betűcsoportot nem אהוי-nak, hanem — mint már előtte Menáchém és Dúnás tették — יהוא-nak szokta idézni. E szóalak alatt nem az ige értendő, mely Kóh. 11, 8 olvastatik, hanem az ismert izraelita királynak neve. Azért mondja l. E. (Comm. Num. 11, 11) e betűk gyakori kilökéséről: אין תימה לחסרון המלך יהוא; és hasonlóképen a rejtélyben: שאלו למלך ישראל.

¹⁴⁾ Comm. Exod. 3, 15. Rövidebben Szb 22 a: פעם נוספים ופעם נעדרים: מה הלאה עם שלשת רעיו ומה הלאה עם שלשת רעיו. V. ö. Szj 140. sz. M 13 a ezen felirat alatt: אהיי למשוך ולנוה ולהתהלך.

¹⁵⁾ Comm. Kóh. 7, 20: ולא יתכן שימצא אות או תנועה רק שיהיה אחד: מהם נמשך עמו.

¹⁶⁾ Jeszód p. 17: וזאת דעת כל המדקקים כי הה"א איננו מאותיות המשך: רק יתהלך עם שלשת רעיו V. ö. Szj 140. sz. M 13 a ezen felirat alatt: הármat tárgyal e betűk közül (אוי). V. ö. l. Ch. N. 6, D. 6 és köv.

Mint kiejtetlen betű csak a szó végén találtatik a ה, a szó közepében csak kivételesen néhány összetett tulajdonnévnel, pl. ברהאל, עשהאל.¹⁷⁾

Nem csoda, hogy a nevezett négy betű, miután sokféle módon használatnak, sokszor ki is eshetnek.¹⁸⁾ Azonkívül még más két betűt is szoktak kilökni: ן-t, mint első, középső és végső gyökhangzót (példák: אמת, בה, תנו)¹⁹⁾, és ל-et, de ezt csakis לקה igében; mert נהעו (Jób 4, 10) nem להע gyökhöz való, mint Abulvalid állítja.²⁰⁾ E két betű és ép úgy a ת hasonulhatnak is más betűkkel.²¹⁾ Jóná b. Chiszdái לקה igegyök mellett נקה mellékgyököt állított föl, mert a ל-nek sem kilökését sem hasonulását nem tartotta lehetőnek.²²⁾

IX.

A magánhangzók. Sevá. Dáges.

A „hét királynak“¹⁾ nevezett magánhangzókat vizsgálván azt találjuk, hogy három közülök, úgymint chôlem, chirek, páthach

¹⁷⁾ M 13 b. L. Comm. Exod. 7, 22; Lev. 15, 31.

¹⁸⁾ M 21 b, a ההסרים feliratu szakasz elején: אין תמה להסרון אותיות. L. fent, 13. jegyz.

¹⁹⁾ U. o. V. ö. Comm. Exod. 2, 5; u. o. 5, 9; Kóh. 9, 11.

²⁰⁾ M 22 a. V. ö. Abulvalid Szótár 360. l. és Rikmá 145. l.; Comm. Jób 4, 10. A ן kilökéséről és hasonulásáról szól I. E. Comm. Exod. 2, 1.

²¹⁾ M 31 b, המבולעים. Ezen szakaszban I. E. csak más betűkkel való hasonulásról szól; az ugyanazon betűvel való hasonulást érinti Comm. Gen. 19, 19; Lev. 21, 4. — A ן hasonulásáról I. Comm. Num. 24, 6; Deut. 29, 28; a ת hasonulásáról (a Hithpáélben): Comm. Lev. 11, 24; 13, 55; 18, 24; Num. 9, 6; Deut. 24, 4; Jes. 14, 14; 52, 5; 54, 14; Hóséa 2, 18; Zsolt. 73, 28; Kóh. 7, 17; Dán. 2, 1. —

²²⁾ M 32 a, Cz 52 a így kell pótolni: ויאמר ר' [יונה בן] חסדאי הלוי. Ezen grammatikus Rikmá 86. l. Abulvalid b. Chiszdáinak nevezetik, szintén mint a לקה mellékgyökét illető vélemény szerzője.

¹⁾ Rendesen azt gondolják, hogy a magánhangzók ezen megnevezése ellentétet fejez ki a „szolgáló“ sevához. Kimchí Dávid, a seváról szóló szakasz elején (Mikhlól ed. Lyk p. 138 b) nem utal ugyan az általa nem is idézett „királyok“ műszóra, de a seváról ezt mondja: השוא איננה תנועה אך היא משרתת התנועות. Élijá Levita pedig így kezdi a seváról való versmértékes szakaszt (Pirké Élijá ed. Ven. p. 58 a): אשר נקרא משרת: אלה המלכים עשרה. . . . és pár lappal előbb (55 b) ezt mondja: . . . אהד משרת אל כלם ושמו שוא ולכך נברא

(ô, i, a) az alaphangzók, a melyekből összetételtek a többiek.²⁾ Ezen három alapmagánhangzó megfelel a három alapmozgásnak az Isteni teremtésben,³⁾ a mint egyáltalában az emberi lélek működése hasonlít az Istenéhez, kinek képére teremtetett. Ezen alapmozgások a következők : a középpontból távozó, fölfelé irányuló (levegő és tűz); az ellenkező irányu, a középpont felé (viz és föld); a középpont körüli, periphericus mozgás a (sphaerák).⁴⁾

A chôlem (ô) megfelel a fölfelé menő mozgásnak, a miért is az arabs grammatikusok ezt a magánhangzót fölemelkedésnek nevezik (الرفع); kiejtésénél is észlelhetni, hogy a nyelv emelkedik.⁵⁾ E szerint a chôlem jele egy pont, mely a betű fölé tételik, de oly helyre, hogy sem a **ו** pontjával, sem a Rebiá hangjellel ne tévesztethessék össze. A ch. neve épséget jelent, a talmudi הלים (b. Rós Hassáná 28 a) és a bibliai הים ige egyik értelme szerint (Jes. 38, 16; Jób 39, 4); mert a többi magánhangzók hozzá képest hiányosak. Ezt a megnevezést is használják róla : מלא פום, szájtöltő. A ch.

rendszere értelmében nem hét, hanem már „tíz király“ van. — Azonban Ben Ásér ezen mondata (Dikd. Hat. 10. §.) : והם שבעה מלכים בכ"ב מומלכים; arra látszik mutatni, hogy a magánhangzók mint a betűk, mássalhangzók uralkodói neveztetnek királyoknak. Hasonló felfogás szerint nevezi Menáchém (Machb. bev. 4 a) a magánhangzó- és hangjeleket a szó uralkodóinak és birtokosainak : ותכון המלה תחת ממשלתם והמה מושליה ואוהויה; u. o. 7 b ezt mondja a magánhangzókról : אלה האותיות . . . יש שוטרים עליהם : ומושלים אותם. — Dúnás más, de rokonértelmű képpel a magánhangzókat a „beszéd atyjainak“ nevezi, Menáchém ell. vitairat 5. l. : אבות המבטא ראותך אותם מהולקים לשתי אבות (sic) שבעה. L. u. o. 21. l. utolsó sorában : מאבות המבטא; és 22. l. 3. s. : והפכו מאב לאב. Ezt a kifejezést kölcsön vette Dúnástól R. Tam (u. o. 39. l.) és az igék kiváló jelentőségének jelölésére alkalmazza : אך לא באתי להגיד לך רק שרשי הלשון ואבות המבטא אשר הם הפעלים.

²⁾ Cz kezd. A magánhangzók hasonló felosztásáról Jehúdá Halévinél és a közötté és Ábr. I. E. felosztása között fennálló különbségekről l. Cassel, Kusari II, 80 (182. és köv. l.).

³⁾ Steinschneider (Abr. Ibn Esra p. 84) ezt az összehasonlítást illetőleg figyelmeztet arra, hogy a magánhangzót mind az arabs mind a héber nyelvtanban oly szóval nevezik, mely mozgást jelent.

⁴⁾ A mi eddig és a fejezet következő szakaszaiban a magánhangzókról mondatik, azt első sorban Cz első szakaszaiból vettem; a magánhangzókat tárgyalja tovább M kezdete és röviden az első pentateuchcommentár bevezetésének nyelvtani vázлата (l. fent 23. l.) valamint a Jeszód Dikd. vége.

⁵⁾ M 5 b.

„királyok királyának“ mondható, mert az ő jele egyedül a többi hangzójelek közt a betük fölé tétetik.⁶⁾

A chirek (i) ellentétet képez a chölemhez és a beszédszervek lefelé irányuló mozgása által hozatik létre, azért jele egy alul tett pont. A neve (חירק) onnan származik, hogy mintegy vigyorgónak látszik, a ki e hangzót kiejti. Az arabs grammatikusok törésnek (كسرة) nevezik, a mi chölem jelentésének az ellenkezője.

A páthach (á), mint neve mutatja, a száj nyílását jelenti. Jele egy a körvonalat jelentő vonás, mert ezen hangzó a körbeli mozgásnak felel meg. A betük alá tétetik, mert felül összeütköznek a ráfé-t (a dáges nélküli kiejtést) jelölő vonással.

A nagy kámeecz (â)⁷⁾ ô és á hangzókból van összetéve; azért jele egy vonás, alája tett ponttal; neve a szájnak összehuzását jelenti.

A sűrek (u) ô és i hangzókból lett; azért jele — ha teljesen iratik : ı — a középbe tett pont, mely középállást foglal el az ô-t jelentő felső pont és az i-t jelölő alsó pont között. Ha ı nélkül írják, akkor hasonló értelmű jele van, egy pont más két pont között. A hangzónak neve a száj alakjától van véve, mely az u kiejtésénél támad, és a „fütyülő“ szájalakjához hasonlít. פום קיבוץ-nak is neveztetik, azaz a száj összehuzásának.⁸⁾

A kis kámeecz (ê, czéré) szintén ô és i hangzókból lett, de azon külömséggel, hogy inkább az i felé hajlik, míg a sűrek inkább az ô-hoz közelít; ezt tanítják az arabs grammatikusok is.⁹⁾ Az ê hangzónak e keletkezésének megfelel a jele is, mely két pontból áll; egymás mellé és nem alá tétetnek, mert egymás alatt álló két pont már a sevát jelöli. Azért neveztetik kis kámeecznek, mert ezt a hangzót is mindig, mint a nagy kámeeczet, — irva vagy hozzáértve — nyújtó betű követi.

A kis páthach (e, szegöl) ê és á hangzókból van összetéve; a kelet országaiban valóban á és é között álló hangzónak ejtik. Jelének két vizirányosan irt pontja a kis kámeeczet (czérét) jelenti,

⁶⁾ M 2 b : והוא מלך מלכים בעבור שהוא לברו גבוה.

⁷⁾ Kiejtéséről l. fent 34. l. 7. j.

⁸⁾ Az Exodus rövid commentárjában (30, 32, 96. l.) erre a hangzóra alkalmazza Ibn Ezrá a קבץ igével rokonértelmű אסף igét : והיה היו"ד (הוא ייסך) ראוי להיותו מאוסף בשורק.

⁹⁾ Az arabs dhamma ugyanis épúgy u-t jelent, mint o-t.

mig az alattuk álló harmadik pont kis körré alakítja a jelt, a mint a páthach, a második alaphangzó, a körbeli mozgásnak megfelel.

A chölem legközelebbi rokona a sűrek, azért az egyik hangzó helyett a másik állhat.¹⁰⁾ Oly esetben mint חֲמֵץ a chölem helyébe a rövidült kámez (קִמֵץ הַחֵץ) lépett.¹¹⁾ Ez utóbbi hangzó sűrekkel is váltakozik.¹²⁾ Sűrek helyett olykor chirek áll.¹³⁾ Chirek helyébe néha czéréé tétetik,¹⁴⁾ és a chirek maga a páthachot helyettesítheti.¹⁵⁾

A hét magánhangzó megfelel a hét bolygócsillagnak, a melyek a következők : Saturnus, Jupiter, Mars, Nap, Venus, Mercurius, Hold ;¹⁶⁾ a sevá ellenben a legfelső sphaera, — az állócsillagok sphaerája — egyarányos mozgásának felel meg : ezt mutatja a sevának neve is, mely egyenlőséget, arányosságot jelent.¹⁷⁾ Jele

¹⁰⁾ M 6 a. L. Szj 146. sz. : החולם והשורק יתחלפו בפעלים ובשמות. V. ö. Comm. Gen. 49, 6; Deut. 6, 11; Jes. 25, 10; 60, 1; Jóél 1, 18; Zsolt. 69, 21; 80, 10; Kóh. 9, 1.

¹¹⁾ M u. o. L. 1. Comm. Gen. 2, 2, p. 13. : בקמין חמץ שהוא אחי החולם . . .

¹²⁾ L. Comm. Lev. 19, 21.

¹³⁾ M 7 b. Példák : ויישם Gen. 50, 20 és ופתחו Jes. 60, 11. Commentárjában az első helyhez valószínűtlennek mondja I. E. ezen Abulvalid (l. Muszthalik, Opuscles p. 32) által föltett hangzócsereét és ויישם szót Kálnak magyarázza ויצר mintájára. ופתחו szóra nézve szintén azon magyarázatot karolja föl (a commentárban és utólagosan M-ban is), mely szükségtelenné teszi a hangzócsereének föltevését. — Sokkal többet enged I. E. a magánhangzók lehetséges váltakozását illetőleg Dúnás ellen irt vitairatában, Szj 4. sz. : שמצאנו כל התנועות מתחלפות זו בזו.

¹⁴⁾ M 8 a.

¹⁵⁾ Cz 71 a.

¹⁶⁾ Cz 2 b. Ott ezt a megjegyzést is olvassuk : ושני המאורות הגדולים : מהם הם המה ולבנה וחמשת המשרתים . . . והנה תנועת הפתח כנגד כוכב העליון. Ezzel talán azt akarja mondani, hogy a két nagy égi test a chölemnek és a chireknek. a legfelsőbb bolygó csillag pedig a harmadik alaphangzónak, a páthachnak felel meg. — A Jeczirá könyve a hét bolygó csillaggal a hét kettős kiejtésű mássalhangzót (בגד כפרת) hasonlítja össze. — I. E. maga az Exodus commentárjában, 20, 17, „korának tudósai“ nevében közöl egy párhuzamot a sphaerák és a dekalogus között.

¹⁷⁾ Cz 2 b : ודע כי מלת שוא מנורת נשתה (Példabesz. 27, 15) כי הוא . . . כנגד נלגל העליון שיש לו תנועה אחת שוה. Ezen mozgás alatt érti az álló csillagok sphaerájának azon forgását, melyet a ptolemaeusi világrendszer szerint 24 óra alatt végez és mely egyarányossága által különbözik a bolygócsillagok sphaeráinak forgásaitól. V. ö. Jeszód Mórá 12. fej. elején :

két egyenlő pontból áll, a melyek által a legfelső sphaerának két mozgása, az úgynevezett nagy mozgások, jelöltetnek. ¹⁸⁾

A sevá nem magának olvastatik, hanem vagy a következő magánhangzóval, vagy a megelőzővel; az első esetben mozgó sevá, a másodikban nyugvó sevá. ¹⁹⁾ Ibn Chajûg azon szabályát, hogy két a szó végén álló sevá közül a második mozgó és a következő szóhoz olvasandó, pl. וַיִּשְׁתַּחֲוֶה מִן (Gen. 9, 21) = וַיִּשְׁתַּחֲוֶה מִן, megczáfolják oly esetek, a melyekben a következő szó sevával kezdődik, pl. Gen. 9, 28, vagy pedig a szó maga szünetben áll, tehát nincs következő szó, pl. Gen. 27, 38 és 45, 14. ²⁰⁾

A mozgó sevá után nem állhat dágés. Kivételt tesz שְׁתִּים szó. Ezt némely vidéken ²¹⁾ אַשְׁתִּים-nak olvassák, a mi által a mozgó sevából nyugvó lesz és a rendhagyóság eltűnik; de ezt az olvasást tiltják oly esetek, mint pl. מִשְׁתִּים (Jóna 4, 11) ²²⁾.

A dágés által jelöltetik: ²³⁾ 1. a nehéz igetőalak (Piél), 2. kettős mássalhangzónak kilökötése; 3. a mondat végén ²⁴⁾ áll néha

כּוֹכְבֵי הַגַּלְגַּל הַגָּדוֹל הַמְקִיף תְּנוּעָתָם אַחַת וְעֶרְךָ מֵרַחֲקָם זֶה אֵל זֶה אֶחָד שׁוֹא לְעוֹלָם. — A שׁוֹא szónak ezen etymológiája azt bizonyítja, hogy I. E. a szónak másik írását (שׁבֵּא) helytelennek tartotta. Ben Ásérnél (Dikd. Hat.) szintén שׁוֹא az elismert írás. A karaita Dávid b. Ábrahámnál mind a két írást találjuk (l. Neubauer, Notice 43. l. és különösen 82. l. 2. jegyz.). A spanyolok, p. Menáchém b. Szárûk és Abulvalid b-tel írják, épúgy Kimchi Mózes, míg Kimchi Dávidnál ׀-val találjuk. Móz. Ibn Gikatillánál — I. Chaj. munkái fordításában — a Nutt kiadása szerint שׁוֹא az uralkodó írásmód, míg Della Torre kéziratában mindig שׁבֵּא van.

¹⁸⁾ Cz 5 a: כִּי יִתְכַן שִׁשְׁמוֹ הַשׁוֹא שְׁתֵּי נְקוּדוֹת שׁוֹת בְּעֵבֹר הַיּוֹת לְגַלְגַּל: Ezen két mozgás: 1. a 24 órai, melyről a megelőző jegyzetben volt szó; 2. az állócsillagok sphaerájának azon mozgása, mely 36,000 év alatt megy végbe. Ezen második mozgásra, melyet I. E. bizonyosan értett a második „nagy mozgás“ alatt, Dr. Kaufmann collegám volt szíves figyelmeztetni.

¹⁹⁾ M. 2 b. és köv. Comm. Exod. 1, 7 ezt a kifejezést: שׁוֹא נֵעַ így magyarázza: כִּי הוּא כְמוֹ תַחֲלַת נֹעַ הַשֶּׁפֶה.

²⁰⁾ M 3 a, Cz 2 a. Cz-ban a visszautasított nézet szerzőjének nem Ibn Chajûgot nevezi, hanem csak אִישׁ אַנְשִׁים. I. Ch. maga (N. 6, D. 6) oly eseteket, mint Gen. 27, 38, kivételek gyanánt említ.

²¹⁾ L. fent, 35. l., 7. j.

²²⁾ L. bővebben erről Pinsker jegyzetét, Jesz. Mizspár 141. és köv. l.

²³⁾ M 31 a. הדגושים szakasza.

²⁴⁾ סוֹף פְּסוּקֵי V. ö. סוֹף פְּסוּקֵי Cz 70 b szerint ez olvasandó: וַיִּגְדַּשׁ לְמַד נִזְלוּ בְּעֵבֹר שֶׁהוּא סוֹף פְּסוּקֵי עַל מִשְׁקַל: Comm. Jes. 63, 19:

nyomaték czéljából, pl. הרלו Bírák 5, 7, נוֹלוֹ Jes. 63, 19; 4. néhány esetben határozott ok nélkül találhatók. ²⁵⁾ Dáges által jelöltetik továbbá לנה mássalhangzóknak hasonulása más mássalhangzókkal. ²⁶⁾ Végre mutat a dáges בנג כפת betük erős — hehezet nélküli — kiejtésére. ²⁷⁾ A kettős kiejtésű betűkhöz Jeczirá könyvének szerzője a ך-t is számítja, a palaestina zsidók kiejtése szerint. ²⁸⁾

X.

A hangjelek. A szünet.

A tizenkét elválasztó hangjel megfelel a csillagzatok sphaerája tizenkét részének. ¹⁾ — Vannak oly szók, melyeknek hangjele mindig az utolsóelőtti szótagon van, és vannak mások, melyeknek utolsó szótagja bírja a hangsúlyt. Olykor a hangjel az utolsó szótagról a végelelöttire tétetik át, vagy megfordítva. ²⁾ A hangjel helye

(Exod. 8, 14) ולא יכלו. A másik példa azt mutatja, hogy סוף פסוק tágabb értelemben veendő és az athnách által jelölt szünetet is jelenti. Harmadik példának említi I. E., Comm. Exod. 18, 26, ezt : תהתלו Jób 13, 9. Egyébiránt I. Abulvalid, Rikmá p. 144.

²⁵⁾ Cz 70 b idézi I. E. Abulvalid azon véleményét (I. Rikmá 143. és köv. l.), hogy a nyelvtanilag szükségtelen dáges a tisztább és finomabb kiejtés végett tétetik : לדבר בלשון צהות (Dagesch euphonicum). L. még Exod. 2, 3 mind a két commentárját, Comm. Exod. 15, 17, Zsolt. 141, 3.

²⁶⁾ M 31 b, המבולעים szakasza.

²⁷⁾ M 30 b הרפים, החזקים két szakasza.

²⁸⁾ Legérdekesebb bizonyítékul a ך betűnek a palaestina zsidóknál divott kettős kiejtéséről említendő Ben Ásér sokszor idézett munkájának 7. §-a, a mely erről szól (egyebek közt : והוא לבני ארץ ישראל לברם והוא (קשור בלשונם). Abulvalid, utalva a régi Kitáb-ul-Muszavvatátra (ספר הקולות, említi (Rikmá p. 7) a ך kiejtését illető és a tiberiasbeliek által fenntartott szabályokat.

¹⁾ Cz 2 b. גם הטעמים שנים עשר כנגד הלקי נלגל המולות. V. ö. Ben Ásér, Dikd. Hat. 17. §. : הטעמים שנים עשר רשומים במאורות מקומים : A Jeczirá könyvében a tizenkét csillagzattal az úgynevezett egyszerű betűk hasonlítatnak össze. L. fent 59. l. 16. j.

²⁾ M 36 a b, העולים és היורדים. E két rövid szakaszban említi I. E. különösen a hangjel visszavonásának eseteit és a vav conversivum hatását a hangjelre. — Egyes ide tartozó kérdéseket tárgyal elszórva az igeidők képzéséről való szakaszokban. Commentárjaiban szokott figyelmeztetni I. E. — ámbár nem nagyon sokszor — a hangjelezés szabályaira és az illető

által néha egyenlő hangzású, de különféle tartalmú szóalakokat különböztetnek meg.³⁾

Szóf-pászúk és athnách mint szünetjelölők egyenlő hatással vannak a magánhangzókra; az utóbbi hangjel metszetet képez a szentirási versben, mely a metrikus vers két felét egymástól elválasztó metszethez hasonló.⁴⁾ Zákéf kátôn is nyugvást jelent a mondat tartalmában, és azért néha szintén a szónak szüneti módosítását okozza. A sevá jelével iratik, mert úgy mint ez nyugvó pontot jelent a beszédben.⁵⁾ A szünet okozta módosítások a szók kiejtésében oly sokfélék, hogy egész könyv sem foglalhatná magában.⁶⁾

kivételekre. A Váv conversivummal összefüggő מלעיל és מלרע — szabályokról l. Comm. Gen. 8, 11 (v. ö. Abulvalíd, Musztaljik 28. l.); Exod. 8, 7; u. o. 26, 33; Lev. 26. 4; Num. 11, 1; Jes. 7, 19; Gen. 6, 8 (1. Comm.p. 18). A hangjel visszavonásáról: Gen. 12, 13; Exod. 2, 3; Lev. 7, 8; Zsolt. 37, 20; u. o. 58, 9; u. o. 73, 10; u. o. 114, 7; u. o. 137, 7; Kóh. 7, 27; Dán. 10. 1. A toldalékos raggal összefüggő végelőtti hangjelről: Comm. Exod. 22, 18 (röv. comm. p. 64); u. o. 30, 14; Jes. 2, 7; Hóséa 7, 4; Zsolt. 66, 5; 116, 15; Siralm. 1, 1. Az egyes számú nőnemű parancsoló végszótagján álló hangjelről: Comm. Jes. 21, 2; u. o. 51, 9. —

³⁾ L. M 36 a הרש Jósua 2, 1 és חרש Lev. 19, 14; Comm. Exod. 26, 12: עורה (részesülő) és ערה (főnév); Comm. Eszthér 3, 15 נבוכה (múlt) és נבוכה (részesülő); Comm. Gen. 29, 8 באה és באה; Comm. Num. 11, 8 שמן [ה] és שמן (v. ö. Dünás, Menáchém ellen, 14 b.); M 53 b, Comm. Gen. 24. 6 és Jes. 7, 4: השמר = óvakodjál, השמר = maradj nyugodt (ebből: שמרים, l. Jer. 48, 11). Az utolsó megkülönböztetést idézi Abulvalíd Sztótárában, 733. l., mint általános elismertet (v. ö. Rási, Jes. 7, 4); Dünástól származik (l. vitairatát Száadjá ellen 121 b. sz., 42. l.) és I. E. elveti Dünás ellen írt munkájában (Szj 92. sz.), míg az idézett helyeken magáénak vallja. Ott polemikus czélból azt állítja Ibn Ezrá, hogy a hangjel csak egyenlő hangzású névszók között, nem pedig igék között alapíthat különbséget. — Említem még, hogy Jehúdá Ibn Balaam, Táamé Hammikrá cz. munkája bevezetésében (Pinsker másolatát használom) a hangjelek hasznát abban látja, hogy különböztető hatásuk van.

⁴⁾ Cz 2 b: משפט אחד להם וכאלו הוא הצי הרון . . .

⁵⁾ M 35 b, הגבוהים szakasza. Ezen műszó czéloz a קמן וקה jelének kiváló helyére; v. ö. Dikd. Hat. p. 18: והוא מכל טעם שקף.

⁶⁾ M 25 b—29 b, הסמוכים sz. (הם על דרכים רבים וספר לא יכילם). Ebben a szakaszban tárgyalja I. E. a szüneti szóalakokat ellentétben a mondaton belül használt alakokhoz ugyanazon szempontból, mint a névszó független alakját (status absolutus) ellentétben a függő alakhoz (status constructus). הסמוכים-nak neveztetnek a szók másoktól való függésükben (status

Néha a szünet nem módosítja a magánhangzót, pl. ilyen névszóalakoknál, mint רַחֵב יַעֲרֵךְ vagy ilyen igealakoknál, mint יוֹלֵךְ יִירֵךְ וַיֵּאמֶר. Ez onnan jön, hogy az illető magánhangzó maga is módosítás eredménye és az egyik hangzófokból a másikba történt átmenet útján keletkezett (t. i. szegőlből lett páthach). ⁷⁾

Hogyha olykor az athnáchnál nem-szüneti szóalak maradt, pl. Zsolt. 45, 6, 119, 65, ezzel a hangjelzés szerzői arra céloztak, hogy az illető szó a következő mondatrészhez is olvasandó. ⁸⁾

constructus, nem-szüneti alak), מוֹכַרְתִּים-nak az elválasztás és elzárás állapotjában (status absol., szüneti alak). V. ö. Rikmá 19. fej. 120. és köv. l. Szüneti szóalakokról l. még : Comm. Exod. 29, 35; Jes. 60, 9; Zsolt. 21, 3; u. o. 68, 28; Rúth 2, 14; Exod. 5, 7.

⁷⁾ M 8 b, Cz 2 b és köv. E szabály alapszik Abulvalíd fejtegetésén (Rikmá 6. fej. 41. l.), melyben azon — mint mondja, általa először fölfedezett — hangtani törvényt megállapítja, hogy ê-ből lett á nem változik a szünetben kámecczé. I. E. ezen kifejezése is (Cz 2 b) : וְהָנָה עִלָּה מְדֻרְגָה : וְכַאֲשֶׁר יֵרֵד : אַחַת הַפֶּתַח מִמְדֻרְגָתוֹ מֵהַ שֵׁנָה מֵהַצֵּרִי אֶל הַפֶּתַח מִמְדֻרְגָתוֹ. Azonban Abulw. e törvényt csak oly igealakokra alkalmazza, mint וַיִּנְפֹשׁ (Exod. 31, 17) המַעֲרֵךְ (Zsolt 69, 24) — וַיֵּאמֶר-t nem is említi —, míg I. E. helytelenül hangsúlytalan szótagokat is (mint רַחֵב, יַעֲרֵךְ) ugyanazon analogia alá rendeli, nem gondolva arra, hogy יַעֲרֵךְ szóban a szünet úgyis már az első szótagra van hatással. Abulvalíd az id. h. épen יַעֲרֵךְ-t említi אַרְיָן mellett mint példáját a páthach átváltozásának kámecczre.

⁸⁾ M 26 b : וַיִּתְכַּן שְׂלֵא עֲשֵׂה זֶה בְּעַל הַטַּעֲמִים כִּי אִם לְטַעַם שֶׁהֶעֱנִין : כִּי הִיא תִּשְׂרֵת : יִתְחַלֵּק כֹּה וְכֹה בְּעֵבֹר שְׁתֵּי מִלּוֹת ; וְרֹבִים כֹּאֵלֶּה : hol megjegyzéssel : וְרֹבִים כֹּאֵלֶּה : ott azzal az állítással akarja a kérdéses anomaliát igazolni, hogy az athnách hangjelnek nincs oly nagy és föltétlen szüneti hatása, mint a szóf pászúknak. L. még Comm. Gen. 45, 2, hol Sirmak 3, 1-re utal. Ez utóbbi helyhez עֵנִי szónak nem-szüneti alakját ellipsis föltevésével magyarázza.

XI.

Betűcsere. A torokbetűk hatása a magánhangzókra. A kiejtés könnyítése.

Héberben fölcseréltetnek egymással: ¹⁾ 1. a gyöngge mássalhangzók, אהוי, természetöknél fogva. ²⁾ 2. מ és נ, a melyek nem egy szervtől származnak ugyan, de mégis rokon kiejtésűiek, minthogy az orr segítségével mondatnak ki. ³⁾ 3. ה és ת, írott jeleik hasonlósága miatt. ⁴⁾ 4. Azonos hangzásuk miatt ו and פ is váltakoznak egymással. ⁵⁾

¹⁾ M 15 a—16 b, המתהלפים szakasza.

²⁾ L. fent 55. l., 14. j. Az אהוי betűk kölcsönös váltakozásáról l. még Cz 8 a, Szb 19 a, Comm. Exod. 5, 7; u. o. 9, 3; Num. 11, 20; u. o. 15, 8; Jes. 3, 20; u. o. 36. 1; Siralm. 2, 12; Dán. 8, 2.

³⁾ V. ö. Cz 30 a, Comm. Jes. 35, 1. Rejtélyében a מ és נ betűkről (l. fent 22. l.) ezt mondja I. E.: הוי אה בני אה שאים בני אה אהד: הוי אה בני אהד שפה אהת ולשון אהד וזה ההילם לעשות להיותם בני אהד וחור (חירים) אהת בני אהד.

⁴⁾ A fent 44. l. 15. j. idézett helyeken kívül l. még Comm. Exod. 5, 16 és Zsolt. 120, 6.

⁵⁾ Cz 24 a, u. o. 30 a (hol a masszórára utal), Comm. Hósea 9, 12 (בשורי); v. ö. Comm. Exod. 16, 1 és 33, 22. Rendesen I. E., mikor más betűk fölcserélését visszautasítja, אהוי mellett csak a ש és פ közötti betűcserét említi. nem pedig a מ és נ, sem a ה és ת közöttit. Ilyenkor így szól a szabálya: לא יתחלפו הוי מ אהתיות יהוא (אהוי, הנוה) וסמך בשין. L. Cz 24 a, u. o. 71 a, Szb 22 b; Comm. Gen. 8, 2; Exod. 32, 16 (röv. comm. p. 100); Zsolt. 5, 1; u. o. 80, 16. Más helyeken, pl. Comm. Jes. 19, 4; u. o. 13, 22, csak אהוי-t említi mint egymással fölcserélhető betűket, l. különösen Comm. Kóh. 9, 11: אה דע שאין בלשון אהד אהת מתהפך ומתחלף ומבולע ונוסף כי אה: אהתיות אהוי. A Gen. 1. commentárjában 8, 2-hez, p. 54 ת és ט-t is idézi, a Hithpáélt (הצטרק) hozva példa gyanánt. Szj 88. sz. megeczáfolván a Száadjá föltette betűcserét ל és נ között (והוי I. Sám 21, 6) ezt mondja: רק לא: יתחלף אהת באהת כי אה ש' במ' [ו' עם צ' ואהתיות הנוה לברם]. Pinsker másolatában hiányoznak a rekeszbe tett szavak; de úgy látszik, hogy helyesek. Ibn Ezrá ugyanis itten Jépheth ben Alit követi, a ki szerint nem csak ש és פ, hanem צ és ז is fölcseréltetnek egymással és ki a sziszegő hangokat fölcserélési hangoknak nevezi (أحرف الإبدال), l. Munk, Notice sur Abou'l Walid 16. l. 1. j. A ש és פ közötti betűcseréről szól Dúnás, Menáchém ellen 65. l., és Száadjá ellen 79. sz. (בכל המקרא תתחלף השין). (בסמך והם' בשין).

Helytelenek oly szómagyarázatok, melyek végett az említetteken kívül más betűcserét kell föltenni. ⁶⁾

A betűcserének egy másik neme észlelhető azon igéknél, melyeknek a első gyökhangzójuk; ezen a Niphál, Hiphíl és Hithpáél tőalakokban, ámbár nem kivétel nélkül, ו-^v-vá lesz. ⁷⁾

A torokbetűk saját magánhangzójukra és a megelőzőre is szélesbítve (azaz az a-hangzó irányában) hatnak. ⁸⁾ A héber nyelv ezen törvénye ⁹⁾ alól legkevesebb kivételt tűr az ע. ¹⁰⁾ Ha sevá áll torokbetű előtt, az utóbbi magánhangzójához alkalmazkodik magánhangzói kiejtése; így tanít Ibn Chajûg, a tiberiasi tudósok szabályát követve. ¹¹⁾

A szóképzés számos részlete, különösen eltérések a nyelvtani analogiától, arra a törekvésre vezethetők vissza, hogy könnyíttessék a kiejtést. ¹²⁾ Ebből a törekvéből származnak: változások a ma-

⁶⁾ A megelőző jegyzetben idézett helyeken kívül l. még: Cz 30 a b, u. o. 31 a; Comm. Jes. 19, 18; u. o. 21, 15; u. o. 33, 19; Jób 38, 32; Énekek éneke 1, 10; Kóh. 12, 6. — A betűcsere lehetőségének ezen korlátozásában követi I. E. Menáchém intelmeit (l. Machb. 12 a b, 40 b és köv., 69 a, 83 b, 100 b), és ellentétbe helyezi magát Abulvalídhhoz, a ki az összes betűkre nézve mutat ki váltakozásokat (Rikná 7. fejl., p. 44—50).

⁷⁾ Ennek a pontnak külön szakaszt szentel I. E., M 16 b: המתהפכים.

⁸⁾ Cz 24 b: ודע כי אותות הגרון ירחבו וירחיבו אשר לפנייהם בכל המלות. שם או פועל ל. fent 31. l.

⁹⁾ Comm. Gen. 18, 23: משפט לשון הקדש להרחיב אשר לפניו; Comm. Exod. 13, 2: משפט לה"ק שיפתח האות שהוא לפני אות הגרון; Comm. Gen. 16, 8: וכן משפט הלשון אין זר אתנו. A torokhangokat illető törvénynek ezen kivételnélküliségét — a melyet ez utóbbi helyen I. Kir. 3, 18-ból vett kifejezéssel kiemel — hangoztatja I. E. még Cz 60 b, Comm. Jes. 9, 3 (ואין מלה זרה). V. ö. Comm. Gen. 20, 9 (משפט), Deut. 24, 20. Commentárjaiban I. E. sokszor figyelmeztet a torokbetűk okozták magánhangzó-változásokra, a melyeket néha csak hozzávetőleg föltesz. L. 1. Comm. Gen. 1, 1 (p. 11); Comm. Gen. 8, 21; 16, 8; 18, 9; 32, 7; 32, 19; 43, 30; Exod. 12, 21; Lev. 18, 17; Num. 11, 20; Deut. 2, 31; Jes. 30, 9; 47, 10; Hóséa 4, 18; Zakh. 2, 17; Zsolt. 39, 14; 55, 10; 78, 2 (l. מנחת שי e helyhez); 89, 45; 119, 117; Kóh. 2, 20. — E hangzóváltozásokról M három szakaszában értekeznek: הנהחבים 24 b, הנפתחים 25 a, הנמצאים 37 b, továbbá Szb néhány lapján, 17a és köv., és Jeszód egy szakaszában, 25. és köv. l.

¹⁰⁾ Szb 17 a: הוא נרחב בלה"ק וירחיב אשר לפניו יותר מכל האותיות. V. ö. Cz 24 b.

¹¹⁾ M 38 a, הנקראים szakasza, Cz 2 a. L. fent 34. l. 6. j.

¹²⁾ להקל על הלשון. Az ellenkezője: כבד על הלשון. V. ö. Rikná p. 166 és köv.

gánhangzókbán, ¹³⁾ a mássalhangzók fölcserélése, ¹⁴⁾ kettőzött mássalhangzók egyikének kilökése, akár kiejtésben, ¹⁵⁾ akár írásban is, ¹⁶⁾ mássalhangzónak kilökése más hasonló hangzású előtt, ¹⁷⁾ vagy különböző hangzású előtt is, ¹⁸⁾ némely mássalhangzók kettőzésének (dágessel ellátásának) elmellőzése, ¹⁹⁾ gyöngye mássalhangzónak kiejtetlenítése. ²⁰⁾

XII.

A beszédrészek.

A héber nyelv szavai, épúgy mint minden nyelvéi, három nemre oszlanak ¹⁾ : 1. A névszó az állomány megjelölésére szolgál s azon létezőt nevezi meg, melytől függnek a járulékok (accidentiae) és mely megmarad, ha az utóbbiak váltakoznak is. ²⁾ 2. Az ige a járulék kifejezése. 3. A partikula, majd egyes betű,

¹³⁾ L. Comm. Gen. 24, 5.

¹⁴⁾ L. 1. Comm. Gen. 1, 3 (p. 12) : כאשר רצו העברים להקל על הלשון שלא יניעו הארף החליפודו בו'.

¹⁵⁾ Comm. Exod. 1, 3 : 'יששכר בעבור התחברות שני שינין היסרו הא' מן המבטא.

¹⁶⁾ Cz 58 b, Comm. Gen. 32, 4 (א א); Exod. 2, 17 (ג ג); Lev. 25, 21 (ת ת); Szb 20 b (י י).

¹⁷⁾ A א-é a ת előtt, l. Comm. Exodus 26, 18.

¹⁸⁾ A א-é, l. Comm. Exod. 2, 1; u. o. 12, 37.

¹⁹⁾ Következő betűkre nézve : א a vâv conversivum után, Jeszöd p. 12; ל, Comm. Gen. 12, 15; מ, Siraalm. 1, 1; נ, Comm. Lev. 19, 28; Num. 10, 34; u. o. 25, 11; Deut. 32, 21; ק, Comm. Gen. 2, 23; Hóséa 2, 9; ש, Comm. Gen. 27, 21.

²⁰⁾ Az א-é, Comm. Gen. 16, 11; Jeszöd p. 17; a א-é Comm. Exod. 1, 6.

¹⁾ Cz 33 a. V. ö. a nyelvtani vázlatot a pentateuchi comm. bevezetésében, és Jeszöd p. 3. A három beszédrész philosophiai megalapítása a substantia és accidentia kategoriái szerint találta meg Ibn Gabírólt nyelvtani költeményében is (59 és köv. v.) :

בהיות יסוד כל יש ושורש כל יקום עצם ורקמה (ומקרה) בערו נאסרת
גם היות השם והפועל וגם מלה שלישית זו בוו נקשרת

E megalapítás képezi Abulvalíd Rikmája I. fejezetének tartalmát.

²⁾ E definitio csak a névszók első osztályára érvényes; a Sz. Hassém I. fejezetében csakis a tulajdonnevekre alkalmazza I. E.

majd egész szó,³⁾ az állománynak összeköttetését a járulékkal fejezi ki.⁴⁾

A névszó háromféle : 1. Testi — valódi — lénynek neve ; 2. járuléknak neve (nomen abstractum) ; 3. tulajdonság neve (melléknév), a melyben a névszó két első osztálya egyesítve van, a mennyiben „bölc” annyit jelent, mint a „bölcesség” „embere.”⁵⁾

³⁾ או המלה helyett, mit Lippmann kiadása mutat, a velencei kiadás szerint ez olvasandó : או מלה.

⁴⁾ A Jeszód i. h. azt mondja a partikulákról : והחלק השלישי מלות ומלת הטעם כדמות ; דבק גם הם כמו מקרה וצורה המהורה שאיננו גוף ולא מקרה. Cz és Szb munkáiban a partikula neve : מלת הטעם vagy אות הטעם, vagy röviden טעם ; M-ban מלת הענין (v. ö. Dünás, Menáchém ellen p. 25 תיבות הענינים, אות הענין, vagy ענין (a partikulákról szóló szakaszban ez a felirata : הענינים) ; a Jeszódban מלת דבק az uralkodó kifejezés (v. ö. I. Comm. Gen. 1, 1, p. 11) ; egyszer (p. 3) találjuk ezt : דבק לטעמים. A nyelvtani vázlat egy helyén (p. 9) mind a három kifejezés van kombinálva : והחלק השלישי מלות טעם ודבק ענין. — Parchón a partikulákat ריבוקין -nak nevezi (Machb. 3 a).

⁵⁾ Cz 34 b és köv. ; Nyelvtani vázlat p. 7 (v. ö. Rikmá 1. l.). Mikhá 2, 1 commentárjában — v. ö. Comm. Exod. 17, 12 — I. E. egybefoglalva az első két osztályt csak kétféle névszót különböztet meg : שם דבר ותואר השם גם הוא בינוני כמו הכם ובתוספת (t. i. היה vagy היה hozzájárultával) Jeszód 15. l. a tulajdonságneveket áthatókra és átnemhatókra osztja fel : והתואר מתחלק גם לישנים חלקים כמו הפעלים כי מהם נגזר הוא. ההלק האחד להיותו עומד והוא הרב כמו הכם גדול נגזר גם עומד הולך כי איננו פועל באחר רק הוא תואר וכן מלת חי ומת והחלק השני שהוא יוצא כמו ושבה (Kóh. 4, 2). Rövidebben Sz. Hassém 2. fej. (4 b) : כי יש שם התואר עומד ויש יוצא כמו ושבה. V. ö. Comm. Kóh. 4, 2 és Jes. 28, 16, továbbá M 48 a. Friedländer a Jesájá commentárja angol fordításában (180. l. 19. j.) helytelenül azon nézetet tulajdonítja Ibn Ezrának, mintha שבה és יסר szokat a Piél מ nélkül képezett részesülőinek vette volna. Comm. Zsolt. 119, 113 טעפיעס-ról azt mondja I. E., hogy átható tulajdonságnév, mint שבה. L. még Comm. Gen. 8, 11 : יש תואר דומה לפועל ויש ת' די לפועל.

A névszók első osztálya mégint három alosztályra oszlik.⁶⁾ Megnevezetnek ugyanis általa: 1. egyének (tulajdonnév, שם פרט); 2. nemek (köznév, שם מין);⁷⁾ 3. összeségek (gyűjtő név, שם יל רבים).⁸⁾ — A névszó megnevezése, שם, első sorban csak az elsőt ezen alosztályok közt illeti, a tulajdonnevet.⁹⁾ Annyit jelent mint „hely“, mert a „név“ úgyszólván helye a létezőnek, mely általa megnevezetik.¹⁰⁾

Héberben négy jelenség által különbözik a tulajdonnév a tulajdonságnévtől¹¹⁾: 1. Emez az igéből származik,¹²⁾ amaz nem;

⁶⁾ Rövid Comm. Exod. 21, s (p. 58): . . . השמות על שלשה דרכים. Itten שמות alatt a névszót csak első osztályát, az összevont főneveket lehet érteni.

⁷⁾ M 42 b e névszó שם כלל alatt a közneveket és gyűjtőneveket foglalja össze. Cz 36 b a közneveket így jelöli: שמות העצמות שאינם שמות פרטים, és rövidebben: שם כללי. Comm. Lev. 20, 2 שם המין kifejezéssel a gyűjtőneveket érti.

⁸⁾ Másutt nem találjuk Ibn Ezránál e hármas felosztást.

⁹⁾ A Sz. Hassémben שם vagy שם העצם első sorban a tulajdonneveket jelenti.

¹⁰⁾ Sz. Hassém 1. fej. azt fejtegeti I. E., hogy שם rokon שם „ott“ szóval, hivatkozva e bibliai helyekre: II. Sám. 6, 2, I. Krón. 13, 6. Azt is mondja, hogy שמים „ég“ eredetileg, dualis alakjának megfelelőleg, annyit jelent mint „két hely“, értsd a két égi sarkot; hasonlóképen שמה, שמה, a sivatag, összefügg שם szóval, mert a sivatag nem egyéb mint a lakóitól és mivelődésétől megfosztott üres hely. L. még a שם העצם definitióját Comm. Exod. 3, 15, a nagy kitérés elején.

¹¹⁾ Sz. Hassém 2. fej., v. ö. Comm. Exod. 3, 15. Jeszöd 29. és köv. 1. ugyanazon négy jelenség számíttatik fel, de ezen sorrendben: 2, 1, 3, 4. E szabály a tulajdonnevekről mint első szerzőjére visszavezethető Száadja gáonra, kinek Czachóth könyvéből Dúnás (Száadja ellen 104. sz. 29. 1.) a következő tételt idézi megzáfolás végett: שמה החיים לא הקינה ולא תלויה — Az ismeretlen szerzőtől való פתח דברי יולא הפסך (1. דקדוקים gyűjtemény, Velence 1546, p. 107 a b) szintén a tulajdonnevet megkülönböztető négy jelenséget sorol fel, de a nélkül, hogy Ibn Ezrát idézné. Azonban e nyelvtenban az 1. sz. alatti egészen elmaradt, a negyedik számú ketté szakadt: status constructus és ragozás, minthogy e kettőnek összefoglalása a függő viszony, סמיכות, egy fogalma alá későbbben nem volt már szokásos. Élijá Levita (Pirke Elija ed. Ven. 67 b) ebben a névtelent követi és a négy jelenség kezdő betűiből álló ezt a mnemonikont adja: סריכי = סריכי = סריכי = סריכי. Pótlékos jegyzetben hozzá teszi még az Ibn Ezrá által 1. szám alatt adott jelenséget.

¹²⁾ L. fent 5. j.

és ha van is tulajdonnév, mely igéből származik, mint יצחק, יעקב,¹³⁾ tőle magától nem képezhető az idő fogalmával járó ige.¹⁴⁾ 2. Tulajdonnevekből nem képeztek többes szám.¹⁵⁾ 3. Nem határozatnak meg névelő által.¹⁶⁾ 4. Nem léphetnek függő viszonyba, sem névszóhoz (status constructus), sem személyraghoz.¹⁷⁾ A tulajdonnevekből kivételt képeznek a helynevek,¹⁸⁾ melyek status constructusban is állhatnak (pl. Rúth 1, 1 מִבֵּית הָאֵם יְהוּדָה),¹⁹⁾ a határozó névelőt is kaphatják (pl. בְּקִרְקוֹר Ri. 8, 10, בְּטַלְאִים I. Sám. 15, 4).²⁰⁾

¹³⁾ A tulajdonnevek leszármaztatásáról az igékből és a szentírásban előforduló névfeljegyzések nem pontos voltáról l. alább XIV. fejezet, 6-dik jegyzet.

¹⁴⁾ Jeszód id. h. : וְהִפְרֵשׁ שְׁנֵי שִׁיצְטְרָף שֵׁם הַתּוֹאֵר אֱהִיָּה נְהִיָּה וּמִן : וְהַכֵּס אַחֲכֶם וְהִנֵּה לֹא יֵאמָר מִן יִצְחָק אִיצְחָק שִׁיְהִיָּה מֵהַשֵּׁם רַק מִגּוֹרֵת שְׁחוֹק אֵלֶּכֶם תִּירָאָה כִּי לֹא תוֹכֵל לַעֲשׂוֹת מִן בֵּית עֵבֶר אוֹ עֵתִיד . M 39 b a ragozhatatlanság jelét a köznevekre is alkalmazza :

¹⁵⁾ I. E. ez alkalommal rosszalja ezt a verset : הִישׁ בִּיעֲקִבִּים כִּיעֲקִבְנוּ : épúgy Cz 36 a, hol szerzőjét is nevezi, Dúnást. L. ez utóbbinak vitairatát Száadjá ellen, 104 sz., 30. l. és Szj 85. sz.

¹⁶⁾ I. E. itten ezt a könyvczímét rosszalja : סֵפֶר הַיִּצְחָקִי . Azonban a Sz. Hassémben az erre vonatkozó megjegyzés utólagosan áll a 4. pontnál, holott a harmadikhoz tartozik, a melynél tényleg áll Jeszôdban : עַל כֵּן טַעַם הַיִּצְחָקִי שְׁקֹרָא שֵׁם סֵפֶר הַיִּצְחָקִי בְּעִבּוֹר כִּי הוּא שֵׁם עֵצֶם וְלֹא שֵׁם כֻּלָּל כִּמוֹ יִשְׂרָאֵל וְעוֹד כִּי הַסֵּפֶר לֹא יִתִּישׁ . A névelőről a tulajdonneveknél l. még Comm. Gen. 2, s és Zsolt. 9, 1.

¹⁷⁾ Jeszôdban a 4. ponthoz ezt jegyzi meg : לֹא יֵאמָר מֹשֶׁה פִּרְעָה : כַּאֲשֶׁר יֵאמְרוּ בְּלִשׁוֹן קָדֵר אוֹ מֹשֶׁה יְרוּשָׁלַם וְעַל כֵּן טַעַם הַמִּצְדִּיק הַשֵּׁר הַאֹמֵר הַשְּׁבַעֲתִיךָ בַּתּוֹרַת מֹשֶׁה : A kérdéses kifejezés e megczáfolt védelmezője Abulvalíd, a ki (l. Rikmá p. 140) ezt a verset : מֹשֶׁה הִקְרִיָּה כִּי שְׁנִיָּהִם טַעַם הַשְּׁבַעֲתִיךָ בַּתּוֹרַת מֹשֶׁה : A névelőről a tulajdonneveknél l. még Comm. Gen. 2, s és Zsolt. 9, 1.

¹⁸⁾ Sz. Hassém, 2. fej., M 43 a.

¹⁹⁾ L. Cz 36 a. Jeszód p. 30 és Comm. Rúth 1, 1 azon föltevésével igazolja a helynév status constructusát, hogy a בית előtt álló מ יהודה szó előtt is pótolandó : כִּי מִ"ם מִבֵּית יִשְׂרָאֵל עֲצָמוֹ וְאַהֲרָה עֵמוֹ .

²⁰⁾ Comm. Zakh. 1, s Jépheth b. Ali azon véleményét idézi, hogy אין רֶדֶךְ לְהַפְתִּיחַ עַל שֵׁם מְקוֹם : שאִין רֶדֶךְ לְהַפְתִּיחַ עַל שֵׁם מְקוֹם . L. még Rikmá, p. 224. A 11. jegyzetben idézett névtelen grammatikusknál ezt olvassuk : בְּשֵׁמוֹת הָאֱלֹהִים הָאֲרֻבְעָה נֹהֲגִים : בְּשֵׁמוֹת מְקוֹם כִּמוֹ בְּשֵׁמוֹת הַתּוֹאֵר .

Igének (פעל)²¹⁾ neveztetik minden szó, mely a múlt és jövő idő fogalma szerint ragozható.²²⁾

Vannak névszók, melyekből ragozás által igék képeztetnek, mint עין, I Sám. 18, 9, ebből : עין, szem ; האזינו Deut. 32, 1, ebből : און, fül ; הודרת Ezék. 21, 9, ebből : הדר, szoba.²³⁾ Ilyen névszóktól származó igék csak kis számmal vannak. Hogy וידו, Siralm. 3, 53, 7-ből (kéz) származik, mint némelyek állítják, nem igen valószínű.²⁴⁾

XIII.

A szók (gyökök) képzése és jelentése.

Minthogy minden kimondottnak mozgó — magánhangzós — mássalhangzóval kezdenie és nyugvó mássalhangzóval végződnie kell, nem létezhetik oly szó, mely kevesebb mint két betüből állana.¹⁾ A héber szók — gyöki alkatrészöket tekintve — két, három, vagy négy betüből állhatnak ; vannak ugyan főnevek, melyek öt betüből is állanak,²⁾ de nincs ilyféle ige.³⁾ Kétbetűs szókban ren-

²¹⁾ A bevezetés nyelvtani vázlatában מפעל-nak is nevezi az igét, a mi Dúnás מעשה-jének felel meg.

²²⁾ M 39 b, הפעלים szakasza : מלה שתצטרף לענין עבר או עתיד : L. Rikmá 8. l.

²³⁾ M 39 b. V. ö. Comm. Jes. 1, 6.

²⁴⁾ M 34 b. A megczáfolt nézet szerzője Menáchém, a ki szótárában 7 czikk alatt (p. 62 b) valószínűnek találja, hogy וידו úgy származik 7-ből, mint און-ból האזינו és עין-ből עין.

¹⁾ Sz. Hassém 1. fejj. elején. A mi ottan a שם-ről mondatik, természetesen minden szóról áll. V. ö. Rikmá 3. fejj. kezdetén. I. E. maga anomalia gyanánt idéz egy szócskát, mely csak egyetlen betüből áll ; t. i. Sámuel Hannâgid nézetét követve, a masszóra által is kitüntetett ה szótagot elválasztja 'לד' szótól (Deut. 32,6) és külön szónak mondja, M 17 a, האחדים szak., v. ö. Sz. Hassém 7. fejj. — Megjegyzem itten, hogy I. E. soha sem használja a „szó“ megnevezésére תיבה szót, mely a talmudban és a grammatikusoknál általános keletü. hanem mindig csak a bibliai מלה szót.

²⁾ Példák : שפטנו, אנרשל (Ezrá 1, 9). Az utóbbi szóra nézve visszautasítja Abulvalíd állítását, hogy א e szóban is képző betü, mert nincsen erre bizonyíték. Cz 70 b — hol יהודה המדקדק ר' helyett olvasandó ר' יונה המדקדק — e véleményt (l. Rikmá, 10. fejj. végén, p. 55) csak említi s nem czáfolja meg.

desen különböző betűk vannak összekötve; ⁴⁾ azonban találatnak két egyenlő betűből álló névszók, igék és partikulák is. ⁵⁾

A kétbetűs szóknek száma, melyek a 22 betűből képezhetők, csekély : 482, ha a két egyenlő betűből álló szókat is számítjuk, 462, ha azokat nem vesszük tekintetbe, 231, ha csak egyszerűen, permutatio nélkül combináljuk a betűket. ⁶⁾ De miután a megnevezendő tárgyak nagyon számosak, ⁷⁾ rá szorúlt a nyelv, hogy hárombetűs szókat is alkosson. De ezeknek száma is korlátolt, úgy hogy négybetűs szók képzése is lett szükségessé. ⁸⁾ Ezekből azonban

³⁾ Szb 41 a b.

⁴⁾ Szb 41 b : רובם משונות והמעט הם כפולות.

⁵⁾ Példáknak idézi I. E. a Dúnás által is (Menáchém ellen, 28. l.) idézett szókat, még pedig a névszókból : [בב ת עין] ; סס, חח, רר, נג, נג, נג, נג, נג, נג ; az igékből : שיש, צין, צין, צין ; a partikulákból : הה, ככה, ככה. Kכה-hoz azt jegyzi meg, hogy a bibliai nyelv csak ה-vel ismeri, Jeszód 4. és köv. l. ככה-t úgy magyarázza, hogy ה-ből lett kettőzés által és szintén megjegyzi : ולא מצאנוהו : בלא הא בכל המקרא רק בלשון קדמוניתו ז"ל כך — Gen. 2, 23 l. commentárjában (p. 14) azt mondja I. E., hogy נג szóhoz, jöllehet kettőzve van a második נג, nem נגנ a gyök : כה להיות השרש משלש אותיות : כה, כה, כה ; hanem a kettőzés helyettesíti a kiesett középső nyugvó betűt. — A kétbetűs ige-gyökökről l. alább a XVI. fejezetben.

⁶⁾ E három szám közül az elsőt olvassuk Szb 41 b, de a második is említették ott és alapították meg (l. Lippmann jegyz. e helyhez); csak a második számot látjuk Cz 50 a, a harmadikat pedig M 40 b. M és Szb idézett helyein utal I. E. a Jeczirá könyvére (II, 4); v. ö. Jehúdá Hallévi, Kusari IV, 25 (p. 355) és Cassel jegyzetét.

⁷⁾ Cz 50 a : כי הרבים הנקראים הם רבים עד מאוד ; Szb 41 b : כי דברי העולם הם רבות מאות מאוד.

⁸⁾ Cz : „9000-nél több“; Szb : „nem teljesen 10000“. A pontos szám 9240. A mit M 40 b olvasunk : „közel 11500-hoz“ okvetetlenül tévedés, mert a legmagasabb combinationalis szám csak 10648; talán יא אלה helyett ez olvasandó : טאלה. Szb 42 b még azt teszi hozzá I. E., hogy ez a szám csak a héberre érvényes, mert más nyelveknek több betűje van : כי יש עם ; שיש לו אותיות רבות מאשר אתנו כעריבים שיגיעו עד ציו, והישמעאלים כ"ה. Hogy mit jelent a arabok „28 betűje“ mellett az „96 betűje“, azt nehéz kitalálni. Lippmann hozzávetése nem elégít ki. Derenbourg J. tanár úr levélben azon conjecturát közli velem, hogy a Kársúni írásról szól I. E. : „mert a 28 betűből mindegyiknek van 4 alakja; ez összesen tesz 112-t. De miután 8 betűnek csak két alakja van, le kell vonni abból a számból 16-ot, marad 112—16=96“. Ezen conjectura, ámbár valószínűleg nem adja vissza I. E. saját véleményét, minden esetre nagyon elmés.

csak kis számot képeztek, minthogy nehezen kiejtendők és a nyelv általában kedveli a rövidséget és kerüli a nagyon hosszú szokat.⁹⁾ A lehető szók korlátolt száma érthetővé teszi, hogy két tárgy ugyanazon nevet nyertek, hogy pl. תנשמה ép úgy madarat jelent (Lev. 11, 18), mint mászó állatot (u. o. 30. v.)¹⁰⁾ Vannak oly szók is, melyek eredetileg bizonyos fogalmat fejeznek ki, azután pedig más rokon fogalmak kifejezésére használtatnak.¹¹⁾ Így pl. ערב gyök, a mely vegyülést jelent (Zsolt. 106, 35), az estének jelölésére szolgál, mint azon időnek, melyben a légkör „vegyül“, zavarodik és a színeket megkülönböztetni lehetetlen; megfordítva a reggel azért neveztetik בקר-*nek*, mert e gyökkel a megkülönböztetés fejeztetik ki (l. Lev. 27, 33). A kezeskedőnek neve ערב, mert azzal, a kiért jót áll, „vegyül“, egyesül. Végre a holló ערב-*nek* neveztetik, mert sötét, „este“ (ערב) színü tolla van.¹³⁾

Minél szorosabban összekapcsolhatja egymással ugyanazon gyöknek különféle jelentéseit, annál nagyobb a nyelvbuvár érdeme. Így járt el Hâi gáon is, a ki pl. פרד, öszvér szót onnan származtatta le, hogy ezen állat nem folytatja faját és így elmagánosodva — נפרד — marad.¹⁴⁾

Sok nyelvész, különösen Menáchém b. Szárúk, azt állította, hogy vannak héberben szók, melyek két egymással ellenkező fogalmat jelölnek.¹⁵⁾ Ezt semmi nyelvről sem tehetni föl, minthogy a

⁹⁾ Szb 42 b : והנה בעבור זה הוצרכו לשום עוד פעלים ושמות רביעיים : רק הם מעשות כי יכבד על הלשון כי יותר טוב שידבר אדם בדרך קצרה. Cz 70 a b azt jegyzi meg Ibn Ezrá, hogy kevesebb a négybetűs ige : גם הרביעיים מעטי : V.ö. Cz 49 b : המעטים בעבור היותם כבדים על הלשון.

¹⁰⁾ M 41 a.

¹¹⁾ U. o. : ויש שהוא עיקרו בתחלה ענין ידוע ויקרא בו אחר שהוא קרוב ממנו.

¹²⁾ בעבור שיתערב האויר. Ez talán rontva és rövidítve van ebből : בעבור שיתערב האור עם החשך.

¹³⁾ U. o. V. ö. Comm. Gen. 1,5; Lev. 27,33; Lev. 11,15, Iggéreth Sabbáth, Kerem Chemed IV, 173.

¹⁴⁾ U. o. וכל מה שיוכל המפרש להבר עניני המלות לדבר אחד הוא הטוב. וכן עשה רב האי גאון ז"ל שאמר כי נקרא פרד בעבור שלא יוליד והוא נפרד. A III. mellékletben kísérlettem betűsorban összeállítani az I. E. commentárjaiban talált etymologizáló szófejtéseket.

¹⁵⁾ Jeszöd bevez., I. I. melléklet.

hiányosan ismerte a nyelv alapjait, állításával „lerombolta a nyelvnek kőfalait.“¹⁸⁾

XIV.

A névszótök képzése.

Mig az ige tőalakjainak száma meg van határozva, a névszókat a legkülönbözőbb alakok szerint és korlátolt számmal képezik. Azért az egyik igének alakjából lehet következtetni a másiknak alakját, de az egyik névszónak alakját nem lehet mintául venni egy másik névszó alakítására.¹⁾ Miután a névszók alakjai oly különfélék, csak úgy szabad valamely névszót használni, miként a szentírásban találtatik.²⁾

Ugyanazon egy szó a névszóalakok ezen változékonyságánál fogva majd az egyik, majd a másik alakban találtatik.³⁾ Ez nem csak a főnévről áll, hanem a tulajdonságnévről (beleszá-

---

jelent (636. l.). Parchón קלם cz. a. (59 d) ezen szabályt állítja föl : שקט במבטא ; יש דברים שזה היפוך זה והן שוין במבטא ; példának idézi az említett szót, de azonkívül שרש és אהל gyököket is, az Ibn Ezrá hibáztatta értelemben. L. még Parchón אהל cz. a. p. 2 a.

¹⁸⁾ הרם חומת הלשון. Ezen kifejezés emlékeztet Dúnás hasonló kifejezéseire : והחריב בזו ; אל תפרוין פרוין בלשון פרוין (Menáchém ellen p. 33) ; הרבן לשון העברית, הרבן הלשון (Száadjá ellen, 58. sz.) ; הרבן הרבה מן הלשון (u. o. 1., 4. és 38. sz.).

¹⁾ Cz 5 b. L. Jeszód p. 25 : אומר כלל בשמות כי הם על משקלים אין ; אין לערער על השמות כי יצאו אל ; קין להם ולא כן בפעלים משקלי ; משקלים שונים והעברים לא ישמרו רק משקל הפעלים השמות משונים אין קין להם. Hasonló értelemben mondja R. Tám (l. Dúnás vitair. Menáchém ellen, 13. l.) : שמות דברים בענינים הרבה :

²⁾ M 34 b : וזה הכלל השמות משתנים ואין רשות לאדם לאמר כי אם : והדרך הכמי ספרד כי בניני ; הנמצא כאשר מצאו הפעלים שמורים ולא תחסר אות מן השרש ואינם כן שמות הדברים רק יאמרו : כאשר ימצאו. V. ö. Menáchém, Machb. זל cz. a, 78 b alul ; Dúnás, Száadjá ellen, 95. sz. végén.

³⁾ Ezt a tételt : משקלי השמות משתנים I. E., a hol ugyanazon szónak különböző alakjait kell constatalnia. L. Comm. Exod. 19, 18 ; u. o. 21, 3 ; u. o. 29, 20 ; Jes. 5, 28 ; u. o. 9, 3 ; u. o. 32, 6 ; u. o. 57, 2 ; u. o. 60, 16 ; Zsolt, 30, 8 ; Szj 2. és 22. sz.

Sokféle alak szerint képeztetnek az קָרַן mintáját követő névszók.⁸⁾ Mutatkoznak náluk különbségek az első magánhangzóban ($\text{פָּרַ$ és צָרַ), a szünetben, melyben kámecczezá lehet az első magánhangzó vagy sem, a birtokragozásban, a status constructusban.⁹⁾

A grammatikusok egyhangu nézete szerint az אֲמַתָּיִן betűk által képeztetnek névszók a gyökből.¹⁰⁾

Visszautasítandó Adóním b. Támím azon nézete, hogy אֲמִינָה , Kóh. 12, 6 אֲמִינָה szónak kicsinyítő alakja és jelenti a „szegénykét“ (t. i. a lelket), hogy továbbá אֲמִינָן , (II Sám. 13, 20) kicsinyítő alakja אֲמִנָן -nak és גִּשְׁמוֹ (Neh. 6, 6) גִּשְׁמֵי -nek; mert a szentírási nyelv kicsinyítő alakokat egyáltalában nem ismer. Ha ilyenek léteznének héberben, nemcsak egyes példákban, hanem százanként és ezrenként találatnának.¹¹⁾

A gyök második és harmadik betűjének ismétlése által alakult

⁸⁾ Így jelöli: $\text{עַל מִשְׁקַל אֲרִינָן}$, $\text{שְׁמוֹת שֶׁהֵם עַל מִשְׁקַל אֲרִינָן}$, érti pedig az úgynevezett szegőli alakokat, l. Cz 5 b; u. o. 38 a : $\text{עַל בְּ דַרְכֵי אֲרִינָן}$; Szb 37 a különbséget tesz $\text{עַל מִשְׁקַל אֲרִינָן}$ és $\text{עַל מִשְׁקַל אֲרִינָן}$ között.

⁹⁾ M 29 a : $\text{מִלַּת אֲרִינָן וְהַבְּרִיּוֹן לֹא יִשְׁתַּנּוּ הוּיָן מֵהַבֵּל וְבַחֲדָר וּמַתִּי וְהַמָּה מֵעַט הֵמָּה}$. A némely szegőli alakok status constructusában észrevett kivételes módosításokról szól I. E. toldalékában az I. Chajúg írta Széfer Nikkúd fordításához (l. Beiträge III, 185, Nutt p. 124), továbbá Cz 38 a, Szb 37 a, Comm. Kóh. 1, 2; Exodus 13, 12 (itt e megjegyzéssel : $\text{וְלֹא מִצְאָתִי יוֹתֵר}$). V. ö. Abulvalíd, Rikmá, 121. és köv. l.

¹⁰⁾ Jeszód p. 25 : $\text{וְכָל הַמְדַרְדְּקִים הַסְכִּימָה דַעְתָּם כִּי אֲמַתִּינָן סִימָן הַנוֹסְפִים}$. M 22 a, הִיתְרִים szak., Abulvalídot nevezi ezen szabály szerzőjének, szintűgy Cz 70 b (l. fent 70. l. 2. j.) : $\text{כִּי אֲמַתִּינָן אֲמַתִּינָן}$: $\text{וַיֹּאמֶר ר' הַמְדַרְדֵּק נִ"ע כִּי אֲמַתִּינָן אֲמַתִּינָן}$. M-ban azt is mondja I. E., hogy Abulvalíd minden névszóra mintaalakokat képezett פַּעַל gyökből, követve az arabs grammatikusok példáját; v. ö. Rikmá, p. 53. Commentárjaiban szokta I. E. némely szóanal a névszóképzésre szolgáló betűket toldalékosaknak jelölni (נוֹסֵף) : א' נוֹסֵף : Comm. Exod. 14, 24; Num. 21, 1; u. o. 32, 24; Deut. 22, 6; u. o. 23, 12; u. o. 23, 13; Jes. 3, 20; מ' נוֹסֵף : Exod. 8, 13; ת"ו נוֹסֵף : Gen. 2, 21; Jes. 59, 17; נ"ו נוֹסֵף : Hóséa 10, 6.

¹¹⁾ Comm. Kóh. 12, 6 (v. ö. Dukes megjegyzését, Beiträge II, 65 és köv.) : $\text{כִּי אֵין בְּלִשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ מִלָּה שֶׁהִקְטִינוּ כָּלֵל וְאֵלּוּ הִיָּה זֶה בִּיסוּד הַלְּשׁוֹן}$: I. E. itten csak az arabs diminutiv alakoknak megfelelő kicsinyítő szóképzéseket tagadja, míg a következő jegyzetben érintendő kettőzési tőalakok kicsinyítő jelentését elismeri, ennélfogva ebben nem ingadozik, mint Dukes az id. h. állítja.

szóknak kicsinyítő értelmük van,¹²⁾ míg az első két gyökbetű ismétlése a szó tartalmának nagyobbítását jelenti.¹³⁾

Némely idegen eredetű szó héber alakba öntetett, péld. אהשררפנים,¹⁴⁾ ומומים,¹⁵⁾ הרטמים;¹⁶⁾ idegen eredetűeknek kell azon szokat is tekinteni — mind tulajdonnevek, — melyek a héber hangtörvények ellenében ן-vel kezdődnek.¹⁷⁾

XV.

A főnevek neme és száma. A számnév.

A főnevek hímneme nem jelöltetik külön rag által, a nőnemű főnevek raga ה vagy ת.¹⁾ De vannak nőnemű főnevek rag nélkül, mint אבן, ישגל.²⁾ Vannak hímnemű képzésű női személynevek, mint אהינעם és férfiszemélyek nevei nőnemű raggal, mint ישמלה.³⁾

¹²⁾ Comm. Én. én. 1, 6 : שהרחרת זה הכפל למעט וכן ירקרק וארמדם : E könyv második commentárjában (kiadta Mathews p. 4) : הכפל לגרוע : וזה כפול : ולא להוסיף כמו ארמדת אדם שהוא מעט : Jeszód p. 25 : וי"א כי זה הכפל הוא למעט : לחסרון : שהכפל לקושי : ירקרק-ról nézetét ellenkező Száadjá visszautasítja

¹³⁾ Comm. Zsolt. 45, 3 (יפיפית) רק : כפל העי"ן והל"מדר הוא לחסרון רק : הפ"א והעי"ן כשהם כפולים הם באים ליתרון והעד תשגשגני (Jes. 17, 11) שהוא קל הקל והמלה כפולה : (קלוקל)

¹⁴⁾ M 42 a; Cz 70 b : והנכון בעיני שהיא מלה פרסית והובאה על מתכונת על מלה קדש : szintúgy Szb 41 b, Comm. Eszthér 3, 12. Mind e helyeken (M-ban és Eszthér commentárjában neve említése nélkül) elveti I. E. Abulvalid azon nézetét, hogy אהשררפנים összetett szó, melynek második alkatrésze a héber פנים. L. Rikmá p. 54.

¹⁵⁾ Comment. Deut. 2, 20 : מלה מתקנת על משפט לשון הקדש כמו : אהשררפנים.

¹⁶⁾ Comm. Exod. 7, 11.

¹⁷⁾ Comm. Num. 21, 14 : ושם והב איננו לשון הקדש וכן ופסי : (I Krón. 6, 13) נם ושני (Eszthér 9, 9) ויזחא (Eszthér 1, 9) וישתי (Num. 13, 14). V. ö. Cz 21 b.

¹⁾ M 33 a : סימן הנקבה : u. o. 34 a : הוזכר היחיד בלא סימן באחרונה : באחרונה ה"א או ת"ז

²⁾ M 33 b; v. ö. Comm. Gen. 19, 20 (מצער) : והוא תואר השם וכלא : סימן נקבה כמו ישגל

³⁾ Cz 35 b.

Vannak oly személynevek, melyeket férfiak is, nők is viselhetnek. ⁴⁾ Némely főnevek a hímnemű alakon kívül azonos jelentésű nőnemű alakkal birnak. ⁵⁾

Sok nőnemű rag nélküli főnév mind hímneműnek, mind nőneműnek használtatik. ⁶⁾

Az állatokat a héber nyelv hímnemű szókkal nevezi, mert a nőstény állat a hím állat nevében van beunfoglalva. ⁷⁾

Néhány főnév csak többes számban használtatik. ⁸⁾ Az uralmat jelentő szók, mint אדונים, אלהים, בעלים, mindig többes számban

⁴⁾ Comm. Gen. 36, 40 : תמנע במקום הזה זכר כי יש לנו שמות רבים : לוזר ולנקבה שוים וכן אהליבמה.

⁵⁾ Comm. Jóná 2, 2 (צדק, צדקה); Comm. Num. 9, 15 (פטר — פטרה). V. ö. Dúnás, Száadja ellen, 145. sz.

⁶⁾ M 33 b, ezen példákkal : (1) אש, (2) רוח, (3) יד, (4) תהום, (5) בית. Cz 35 b 4 és 5 helyett : (6) שמש, (7) ארון (azon megjegyzéssel, hogy nem szükséges Száadjával ארון szónak nőnemű használatát, I. Sám. 4, 17, azzal magyarázni, hogy a különben csak hímnemű szó itten תיבה nőneművel azonosnak vétetik). Gen. 49, 20 commentárjában a szintén kétnemű (8) להם-hez példának említi a 1, 2, 3, 5, 7 számok alatti szókon kívül még ezeket is : (9) מקום, (10) עין, (11) ארץ, (12) עם. Az 1 szám alatti szóról l. még Comm. Jes. 6, 7; Siralm. 1, 13; 2-ről : Comm. Zsolt. 78, 26, Szj 108. sz.; 3-ről : Comm. Exod. 17, 12, Jes. 40, 10; 4-ről : Comm. Gen. 7, 11, u. o. 49, 20; Zsolt 62, 3, és különösen l. Comm. Gen. 7, 11 (p. 53), hol egy „nagy grammatikus” — talán Mózes Ibn Gikatilla az, a hím- és nőnemű szókról írt könyvében — azon nézetét megezáfolja, hogy תהום mindig hímnemű; 5-ről : Comm. Gen. 32, 8, l. Comm. Gen. 2, 15 (p. 14), Én. éneke 1, 3, Siralm. 1, 4; 9-ről : ugyanazon helyeket mint 5-ről, azonkívül Comm. Jób 7, 20, u. o. 36, 20; 10-ről : Comm. Jes. 2, 11; 11-ről : Comm. Lev. 18, 28, Jes. 33, 9, Zsolt. 63, 2, u. o. 106, 30, l. Comm. Gen. 13, 6; 12-ről : Comm. Jes. 26, 20. Az említettekén kívül még a következő szókat kétneműeknek veszi l. E. : גן, l. Comm. Gen. 2, 15 (p. 14), Kóh. 2, 5; מחנה, Gen. 32, 8; דרך, Siralm. 1, 4; שמן, Én. éneke 1, 3; עמל, u. o. és Kóh. 10, 15; אות, Gen. 9, 13; ימין, Siralm. 2, 4; כבוד, Kóh. 10, 15; לילה, Jób 36, 20; לשון, Siralm. 4, 4; מקנה, Exod. 34, 19; צפור, שח, Zsolt. 102, 8 (l. ellenben Rikmá p. 231); שאול, Jes. 14, 9; שבת, Exod. 31, 15 (röv. Comm. p. 98), Jes. 56, 2; שחר, Zakh. 8, 10; שלום, Jes. 26, 3. — V. ö. Dúnás, Száadja ellen a 150. sz. végén, Abulvalíd, Rikmá 39. fejj. 230. l.

⁷⁾ Comm. Lev. 11, 4 : ודרך לשון הקדש להזכיר הזכר מכל מין כי הנקבה בכלל הזכר.

⁸⁾ M 18 a פנים, זקונים, נעורים, עלומים : יש רבים לא יתפורו M 18 a. Cz 35 b חיים szót is említi. V. ö. Jeszód p. 29; Comm. Lev. 21, 13; Deut. 23, 17; Zsolt. 20, 5; Kóh. 2, 17; u. o. 12, 2.

használatnak.⁹⁾ Azonban ezen egyes számú alak : לאלהו (Hab. 1, 5) mutatja, hogy a nyelvszokás az egyes számot is megengedte,¹⁰⁾ ámbár lehet, hogy az említett szó egyes számú birtokragával a megvetést akarta kifejezni a próféta.¹¹⁾ A gyűjtőnevekből néhányat a többes számban is használnak, p. עם, בקר, másokat nem, p. צאן.¹²⁾ Mózes Ibn Ġikatilla azon nézete, hogy a fémek nevei nem tételnek a többes számba, mégezfoltatik az ellenkezőt bizonyító példák (Gen. 42, 25 és Jes. 1, 25) által.¹³⁾

Néhány főnév csak kettős számú alakban (לשון שנים) található.¹⁴⁾ Oly főneveknél, melyek természeti kettősséget jelölnek, mint ידים, עינים, a kettős számú alak a többes szám kifejezésére is alkalmaztatik.¹⁵⁾

Vannak hímne mü főnevek nőnemü többes számú raggal;¹⁶⁾ s viszont vannak nőnemü főnevek, melyeknek többes száma hím-

⁹⁾ M 19 a b.

¹⁰⁾ Comm. Hab. 1, 11. לשון יהוד דרך קלון או הוא מנהג הלשון . . . לומר כל איש כרצונו אלהו או אלהיו כי זהו הוא.

¹¹⁾ Ez Abulvalíd véleménye, l. Szótárát, 49. l., 12. sor : **وذلك علي** **امر ر' مريونو** זו : 4 : **سبيل التحقير** **كحو لאלהو ולא لאלהيو** דרך בזיון.

¹²⁾ M 42 b. Cz 35 a b példákknak idézi egyfelől נוי szót, másfelől טף szót.

¹³⁾ M 17 b, hol Ibn Ġik. ספר זכרים ונקבות című könyvet forrásnak idézi. V. ö. Comm. mind a két helyhez és Comm. Lev. 21, 13.

¹⁴⁾ M 18 b, példák : נהשתים, שמים, רחים, אבנים. Cz 35a még : צהרים és מים. V. ö. Comm. Gen. 1, 1; Exod. 12, 6; Deut. 24, 6. Hogy miképen magyarázza I. E. שמים szót mint természeti kettősség kifejezését, arról l. Sz. Hassém 1. fej. (id. fent 68. l. 10. j.) Miként gondolja מים-ot szintén természetszerű dualisnak, arra czéloz Comm. Gen. 1, 2 : והם על בנין שנים : כי הם זכרים ונקבות כוד kifejezéssel Kóh. 10, 18 commentárjában. Abulvalíd (Rikmá p. 172) szerint מים többes számú alak, épúgy két más szó, עצלתים Kóh. 10, 18 és לחותים Ezék. 27, 5, melyeket Ibn Ezrá szintén kettős számúaknak magyarázza (Comm. Kóh. id. h. és Exod. 12, 6).

¹⁵⁾ M 18 b : וכעבור היות עינים וידים שנים במתכונת הראשונה יקרא ויבר הכתוב כאשר : כן לשון רבים הם בתולדת. Talán Jeszód Mispár 140. l. שנים helyett olvasandó : שנים בתולדת. Cz 35 a (v. ö. Comm. Kóh. 10, 18) azt jegyzi meg I. E., hogy a fogakat azért kettősszámú szóval nevezik (ישנן), mert természetes kettős sorban állanak.

¹⁶⁾ M 34 a, Cz 35 b. V. ö. 1. Comm. Gen. 1, 14 (p. 12); Exod. 1, 1; Kóh. 7, 29.

nemű raggal képeztetik.¹⁷⁾ Találhatnak oly nőnemű főnevek is, melyek a többes számban mind a két nembeli ragot fölvehetik.¹⁸⁾ Néhány szó épúgy az egyes, mint a többes számban, mind him- mind nőnemű alakban találhatik, p. אמרה — אמרה, אמר — אמרים.¹⁹⁾

A számnevekről a következő szabály megjegyzendő.²⁰⁾ Mig rendesen a szó végén álló ה a nőnemet jelenti, addig a számneveknél megfordítva van a dolog: a hímnemű számnevek háromtól tizig ה raggal vannak ellátva, a nőneműek végén nincsen ה. Csak a status constructusban egyformán használtatnak a him- és nőnemű számnevek, mint p. שלישה Jób 1, 4 és u. o. 32, 3.²¹⁾ A nyolczat jelentő számnévre nézve a ה előtt álló magánhangzóban különböznek a két nembeli alakok. A 11—19 számokat kifejező összetett számnevekben a tizes az általános nyelvtörvényt, az egyes a számnevek külön törvényét követi.²²⁾ A számnevek második osztálya, a tize-

¹⁷⁾ M 34 a, Cz 35 b. Példák: נשים, פילגשים. Ezt a két példát rendszeren idézi nőnemű főnevek hímalakú többes számánál, így Comm. Gen. 11, 3 (לבנים); Gen. 41, 5 és Zakh. 4, 12 (שבלים); Eszthér 1, 8 (רחים); továbbá az erre vonatkozó szabályokban: Comm. Exod. 1, 1 és 1. Comm. Gen. 1, 14. Csak נשים idéztetik: Comm. Exod. 35, 5, (שטים), סאים szóval együtt: Comm. Jes. 1, 29 (אלים); csak פילגשים: Comm. Jes. 31, 5 (צפרים). V. ö. Dúnás, Száadja ellen, 49. sz.

¹⁸⁾ M 34 a, példák: נפש és זרוע. Úgy látszik, ענק kétféle többesszámát is idézte I. E.: ענקים, Példabesz. 1, 9 és ענקות Birák 8, 26; azonban az erről szóló mondat megcsontított alakban összeolvadt a szintén megcsontult mondattal, mely אכנים-ról szól, és így keletkezett a M idézett helyén most találató érthetetlen olvasás. L. Heidenheim e helyhez.

¹⁹⁾ Mint I. E. Exod. 1, 14 commentárjában előadja, egy „a maga szeme előtt bölcs“ grammatikus מוערות többesszámmal föltette ezen egyes számú alakot: מוערה, és épúgy מקומות-hoz מקומה alakot (v. ö. 1. Comm. Gen. 1, 14, p. 12); ezt megegyeztetve Ibn Ezrá, utalva לבנים többes számú alakra, melyhez nincsen לְ־ hímnemű egyes szám, és בכורות-ra, melyhez nem kell בכורה egyes számot föltenni.

²⁰⁾ והנה אומר לך כלל בהשבון. E szavakkal kezdődik a Jeszód 29. l. álló szakasza a számnevekről, mely jelen szakasz alapját képezi. Böven tárgyalja I. E. a számneveket Jeszód Miszpár művében (l. fent 21. l.), továbbá Cz 39 b—42 a, rövidebben M 30 a. L. még Comm. Exod. 36, 9. Az alább a 22. jegyzetben idézett helyen azt mondja I. E. a számnevekről, hogy elvont névszók (שמות המקרה).

²¹⁾ L. erről Pinsker megjegyzését, Jeszód Miszpár, 149. l. V. ö. Abulvalíd, Rikmá p. 235.

²²⁾ Az általános nyelvtörvény (משפט הלשון), mely szerint ה a nőnemet

seké, nőnemű többesraggal van képezve. 20-at tulajdonképen így kellene kifejezni : עשרים, de a számnév a többi tizesek neveihez alkalmazkodott. A százások osztálya nőnemű alakot mutat (מאות, מאה); a negyedik osztály, az ezreseké himnemüt (אלף, אלפים), az ötödik megint nőnemüt (רבבה, רבבות).

A héber nyelvszokás szerint összetett számneveknél a kisebb szám épügy előzheti meg a nagyobb számot, mint a nagyobb szám a kisebbiket.²³⁾ A 11—19 számneveknél a tizes az egyes után tétetik, anélkül, hogy ו által köttetnének össze; azért עשרה והמשה (Ezék. 45, 12) nem annyit jelent mint המשה עשר, hanem a két, ו-val összekapcsolt szám közül mindegyik más súlyegységre vonatkozik. Ellenkezőleg a többi tizeseket nem szabad ו közvetítése nélkül az őket megelőző vagy követő egyesekkel (l. Exod. 12, 18; Neh. 6, 15) összekötni.²⁴⁾

ארבעה és שבעה számnevek kettősszámu alakjai ezen számok kétszeresét jelentik, 8-at és 14-et.²⁵⁾

jelöli, ellentétbe van helyezve a számnevek külön törvényéhez (משפט החשוב). Ezt I. E. más helyen anomaliának mondja (l. Comm. Gen. 3, 14, p. 15) : . . . שלמד מהמספר שהוא זר כנגד דקדוק הלשון :

²³⁾ Comm. Gen. 23, 1 : מנהג הלשון להקדים המספר הרב על המעט : והפך הדבר.

²⁴⁾ Jeszód Miszpár 168. és köv. l. L. erről Geiger észrevételeit, Kerem Chemed, IX. köt. 63. és köv. l.

²⁵⁾ Jesz. Miszpár 152. l. ezt mondja ארבעתים szóról (l. Sam. 12, 6) : ויתכן להיותו שמנה והמעט כפל הכתוב בתורה (Exod. 21, 37) וזה משפט המלך ; u. o. 161 l. אך יהיה כפל אור שבעת הימים : (Jes. 30, 28) שבעתים-ról (Gen. 4, 15 commentárjában visszautasítja I. E. azaz felfogást, valamint azt a másikat is, melyet Jesz. Miszpár i. h. a targúm nevében idéz, hogy t. i. שבעתים a hétnek köbét jelenti, azaz 343-at. Gen. 4, 15 első commentárjában (p. 16), valamint Jes. 30, 28 comm. nem is említi ama felfogást. — Nevezetes I. E. azon állítása, hogy אלה פעמים, Kóh. 6, 6, „kétszer ezer“, annyit jelent mint : ezer kétszer szorzónak téve, tehát ezerszer ezer, valamint עשרים פעמים a. mint $20 \times 20 = 400$ (l. Comm. Kóh. i. h.)

XVI.

Az igék gyökei.

A régiek szerint ¹⁾ **ישב ירד** igék gyökei **שב עשה**, **שב רד** gyöke **עשה עשה** gyöke **גע נטה**, **גע נטע** gyöke **נע נע** (Lev. 8, 30) **מכה** (Lev. 8, 30) betűk. Ezen nézetet követték még Menáchém b. Szárúk és Jehúdá b. Koreis. Csak Dúnás b. Labrát ébredezett némileg a tudatlanság álmából, míg erős álom tartotta elfogva a többieket. ²⁾ Akkor nyitotta az Isten Jehúdá b. Dávid szemét, kinek mellékneve Chajüg; és ő ismerte meg a nyugvó betűk természetét és azon törvényeket, melyek szerint hozzáadatnak, elvétetnek és fölcseréltetnek. Ugyancsak ő mutatta, hogy egy és két betűből álló gyökök föltevésével megszűnik minden törvényszerűség a nyelvben, és hogy pl. e föltevés alapján **שב** gyökből épügy mondható **לישבות**, mint **לישבה** vagy **לישוב**. ³⁾ Hanem **ירד** igében a **י** része a gyöknek, valamint **עשה**-ban a **ה**, **השא**-ban az **א**. ⁴⁾

Ezt az alaptételt, hogy nincs ige háromnál kevesebb gyökbe-tűvel, ⁵⁾ oly igékre is alkalmazta Ibn Chajüg, melyek **שב קם** mintá-ját követik és melyeket a régiek mind kétbetűsöknek tekintettek. ⁶⁾

¹⁾ E szakasz pontos körülírása annak, mit Szb 25 b olvasunk.

²⁾ Hogy mikép tudta Dúnás elkülöníteni egymástól a gyöngye gyököket, láthatjuk p. Menáchém elleni vitairatában, 16. és köv., 20., 23. és 26. l.

³⁾ L. a **ספר אותיות הנוה** bevezetését. V. ö. Cz 47 b.

⁴⁾ Ibn Chajüg korszakot alkotó érdemét még erősebben hangoztatja I. E. Szj 74. számában. Dúnás ugyanis Száadjá gáón szemére lobbantotta a héber gyökök helytelen használatát költeményeiben. Erre I. E.: „Tudva levő dolog, hogy valamennyi keletinek költeményei ilyenek, de a legtöbb nyugoti költő is, mert e költők szokása, hogy ritka és nehéz szóalakokat hajhásznak. Nem csodálkozhatunk pedig az általuk elkövetett nyelvi vétkeken; mert mielőtt Jehúdá b. Dávid, a grammatikusok feje, támadt volna, nem létezett nálunk nyelvtani megismerés.“ **כי לא נודע דקדוק**. **אצלנו**] **עד קום ר' יהודה בר דוד [הנקרא היוג הוא] ראש המדקדקים**. A rekeszbé helyezett szavak Pinsker kéziratából valók.

⁵⁾ **אין פועל פחות מנ' אותיות** Sb 26 b. Exod. 23, 22 commentárjában ezt a tételt a „spanyolországi tudósok“ alaptétele gyanánt idézi. Ibn Chajüg maga így fejezi ki (Ibn Ezrá fordítása szerint, Beiträge III, 14): **לא יתכן להיות פועל מן הפעלים פחות משלשה אותיות**.

⁶⁾ Szb 26b és köv., Cz 47a és köv., Jeszód 18 és köv. Koh. 12,5 (אביונה) commentárjában ellenvetés nélkül közli I. E. Ibn Chajüg elméletét.

Bizonyítékait oly szóalakokból hozza, melyek az említett igeosztályhoz tartoznak, de egy harmadik betűt is feltüntetnek írásban vagy kiejtésben is, mint וקאם Hóséa 10, 14, נבא Neh. 13, 16, ראש Példeb. 10, 4, קים Eszthér 9, 32, איום Hab. 1, 7, דין I Sám. 24, 15, ודיגום Jer. 16, 16, צידים u. o.; továbbá abból a tényből, hogy az első gyökbetű után álló hosszú magánhangzó nem esik ki a jövő időben, hanem קָ-⁷⁾ból lesz יקומו ⁷⁾ — Mózes Ibn Gikatilla ezen bizonyítékokat még azon elméleti megfontolással erősítette, hogy héberben ki van zárva két betűs gyökök lehetősége; e lehetőséggel ugyanis két gyöngé betűből álló gyökök létezése is volna föltételezve, az ilyen gyökök pedig lehetetlenek, mert a gyöngé betűk kiestével a gyök egészen eltűnnék. ⁸⁾

De ez utóbbi bizonyíték gyarló, mert egyáltalában nem kezelhetni gyökbeli betűcsoportot, melyet csak két a gyöngé betűk (אוי) sorából vett mássalhangzó alkotna: ׀ és ׀ mint a gyök végső betűje, sem ׀ mint kezdőbetű héberben nem fordul elő; ^{8a)} ה kezdheti ugyan a gyököt, de akkor már nem gyöngé betű, hanem az erős mássalhangzók sorába tartozik, אא, יא, ׀ ׀ és אה csoportok héberben nem találhatók, és ה csoportban, a mennyiben az Isten nevét alkotja, a ה erős mássalhangzó. ⁹⁾ Ép oly kevésbé meggyőzők. Ibn Chajágnak magának bizonyítékai, a melyeket a קם, שב és hasonló igék gyökeinek hárombetűssége mellett felhozott, mert az általa idézett szóalakok úgy is keletkezettek, hogy a gyök toldalék által gyarapodott, míg a hosszú magánhangzó változhatlansága mellett említett példák ellenében más példák hozhatók, melyekben a hosszú magánhangzó megrövidült, mint ושבתי, וקמתי ¹⁰⁾

⁷⁾ L. Beiträge III, 57 és köv.

⁸⁾ Szb 27 a, Cz 47 b, Jeszód p. 19, M 40b.

^{8a)} L. fent 40. l.

⁹⁾ Cz 48b, Szb 27a. Némileg eltérő s rövidebb is a megczáfolás M és Jeszód id. h.

¹⁰⁾ Cz 48 a, Szb 27 b és köv., Jeszód id. h. Hogy miért csak váv conversivummal hoz I. E. példákat a magánhangzó megrövidülhetőségére, erről l. Geiger megjegyzéseit, Wiss. Zeitschrift für Jüd. Theologie V, 410 és köv. és Kerem Chemed IX, 64 és köv. — Ha a szövegben „hosszú magánhangzóról“ és annak megrövidüléséről szólok, ezt csak rövidség és világosság kedvéért teszem; I. E. maga természetesen ilyen kifejezéseket nem ismer, mert a magánhangzó hosszúságát, még a szótag közepében is, csak a magánhangzót követő kiejtetlen gyöngé mássalhangzónak (נה נעלם) gondolja.

Leghelyesebb R. Sámuel Hannágíd nézete ezen igékről; ő ugyanis azt állította, hogy gyöküket a két mássalhangzó és a közbeeső magánhangzó alkotja.¹¹⁾ Tényleg kell a kérdéses igéktől szigorúan megkülönböztetni azon igéket, melyeknek א, ו, vagy י középső gyökhangzójuk. Ezeknél ugyanis (אנ, איב, גווע) megmarad a ragozásnál a középső mássalhangzó, akár a kiejtésben, akár az írásban,¹²⁾ amazoknál pedig egyáltalában nincs középső mássalhangzó, hanem annak képét hosszú magánhangzó viseli, a mely majd feltűnik, majd pedig egészen hiányzik.¹³⁾ Ezen igék ennél-fogva nem hárombetűsöknék, hanem kétbetűsöknék tekintendők.¹⁴⁾

¹¹⁾ Cz 47b: ואמר ר' שמואל הנניד ז"ל כי עיקר קם וחבריו שני אותיות : נראים ואות נה נעלם גם הוא עיקר כי שרש קם שתיים אותיות ונוח נעלם ביניהם ולא נאמר עליו שהוא אלה ולא ו"ו ולא י"ד. L. még a Semtób b. Jehúdá Ibn Mayör jegyzeteiből vett idézetet, melyet Derenbourgnál, Opuscles d'Aboulwalid, p. XXVI és köv., olvasunk. Azonban úgy látszik, hogy nem a nágíd irataiból merítette ezt az idézetet Semtób, hanem csak Ibn Ezrá közlése alapján adja annak nézetét. Sámuel más két magyarázata is, melyet Derenbourg az id. h. p. XXVII Semtób jegyzeteiből említ, ez utóbbi szintén I. E. commentárjaiból meríthette: אַל נא kifejezés értelmezését Gen. 19,¹⁸ commentárjából (לך לך helyett ezt kell olvasni: וירא: א, miután Gen. 13,¹⁸-hoz nincs e kifejezésre magyarázat); שדי szónak fejtegetését pedig Exod. 6,² commentárjából és még Jóél 1, ¹⁵ commentárjából.

¹²⁾ L. különösen M 14 b és köv.

¹³⁾ Cz 47b és köv., Sz 28a és köv. Jeszód p. 19: וישר בעיני כי קם וחבריו: שרשיהם שני אותיות ופעם יוסיפו נה נעלם ופעם יחסרוהו על כן: M 41b: לא אומר כי שרש קם קום או קים או קאם רק אומר כי שרשו קו"ף ומ"ם ונוח לל. נעלם ביניהם ואיננו אות כלל ופעם יהיה שרש כו"א יקומו ישובו. Ebben ellenmondást talál Heidenheim M épen idézett másik helyével; de nincsen igaza, mert I. E. ottan tiltakozik az ellen, hogy ו mint mássalhangzó teszi a gyök középső alkotó részét, itten pedig azzal megegyezőleg ezen alkotó résznek a magánhangzó sűreket mondja, mely ו betű által jelöltetlk.

¹⁴⁾ Cz 48b: ואינה כי אם: שזה שניים ולא שלישיים: Szej 83. sz. (23a): ומהשניים לפי דעתי או מהפעלים עלומי העין לפי דעת קצת המדקקים שהוא מהפעלים השניים לפי: דעתי ולפי דעת כל המדקקים מהפעלים עלומי העין והמפעל (t. i. gyöke) זעוע. L. még Sz 32 b: שניים הנראים: שזהם עלומי העין כל המדקקים; v. ö. Cz 9 b. — Egyébiránt I. E

A kétbetűs gyökök ezen nemétől különböztetni kell azokat, a melyekben nem hallható hosszú magánhangzó a két betű közt, mint נג, נר. ¹⁵⁾

Hogy a régiek az igék igazi gyökeit oly annyira félreismerhették, ennek okát abban látbatjuk, hogy az ige alapalakjának az — egyes számú 3. személyű hímnemű — múltat vették, a mely alak azonban a gyököt néha csak rövidítve mutatja. ¹⁶⁾ Jobb ennél-fogva a gyököt legfelreismerhetlenebbül feltüntetető alapalaknak a cselekvő részesülőt tekinteni, úgy hogy קורא, נותן, לוקח, א, ה, א, ן, harmadik gyökbetüket, hogy נותן, לוקח, א, ן, elsö gyökbetük iránt, hogy בורר, בוו, גוו, alakokban a kettös mássalhangzók mindegyike gyökbelinek bizonyúl be és hogy קם részesülöben ¹⁷⁾ világosan mutatkozik a gyök kétbetűs volta. ¹⁸⁾

nem azonosítja teljesen a maga nézetét a nágidéval, sőt inkább azt mondja Cz 47 b: ודעתי קרובה מאור אל דעתי. A nágid ugyanis ezen igék középsö magánhangzóját a gyök lényeges alkatrésznének vette, míg I. E. csak a kétbetűs gyökhöz időnként hozzájáruló toldalékot látott benne. Commentárjaiban és másutt I. E. ezen igéket rendesen így jelöli: השניים vagy הפעלים השניים הנראים; Comm. Lev. 25, 25 teljesebben: הפעלים השניים הנראים; ונה נעלם ביניהם. — A Zsolt. 4, 7 commentárjában található jegyzet a העין עלומי עלומי שנקראו פעלים-ról idegen glossának tekintendő; czélja külömben nem világos, minthogy ottan csak העלומי הלמד-ról van szó, l. Friedländer, Essays p. 170. jegyz. — I. E. maga néha az ע"ו igéket a többi „spanyol“ grammatikusok nézete szerint העין עלומי-nak nevezi, így Comm. Hóséa 8, 4: קם שב שר; 1. Comm. Gen. 6, 3 (p. 18): ירון מעלומי העין. Comm. Exod. 7, 1 (v. ö. Comm. Zsolt. 64, 7) így külömbözteti meg ezen igék kétféle megjelölését: לפי דעת הכמי צרפת ומעלומי העין לפי ד' הכמי ספרד.

¹⁵⁾ M 40 a. Fzzel ellenkezik I. E. állítása, Gen. 2, 23 1. commentárjában (p. 14): בדגש (נוג) שבבור הנה החסר כי לא יתכן להיות (l. fent 71. l., 5. j.). Abulvalidnak a kétbesüsök ezen nemét illetö nézeteröl l. Derenbourg, Opuscules, p. XXVI.

¹⁶⁾ Szb 29a: והנה הקדמונים שקלו כל מלה בפעלים בפעל עבר והנה מצאנו: עשנו (Zs. 100,3) רד (Bir. 19,11) שהוא חסר יו"ד, תהה (II Sám. 22,42) חסר נו"ן, עשנו (Gen. 47,18) חסר אות כפל. V. ö. Menáchém, Machb. p. 139b, 162a, 185, 186b. — A „régiek“ alatt I. E. itt ugyanazokat érti, kikröl e fejezet elején szól. Jeszöd p. 19 „a grammatikusokat“ nevezi helyettök: ופקר דעת שרשי הפועלים הפועל לא פעל עבר כאשר אמרו המדקקים. V. ö. Menáchém, Machb. 2b alul.

¹⁷⁾ Miután קם hímnemű egyes sz. részesülö nem fordul elő, I. E. kéuy-

Azon igékről, melyeknek harmadik gyökbetűje ה, azt állította Mózes Ibn Ġikatilla, Jehúdá Ibn Chajūġ és a többi grammatikusok ellenében, hogy a ה eredeti ך helyén áll és hogy ennél fogva עשה igazi gyöke עשׂי. Ezt oly alakokból bizonyította, a melyekben hallatszik a ך, mint: חסיו (Deut. 32,37), חסיה (Zsolt. 57,2), נטיו (Nam. 24,6), יהמיון (Zsolt. 39,7); továbbá csak a gyökbeli ך föltevésével találja magyarázhatóknak oly rendes igealakokat, mint בניתי, עשיתי stb.¹⁹⁾ De egyfelől a ך ezen feltünése a ל"ה igék ragozásában már a ה és ך között fennálló váltakozásából eléggé érthető,²⁰⁾ másrésről Ibn Ġikatilla elmélete szerint nem lehetne oly alakokat érteni, mi-lyen עשה, mert csakis ה, nem pedig ך változhatik ה-vá.²¹⁾

Csak egy esetben abban egyeztek a nagy grammatikusok, Jehúdá Ibn Chajūġ,²²⁾ Abulvalid²³⁾ és Sámuel Hannágíd,

szertült azt a nőneműből (Mikhá 7,6) és a többes számu alakból (Zsolt. 3,2) levonni; ezt teszi Szb 29a. Jeszód i. h. pedig olvassuk: הנה הפועל במלת קם; קומם; ez értelmetlen és talán így igazítandó: הנה הפועל במלת קומה קם. Cz és M id. helyein más mintagét választ I. E., a melynek cselekvő részestülője találtatik: שב. Jeszódban a részestülő példájának idézi ezt: קם הגוי, a mi helyett Pinsker javítása szerint ezt kell olvasni: וקם העם (Deut. 31,16). Ebben a példában I. E. csak úgy láthatta a részesülőt, hogy azon régi magyarázatot elfogadta (I. bab. Synh. 90b), a mely szerint וקם a megelőző והנהך-tól függ; commentárjában e helyhez határozottan tagadja ezen magyarázat jogosultságát.

¹⁹⁾ M 42a, Cz 48b, Jeszód 19, Szb 29a—30b. Szb 26a érinti ezen nézetet: רעתי לכל הפעלים לפי רעתי. M 41b első sorban a következő szabályt állítja föl I. E., mely szerint a határozatlan módban megismerendő az ige gyöke: קח כל פועל שתצצה שיהיה ראשו או מקצתו אה"ו או שאר. האותיות השלמים או המבולעים והסתכל בשם הפועל או יתברר לך שרשו ועיקרו. Csak második sorban ezt javasolja: ועוד תוכל לדעת העיקר מלשון פועל יחיד זכר.

²⁰⁾ Röviden czéloz Ibn Ġik. ezen véleményére, Deut. 8, 13. comm.

²¹⁾ L. Abulvalid, Rikmá 114.

²²⁾ Cz 52ab, Jeszód 30, Szb 30b. Rövidebben utal I. E. Mózes Ibn Ġik. nézetére M 41b és u. o. 13b, a hol nem írja ki nevét, hanem „a legnagyobb grammatikusnak“ jelöli (הגדול שבמדקרים). Megjegyzem, hogy Ibn Ġik. toldalékaiban Ibn Chajūġ műveinek fordításához nem tünteti föl ezen eltérő nézetet a ל"ה igékről, sőt maga is beszél a ה átváltozásáról י-דא, pl. 62. l. 14. sor.

²³⁾ L. az ige czikk alatt (Nutt kiad. 77. l., Dukes kiad. hiányoznak a ל"ה igék בכה igétől kezdve חנה-ig) és חיי czikk al. (N. 108 D. 157).

²⁴⁾ L. Musztalhik, Derenbourg opuscules p. 142, Takrib vatashil, u. o. 329. és köv. l., Szótár, p. 221.

hogy a י tekintendő harmadik gyökbetűnek, t. i. a היים , élet, főnévhez tartozó igénél, a melynek gyöke ennélfogva הי és a kettőzött hangzóju gyökök (עיע) közé való. Bizonyítékukat vették י múlt időből, a mely szerintük úgy van képezve היה -ből, mint ךך (II. Kir. 22, 19) ךך -ből. Ámde הי csak rendhagyó módon van képezve היה -ből, mint צו (Jes. 28, 10) צוה -ből; היים főnévben pedig az első י kettőzése épúgy értendő, mint az első י-é העבריים szóban (Exod. 3, 15). Végre nem találunk többé egy igealakot sem, mely הי gyökből סבב mintájára volna képezve. ²⁴⁾

A kettős hangzóju gyököknél a kettős mássalhangzók egyike ki szokott esni; a kieső mássalhangzó pedig nem — mint az előbbi grammatikusok gondolták — a második, úgy hogy ךך ezen mintalak szerint volna képezve: ככ , hanem épen az első, azaz a gyöknek középhanzója az, a mely kiesik. ²⁵⁾ Ugyanazon igéknél a második ikerhangzó helyére néha gyöngge mássalhangzó jön. Így pl. בואו , Jes 18, 2 = בוּוּ ; דלוו , Példab. 26, 7 = דללו (Jes. 19, 6). Ez Mózes Ibn Ġikatilla véleménye. ²⁶⁾ Ennek alapján értjük, hogy lett רַבְּנוּת -ből רַבְּנוּת (Dán. 11, 12). ²⁷⁾ Hasonlóképen mondhatjuk, hogy תַּמְנִי igealakban (Siralm. 3, 22) נ betű a második נ -nek képviselője. ²⁸⁾

Néhány פִּיא igét a jövő időben, mint helyesen mutatta Ibn Ġikatilla, a פִּיא igék mintájára ragoznak, pl. תִּשָּׁם , Gen. 47, 19 אִשָּׁם -ből, תַּהַד , Gen. 49, 6 אִהַד -ből. Hogy תִּישְׁמְנָה (Ezék. 6, 6) gyöke hason-

²⁴⁾ Cz 26a, Szb 29b s köv., 1. Comm. Gen. 5, 5 (p. 17), Comm. Exod. 1, 16 és 19, Jeszöd 30 s köv. Ez utóbbi helyen I. E. analogiának nem צו szót, hanem ךך -ot hozza (Birák 19, 11); ez annyiban jobban illik, mert szintén múlt idő alakja kiesett gyökbetűvel. צו -ban abban áll az analogia, hogy valamint הי -ban hiányzik a harmadik gyökbetű, azaz a ה . Cz 51 b ךך -ről azon nézete van Ibn Ezrának, hogy kétbetűs mellékgyöke ךך -nak, míg Szb 29a a י elestéről szól.

²⁵⁾ Cz 10a, Szb 32b.

²⁶⁾ Cz 12b, M 15b (hol Ibn Ġikatillát nem nevezi), Comm. Zakh. 14, 10. בואו igét szintúgy magyarázza Abulvalíd, Szótár 88, 3, Rikmá 45, a hol más példákat is említ; דלוו alakot דלה gyökhez számítja Abulvalíd, Rikma 80 és 114. — Hasonlóképen lett I. E. szerint וראמה ebből: ורממה , Comm. Zakh. 14, 10; וימאסו -ból ימאסו , Comm. Zsolt. 58, 8; וימאס -ból וימאס , Comm. Jób 7, 5 (v. ö. Abulvalíd, Szótár 362, Rikmá 45).

²⁷⁾ Cz 42a.

²⁸⁾ Comm. e helyhez. Így már Abulvalíd, Rikmá 37. Zsolt. 64, 7 commentárjában idézi és megalapítja I. E. e nézetet דעה מוקדקי ספרד gyanánt.

lóképen אשם, azt már Ibn Chajûg tanította.²⁹⁾ Vannak א"ל igék, melyekből ל"ה igék mintáját követő alakok képeztetnek, pl. שייצא, Kóh. 10, 5, ונשו, Ezék. 39, 26, נישו, Zsolt. 32, 1, קראת, Birák 8, 1.³⁰⁾ Megfordítva áll a dolog [א]חהלי igealakban, Jes. 53, 10.³¹⁾

Vannak igék, melyek alakjai két azonos jelentésű, de különböző osztályokba való gyökre vezetendők vissza. Így pl. valamennyi grammatikus szerint יעין mellett van עיין gyök, a melyből származik עוצו, Jes. 8, 10.³²⁾ Különösen áll ez a „menni“ fogalmát kifejező הלך és ילך gyökökről.³³⁾

²⁹⁾ Cz 13b, M 51b és Szb 18b nem nevezi Ibn Chajûgot. V.ö. M 20ab; Comm. Gen. 47, 19, u. o. 49, 6, Hósea 5, 15.

³⁰⁾ M 14a, Cz 57b, Jeszód 17, Szb. 22b, Comm. Num. 6, 13, Kóh. 10, 5. בי-ה-רól l. Comm. Jes. 26, 20, תרפינה-ה-רól Comm. Jób 5, 18.

³¹⁾ L. Comm. e helyhez.

³²⁾ Cz 52a. Ibn Chajûg יעין czikk alatt rendhagyó alaknak említi. Abulvalíd (Musztalíhik, Opusculus p. 39) egy második gyök föltevését találja természetesnek; azonban szerinte akként is lehet magyarázni a kérdéses alakot, hogy יעוצו-ból lett, ez pedig megfelel וכוזו-nak (Neh. 4, 8), csak a chólemből lett sürek. Ez ugyanazon magyarázat, melyet I. E. Jes. 8, 10 commentárjában Mózes Ibn Gikatillának tulajdonít, a mely azonban az utóbbinak pótlékaiban Ibn Chajûg műve fordításához nem találatik.

³³⁾ Cz 69b: כּי אין מחלוקת בין המדקדקים כי אלך מבעלי היוד שיעלם ודע כי מצאתי מלות רבות בפעלים שהם משעם אחד ואין שרש אחד כמו אלך (Birák 4, 9). M 14 a המדקדוק גדולי nevében adja elő, u. o. 32 a (v. ö. 53 b) המדקדקים דעת כל הגאונים, szintúgy Jeszód 17. l. Gen. 12, 4 l. commentárjában (p. 61) arról értesít I. E., hogy egy grammatikus a „spanyolországi tudósok“ nézetei ellen illetlenül nyilatkozott és komolyan az említett nézetre alkalmazta az írás e tilalmát (Deut. 4, 2): „ne tegyetek semmit hozzá!“ Ez hóbortosság, megjegyzi arra I. E., minthogy ezen tilalom csak az isteni törvényekre vonatkozik; másrészt pedig ama tudósok אלך mellett föltéve ילך gyököt nem tettek semmit hozzá, hanem csakis az egyik betűt fölcserelették a másikkal, a mi közönséges nyelvi jelenség. — R. Tám (Dúnás, Menáchém ellen p. 38) szintén hajlandó אלך gyököt mint megkülönböztetni ילך-tól, de enged a mesterek tekintélyének, mondva: אך רב סעדיה ומנחם ודונש וכל רבותינו שוים בדבר כי הלך כמו ילך. — Legyen szabad itten az Ibn Ezrá föltette egyenlő jelentésű gyökök néhány példáját idéznem: ארה—אור, M 53a; קים—קם, Cz 60a; ישב—טוב; שור—שרה Szj 3. sz.; ערה—עור, Comm. Hab. 3, 9; עון—עין Cz 64b, Szb 40a; מרה—מרר, שרה—שרר, Comm. Exod. 23, 21, M 53ab; ידה—יד, Comm. Jóél 4, 3; שסה—שסה Comm. Zsolt. 137, 3; תלה—תלה u. o.; זם—זם Comm. Gen. 11, 6; ספה—יסף Comm. Num. 32, 14; להט—להט Comm. Exod. 7, 22; עורה—עורה Szj 20. sz.; נטל—נטל Comm. Jes. 42, 22; נפה—פוח; פוח—פוח Szj 144. sz.; סוה—סוה Szj 20. sz.;

Azonban a hol csak lehet, kerülni kell különböző, de azonos jelentésű gyökök föltevését. Nem szabad, mint azt tették, ויקר, igealakhoz a ק dágese miatt נקר gyököt fölteni, mert itt is קרר a gyök, mint ויתמו-hoz (Deut. 34, 8) תמם és וידמו-hoz (Exod. 15, 16) דמם.³⁴⁾ Izetlenségnek kell nevezni egy tekintélyes grammatikus nézetét is, a ki hasonló módon ezen igealakokhoz : נבלה Gen. 11, 7, נבקה Jes. 19, 8 és נסבה Ezék. 41, 7 נ betűvel kezdő gyököket tett föl.³⁵⁾

Két egészen egyenlő szóalak tartalombeli különbsége sem ad jogot különböző gyökök föltevésére; hanem csak azt bizonyítja, hogy az egy gyöknek több jelentése van.³⁶⁾

Főneveknél előfordul, hogy a gyökbetük a jelentés módosulása nélkül áttétetnek (mint כבש—כבש, שמלה—שלמה), nem pedig igéknél.³⁷⁾

Jes. 40, 15 ; נשא—שיא Szj 13. sz. ; נקש—יקש Comm. Zsolt. 9, 17 ; נכא—נכא Szj 27. sz.

³⁴⁾ Comm. Exod. 4, 21 : נעשה שרשים רבים בעבור . . . המשקל הוא הנכון והאומרים כי הם מבעלי הנ'ון מי יתן וידמו כאבן כי ויספרו . . . Megelőzi ezt a tételt a teljesen Ibn Ezrá modorában tartott dorgálat : שרשים שאינם בלשון הקדש. Ez valószínűleg Abu validra is czéloz, a ki Szótárában, 451, 18 és köv., első sorban נקר gyököt adja ויקר igealaknak, ámbár azután קרד gyököt is lehetőnek mondja, idézve ugyanazon két igét, melyeket I. E. is említ. U. o. 625. l. Abulvalid, tekintettel ezen talmudi szólásra : קרדת הרים, hajlandóbbnak nyilatkozik, קרד gyököt helyesnek elismerni.

³⁵⁾ I. Comm. Gen. 11, 7 (p. 54) : . . . כאשר חשב מדקדק הדור . . . ואל תשמע : ואין לפירוש זה לא טעם ולא ריהב לדברי האומרים ששרשו נסב. V. ö. Comm. Exod. 23, 21.

³⁶⁾ Cz 54 b, vonatkozással ויגר-ra, Gen. 21, 34 és Num. 22, 3 : ותעו האומרים כי יש הפרש ביניהם בדקדוק כאשר הם בטעם . . . והנה הם שרש אחד ובשני טעמים.

³⁷⁾ Szj 26. sz. : ולא ימצא ככה בפעלים כי אם בשמות . . . E szavakkal visszautasítja Dúnás azon nézetét, hogy ויהרגו (Zsolt. 18, 46) = ויהרגו. Egyébiránt I. E. maga sem ragaszkodik ezen önkényes és csak vitatkozási czélból tett különbséghez a névszó és ige között. Valamint Abulvalid (Rikmá 207. és köv.) I. E. is betük áttétele segítségével (Deut. 25, 1) gyökét azonosnak mondja ויהלש (Exod. 17, 13) gyökével. Az áttétel többi példáiból, melyeket Abulvalid az id. helyen említ, a következőket elfogadja vagy legalább lehetségesnek mondja I. E. (commentárjában az illető helyen) : פשר (פרש) Kóh. 8, 1 ; עולה (עולה) Hóseá 10, 9 ; חרל (חרל) Jes. 38, 11 ; ארויך (ארויך) Jes. 16, 9. Ellenkezőleg a következő, szintén Abulvalidtól idézett szavakra nézve, anélkül hogy ezt nevezné, visszautasítja a betűátté-

XVII.

Az ige tőalakjai.

A héber grammatikusok mind, követve az arabs grammatikusok példáját, פעל igéből vették az igealakok mintáit. ¹⁾ Ezt meg kell tartani, minthogy régi szokás, jöllehet épen az említett ige nem alkalmas a többi igék mintaalakjainak alkotására. Mert הפעיל és פעל alakok ezen igéből nem léteznek, az utóbbi lehetetlen is, mert az y-ban nem állhat dágés; más tekintetben is az y torokbetűi minősége a föltett mintaalakot valódiatlannak tünteti föl. ²⁾ Ugyanazon körülmény által עבר ige sem mintaignek való, ámbár tőalakjainak teljessége miatt igen alkalmas volna arra. ³⁾ כבר, גדל, קדש, קדש, igék, melyek tőalakjai szintén teljes számmal találhatók, azért nem alkalmasak minták föllállítására, mert bennható igék, a melyeken nem lehetne a tárgyragos alakokat föltüntetni. Ez utóbbi tekintetben a Kálban legjobban használható שמר vagy hasonló ige. ⁴⁾ Abban is nagyon hibáztak a grammatikusok, hogy oly négybetűs gyökigékhez, melyek nem gyökhangzók kettőzése által keletkeztek, a hárombetűs פעל-ből alkották a mintákat, és pl. כרסם igét מעלל mintával jelölték. ⁵⁾ Helyesebb lett volna valamely négybetűs igét a többiek mintájának választani. ⁶⁾

tel föltevését : זועה Jes. 28, 11 (de l. Comm. Hóséa 10, 9, hol זועה = זעורה); אהי (אהי) Hóséa 13, 10; רנע (נער) Jes. 51, 15; חרות (חרור), Exod. 32, 6. — Az áttétel ellensége volt Menáchém is, l. Machb. 51a és 58a.

¹⁾ L. Abulvalid, Rikmá 11. fejezetét. Megjegyzem, hogy jelen fejezetben és másutt a héber בנין-t tőalaknak fordítottam.

²⁾ M 57a, Cz 9ab, Szb 40b, v. ö. M 3b.

³⁾ Cz 44b.

⁴⁾ Szb 40b s köv. Cz 45a valóban שמר igét választja a Kál alakjainak feltüntetésére. Száadjá, mint a Dúnásnál talált idézetekből kivehetjük, שמע igét választotta az igeragozás előadására.

⁵⁾ Szb 40b: והכל טעו ששקלו הפעלים הרביעיים על משקל פעל אמרו; כי כרסם פעלל ואיך ישקל מרובע על משולש; Cz 9b: L. például Rikmá 55, 91 s köv.

⁶⁾ Szb 41a: וככה ראוי לשקול הפעלים שהם רביעיים על מלה שהיא מהם כמו כרסם.

A héber igéből a tőalakok három neme képeztetik; ezen alakok az egész nyelv alapját teszik, az igegyökök többségére azaz a hárombetűs gyökökre birmak érvénynyel, de kétbetűsökből szintén — ámbár némi módosítással — képeztetnek.⁷⁾ E háromféle tőalak: 1. a könnyű, 2. a gyökgyarapítás által és 3. kettőzés által képezett nehéz tőalak.⁸⁾ A könnyű tőalakot (קל vagy קל) azért így nevezték a grammatikusok, mert a múltban az első gyökbetű után hallható hosszú magánhangzó elesik a jövőben és a tárgyragos alakokban, továbbá mert a részesülő מ nélkül képeztetik. A többi két tőalakban (הפעיל és פעל)¹⁰⁾ a részesülő képzője a מ, azért nehéz alakoknak nevezték. Ezt a nevet azért is nyerték, mert az egyikben a középső gyökhangzó kettőzése által, a másikban gyarapítás — a gyök elé tett ה — által nehezebbé lett a kiejtés.¹¹⁾

Egyetlen esetben a Hiphíl képzője nem ה, hanem ת, hanem תגלהתי alakban, Hóséa 11, 3¹²⁾; és egyetlen esetben a Piélt — anélkül, hogy a középső betű az אההער betűk egyike volna — dágés nélkül képezték: התל Gen. 31, 7¹³⁾.

Mint hogy a kétbetűs gyökök igéknek nincsen középső gyökhangzójuk, vagy, mint a többi grammatikusok mondják, a középső gyökhangzó kiejtetlen marad, ennél fogva az említett gyökhangzó kettőzésén alapuló tőalakot nem képezheték. Helyette az utolsó gyökbetű ismétlése által képezett tőalak használtatik: pl. בנינו. Az ezen igegyökök hárombetűsségét valló szokásos nézet szerint פעלל mintával kell ezen tőalakot megnevezni;¹⁴⁾ valóban pedig פעל

7) Cz 49b: ואלה השלשה הבנינים הם עיקרים לכל הלשון ולכל הפועלים . . . שהם שלישיים והם הרבים.

8) U. o. הבנינים הקל והכבדים והנוספים. Pontosabb e műszók használata ugyanazon lapon: בנין הכבד הנוסף, בנין הכבד הרגיש, hol a Hiphílt és Piélt a כבד, nehéz közös fogalma alá foglalta, mint azt Ibn Chajúg is tette.

9) L. Ibn Chajúg, a bevezetés végét (D. 14 N. 12); Rikmá p. 79.

10) Cz 49b.

11) M 57a. Jeszöd 14. l. ezt mondja a Hiphílről: ודע כי נקרא זה הבנין: כבד בעבור האות הנוסף בפועל שעבר ובעתיד יו"ד נעלם או נח נעלם בין העי"ן ובין הלמ"ד והפועל והפעול בתוספת מ"ם.

12) L. Comm. e helyhez.

13) Cz 62a. L. Comm. Hóséa 11, 3 és Koh. 7, 29. I. E. itten Abulvalíd felfogását követi (Szótár 182 és köv.).

14) M 53a, 58a, Cz 48b s köv., 64a, Jeszöd 19 (l. II. melléklet 3. sz.), Szb 29a, 40b.

igéből szabadna a kétbetűs gyökű igék mintáit venni,¹⁵⁾ hanem valamely kétbetűs gyököt kellene mintagének választani.¹⁶⁾ De semmi esetre sem jelölhetni ezen tőalakot פִּיעַל-nek, mint azt egy nagy grammatikus tette, a teljes gyökű igéknél föltett Pôél tőalak hasonlóságára.¹⁷⁾ Ezt a tőalakot ugyanis Jehúdá Ibn Chajúg és a többi grammatikusok gondolták ki, hogy ezen igealakokat magyarázzák : מְלוּשָׁנִי Zsolt. 101, 5, מְשׁוּפָּטִי Jób. 9, 15 és יוֹדְעָתִי I. Sám. 21, 3.¹⁸⁾ Nincs ebben sem igazuk; mert ha létezne ilyen a többiekkel egyrangú tőalak, akkor számos példában találatnék. Az idézett példák pedig rendhagyóságok, a melyekből nem szabad a nyelv törvényszerű képzését következtetni.¹⁹⁾ Az igéknek csak egy osztályából tényleg képeztetik Pôél tőalak, t. i. a kettőzött gyökhangzóju igékből, a melyeknél negyedik főtőalaknak tekinthetjük.²⁰⁾ Részesülöje

¹⁵⁾ Szb 40b: גַּם כִּכָּה לְפִי דַעְתִּי הַפְעֵלִים הַשְּׁנִיִּים לֹא יִשְׁקְלוּ בְּמַלְתָּ הַפֶּעַל : V. ö. Cz 49a.

¹⁶⁾ Szb 41a: וְכִכָּה רָאוּי לְשִׁקוֹל הַפְעֵלִים הַכְּפוּלִים בְּסוֹף כְּמוֹ יִשׁוּבֵב יִכּוֹנֵן : I. E. maga a közönséges terminológiát követve ezen tőalakot így jelöli : פֶּעַלֵּל, vagy : לֵעַלֵּל בְּנֵי הַכְּפֵל שִׁיקְרָא פֶעַלֵּל.

¹⁷⁾ Cz 48b s köv. : וְהִנֵּה מִדְּרָק גָּדוֹל אוֹמֵר שֶׁהֵם עַל מִשְׁקַל פּוּעַל וְהוּא בְּנֵין : כִּבְד נֹסֵף וְלֹא אָמַר כְּלוֹם וְהַמְעוֹת הַגְּדוֹל שֶׁאָמַר הָרֵאשׁוֹן מֵהֶם שֶׁמִּשְׁקַל : Szb 40b : מִכּוֹנֵן מִפּוּעַל וְהָאֵמֶת מֵה שֶׁאָמַר ר' מִשֶּׁה הַכְּהֵן שֶׁמִּשְׁקְלוֹ מִפְּעַלֵּל : Cz 64a : וְיֹאמַר ר' מִשֶּׁה הַכְּהֵן וְל' כִּי כּוֹנֵן עַל מִשְׁקַל פּוּעַלֵּל (פֶּעַלֵּל). Az említett „nagy“ vagy „első“ grammatikus nem Jehúda Ibn Chajúg, mint Lippmann, Szb 40b, állítja, mert ez az עִי' igék nehéz alakját szintén פֶּעַלֵּל vagy כְּפּוּל הַלְּמַד műszókkal jelöli (D. 67 s köv., N. 40 s köv.); hanem Abulvalídot kell itt érteni, a ki az igeragozás előadásában (Rikmá 14. fej.) mindig az עִי' igék פּוּעַל alakjáról beszél, s a Póélról a 79. lapon ezt mondja : אַבְּל פּוּעַל אִמְרָתִי בּוֹ שֶׁהוּא מוֹסֵף כְּעִבּוּר תּוֹסֵפֶת הוּא בּוֹ : Másrésztől azonban Abulvalíd maga a 81. l. megjegyzi, hogy כּוֹנֵן a פֶּעַלֵּל minta szerint van képezve.

¹⁸⁾ M 52a, Cz 49, 64a. L. Ibn Chaj. יָדַע czikk alatt (D. 43 N. 24) és יָלַד cz. a. (D. 46, N. 26). V. ö. Rikmá 79.

¹⁹⁾ U. o. יוֹדְעָתִי betűcsere által lett הַיּוֹדְעָתִי-ból, mint Ibn Chajúg is javasolja, vagy pedig vegyes alak múlt és jövő időből. A többi két szó a tulajdonságnevekhez való, melyek többféle alakok szerint képezhetők és szilárd törvényhez nincsenek kötve. Az úgynevezett iránytőalak (Pôél) ellen hozott bizonyítékokat, anélkül hogy Ibn Ezrát idézné, elfogadja Élijá Levita is Habbáchúr című nyelvtanában.

²⁰⁾ M 53a: הַבְּנֵין מֵעַתָּה מִפּוּעַל בְּפֶעַלֵּי הַכְּפֵל : Szb 40a: וְבִבְנֵי פּוּעַל כֵּן יִסּוּכְבוּ : M 28a: הָרַבִּיעִי שֶׁהוּא אוֹמֵר אִסּוּכֵב יִסּוּכֵב : M 46b

nélkül képeztetik (כֹּחַ Kóh. 1, 6) és ebben különbözik. Mózes Ibn Ġikatilla véleménye szerint, az יָיִן igegyökök külsőleg hasonló, de másképp lett tőalakjától, a melynek részesülője מ-vel van képezve (מְכוּן). ²¹⁾

Némely kétbetűs igéből a Hiphíl rövidített alakja képeztetik, pl. שִׁיתוּ, שִׁמוּ, שִׁינוּ, בִּינוּ, יִישׂוּ, יִישׂוּ, יִבְנוּ, יִבְנוּ. Néhány grammatikus ezen alakokat a Kálhoz számítja. ²²⁾

A három nehéz tőalakból, a Hiphílból, Pielből és Pa'lél-, illetőleg Póélból a magánhangzók módosítása által képeztetnek ezen szenvedő tőalakok: Hophál (vagy Huphál), ²³⁾ Puál ²⁴⁾ és Pu'lál (Póál). ²⁵⁾ Ezen Puálalakot: לָקַח (Jes. 52, 5) Mózes Ibn Ġikatilla, miután לָקַח igének nincsen Piélje, a Kálból mondta származottnak; de a középső gyökbetű dágese mutatja, hogy e szó a Piélnek szenvedője. Sámuel Hannágíd hasonlóképen Abulvalid ellen irt egyik művében ezen Hophálalakokat יָחַץ (Lev. 11, 38) és יָקַץ (Jes. 49, 25) nem a Hiphíltre, hanem a Kálra vezette vissza, minthogy ezen igéknek nincsen Hiphíl tőalakjuk. Ez is helytelen, mert szabályosan képezett alakokat, ha csak egy példában is fordulnának elő, mint pl. שָׁמַח igének Hiphíl alakja (Zsolt. 89, 43), jogosultaknak kell elismernünk, az említett szenvedő alakok pedig már magukban elegendően bizonyítják a megfelelő cselekvő tőalakok létezését. ²⁶⁾ A szenvedő alak különben is csak a nehéz tőalakokból képeztetik. ²⁷⁾

a kettőzött hangzóju igék בָּנִין פּוֹעֵל nevü alakja elkülönítették a kétbetűs igék פּוֹעֵל ב' nevü alakjától, szintúgy M 57ab. A kol különben בָּנִין פּוֹעֵל alakról van szó, a kettőzött hangzóju igékre kell gondolni, p. M 55a. Néha a többi grammatikusok álláspontjára helyezi magát I. E. és p. כָּבַד igéből képezi e „Póél“ alakot: כּוֹבֵד, (M 45b).

²¹⁾ Szb 40a, Jeszód 24. Cz 64b nem nevezi Mózeset. V. ö. még Comm. Hóséa 7, 5 és Zsolt. 68, 26.

²²⁾ Comm. Exod. 10, 1. A rövid commentárban (p. 21) határozottan csonkított Hiphílnak veszi ezen alakokat.

²³⁾ Lev. 4, 23 commentárjában azt jegyzi meg, hogy הִדַּע igét, ámbár nem sűrek az első magánhangzója, Hophálnak vette Ibn Ġik.. Ezt Abulvalid is (Szótár 276, 23 s köv.) „nem valószínűtlennek“ mondja.

²⁴⁾ הרצהו igéről (Zsolt. 62, 4) azt mondja a commentárban, hogy az első gyökbetű után o áll u helyett: (p. יְבוּרֵךְ). כִּי הַקְמִין וְהַשׁוּרֵךְ וְהַחֹלֵם (יְבוּרֵךְ). הַזֶּה יִמְצְאוּ בְּבָנִין הַזֶּה.

²⁵⁾ Cz 64b s köv. ezen szakaszban: בְּנִינִים הַנִּלְקָחִים מֵאֲהָרִים.

²⁶⁾ M 33 a, u. o. 51 b, Cz 68 b, Comm. Lev. 11, 38. Jeszód p. 22: . . . וְאִם לֹא נִמְצָא לָקַח לֹא נִמְצָא בְּעֵבוֹר שְׂלֵא נִמְצָא וְכֵן הִיקָה

A gyökgyarapítás által képezett tőalakokhoz tartoznak a Niphál és a Hithpáél is.²⁸⁾ Ez utóbbi alak a Piélből képeztetik, azért benne is megkettőztetik a második gyökbetű.²⁹⁾ A kétbetűs igékből a Hithpáélnak megfelelő tőalak a más igék Piéljének megfelelő tőalakból képeztetik: התבונן.³⁰⁾ A kettőzött hangzóju igékből a közőnséges Hithpáél képeztetik: התהלל; mert olyan alakok, mint ההולל (I. Sám. 21, 14), מסתולל (Exod. 9, 17) nem סלל הלל gyökökre, mint Abulvalíd mondja,³¹⁾ hanem הול סול gyökökre vezetendők vissza.³²⁾ A Hithpáélban alkalmazott ה, Ibn Ġikatilla helyes fel fogása szerint, csak másodrendű alkotó része הֵת képzőnek: csak oda tették, a hol ה, a tulajdonképeni képző, a szó elején állott volna; azért hiányzik a jövőben. Ugyanaz áll azon ה-ről, mely a Niphál határozatlan és parancsoló módjaiban a ה hasonulása által megkettőzött első gyökbetű elé tétetik.³³⁾

A Niphál vagy oly cselekvés szenvedését jelenti, mely magától az alanytól indul ki, vagy oly cselekvését, mely másoktól szár-

לא יבוא בנין שלא נזכר שם פועלו כי אם מהכבד (Jes. 49, 25) מגבור (V. ö. Comm. Gen. 2, 23 és 12, 15). Abulvalíd ebbeli nézetét olvassuk Musztalikhban (Opuscules p. 37) és Szótárában p. 357.

27) Comm. Gen. 1, 26: ור' משה הכהן הספרדי טעה בספרו

28) Cz 50a, 64b s köv.

29) Cz 67a: הגה לפי דעתי כי זה הבנין לקוה מהבנין הכבד הרגוש ע"כ. נדרגש עי"ן הפועל על כן (p. 8): אמרו חכמי הרדוק שהוא כבד

30) Cz 67 b.

31) Mind a két helyen ez van ugyan: ר' יהודה המדקדק; sőt a Jeszód-ban ezzel a jelzővel: הראשון; de mégis יונה המדקדק a helyes és eredeti olvasás, mert Abulvalíd volt az, a ki a fent említett igealakokat סלל és הלל gyökökből származtatta és az illető fejtegetéssel pótolta Ibn Chajüg czikkeit e gyökökről. L. Musztalikh, Opuscules, 184 és 206, továbbá u. o. 179. és köv. l. גלל gyök alatt.

32) Cz 67b, Jeszód 24. l., röviden M végén. Exod. 9, 17 commentárjában helyesli I. E. Abulvalíd nézetét, még pedig a Musztalikh 206. l. első helyen álló véleményt; a második helyen állót, hogy מסתולל = מתהוק, nevében idézi; névtelenül említi az Exodus rövid comm. 20. l. — התולל szót is גלל gyökéből származtatja I. E., Comm. Gen. 43, 18.

33) Jeszód 31 és köv.: ואמר ר' משה הכהן כי הוצרכו העבריים להוסיף הא' במלת התפעל בעבור הת' כי היה ראוי להיותו לעולם נח על כן לא הוצרכו לאמרו בעתיד . . . והנה הצווי התברך בעבור זה וזה טעם תוספת הה"א בבנין נפעל בעבור צרך הרגשות שהוא במקום הבלוע ויפה דקדק וכן משפט שם הפעל

mazik.³⁴⁾ A szenvedő alak (Puál), a Niphál és a Hithpáél különböző jelentéseit כבד igeén ismerhetjük meg: כבד azt jelenti, hogy „mások által tiszteltetik”; נכבד: „maga által tiszteltetik, van tisztelete, tekintélye”; מתכבד (Példab. 12, 9): „tiszteltnek mutatja magát,” ha nem is az.³⁵⁾

A kétbetűs igeek kettőzött tőalakján (כונן) kívül vannak más-nemű, egy vagy két gyökbetű ismétlése által keletkezett tőalakok. Így נגלגל és הרר igeekben az első gyökbetűt látjuk ismételve a második és a harmadik között, שרשרת (Exod. 28, 14) főnévben — mint ige nem fordul elő e tőképzés — ismételve van a második gyökbetű, הששני igeében (Jes. 17, 11) az első két gyökbetű ismételtetett, a harmadik egészen kiesett. A középső gyökhangzó ellökése és a többi kettő ismétlése által keletkezett טלטל, a második és harmadik gyökbetű ismétlése által lettek הפכפך, סחרחר, és hasonlóak.³⁶⁾

Egy grammatikus ידפה igeire nézve (Hóséa 2, 9) azt állította, hogy a Piélnek gyakorító jelentése van s a Kál által kifejezett cselekvés folytonos ismétlését jelöli. Azonban ezen állítás helytelenségét mutatja néhány ige, mint גרש דבר, Kál és Piél alakjainak azonos értelme.³⁷⁾ Ellenben van a Piélnek, épúgy mint a Hiphílnek míveltető jelentése.³⁸⁾ Vannak igeek, melyek a Piélben ugyanazt jelentik mint a Hiphílben, pl. שלח, הלין.³⁹⁾ Más igeéknél a Hiphíl egy-

³⁴⁾ Jeszód 20 l. 1.: ודע כי בנין נפעל על שני דרכים כמו נכבד שהוא כן . . . מעצמו ולא כן. נשבר כי יתכן להיותו נשבר מעצמו או שברוהו או שברוהו אחרים. M 55a a Niphál második — szenvedő — jelentéséről ezt mondja: ויש מלות בכנין נפעל כמו אשר לא נקרא שם פועלו כמו נשבר נכרת ורבים כמוהם.

³⁵⁾ M 56 b, v. ö. Cz 66 b, Jeszód p. 31, Szb 13 b. Szj 81. sz. (23a), כמתלהלה (Példab. 26, 18) szóról: לא ידע מה עשה.

³⁶⁾ M 57 b. V. ö. Cz 64 b, Jeszód 25, Szb 30 b és köv., Szj 14. sz.; Abulvalîd, Rikmá 36. L. továbbá Comm. Exod. 16, 14; (מחספס); Comm. Hóséa 2, 4 (זנוניה); Comm. Zsolt. 119, 117 (שעשועים).

³⁷⁾ L. Comm. e helyhez. Némely ige Kál és Piél alakjainak egyenlő jelentéséről l. még Zsolt. 10, 10.

³⁸⁾ Comm. Siralm 1, 19: . . . למאהבי איננו כמו אוהבי. A Hóséa 2, 9 commentárjához csatolt jegyzet, melyben külömbiség tétetik קאלה Kálja és Piélje között, későbbi glossa; l. Friedländer, Essays p. 167.

³⁹⁾ Comm. Jes. 58, 11. Cz 69 b ezen példákat idézi: החתל החלת Ezek. 16, 4; קטר וקטריון I Sám. 2, 16. L. Comm. Zsolt. 65, 10: על השלשה; ezt iggeről mondja, mely Kál, Piél és Hiphíl alakjaiban ugyanazt jelenti: „tizedet adni“.

jelentésü a Kállal, pl. משה ירה ⁴⁰⁾ Hiphülje azt jelenti: „kiterjeszteni a gyökereket“; a Piéllel épen az ellenkezőt fejezik ki: „kiszakítani a gyökereket.“ ⁴¹⁾ Ez utóbbi példában a Piél az alapalakban kifejezett tárgynak elmozdítását jelenti, a mi által az egy gyöknek látszólag két ellentétes jelentése lett. ⁴²⁾ Ilyenek még a következő gyökök Piél alakjai: סעה (Jes. 10, 32), פאר (Deut. 24, 20), שרש (Zsolt. 52, 7), ⁴³⁾ עלל (Lev. 19, 10), ⁴⁴⁾ סקל (Jes. 5, 2), ⁴⁵⁾ עקר (Jósúa 11, 6). ⁴⁶⁾

A talmudban fenntartott későbbi héber nyelvben vannak ige-képzések, melyek a szentírásban ránk maradt héber nyelv törvényeit nem követik, ⁴⁷⁾ pl. תרומה תורמין főnévből, מדיה ומליה (Chullin 113 a). De a hagyomány bölcsei maguk kimondták azon elvet, hogy más szabályok uralkodnak a szentírás nyelvében, s mások a misná nyelvében; azért szükségtelen a második említett példát, a melyben két szóalak a nyelvtani analogia ellenében egymáshoz hasonlóvá tétetett, úgy igazolni, hogy ily szóhasonulás példáját a bibliából is idézzük, t. i. e kifejezést: את מוצאך ואת מובאך (II. Sám. 3, 25) ⁴⁸⁾ E példa azonfelül elégtelen igazolás, mert ומליה-ban (וממליה helyett) hiányzik egy מ. ⁴⁹⁾

⁴⁰⁾ L. Sz. Hassém 2. fej. végén; 1. Comm. Gen. 11, 7 (50. és köv. l.).

⁴¹⁾ Comm. Zsolt. 80, 10.

⁴²⁾ Ámós 6, 10 (ומסרפן) commentárjában így fejezi ki a szabályt: ולא ראינו מהמשקל על הבנין הכבד הדגוש כי אם לגנאי כמו שרשך מסעה פארה.

⁴³⁾ Comm. Jes. 10, 32. Deut. 24, 20 commentárja szerint פאר annyi mint הפש הפארות.

⁴⁴⁾ Comm. Lev. 19, 10.

⁴⁵⁾ Comm. Jes. 5, 2 és 62, 10.

⁴⁶⁾ Comm. Lev. 25, 47. Cz 72 b s köv. l. az eddig említettekén kívül még יהסרך (Példab. 25, 10) szót is említi חסר gyökből. Azonban a Jeszöd bevezetésében (I. I. melléklet végét) e gyök két ellentétes jelentését (kegyelem és, Lev. 20, 17, gyalázat) ezen egy alapjelentésre vezet vissza: szerfelettség jóban és rosszban. Erre czéloz Lev. id. h. commentárjában is.

⁴⁷⁾ ודע כי יש ברברי קדמונינו ז"ל פעלים אינם על דרך דקדוק המקרא

⁴⁸⁾ Ez czélzás Abulvalid erre vonatkozó fejtegetésére Rikná bevezetésében X. s köv. l.

⁴⁹⁾ Cz 44a, v. ö. u. o. 70a, a hol Abulvalidot névleg említi. L. még Comm. Eszthér 8, 17.

XVIII.

Az ige ragozásához.

A múlt idő hímnemű egyesszámú személye az egyetlen igealak, mely személyrag nélkül képeztetik; azért választották a grammatikusok az ige alapalakjának. ¹⁾ Mózes Ibn Ġikatilla szerint הוּא névmást kell hozzá gondolni, mint az valóban áll is e mondatban: הוּא ויעבר הלוי הוא (Num. 18, 23). Azonban itten הוא-nak külön jelentése van: ő maga. ²⁾

A múlt idő kettős módon jelöltetik: 1. A rendes múlt által, mely bizonyos esetekben eléje tett ו által a jövő jelentését nyeri. 2. A jövő által, melyet א előtt kámecczel, különben pátachchal kiejtendő ו előz meg. ³⁾

Ha valamely igének csak múltját találjuk, szabad a jövőjét is képezni, és megfordítva. ⁴⁾ Csak Puál és Hophál szenvedő alakokból nem lehet a jövő egyes vagy többes számú első személyét képezni, mert, az egy אוכל (Jób 10, 19) kivételével, az egész szentírásban nincs erre példa. ⁵⁾

¹⁾ Cz 33a: הוא לברו בלא סימן: שמר, על כן שקלו כל המדקקים כל הפעלים על מלת פעל.

²⁾ Cz 45a. V. ö. Comm. e helyhez: בעצמו.

³⁾ M. 45b s köv. Félreértés elkerülése végett I. E. egyszer — Comm. Gen. 19,8 — az egyszerű múltat így írja körül: פועל שעבר בלא תוספת ויו: פתוח. Gen. 27, 33 commentárjában: פועל עבר וואברכה-t így jelöli: פועל עתיד כי הו"ו השיבו; megfordítva שזóróל ezt mondja (Comm. Num. 19,10): פועל עתיד כי הו"ו השיבו; nem egészen világos, mit ért a következő szavakkal: ועל דעתי שהוא פועל; פועל העתיד בעבור הו"ו: L. még Comm. Jes. 54, 13 עבר.

⁴⁾ Ezt a szabályt megszorítja a Genesis 1. commentárjában (6,1 p. 18) olvasható e megjegyzéssel: ודע כי יש מלות בפעלים ולא יוכל אדם לעשות מהם: כפי הפצו. אם ימצאו ככה בלשון עבר ולא יאמר עתיד מהם. כי הנה ויולד גם הולידו (Gen. 5,4) שם הפועל הוא האמת ומלת ילד (Gen. 4,18) על זכר שהיה לו ילד ולא יוכל הזכר לומר אלד או נלד והעד אם יולד לזכר (Gen. 17,17).

⁵⁾ M 47a. Cz 67b s köv. ezt mondja I. E.: ודע כי חפשתי בכל המקרא ולא מצאתי . . . בנין שלא נקרא שם פועלו בסימן אל"ף המדבר או עם נו"ן ולא מצאתיה במקרא עם אל"ף ונו"ן לעולם רק מלה אחת: Nyelvtani vázlatban, 8. l.

Minthogy **ס** az első betű, általa jelöltetik a jövőnek első személye, hím- és nőnemben.⁶⁾ A **י** a harmadik személyt jelöli, mely úgy hasonlít az elsőhez, mint a tiz (**י**) az egyhez (**א**).⁷⁾ A jövő személyképzői — **איינת** — nem eshetnek ki soha az ige elé járuló összekötő **ו** után; azért tévedett Ibn Chajûg, midőn **וואברך**-ban (Ezék. 28, 16) az első személyt jelölő **ס** betűt kiesettnek vélte. Sőt inkább **אבר** gyöknek első betűje kiesett e szóból, valamint az eredeti **מאלפנו**-ból lett **מלפנו** (Jób 35, 11).⁸⁾

Nincs jelentésbeli különbség a Kál chölemmel képezett jövője és a páthachchal képezett közt. A legtöbb igében chölem van a Kál jövőjében a második gyökbetű után; csak ha az ige második vagy harmadik gyökbetűje torokhang, többnyire a kiejtés könnyítése végett **פעל** mintát követi a ragozás.⁹⁾

A jövőnek első személyü egyes vagy többes számú alakjaihoz járulhat a toldalékos **ה**; a második és harmadik személynél csak ezen szavakban találjuk: **יהישה** (Jes. 5, 19), **תעופה** (Jób 11, 17), **תתהרה** (Jer. 12, 5) és a gyakori **ישתהוה**. De az utóbbi két igealakot a grammatikusok négybetűs gyökökből származtatták.¹⁰⁾

⁶⁾ L. fent, 43. l. 4. j.

⁷⁾ L. Comm. Exod. 3,15: **וּשְׁמוֹהוּ בְּרֹאשׁ סִימָן יִהְיֶה זֵכֶר הוּא דוֹמָה לְנִמְצָא: כִּמוֹ שֶׁמִּסְפֵּר עֶשְׂרֵה דוֹמָה לְאַהֲד**

⁸⁾ Cz 3ab. Jeszöd 27. l. így alapítja meg nézetét: **כִּי אֵיךְ יוֹכַל הַשׁוֹמֵעַ: לְהַבִּין אַחַר שִׁיחֹסֵר אוֹת הַסִּימָן** (Példab. 17, 4) példájára is utal és végül ezt mondja: (Náchúm 1, 4) **וְכֵן דַּעְתוֹ כְּנוֹעֵר** (Náchúm 1, 4) **וְיִשְׂרָם** (II Krón. 32, 30) mellett rendhagyás példájának idézi, a melyet két **י** találkozása okozott (l. fent a XI. fej. végén); v. ö. Comm. Nách. 1, 4. Erre a két szóra nézve Ibn Chajûg (**ישב** czikk alatt) szintén azon véleményben van, hogy a megmaradt **י** az első gyökbetű, míg a személyképző **י** vele egybe olvadt.

⁹⁾ L. Gen. 9,23 l. commentárját, p. 50.

¹⁰⁾ Cz 51b. — U. o. 7b s köv., valamint Szb 22a, 45a I. E. maga az utóbbi felfogást vallja (v. ö. Abulvalid, Musztalikh 173 s köv., Rikmá 80); bizonyítékul idézi **מתהרה** részesülőt (Jer. 22, 15) és **השתהוה** múlt időt. — M 42b **ואקראה** (I Sám. 28, 15) igét is említi, Rikmá 81. l. ellenére, míg Zsolt. 20, 4 commentárjában, **ירשנה** szót magyarázva, elfogadja Abulvalidnak a Rikmá id. h. kimondott véleményét, hogy **ה** megelőző szególlal toldalékos betű s nem gyökbetű. Még határozottabban nyilatkozik Ibn Ezrá ezen értelemben Szb 42b, a hol azon ellenvetést, hogy rendesen a **ה** előtt kámecz van, azzal czáfolja meg, hogy **ולנה** (Zakh. 5,4) ellenkező példáját idézi.

יָסַב (Zakh. 14, 10) nem a Kál jövője, mint Ibn Chajūg mondja, hanem a Niphálé, mint וִידַם (Lev. 10, 3).¹¹⁾ Megfordítva יָטוּל (Jes. 40, 15) Kál נָטַל gyökből, nem Niphál טוּל gyökből, mint Ibn Chajūg állítja.¹²⁾ יָיִ וְיֵי rendhagyó alakok, mert különben soha sincsen sevá a Kál jövőjének személyképzői alatt.¹³⁾ נָבְלָה (Gen. 11, 7) a Hiphíl jövője, nem a Niphál múltja, mint a grammatikusok mondják.¹⁴⁾

A határozatlan alatt értjük azon névszót, mely az ige tartalmát, a járulékot (accidentíát), tisztán kifejezi és a melyben e tartalom nincsen egy állománynak (substantia) tulajdonítva, mint az a részesülöben és a tulajdonságnévben történik. Ezen alak neve — שֵׁם הַפּוֹעֵל, nomen verbi — kifejezi ezen névszó előbbvalóságát az igénél, megjelöli azon névszót, a melyből a többi igealakok leszarmaznak.¹⁵⁾ Ibn Chajūg azon nézetét, hogy a לָרַת, לְשֵׁנָה, לְשִׁעָה és hasonló határozatlanok végén álló ת rendeltetése, pótolni a kiesett első gyökbetűt (י, נ),¹⁶⁾ megezáfolja a לִיָּה igealak határozatlanja, a melyben ezen ok nélkül szintén ת áll a végén.¹⁷⁾ לְאֵהָבָה (Deut. 11, 13) a Piél határozatlanja, זָמְרָה (Zsolt. 147, 1) mintájára.¹⁸⁾

¹¹⁾ Szb 33b. Cz 65a nem is említi Ibn Chajūg nézetét. M 58b maga Kálnak mondja ezen alakot. Jeszód 23. l. említi az „összes grammatikusok“ a magáéval ellenkező nézetét, hogy יָסַב Niphál.

¹²⁾ Cz 66b s köv. L. I. Ch. טוּל cz. a., D. 78 N. 47. A commentárban e helyhez יְהוּרָה הַמְדַרְקֵק ר' יונה המדקדק ר' helyett ezt kell olvasni: יְהוּרָה הַמְדַרְקֵק. Magáról a szóról l. Abulvalíd, Muszthalhik, Opusculus p. 7 és Kít. Tasvija u. o. p. 349 és köv.

¹³⁾ Cz 25 b. יְהִי-ről l. bővebben Comm. Exod. 1, 5.

¹⁴⁾ Comm. e helyhez, bővebben az 1. commentárban 50. és köv. l.

¹⁵⁾ M 48 b, v. ö. Comm. Rúth 1, 1, Abulvalíd, Rikmá 3. és 83. l. Prófiat Dûrán (Máaszé Éföd, 10. fej. elején, p. 49) ezt mondja I. E. ebbeli nyelvszokásáról: שֵׁם הַפּוֹעֵל הַמְקוּר. Ezt meg kell fordítani így: שֵׁם הַפּוֹעֵל . . . , mert épen שֵׁם הַפּוֹעֵל (néha שֵׁם הַמְפַעֵל is) a rendesen Ibn Ezránál találtató kifejezés a határozatlanra, míg מְקוּר csak ritkán fordul elő (pl. Comm. Gen. 46, 4).

¹⁶⁾ L. D. 39, N. 21. Exod. 2, 4 commentárjában Mózes Ibn Ġikattilla nézetének idézi ezt I. E.

¹⁷⁾ Cz 67 a.

¹⁸⁾ Cz 63 b, a hol eltérő nézetnek ezt említi: וַיֹּאמֶר שְׂוֵא מְבִינִין. Ez Abulvalíd véleménye, a ki (Rikmá 89) a Kálhoz számítja e szót. — Lev. 5, 23-ról (Comm. Lev. 5, 23) ezt mondja I. E.: שֵׁם מֵהַבִּינִין הַקָּל תַּחַת שֵׁם הַפּוֹעֵל. — Lev. 16, 1 commentárjában vissza-

נה Num. 22, 6 a Piél határozatlanja, úgy képezve mint נקה (Jer. 30, 11) és כלה (Dan. 9, 24), nem pedig, mint Száa djá magyarázta, a Hiphíl jövője.¹⁹⁾ גדל Gen. 26, 13, nem határozatlan, hanem múlt.²⁰⁾ Megfordítva נחתום, Eszthér 8, 8 és נעתור, I. Krón. 5, 20 nem a múlt idő alakjai, mint Mózes Ibn Ġikatilla itéli, hanem határozatlanok.²¹⁾ משלוה (Eszthér 9, 19) és משמע (Jes. 11, 3) a Hiphílből képezett igenévszók.²²⁾ Mint Ibn Ġikatilla megjegyezte, csak egyszer találjuk a határozott ige megerősítésére alkalmazott határozatlanként nem az önálló határozatlant (inf. absolutus), hanem a függőt (inf. constructus), t. i. היות, Zsolt. 50, 21.²³⁾

Puál és Hophál szenvedő tőalakoknak nincsen részesülőjük.²⁴⁾ De képeztetnek tulajdonságnevek a Puálból, még pedig a következő szók: אכל Exod. 3, 2, היולר Bírák 13, 8, יוקשים Kóh. 9, 12, לקח II. Kir. 2, 10, מועדה Példab. 25, 19.²⁵⁾ A Niphálnak nincsen része-

utasítja a karaita bibliamagyarázó Jesúá azon állítását, hogy בקרבנם nem határozatlan, hanem névszó.

¹⁹⁾ L. Comm. Gen. 1, 26 és Num. 22, 6.

²⁰⁾ L. Comm. e helyhez. Abulvalíd, Szótárában 123, 29 s köv., azt mondja egy hasonló kifejezést illetőleg (הלוך ונדול II. Sam. 5, 10), hogy nem gátol semmi גדול szót itten határozatlannak vennünk.

²¹⁾ M 53b, v. ö. Comm. Eszthér 8, 8. L. Abulvalíd, Szótár, 256, 7 s köv.

²²⁾ M 48b. Ezen fölfogást, mely szerint a מ képzőben a Hiphíl jelentése rejlik, Abulvalíd is nem lehetetlennek idézi, Rikmá 90. Eszthér 9, 19 commentárjában azt mondja I. E.: שם התואר (הפועל ?) מבנין הכבד הנוסף (? מושלית) (Exod. 8, 17) בעבור תוספת המם ומצאנו משליה (Exod. 8, 17) מותר a nehéz tőalakból, יתרון a könnyűből képezett névszó. Comm. Rúth 2, 12: והוא שם מן הבנין הכבד (Exod. 5, 8) והוא שם מן הבנין הכבד. Hasonló nézetet idéz מריעה főnévről a névtelen jerusálemi grammatikus nevében, Comm. Jes. 28, 12.

²³⁾ Cz 57ab.

²⁴⁾ M 47b. משלך, מדבר, alakok I. E. szerint a Hiphíl, illetőleg Piél szenvedő részesülői.

²⁵⁾ M 48a. Ezek a פעול בא על משקל פועל — négy — példái, melyeket Ibn Chaj. Ezek a. (D. 34, N. 17) felsorol, megtoldva az ötödikkal, melyet Abulvalíd (Musztalikh p. 16) tett hozzá. Cz 43b, valamint Comm. Kóh. 9, 12 részletesebben szól erről I. E., idézve a nágid megjegyzéseit is, a ki szerint מועדה nem ide való, valamint Ibn Ġikatilla azon nézetét, hogy מועדה = מועדה. Valamint M-ban, úgy Kóhéleth commentárjában is יוקשים szót שם התואר-nak mondja. Exod. 3, 2 commentárjában, a hol tekintélyek említése nélkül a szokat csak felsorolja, a saját jelölését összeköti a grammatikusokéval: שם התואר כמו פעול. — M 48a annyiban van eltérés a többi

sülője; a Hithpáélnak nincsen szenvedő részesülője.²⁶⁾ מְדַבֵּר, Num. 7, 86, nem a Hithpáél részesülője, mint állítják a grammatikusok, hanem annyira mint מֵן דָּבַר.²⁷⁾

A bennható igékből nem képezik a Kál szenvedő részesülőjét, azért téves olyan szó mint אֲכַבֵּד;²⁸⁾ a ki a bennható יָרָא igékből a szenvedő részesülőt képezi (יָרָא = יִרְאוּ) és azt a rendes נִרְאָה²⁹⁾ helyett Istenre alkalmazza, Istenkáromlással vádolható, mert e szó úgy hangzik mint יִרְיָ, a mi יָרָה (Exod. 15, 5) igékből való.³⁰⁾ מִן שֶׁנֶּהֱיָה שֶׁנֶּהֱיָה

idézett helyektől, hogy ott I. E. יִקְשִׁים szót kiveszi e sorból, minthogy a ק-ban nincsen dages, és a jövőből és a Kál részesülőjéből vegyített alaknak mondja. Abulvalíd is (Rikmá 62, Taszvija 351) lehetőknek mondja, hogy a szokat tulajdonságneveknek vegyük.

²⁶⁾ M 47b. A mit rendszeren a Niphál részesülőjének neveznek, mint נִאֲמָן, נושע, נִשְׁבַּר, azt I. E. u. o. 48a — szintűgy Cz 66a és másutt — a Niphálból képzett tulajdonságnévnek tartja. Ibn Chajūg iratai fordításában I. E. a Niphál részesülőjét mindig שֶׁנֶּהֱיָה הַתּוֹאֵר-nak nevezi és ezt a kifejezést ott is használja, hol az eredetiben — mint Ibn Ĝikatilla fordításából következtethetjük — más kifejezés volt. Így אֲכַבֵּד czikkben, p. 35, ez van Ibn Ezránál: וְדַע כִּי כָל נִפְעַל יִתְחַלֵּק לְשֵׁנֵי חֲלָקִים הָאֶחָד עֵבֶר וְהַשֵּׁנִי שֶׁנֶּהֱיָה הַתּוֹאֵר: a helyett van Ibn Ĝik.-nál: וְדַע כִּי כָל נִפְעַל יִתְחַלֵּק בְּרֵאשִׁית מִחֲלֻקּוֹתָיו לְשֵׁנֵי: מחלקות או שיהיה פתרונו נפעל ועומד בכל זמן. És néhány sorral tovább Ibn Ezránál: שֶׁנֶּהֱיָה הַתּוֹאֵר יִהְיֶה קְמוּץ בְּכָל מְקוֹם, a másiknál: נִפְעַל שֶׁהוּא נִפְעַל וְעוֹמֵד קְמוּץ בְּכָל מְקוֹם. Látjuk ebből, hogy az eredetiben a részesülő jelen időbeli jelentése volt kifejezve, míg I. E. a tulajdonságnévi jelentést teszi helyébe. I. E. fordításában (p. 40) נִכְחָה (Jób 23,7) szintén הַשֵּׁם הַתּוֹאֵר, míg Ibn Ĝik. (p. 21) így határozza: שֶׁנֶּהֱיָה בְּעַל סִימָן שֶׁנֶּהֱיָה הַתּוֹאֵר שֶׁנֶּהֱיָה אִישׁ או כָּל: אֲשֶׁר הוּא נִפְעַל וְעוֹמֵד קְמוּץ בְּכָל מְקוֹם. A mit I. E. fordításában (p. 66) אֲשֶׁר הוּא נִפְעַל וְעוֹמֵד קְמוּץ בְּכָל מְקוֹם. דָּבָר שֶׁהוּא כֵּן בְּכָל זְמַן. Egyszer (p. 103) így jelöli Ibn Ĝik. a Niphál részesülőjét: נִפְעַל שֶׁהוּא שֶׁנֶּהֱיָה או מִדָּה: a mi még legközelebb áll az I. E. használta שֶׁנֶּהֱיָה הַתּוֹאֵר-hoz. Egyébiránt l. még Comm. Gen. 1, 2; u. o. 12, 7; Lev. 26, 36; Jes. 13, 15; Jóél 2, 14; Jóná 4, 2.

²⁷⁾ L. Comm. e helyhez.

²⁸⁾ Cz 7a ezen szokat is hibáztatja: תְּמוּהָ, נִנּוּהָ. Azon lajstromban, melyet Zunz (Synagogale Poesie des Mittelalters 411. s köv. l.) a liturgiai költők által használt s többnyire bennható igékből származó Páulalakokról ad, épen az említett három szót nem találjuk.

²⁹⁾ L. Comm. Exod. 1, 21.

³⁰⁾ Cz 44 a. Ezen alkalommal gúnynyal érinti a keresztény dogmát: וְאֵלֵהֶם הָעֵרְלִים הוּא הֵיךְ כֵּן (ירוי) בְּחַצִּים וְהֵנָּה נִמְצָא הָאוֹמֵר כִּכָּה מְבָרַךְ הַשֵּׁם. Nem valamely későbbi író gáncsol itten I. E., mint Zunz (az id. könyv 121. l.) mondja, hanem épen azon előimádkozóra czéloz, a kit a talmud

alakot (Példab. 14, 14) nem szabad כן bennható ige (Zsolt. 53, 4) szenvedő részesülőjének venni, mint némelyek az átható igékből származó hasonló alakok (מלים, Jósúa 5, 5, סוגה Énekek éneke 7, 3) analogiája szerint itélik, hanem tulajdonságnévnek; épúgy אלה[אל], Példab. 30, 31, nem szenvedő részesülő, mint a grammatikusok mondják, hanem határozatlan.³¹⁾

A misná nyelvének azon alakjait, melyek a Kál szenvedő részesülőjével egyhangzásuak (לפעיל-alakok), mint שתי, רכוב, נשוא holott a bibliai nyelvhasználat épen a cselekvő részesülőt kívánna e fogalmak kifejezésére, azon alaptétel szerint kell megítélni, hogy a hagyomány bölcseinek a bibliai nyelvhasználattól eltérő nyelvhasználatuk volt. Ezt pedig nem szabad kártékonynak rosszalni, mint-hogy ő is teljesíti a nyelvi kifejezés azon főkövetelményét, hogy érthető legyen a mit beszélünk.³²⁾

XIX.

A névszó és az ige személyragozása.

Az emberi beszédben megnevezett dolgok megjelölésére, maguk a megnevezések helyett, bizonyos szócskák (névmások) használtatnak. Tiz ilyen szócska van,¹⁾ és Száadjá gáón a „tiz birtokosnak“ nevezte, minthogy — birtokragok alakjában — minden dolgot birtokukban ejtenek.²⁾

Zunz maga említette helyén (b. Berach. 35b) megdorgál R. Chaniná, midőn e kemény szavakkal él: והתימה מזה השיפוש למה לא אמר הנורא כדרך כל המקרא.

¹⁾ Cz 58ab. Ibn Chajúg egy sorba helyezi סוג szót מלים és סוגה szókkal (D. 61. N. 36). I. E. maga Cz 4a a közönséges véleményt követve סוג-ot idézi מלים mellett a Pául részesülő példája gyanánt, szintúgy Jeszöd 19. l. אלקום-ot illetőleg l. még Comm. Jes. 24,20. V. ö. még Jes. 49,21 (סורה) commentárját.

²⁾ Cz 44ab: רק לשון קדמונינו ז"ל דרך היא בפני עצמה ולא יזיק זה כי העיקר שיבין האדם.

¹⁾ Tudni illik két-két névmás a 2. és 3. személyre, egyes és többes számban, és egy-egy névmás az első személyre, mind a két számban.

²⁾ Cz 32b. Ezt a megnevezést: עשרת הקונים Száadjá nevében idézi a Nyelvtani vázlatban is, 7. l. Másutt is használja, a rendes סימנים helyett, p. Cz 44b, Szb 3a, Jeszöd 5. l. Az utóbbi helyen az egyik kézirat a közönségesebb הכינויים-ot teszi helyébe. — I. E. a névmást mint beszédrészt a

névmásokban ugyanazon אַנ gyök ismerhető meg, a mely אַנִּי-ban látható.³⁾ Ezen אַנ-t összefüggésbe hozhatjuk az אַנ kérdő szócskával (I. Sám. 10, 14), a melylyel helyet kérdezzünk, mert a beszélő — első — személy éppen helye által lesz megismerhetővé.⁴⁾

A mint א a szó elején — a jövőben, — úgy jelöli ם a szó végén — a névszó birtokraga gyanánt — az első személyt, talán azért, mivel a תִּז (ם) az egyhez (א) hasonlít és nincs lényeges különbség köztük.⁵⁾ Minthogy a ם számértéke magában foglalja a többi számokat, több tárgy birtokát jelölik vele, úgy az első, mint a többi személyben (םיִי םיִי), és azért a többes számu status constructusnak is a jele.⁶⁾

E három szó: זמרת (Exod. 15, 2, Jes. 12, 2), נחלה (Zsolt. 16, 6), שנת (Zsolt. 132, 4) elvesztették, Mózes Ibn Ġikatilla szerint, a ם személyragot és csak a vele járó kámecezt a ת előtt tartották meg; azonban helyesebb e szókat a rendestől elűtő status constructus alakoknak magyarázni, és beszédrövidítés által kiesett szót hozzájuk gondolni.⁷⁾ לַסְסִי-ban (Énekek éneke 1, 6) toldalekos a végen álló ם;⁸⁾ לַאֲמִי szóban (Gen. 33, 14) a ם vagy az első személy ragja, vagy toldalekos.⁹⁾

partikulák közé számítja, l. M 26b : כְּמוֹ דְרַךְ אַחֲרָתָא עַל דְרַךְ אַחֲרָתָא כְּמוֹ אַנִּי . . . אַנִּי. Ez azon hely, melyből Elísá b. Ábrahám nyelvtani védíratában (מִנְיָן דְּוִיר, idézve a Máaszé Éfód jegyzeteiben, p. 229) azt következteti, hogy l. e. a névmásokat (שְׁמוֹת הַנְּסֻחִים) partikuláknak (מְלוֹת הַטַּעַם) tekintette, és nem — mint Éfódi — névszóknak.

³⁾ Szb 3a, l. Comm. Gen. 12, 13.

⁴⁾ Comm. Exod. 3, 11.

⁵⁾ Cz 26b és köv. : אֲוִלִּי עֲשׂוּ כֵן כִּי מַסְפַּר הָעֵשֶׂרֶה דּוּמָה לְאַחַד אֵין : וְהִנֵּה הָאוֹת שְׁהוּא הִי״וֹד שְׁהוּא דּוּמָה לְאַחַד : הַפֶּרֶשׁ בִּינֵיהֶם שְׁמוּהוּ בְסוֹף סִימָן הַמְדַבֵּר וְזֵכֶר גַּם נִקְבָּה בַּפְּעִלִים שְׁמַרְתִּי אִמְרַתִּי וּבְשִׁמוֹת כְּמוֹ שְׁמִי. L. fent 98. l., 7. j.

⁶⁾ Comm. Exod. u. o.

⁷⁾ Comm. Kóh. 5, 11; Exod. 15, 2; Zsolt. 16, 6. Jesód 10. l. elfogadja Ibn Ġikatilla véleményét : וְהִנֵּה שְׁנַת לְעֵינֵי עוֹזִי וְזִמְרַת יְהוָה שְׁנֵיהֶם קְמוּצִים : לְהַפְרִישׁ בִּנְיָהֶם וּבֵין הַסְּמוּכִים כִּי לְעוֹלָם הֵם בְּפִתְחָא גְדוּלָּה עַל כֵּן אָמַר ר' מִשָּׁה הִכְהִן הַסְּפָרָדִי וְל' כִּי שְׁנַת וְזִמְרַת אִף נַחֲלַת שְׁפָרָה עָלֵי אֵין לְהֵם רְבִיעִי בְּמִקְרָא. L. még Szj 75. sz.

⁸⁾ Comm. e helyhez.

⁹⁾ Comm. e helyhez. Abulvalíd (Szótár 36, 10) az első nézetet hibáztatja.

7 megelőző kámecczel a második személyt jelöli mind nőneműt, mind hímneműt, az utóbbit azonban csak szünetben; rendhagyó a szüneten kívül álló לָךְ (Jób 7, 20).¹⁰⁾ De hímnemű személyragnak תְּ csak partikuláknál használtatik, míg az egész szentírásban nincs példája, hogy névszónál alkalmaztatnék ily értelemben.¹¹⁾ Száadjá azon magyarázata, hogy הִלִּיכִי (Exod. 2, 9) két szóból van összetéve és annyit jelent mint „íme itt van neked,“ nem helyes, mert לִיכִי nem fordul elő soha לָךְ értelmében.¹²⁾ מִלֵּאכְכָּה (Nách. 2, 14) ragjában a הִ helyettesíti a לִי-ot, a mely pl. תְּחִלּוּאִיכִי, תְּחִלּוּאִי, עֲוֹנוֹיכִי szókban (Zsolt. 103, 3) hozzájárult a 2. személy ragjához.¹³⁾ Olykor többes számú szó egyes számú raggal köttetik össze, pl. מִנּוּתָךְ (Deut. 28, 59).¹⁴⁾ A megfordított esetet látjuk עֲפָרְיָךְ-ban (Jes. 47, 13).¹⁵⁾ Csak egy példában találjuk a határozatlant összekötve többes számú főnevek személyragjával: בְּנִנּוּתֶיךָ (Ezék. 16, 31).¹⁶⁾

Mózes Ibn Gikatilla¹⁷⁾ יְדוּהָ személyragot יְדוּהָ (Hab. 3, 10) és עֵינֵיהוּ (Jób 24, 23) szavakban többes számú ragnak magyarázta; utal bizonyítékul יְרֵעוּ (Jób 42, 10) és גְּבוּרָהּ (Nách. 2, 4) szavakra és — עֵינֵיהוּ-t illetőleg — arra, hogy Zsolt. 34, 16 „Isten szemeiről“ a többes számban van szó. Azonban גְּבוּרָהּ-t egyes számú főnévnek lehet magyarázni,¹⁸⁾ épúgy יְרֵעוּ-t;¹⁹⁾ „Isten szemei“ helyett pedig előfordul egyjelentésű szólásmód, a melyben az „Isten szeme“

¹⁰⁾ M 26a, Cz 60a, v. ö. Comm. Num. 11, 15.

¹¹⁾ M 26ab: לֵכֵן לֹא יִמְצָא בְּכָל הַמְּקוֹרָא שֵׁם שִׁיחִיָּה הַכִּיף שֶׁל נוֹכַח בְּשׂוּא: .בלשון זכר לא יאמרו הקדש בפתחות הדלת ונוח הכף בשווא בפתחות itten a kámecczre van alkalmazva. A megjegyzés alkalmasint a költők, különösen a paitánim hibás nyelvszokása ellen fordul.

¹²⁾ Cz 60a. L. Comm. e helyhez.

¹³⁾ Comm. e helyhez. V. ö. Abulvalíd, Rikmá 40 és 46.

¹⁴⁾ Commentárjában e helyhez idézi I. E. עֲדוּתִי-t is (Zsolt. 132, 12).

¹⁵⁾ Comm. e helyhez. L. Rikmá 195 s köv.

¹⁶⁾ M 18a. L. Rikmá u. o.

¹⁷⁾ Cz 20ab.

¹⁸⁾ E szó, így fejtegeti I. E., birtokragos tulajdonságnév, mint מְתוֹ Gen. 23, 4. Azért idézi e példát, mert nézete szerint a tulajdonságnevek csak ritkán és nehezen köthetők össze a személyragokkal. שְׂבִיבָה (Jes. 1, 27) szóra nézve, a melyben tulajdonságnevet lát (l. fent XII. fej.), így nyilatkozik (Cz 58a): וְהַכֹּלֵל כִּי שֵׁם הַתּוֹאֵר לְסִמְכוֹ הוּא קֶשֶׁה כְּמוֹ חֶכֶם וְרִשְׁעוֹ אֶעֱפִי (Jes. 29, 14) שְׂמִצָּאנוּ מֵעַל פְּנֵי מְתוֹ קֶשֶׁה הוּא לֵאמֹר חֶכְמוֹ רִשְׁעוֹ וּמִצָּאנוּ חֶכְמוֹ (Jes. 29, 14) טובם תואר כמו מעל פני — מִתּוֹ שֶׁהוּא סִמּוֹךְ וְהוּא פּוֹעֵל עוֹמֵד Hasonló értelemben mondja Comm. Míkhá 7, 4: מִתּוֹ שֶׁהוּא סִמּוֹךְ וְהוּא פּוֹעֵל עוֹמֵד — Náchúm 2, 4 commentárjában וְגְבוּרָהּ-t

azért יתקפו igében (Kóhél. 4, 12) a ו csak tárgyrag lehet.²⁶⁾ — וקבנו-ban (Num. 23, 13) a נ a raghoz tartozik és nem a gyökhöz, mint Ibn Chajûg magyarázta.²⁷⁾ A parancsolóban הֵ, tárgyrag helyett הֵ־ van e három szóban : ולמדה (Deut. 31, 19), שימה (u. o.), גאלה (Zsolt. 69, 19).²⁸⁾

A többes számú második személyü tárgyragot legtanácsosabb egészen elkerülni, minthogy csak nagyon ritkán találjuk; helyében alkalmazzuk אתכם, אתכן szókat.²⁹⁾ Ugyanaz áll minden a múlt idő többes számú második személyével összekötendő tárgyragról.³⁰⁾

XX.

A partikulák.¹⁾

A partikula, épúgy mint az ige, a járulék (accidentia) bizonyos nemét fejezi ki; pl. גם אשר אך רק בלתי יום. Néha egyes betű a partikula képviselője; így למשה Exod. 19, 20 annyi mint אל משה

(Hós. 10, 11) המגביה המשפילי גם בלשון נקבה אוהבתי לדוש (Zsolt. 113, 6 s k.) גם בשמות התואר כמו רבתי בנוים (Siralm. 1, 1) גם בפעול גנובתי יום (Gen. 31, 39) כי הטעם גנובת יום. Az Óhel Józseph id. h. csak היושבי idéztetik. — Abulvalíd I. E. által idézett nézetét a példákkal együtt találjuk Rikmá 27., 37. és 118. lapjain. Az első helyen csak יבמי-ról szól Abulv., a másodikon תעצבי is (L. Krón. 3, 10) idézi; csak a harmadik helyen לתתי is említettetik. L. Máaszé Éfód p. 73. — Zsolt. 114, 7 commentárjában I. E. חולי-t toldalékos י-dal ellátott határozatlannak magyarázza.

²⁶⁾ Comm. e h. : לא ימצא ו"ו נוסף בסוף מלה כי אם בשמות לברם. Ez Abulvalíd ellen irányúl, a ki (Rikmá p. 24) יתקפו-t egy sorba állítja בנו és חיתו szavakkal.

²⁷⁾ Cz 47 a, Szb 35 a. Num. 23, 13 commentárjában azt teszi hozzá, hogy Ibn Chajûg nézete szerint nem parancsolónak, hanem határozatlannak kellene magyarázni a szót. L. Dukés megjegyzését I. Ch. קבב cikkéhez, 170. l., és Abulvalídnak, kinek követője itten I. E., fejtegetését a Musztalhibban, p. 213—217.

²⁸⁾ M 37 b (להם רביעית). Ezen alkalommal megczáfolja I. E. Ibn Ġikatilla véleményét, a ki Zsolt. 69, 19-ben így magyarázott: „közéltsd lelkemhez megváltását“, mert גאלה-t főnévnek tekintette, a mely úgy van ragozva mint זרה-ból והבה. L. mind a két hely commentárját is. Valamint I. E., Abulvalíd is קרבה és גאלה igéket a Kál parancsolóinak vette (Szótar 647, 28 és 119, 10).

²⁹⁾ Cz 45 a להפרידם, ונכון להפרידם, épúgy 45 b, 46 a, 46 b.

³⁰⁾ Cz 46 b : נוכח לרבים הנכון להפריד כולם.

¹⁾ E fejezet szövegében a Jeszöd illető fejezetének (3. és köv. l.), csak

Exod. 24, 16. Négy ily betű van, összeállítva e mnemonikonban בכולם.²⁾ Néha bővítettnek e betűk, a מ kivételével, מו szótag által és létesülnek oly partikulák, mint במו (Jób 19, 16), כמו (Zsolt. 58, 10), למו.³⁾ ב a személyragokkal ezen alakokat képezi: בי, בו s úgy tovább; בן nem mondatik a nőnemű többes számú harmadik személyre. כ a személyragokkal מו által köttetik össze, mert כי az első személyű ragos alak egyhangzásu volna כי kötőszócskával; azért a ragos alakok כמוני stb.; כמוך keménynek látszik. ל úgy ragoztatik mint ב.⁴⁾ מ ragos alakja מן szócska kettőzése által képeztetik: ממני = ממנני; hasonlóképen ממנו mind a többes szám első, mind az egyes szám harmadik személyére,⁵⁾ csakhogy az egyik esetben נ azért kettőztetett, mert נ-nal hasonult, a másikban azért, mert ה-vel hasonult. A ה pedig találtatik a harmadik személy ragjában, mind a főnévnél: רעהו, אביו, mind az igénél: ירפהו (Bírák 9, 40). מן kettőzése nélkül is mondhatni: מנהו (Jób 4, 12), מני (Jes. 22, 4).⁶⁾

A partikulák többfélék. Néhányan igékből származnak, mint הו-ותהו-ו-val (Deut. 1, 41), v. ö. הנו Num. 14, 40;⁷⁾ פן összefügg אמונה-vel (Zsolt. 88, 16), mely ige aggódást, félelmet jelent.⁸⁾ בל tartozik בלו (Deut. 29, 5) gyökéhez, לא-נלא-hoz (Exod. 7, 18), בין és תבונה egymáshoz való, mert az ész igazi feladata, hogy a dolgok közt különböztessen; ע

a példák idézésében rövidített fordítását adom. A partikulákat összefüggőleg tárgyalja még I. E. Cz-ban, 33b—34b.

²⁾ Cz 33 b: והסימן בכלמם: ש. De hozzát teszi, hogy ש sajátképen nem a partikulabetűkhez való, mert csak א-יש-nek helyettesítője. M 3a, 11 b e betűk közé, melyeket עבדים-nak nevez, még a ו-ot is számítja, tehát ez a jelök: בכולם; úgy határozza meg, hogy mind a szók elején szolgálnak. Jeszód 27. l. három csoport szerint tárgyalja e betűket: בכולם, בכול (ezek a sevával olvasandók, l. Comm. Exod. 1, 3) és בכלם, az utóbbiakat jelentésük szerint értelmezve, a melyet az illető betű nevével hoz összefüggésbe. L. fent, VI. fejezet.

³⁾ L. Comm. Jes. 44, 19. למו példája Ibn Ezránál אש למו; ez csak tévesen lett a Jesájá id. h. álló אש במו-ból. למו maga csak Jób könyvében találtatik: 27, 14; 29, 21; 38, 40; 40, 4.

⁴⁾ Gen. 9, 27 commentárjában azt jegyzi meg I. E., hogy לם nem mondatik soha להם helyett, de mondatik למו.

⁵⁾ L. fent 35. l. és Melékletek II, 1.

⁶⁾ L. Comm. Exod. 1, 2.

⁷⁾ L. M 19 b és Comm. Deut. 1, 41, hol על és פן idéztetnek példának.

⁸⁾ L. M u. o. és Comm. Zsolt. 88, 16 (hol על és הן a példák).

összefügg עממורו igével (Ez. 31, 8), a mely azt jelenti, hogy nem tartoztak ő vele egy osztályba.⁹⁾ — Más, még pedig a legtöbb partikulának nincsen köze valamely igeegyhöz, pl. אף, גם, אך.

Némely partikula egyes számu alakot mutat, mint רק גם אך אף, de ezeknek személyragos alakjai mind többes számuak. Vannak többes alaku partikulák, melyekhez néha az egyes számnak személyragja járul, mint אישיו, אישיוך és másrésről אישרו (Példab. 16, 30).¹⁰⁾ Néhány egyes számunak alkotott partikula majd י-dal, majd י nélkül ejtetik, mint בלי—בלי, זולתי—זולתי.¹¹⁾ Néhány partikulát szabad a partikulabetűk valamelyikével megtoldani, pl. בנן (Kóh. 8, 10), וככה (Exod. 12, 11), בעל (Jes. 59, 18), לבלתי (Exod. 20, 20), למען (Jób 19, 29), מאשר (Jes. 43, 4), שככה (Zsolt. 144, 15); olykor két ily betűvel toldatik meg a partikula, pl. בשנה-ból גם (Gen. 6, 3). Vannak partikulák, mint לולא, melyek ily toldalékot nem tűrnek. Vannak partikulák, melyek nem köttetnek össze személyraggal.¹²⁾

A legtöbb partikula mind egyes, mind többes számot jelöl, még pedig mind a két nemre.¹³⁾ Csak kevésnél vannak eziránt különbségek, mint pl. a hímnemű זה — de זו is (Jes. 43, 21)¹⁴⁾, — és a nőnemű זאת között; הלו mind a két nemet jelöli (Zakh. 2, 8 és II. Kir. 4, 25); הלוני csak nőre mutat (Ez. 36, 35). אלה, valamint אל (Lev. 18, 27),¹⁵⁾ mind a két nemre szolgál.

⁹⁾ Cz 33 a csak על, פן és אחי idéztetnek mint igeegyhözökkel összefüggő partikulák. M 19 b ויהם (Num. 13, 30) ígét említi, mely הם-ból lett. Jóél 1, 8 commentárjában אלי parancsolót így írja körül: אמרי אללי לי; l. még Comm. Gen. 27, 35 אצלת = אצלך = עובת לי אצלך.

¹⁰⁾ Cz 34 b ezt a példát említi: אישך Kóh. 10, 17; l. Comm. ezen h. — V. ö. még Comm. Gen. 2, 2.; תחת-ה.

¹¹⁾ L. Comm. Deut. 1, 36.

¹²⁾ L. M 30 a: ויש מהם שיצמדו . . . ויש מלות ענין שלא יצמדו.

¹³⁾ Cz 34 b אשר a példa erre.

¹⁴⁾ Cz 34b ezt a verset idézi a זו többes számu hímnemű használatának példájául; a Zsoltárok commentárjában négy helyen magyarázza: אלה úgy mint 9, 16; 12, 8; 17, 9; 31, 5. Zsolt. 32, 8 comm. pedig: זו כמו זאת, épúgy mások nevében Comm. Zsolt. 9, 16 és 31, 5. Jes. 42, 24 és 43, 21 comm. szerint: זו כמו זה. Egy helyen sem magyarázza I. E. זו-t vonatkozó névmásnak, a minek Abulvalid (Szótár 189. s köv.) veszi Jesájá említett két helyén.

¹⁵⁾ Gen. 3, 14 l. commentárjában (p. 15) ad absurdum vezet I. E. azon állítást, hogy אלה hímnemű, אל nőnemű, a hímnemű שלשה és nőnemű

Vannak partikulák, melyek betűik áttétele által sem változtatják jelentésüket, mint pl. לא és אל, mind a kettő tagadó szócska. A gyöngé betűk (יהוה) váltakozása látható ezekben: הוה ויהוה és הוה ויהוה.

Vannak összetett partikulák, mint מזה (Exod. 4, 2), מלכם (Jes. 3, 15), בלעדו, מדוע, איהוה;¹⁶⁾ más partikulákban az első betű ismételtetik, mint כהה, כהה-ból.¹⁷⁾

XXI.

Rendhagyó, különösen vegyes szóalakok.

Mig összetett partikulák gyakran találhatnánk, nem szabad névszót névszóval, vagy névszót igével egy szóvá összekötni, mert ilyen összetétel nem igen fordul elő.¹⁾

שש hasonlóságára. Hallgatag visszautasítja ezen állítást Exod. 1, 1 commentárjában.

¹⁶⁾ M 39a: איהוה, איכה, איככה, איככה, u. o. 17b: מדוע, מלכם, בלעדו. Cz 69a ezeken kívül még עדנה, Kóh. 4, 2 (l. Comm. e h. és Comm. Zsolt. 116, 12) és פלמוני, Dán. 8, 13 (l. Comm. Zsolt. i. h.). — מדוע-t illetőleg Abulvalídra utal I. E.; l. Rikmá p. 9 s köv., 221, és Munk, Notice sur Aboulw. p. 43, n. 9.

¹⁷⁾ L. fent 71. l., 5. j.

¹⁾ Cz 69a: ולפי דעתו שלא יתכן להרכיב שם עם שם או שם עם פועל. כי לא נמצא כי אין בלה"ק מלה אחת שהיא: (Zsolt. 123, 4) לגאיונים (Magyarozatát Mórckabá Mszáđá ellen (57) vett, de a melyet már Menáchémmél találunk (Machb. 32 b, 33 a), úgymint: נשלם (I. Kir. 19, 21) = בשל למו, és אראלם (Jes. 33, 7) = אראל למו. אראלם szónak ezen magyarozatát nem fogadja el Jesáđá commentárjában, sem Szj 54. sz. — M 20a azon nézetet idézi, hogy הרכם (Zsolt. 11, 1) névszó és partikula összetételéből lett (הר כמו). Hóseá 13, 5 commentárjában פשט דרך ולא דרך פשט דרך szókkal jellemzi hasonló feloldását: תלאות כו.

Számos esetben egy szóvá olvadnak össze valamely igének különböző képzései, még pedig mind egy tőalakhoz való, mind különböző tőalakokhoz tartozók.²⁾ Így יודעתי (I. Sám. 21, 2) össze van téve a Hiphíl múltjából és jövőjéből (יודעתי és יודיע).³⁾ מְקַנְנָה (Jer. 22, 13) áll a Puál részestülőjéből és múltjából, a Kál ugyanazon képzéséből lettek יושבת (Jer. u. o.) és יולדת (Gen. 16, 11).⁴⁾ צמחתוני-ban (Zsolt. 88, 17), — mint már Ibn Chajūg megjegyezte, — egyesült a többes számú második személynek ragja a harmadik személyével és e vegyes raghoz járult a tárgyrag.⁵⁾ מבליתי (Jer. 8, 13) a hímnemű מבלתי és a nőnemű מבלתי alakokból létesült;⁶⁾ épúgy vegyítették a hímnemű képzést a nőneművel ezekben a szókban: תהשבוני (Jób 19, 15), ותקרבו (Ezék. 37, 7), וישרנה (I. Sám. 6, 12), ויהמנה (Gen. 30, 33).⁷⁾

Különböző ige-tőalakok egybeolvadtak a következő szókban: נגפיר (Deut. 21, 9) részben Niphál, részben Hithpáél, szintúgy שתור (Példab. 27, 15) és ונטרו (Ezék. 23, 43);⁸⁾ הנבס (Lev. 13, 35) Hophál és Hithpáél;⁹⁾ נוואלי (Siralm. 4, 14) Niphál és Puál, szintúgy נילדו (I. Krón. 20, 8).¹⁰⁾ — Két különböző gyök (ישב és שוב) Hiphíl alakjaiból lett e vegyes szó: והושבותים (Zakh. 10, 6).¹¹⁾

²⁾ Cz 69 a, a honnan a következő példákat is vettem. Néhányat közülük találni M 19 b s köv. és Szb 25 a is. — L. e vegyes szóképzésekről különösen Élijá Levita ספר ההרכבה cz. munkáját.

³⁾ L. fent 92. l., 19. j. Hasonlóképp magyarázza I. E. אנאלתי szót (Comm. Jes. 63, 3): ולפי דעתי שהיא מלה מורכבת מפועל עבר ועתיד.

⁴⁾ L. Comm. Zsolt. 88, 17. יולדת-ról l. Ibn Chajūg ילד cz. a. (D. 46, N. 25), a hol שכנת (Jer. 51, 13) is említették; azonban I. Ch. azt is tartja lehetőknek, hogy e szók a Póél tőalak múltjai. Szj 103. sz. I. E. משתהויתם szót (Ezék. 8, 16) a múltból és részesülőből vegyültnek mondja.

⁵⁾ L. Comm. e h. és Ibn Chajūg ילד cz. a.

⁶⁾ L. Cz 61 a, Comm. Zsolt. 88, 17.

⁷⁾ L. Comm. Gen. 30, 33.

⁸⁾ L. Comm. Deut. 21, 9, v. ö. Abulvalid, Rikmá 17.

⁹⁾ A Levitikus commentárjában csak ez van: שם הפעל שלא נקרא שם פועלו מהבנין הכבד הנוסף. V.ö. Rikmá p. 96. Num. 1, 47 comm. így magyarázza התפקרו igét. — Jes. 34, 6 comm. említi, hogy sokan (hozzájuk tartozik Abulvalid is, l. Rikmá 201) alakot szintén úgy magyarázták, de nem joggal.

¹⁰⁾ L. Comm. Siralm. 4, 14 és Jes. 59, 3 (v. ö. Rikmá 93). Zakh. 5, 11 comm. והוניה-t Hiphíl-ből és Hophál-ból összetettnek mondja (v. ö. Rikmá 200), M 20 a szerint והפתית, Példab. 24 28 Hiphíl-ből és Piél-ből alakult.

XXII.

A névszó a mondatban.

Status constructus. Appositio. Névelő.

Ha valamely szó a status constructusban függővé tétetik ugyanazon szó többes számától, ezáltal a szóban rejlő fogalom fokozása fejeztetik ki, még pedig vagy felmagasztaló értelemben, mint *מלך מלכים*, vagy lealázó értelemben, mint *עבד עבדים*, *הבל הבלים*.¹⁾ Valamely szó függése más szótól, akár magától a szótól (a status constructusban), akár a szót helyettesítő személyragtól, épúgy az alacsonyynak viszonyát a magasabbhoz fejezheti ki, mint megfordítva a magasabb viszonyát az alacsonyhoz. Az első viszony példái: *למלך די* Zakh. 14, 16,²⁾ *מלכי* Zsolt. 2, 6, *נהלתו* Deut. 10, 9; a második viszony példái: *מלכי* Zsolt. 44, 5, *נהלתך*, Deut. 9, 29.³⁾ — Cselekvést jelentő névszóval összekötött személyrag nemcsak azon személyt jelöli, melytől kiindul a cselekvés, hanem azt is jelölheti, kire a cselekvés vonatkozik; ennél fogva *תוכחתי* Zsolt. 73, 14 másképp értendő, mint ugyanazon szó Példab. 1, 25.⁴⁾ Látszólagos függő viszonyt két főnév között közelebb megtekintés mellérendeltség viszonyának (appositio) ismerteti meg; így pl. Exod. 1, 9 *עם* appositio *למלך בני ישראל*-hoz.⁵⁾

A Krónika könyvének egy helyén (I, 9, 13) öt szó függ egymástól a status constructusban, és mindnyájan függnek egy ható-

¹⁾ L. Comm. e. helyhez: *מלה מורכבת מן והשיבותים והושבתים כמו* (Ezék. 45, 21) *שבועות ימים*. L. Rikmá p. 203. — L. még Comm. Exod. 29, 35, hol *אותכה* szót úgy elemzi föl, hogy *מלה מהוברת* (= *מורכבת*) e kettőből: *אותך* és *אותך*.

²⁾ Comm. Kóh. 1, 2.

³⁾ A kifejezés ugyanis I. E. szerint az Isten rendelte királyt jelenti, a messiást, v. ö. Zsolt. 72, 11.

⁴⁾ Comm. Zsolt. 2, 6: *ודע כי הסמיכה פעם היא מהנכבד לנבוה* — *והפך הרבר*.

⁵⁾ Comm. Zsolt. 73, 14. E példát idézi Szj 19. sz. is, hol *בהותו* (Zsolt. 52, 9) kifejezésről ezt mondja: *ויהיה בהותו סימן לפועל ויתכן היותו*: „*סי' לפעול*” A 109. Zsoltár commentárjában *אהבתי* szót a 4. versben így magyarázza: „szeretetem”, ugyanezt a szót az 5. versben így: „a szeretet hozzám”. V. ö. még Comm. Hóséa 11, 7 (*למשובתי*).

⁶⁾ Comm. e h.

Vannak más esetek, melyekben két egymáshoz függő viszonyban álló szó közül csak a második van kifejezve a mondatban; akkor a függő szó a szövegben előforduló más szó ismétlésével pótolandó.¹³⁾ De itt is a pótlás néha csak értelem és összefüggés szerint történhetik.¹⁴⁾

a hol szerinte pótolandó azon helynek a neve, a melyből származik a jó bor; Jes. 21,¹¹, a hol מליל pótolandó a hó napjának száma, és Jes. 15, 1, hol בליל hasonló pótlást kíván. V. ö. Comm. Jes. 21, 11 és M 5ab. Sokszor idézett példa במורקי Ámós 6, 6, a mely szóhoz pótolandó כסף vagy זהב (l. Comm. e h., M 5 a, Comm. Jes. 14, 6; Comm. Zsolt. 16, 6; 81, 6), mint már Jéphet b. Ali magyarázta (l. Munk, Notice sur Aboulwalid p. 32); más-képen magy. Abulvalid, Rikmá p. 134. Más példák az idézendő szentirásai helyek commentárjai szerint: Jes. 5, 17 [הארץ] הרבות; Jes. 14, 6 [יר] מכת; Jes. 29, 1 [אמת] קרית, (más magyarázatot erről l. alább 15. j.); Jes. 29, 5 [?] דק (הוא חסר מלה כי הוא סמוך) באבק, a hol I. E. szerint olvasandó באבק (?); Jes. 51, 21 שכורת [יגון] (így M 29 a és Comm. Jes. 5, 17, az id. hely commentárjában pedig ezt mondja: ותחסר מלת חמה או אף או רעות; Zsolt. 16, 6 [ד] נחלת; Zsolt. 74, 9 [השדה] להית, v. ö. M 5 a; Zsolt. 81, 6 [עם] שפת; Siralm. 3, 1, עני-hoz: ויהסר מקום השבות או הנלות. — Ide való még a magánosan álló függő határozatlan (Infinitivus constructus) pótlása כן vagy זאת szókkal: עישו (Gen. 31, 28) a commentárban e helyhez és M 4 b.

¹³⁾ Comm. Exod. 17, 15: ומלת מובה מושכת עצמה ואחרת עמה, tehát נסי [מובה] ד'. Más példák az idézendő helyek commentárjaiból: Genesis 14, 3 [נשיא] פקדת; Gen. 15, 2 [בן] דמשק; Num. 3, 32 [נשיא] פקדת; Num. 21, 30 [נשיא] חשבון; Jes. 2, 25 [נשיא] גבורתך; u. o. 5, 13 [נשיא] כבודו; u. o. 60, 14 [נשיא] כמשפט מלות מושכות אחרות: [נשיא] קדוש ישראל; Mikhá 1, 15 [נשיא] כבוד ישראל; Zs. 18, 21 [נשיא] אלהי; u. o. 107, 17 [נשיא] עונותיהם; u. o. 119, 1 [נשיא] תורת ד'; u. o. 105, 41 [נשיא] נהר; u. o. 124, 5 [נשיא] המים הזירונים; Eszthér 2, 5 [נשיא] בן ימיני.

¹⁴⁾ Így pótolandó איש a következő szók előtt: Zsoltár 109, 4; תושיה Mikhá 6, 9; היין Hab. 2, 5; חמורות Dán. 9, 23. L. a commentárt e helyekhez. Gen. 3, 7 l. commentárja szerint (p. 15) Gen. 3, 10 is pótolandó איש előtt, mert e szó nem tulajdonságnév, hanem elvont névszó, mint Deut. 28, 48. — בעל szót pótolja I. E. הסרון előtt, Comm. Kóh. 1, 15 (idézve Comm. Jes. 23, 3); ugyanazon szót pótolja עציבים előtt, Comm. Jes. 58, 3, ezen példára utalva: [בעלת] יראת ד'. Pédabesz. 31, 30; épúgy Comm. Jes. 23, 3: [בעלת] סחר. L. továbbá Comm. Zsolt 12, 9 [לוחות] זלות; u. o. 22, 16 [לוחות] מות; Comm. Jóב 20, 28: [לוחות] ביתו; [לוחות] אונש; u. o. 22, 24 [לוחות] אופיר; Comm. Jes. 28, 7 [לוחות] פליליה; Comm. Exod. 38, 21 [לוחות] העדות; Comm. Jes. 7, 21 [לוחות] צאן; Jes. 11, 14 [לוחות] פלשתים. szóhoz ezt jegyzi meg: „Supply מקום or ארץ, 'the place' or 'the land' of the Philistines“; ezen fordítással önkényesen hozzá teszi I. E. szavaihoz או szócskát és neu

A status constructusban álló névszó nem mindig más névszótól függ, hanem néha egy múltidejű igétől, pl. בראשית ברא, Gen. 1, 1; תהלה דבר, Hóséa 1, 1; קרית הנה Jes. 29, 1.¹⁵⁾

A mit a függő viszonymál láttunk, mely két főnév között fenáll, ugyanazt vehetjük észre azon mellérendeltségi viszonymál is, a melyben a tulajdonságnév jelző (appositio) gyanánt járul a főnévhez. Néha pótolni kell a tulajdonságnévhez a főnevet, vagy magából a szövegből,¹⁶⁾ vagy az összefüggésből.¹⁷⁾ Más esetekben a

gondol arra, hogy מקום ויהסר oly kifejezés, melylyel másutt is él I. E. ellipsis jelölésére, l. például e fejezet 12. és 22. jegyzeteit. — Említendő még egy ide való példa, melyet I. E. igen sokszor idéz: [משא] חמור להם, I. Sám. 16, 20, I. M 5 a, Cz 22 b, Comm. Num. 16, 1; Deut. 20, 19; Jes. 1, 13; u. o. 5, 17, v. ö. Rikmá p. 153. — Végre ide tartozik און [נשוא], Comm. Jes. 1, 13.

¹⁵⁾ Comm. Jes. 29, 1 : או כך דרך הלשון לסמוך אל פועל עבר, épúgy Comm. Gen. 1, 1. De a Gen. 1. commentárjában (p. 10) ellenkezőleg mondja: אין משפט הלשון לסמוך אל פעל עבר.

¹⁶⁾ Comm. Jes. 10, 34 : והנה בברזל מושך עצמו ואחר עמו; tehát אדיר [בברזל]; Comm. Jób 33, 19 : כי הראשון ישמש עצמו ואחר עמו; tehát איתן [מכאוב]; Comm. Zakh. 14, 9 אחד [למלך] יהיה ד'. Ide való még Comm. Exod. 12, 18, hol בראשון-t ugyanezen fej. 2. verse szerint így pótolja: אחו דרך קצרה בעבור שהזכיר תהלה ראשון הוא לכם בחדש הראשון.

¹⁷⁾ Comm. Jób 33, 3 ברור [דבר]; Comm. Zsolt. 5, 10 נכונה [מלה]; u. o. 65, 10 רבת [דברה]; u. o. 133, 1 נעים [דבר], טוב [דבר]; u. o. 12, 3 [אמרות] חלקות; Comm. Gen. 42, 7 קשות [מלות]. ezen példával: עזות [מלות], Példabesz. 18, 23 (emezt idézi még Num. 22, 18 és Jes. 15, 9 commentárjaiban, Cz 71 b, Jeszód Miszpár p. 138); Comm. Jes. 32, 4 צחות [מלות]; Comm. Jób 40, 22 רכות [מלות]; Comm. Zsolt. 15, 2 תמים [בדרך]; Comm. Jób 23, 13 אחד [הכהנים] הלוים; Comm. Deut. 31, 25 הלוים; Comm. Jes. 15, 9 נוספות [רעות]; Comm. Zakh. 4, 10 קטנות [ישועות]; Comm. Zakh. 4, 10 קטנות [ישועות]; u. o. 14, 6 יקות [עבות]; Comm. Zsolt. 11, 7 ישר [משפט]; u. o. 37, 35 רענן [עין]; u. o. 73, 10 מלא [כוס], M 5 a e helyett מרא [גביע]; u. o. 78, 69 רמים [מדת] נגרות; u. o. 87, 4 נכבדות [תהלות]; u. o. 120, 6 és 123, 4 רבות [כנהרות] נגרות; Comm. Jób 20, 18 נגרות [עלילות]; Comm. Jób 20, 18 נגרות [עלילות]; u. o. 139, 11 נוראות [אל]; Comm. Én. én. 4, 2 הקצובות [רחלים]. A beszédrövidítés és nemének leggyakrabban idézett példája Ibn Ezránál ez: [שה] ומאכלו [שה] בריאה, Hab. 1, 16; I. M 5 a, Cz 23 b, Jesz. Miszpár. 138, Comm. Num. 22, 18, Comm. Zsolt. 5, 10, u. o. 12, 4, u. o. 78, 69 [שה או עגלה], Comm. Én. én. 4, 2. [שה] pótlását בריאה előtt már Abulvalid javasolta, Rikmá 40 a b (Ezék. 34, 20, szerint).

főnévhez hozzá képzelendő a jelző, szintén vagy már a mondatban meglevő jelző alakjában,¹⁸⁾ vagy pedig az összefüggésből.¹⁹⁾

A jelző, mely rendszeren a főnév után áll, előtte is állhat.²⁰⁾

A határozó ה (névelő) jelentése világossá lesz a következő példa által. A ki ezt mondja: **וַיֹּאמֶר לִי הָאִישׁ וַיִּבֶא אֶל בֵּיתִי אִישׁ** és azután **הָאִישׁ** megismertette a ה által, hogy a második mondatban említett férfiú ugyanaz, a kinek jöttét jelentette az első mondat. Ha pedig a második mondatban **הָאִישׁ** helyett csak ezt mondaná: **אִישׁ**, akkor akármilyen más férfiút lehet alatta érteni.²¹⁾

Héberben a felszólítás (vocativus) nem jelöltetik a főnévhez járuló rag által; csak az összefüggés mutatja, mikor van a főnévnek szólító értelme.²²⁾ Tévedtek azért a grammatikusok, kik némely esetben a

¹⁸⁾ Comm. Zsolt 37, 37 [חַסֵּד לְאִישׁ תָּם]; Comm. Jób 19, 28 [דָּבָר רָע].

¹⁹⁾ Comm. Num. 13, 32 : **כָּל אִישׁ הוּא אִישׁ מְדָה רַק טַעְמוֹ מְדוּת גְּדוּלוֹת**; Comm. Zsolt. 30, 6 : **הַיִּים [אַרְבּוּבִים]**; **וְיֹתֵר מֵהַכֹּל**.

²⁰⁾ Comm. Dán. 8, 13 **כָּל רַבִּים עֵמִים**; ezen példára utalva: **אֶחָד קְרוּשׁ**; Zsolt. 89, 51. V. ö. Comm. Zsolt. 112, 5 : **טוֹב אִישׁ כְּמוֹ הַפּוֹךְ אִישׁ טוֹב כְּמוֹ**; **כָּל רַבִּים עֵמִים כִּי הַכֹּל נִבּוֹן בְּלִשׁוֹנָנוּ**.

²¹⁾ M 22 b. A névelő neve Ibn Ezránál **הָא הַיְדִיעָה** vagy **הַדְּעָת**, a névszó határozását névelővel így nevezi: **הַדְּעָת**. — I. E. sokszor használja a névelőt a szöveg értelmezésére. L. Comm. Gen. 1, 1 : **הַשָּׁמַיִם בְּה"א**; **דְּבַר הַנְּרָאִים דְּבַר הַיְדִיעָה לְהוֹרוֹת כִּי עַל אֱלֹהֵי הַנְּרָאִים דְּבַר** az, és nem a sphaerák ege kosmologikus értelemben. **הָאָרוֹן** Gen. 50, 28 a koporsó, melyet József maga készített volt magának. — **הַסֵּפֶר** Exod. 17, 15 vagy maga a thóra könyve, vagy más azelőtt ismeretes könyv, talán „az Isten harcainak könyve“ (Num. 21, 14). — **הַסֵּפֶר** alatt, Num. 5, 23 képzelendő: **סֵפֶר יְדוּעַ בְּאֵלוֹת**. Épúgy **בְּסֵפֶר** alatt, Eszthér 9, 32, egy határozott, annak dején ismert, de azóta elveszett könyvet kell érteni, a milyen nem egy említettik a szentírásban. A sátor, Exod. 18, 7, Mózes ismert sátora (a rövid commentárban, p. 42 : **וּמִוְעֵד מִוְעֵד**), épúgy Deut. 31, 15. — L. még Comm. Exod. 23, 31 : **שׁוֹמֵר הַלְמַ"ד שְׁהוּא שׁוֹמֵר**; **שׁוֹרֵךְ וְצֹאנֶךָ וְאִין רָאוּי לְאוֹכְלוּ כִּי אִם הַכֹּלֵב הַנֶּעַר בְּה"א**; **הוּא הַנּוֹדַע לְשֵׁרֶת מֹשֶׁה הוּיִן מִיְהוֹשֻׁעַ כִּי שֵׁרֶת יְהוֹשֻׁעַ אֵינְנוּ כְּשֵׁרֶת כָּל נֶעַר**. — L. továbbá: Comm. Exod. 3, 1 **הָרַ הָאֱלֹהִים**; u. o. 3, 2 **הַסֵּנֶה**; u. o. 9, 15 **בְּמִשְׁמַר**; u. o. 17, 11 **בְּשִׁמָּן**; u. o. 22, 2 **לְאַמּוּרֵי**; Deut. 2, 27 **בְּדָרֶךְ**; Jes. 1, 6 **בְּשִׁמָּן**.

²²⁾ M 23 b : **וְכָלֵל אֹמֵר שְׂאִין בְּלִשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ סִימֵן קְרִיָּאָה רַק הַעֲנִין יוֹרָה** **לְפִי דַעְתִּי אִין סִימֵן קְרִיָּאָה בְּלִשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ**; hasonlóképp Comm. Num. 15, 15 : **לְפִי דַעְתִּי אִין סִימֵן קְרִיָּאָה בְּלִשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ**. Másrésztől szokta I. E. indulatszócskát **קְרִיָּאָה**-nak jelölni, l. különösen Comm. Jes. 1, 4; Cz 13 a : **וְכָלֵלוּ הוּא לְשׁוֹן קְרִיָּאָה**. V. ö. Comm. Én. én. 1, 7 : **יַחֲסַר מִקּוֹם הַקְּרִיָּאָה**, t. i. **שְׂאֵהְבָה** előtt.

határozó ה-t szólító ה-nek nevezték, mint e két szóban : הקהל Num. 15, 15, האמור Míkhá 2, 7.²³⁾

Ha a főnév névelővel van ellátva, a hozzá való jelző is névelőt kíván. Rendhagyások oly esetek, mint לאיש העשיר (II. Sám. 12, 4), a hol a főnévnél is állania kellene a névelőnek, és mint יום השישי (Gen. 1, 31), hol a jelző előtt sincs a helyén.²⁴⁾ Két egymás mellé rendelt szó közül az egyiknek lévén névelője, ez a másik szóra is áthat, pl. Num. 16, 35 והחמשים ו[ה]מאתים.²⁵⁾ Hasonlóképen vonatkozhatik a főnévnek névelője az utána következő jelzőre is, pl. Num. 28, 4 הכבש [ה]אחד.²⁶⁾

Találjuk a határozó ה-t a múltidejű ige előtt is; pl. a Kálban : השבה Rúth 2, 6, האמר, Jóב 34, 31; a Hiphílben : הרושיבו Ezrá 10, 17; a Niphálban : הנמצאו I. Krón. 29, 17; a Puálban : ההללה Ezék. 26, 17.²⁷⁾ A jövőnél álló határozó ה-nek nincsen példája, és ellenkező föltevéseket el kell utasítani.²⁸⁾

XXIII.

Az átható és bennható ige.

Az igék két osztályra oszlanak, átható és bennható igékre; a mely beszélő nem ismeri az igék ezen osztályait, könnyen téved. ¹⁾ A bennható ige — פי עומד, עומד בעצמו — oly cselekvést fejez ki, mely nem hat a cselekvőtől különböző tárgyra, hanem magára a cselekvőre vonatkozik; ily igék egész sorát mutatják a szentírás e

²³⁾ M u. o.; Cz 18 b csak idézi a grammatikusok nézetét, a nélkül, hogy ellene vitatkoznék. A הריאה-ról l. kül. Dúnás, Száadjá ellen 119. és 192. szám.

²⁴⁾ M 22 b. Gen. 1, 31 comm. idézi még ezeket : איש הישראלי Lev. 24, 10 és רקיע השמים. Zsolt. 118, 26 comm. azt teszi föl, hogy határozó ה visszafelé hat a jelzőtől az előtte álló főnévre : והיה תהיה ה"א הבא תשרת : אחורנית כמו לאורו הבא על דרך לאיש הבלועל יום השביעי.

²⁵⁾ Comm. e h. : ה"א החמשים מושכת עצמה ואחרת עמה.

²⁶⁾ Comm. e h. : אות ה"א מושך עצמו ואחר עמו. Ibn Ġikatilla véleménye — így értesülünk I. E. által — hogy אחד előtt pótlandó כבש.

²⁷⁾ M 23 b, Cz. 18 a.

²⁸⁾ L. fent 39. l.

¹⁾ Cz 42 b : כי כל המדברים אשר לא ידעו החלקים האלה יתעו . . .

V. ö. M 43 a, Comm. Exod. 1, 7.

versei : Jób 3, 26, Bírák 5, 27, Énekek éneke 5, 6.²⁾ Az átható ige — פ' יוצא — kiegészítést kíván tárgy által ; így שמר igeének nincsen teljes tartalma, míg az őrizés tárgya nincsen nevezve.³⁾ De vannak bennható igék is, melyek szükséges kiegészítésre szorulnak, pl. מלא (Zsolt. 65, 10, Ezék. 28, 12), חסר (I. Sám. 21, 10).⁴⁾

Jóllehet a tárgyi személyragok csak az átható igéknél vannak a helyükön, néha a bennhatóknál is találjuk azokat. De a bennható igeének ezen vonatkoztatása közvetlen tárgyra csak látszólagos, mert az ige és a tárgyi személyrag közé valamely partikulát kell pótlólag hozzá gondolni, mely közvetítő az ige és a rag között. Így például יצאוני (Jer. 10, 20) = יצאו ממני (Jes. 65, 5) = קדשתי ; חזקתי (Jer. 20, 7) = חזקתי ממני ; לעמדה (Ezék. 17, 14) = לעמדה.⁵⁾ Néha bennható igét látunk látszólagos tárgy által kiegészítve, míg valóban ezen kiegészítő csak azt mondja, hogy mire nézve történik az, mit az ige kifejez, pl. ותאברו דרך Zsolt. 2, 11 ; נובלת עליה Jes. 1, 30.⁶⁾

Az átható igék vagy közvetlenül köttetnek össze tárgyukkal, vagy partikula segítségével ; így קרא ige a hívott személyre vagy

²⁾ M 43 a.

³⁾ M 43 b : הלא תראה כי שמר לא יתם עד שתזכר השמור.

⁴⁾ M 45 b, bővebben Kóh. 6, 2 commentárjában.

⁵⁾ M 30b. הנצמדים szakasza. Cz 43a még ezeket idézi : יבאוני Zsolt. 119, 41 ; ינרך Zsolt. 5, 5 ; ויועקוך . Neh. 9, 28 (így idézi e szót Zsolt. 13, 5 commentárjában is, míg Szb 24 a és Jeszöd 11. l. ויועקוך van) ; ישכננה Deut. 28, 30. Cz 44 b : נדלני (Jób 31, 18) = נדל עמי (I. M 43 b). Szb 23 b a tárgyragos bennható igékre קצרה דרך kifejezést alkalmazza, az illető partikulát beszédrövidítésül kihagyottnak képzelve, v.ö. Rikmá p. 164. Ugyancsak a tárgyragos szerinte, mikor ירא ige את partikulával köttetik össze, míg a teljesebb szerkezet ezt kívánja : מאת ; mert a félelem oly állapot, mely más ember felől megszállja a félőt (שיקבל האדם היראה מאחר). L. Comm. Exod. 1, 21. — Tárgyraggal ellátott bennható igékről l. még a Comm. következő helyeit : Gen. 30, 20 ; Exod. 32, 25 ; Deut 32. 17 (v. ö. Szj 68. sz.); Zsolt. 5, 5 ; u. o. 13, 5 ; u. o. 18, 2 ; u. o. 44, 18 ; u. o. 53, 6 ; Zakh. 7, 5. V. ö. Menáchém, Machb. 32 b s köv., 71 b.

⁶⁾ Comm. Zs. 2, 11 : תהיו אוברים מפאת הדרך כמו נובלת עליה כי היא ; בעצמה איננה נובלת רק עליה נובלים כי היא מהפעלים העומדים ודקדוק נובלת עליה שהיא כן מפאת עליה : 1, 30 : Ezen vonatkozási tárgyeset példája gyanánt idézi I. E. Jesájá commentárjában a bűnvallomás (ודוי) kifejezését : ערף.

egyenesen vonatkozik, vagy ל, אל partikulák által.⁷⁾ Néha a tárgyat az igével összekötő partikula határozott mellékjelentést ad az igének; így צוה על, ha על van utána, tiltást jelent.⁸⁾

Néhány ige majd bennható, majd átható jelentésű, pl. אין,⁹⁾ מלא,¹⁰⁾ מש,¹¹⁾ שב,¹²⁾ שרין.¹³⁾

Vannak átható igék, melyek látszólag bennhatók gyanánt vannak használva; ily esetekben pótolni kell a hozzájuk való tárgyat.¹⁴⁾ Ez különösen áll a Hiphíl és Piél alakú igékről, mely tő-

⁷⁾ Cz 42 b, vgl. M 45 b.

⁸⁾ 1. Comm. Gen. 2, 16 (p. 14) : כל מצוה ואחריה על הוא לא העשה (Jes. 5, 6) כמו ועל העבים אצוה; hasonlóképp a Gen. közönséges comm. is. Ezen nézetét követve Gen. 12, 20 commentárjában I. E. e kifejezésben ויצו ויליו tilalmat lát, t. i. hogy az Ábrahám mellé rendelt kíséret ne bántalmazza.

⁹⁾ Comm. Exod. 5, 13.

¹⁰⁾ Comm. Exod. 10, 6 és 1. Comm. Gen. 1, 22 (p. 13), ez utóbbi helyen e megjegyzéssel: על דעת המדקדק; ez alatt Ibn Chajúg értendő, (l. מלא) cz., D. 120 N. 84.

¹¹⁾ Comm. Zakh. 3, 9.

¹²⁾ Cz 49a, Szb 26b. Mind a két helyen idézi I. E. Ibn Chajúg azon nézetét (l. שוב cz. D. 94 N. 57), hogy שב mint átható ige = megnyugtatni, v. ö. בשובה Jes. 30, 15, — idézi továbbá ezen nézet kigúnyolását Abulvalid által (מרינום) ר' מרינום, l. Abulvalid Szótárát, p. 706, Rikma 117). Comm. Num. 10, 36 megjegyzés nélkül említi Ibn Ch. nézetét; Jes. 30, 15 commentárjában Num. 10, 36-ra utal. Mind a két helyet már Menáchém (Machb. שב V p. 169) שב gyök külön jelentési osztályában említi és így magyarázza: מרגוע ומנוחה. — Egyébiránt említendő, hogy I. E. שב igét gyakran idézi, felváltva átható és bennható ige példája gyanánt. így M 44 b, 1. Comm. Gen. 1, 20 (p. 13), Comm. Exod. 1, 7; u. o. 5, 13; Zakh. 3, 9. L. még a toldalékos jegyzetet Chaggai 1, 6 commentárjában.

¹³⁾ 1. Comm. Gen. 1, 20 (p. 13) és Comm. Exod. 1, 7. V. ö. Comm. Zsolt. 105, 30.

¹⁴⁾ M 48 b : ואם ימצא נגרע מהמכתב הוא בכח הרעת כמו ובאשה שמר (Hóséa 12, 13) והענין שמר הצאן. Más példák az idézendő szentírási helyek commentárjaiból: Gen. 14, 14, (1. Comm. p. 62) וירק [הנית]; Exod. 3, 2 בוער; [כל אשר סביביו] (hogy בוער átható, bizonyítja Zsolt. 83, 15-ből, v. ö. Comm. Zsolt. 2, 12); Jes. 7, 9 [דבריו] תאמינו; Hóséa 5, 6 [כבורו] הלין (Abulvalid, Szótár, 229. s köv. 1., határozottan mondja, hogy הלין e helyen bennható); Zsolt. 12, 2 [לעשות חסד] נמר (azonban lehetők tartja I. E. azt is, hogy נמר itten bennható); Zsolt. 18, 13 [ההק הירוע ברוב] עברו; Zsolt 21, 13 [הקשת] תכונן; Zsolt. 139, 20 [שמן] נשוא; Zsolt. 141, 3 [מהסום] שיתה; Kóh. 2, 3 [דבריו] נוהג. — Comm. Hóséa 7, 9, szerint שיבה nem alany, hanem tárgy זקה igéhez (התולדה זקה בו שיבה).

alakok a bennható igének is átható jelentést adnak.¹⁵⁾ De vannak oly Hiphilalakú igék is, melyeket bennhatóknak kell tekinteni, mint הקיץ ébredni,¹⁶⁾ הבין fehérelni.¹⁷⁾

A Piél és Hiphil alakú igék sokszor kettősen átható értelemmel bírnak, mert kétféle tárgyra vonatkoznak; például הודע Ezék. 16, 2,¹⁸⁾ ידעת Jób 38, 12.¹⁹⁾ Helyesen látott Abulvalid kettős tárgyat ebben a mondatban is: המצמיה הרים הציר, Zsolt. 147, 8.²⁰⁾ Van-

¹⁵⁾ Hiphil alakú igék példái: 1. Comm. Gen. 4, 7, (p. 42) תיטיב -hez: והפעול איננו נזכר וכמוהו רבים; Comm. Gen. 12, 8 [אהלה]; Jes. 10, 31 [ובישה [נפשה]]; Exod. 9, 10-re is utalva; Hóséa 2, 7 [נפשה]; u. o. 4, 10 [נפשם, אחרים]; u. o. 5, 3 [נפשך גם אחרים]; u. o. 12, 15 [הכעים]; Óbadjá 4. v. [מקום שבתך]; Zsolt. 10, 5 יפחירו = יחילו [המשכיל]; Zsolt. 35, 26 [מלה, לשון, מנרילים] (Zsolt. 38, 18 comm. azt mondja, hogy הנרילו bennhatónak is vehető, ugyanazt Zsolt. 55, 13 [הנריל-ről]); u. o. 38, 8 הגעול הכאישו: vagy הגעול הוא היה, tehát pótolandó נפשי והפעל חסר כאלו; u. o. 39, 14 [עצמי]; u. o. 73, 8 והפעל חסר כאלו; Comm. Exod. 14, 10: כי הקריב בכל ימיו בדבורים שלמים; Comm. Exod. 14, 10: כי הקריב [מחנהו] מן המקרא פועל יוצא. M 44 b épen valószínűtlennek (רחוק) mondja e nézetet és a **הקריב** -igét a felváltva átható és bennható igékhez számítja. Mind a két nézetet, anélkül hogy válaszson közöttük, idézi Gen. 12, 11 commentárjában. — Piél alakú igék példái: Jes. 22, 4 [אמרר [השומעים]]; Jes. 48, 8 פתחה [עצמה]; Zsolt. 33, 17 [נפשו]; u. o. 35, 23 [נפשי]; Zsolt. 33, 7-re és Jób 30, 23-ra; Zsolt. 131, 1 commentárjában לבי-t pótolja tárgynak ezen igéhez, de azt is lehetőnek mondja, hogy bennható értelmű, végre M 43 b bennhatónak említi; u. o. 70, 6 [עורר]; u. o. 77, 7 [והפש]; Kóh. 12, 5 [מעטו [הטחינה]]; Eszthér 5, 5 Gen. 19, 22-hez [נפשך] mhar. — Megjegyzem még, hogy Exod. 20, 11 comm. szerint ימך tárgy יארכו igéhez, melynek alanya „a szülék“.

¹⁶⁾ Comm. Jóél 1, 5, v. ö. Comm. Zsolt. 35, 23.

¹⁷⁾ Comm. Jóél 1, 7, Zsolt. 51, 9. — V. ö. Dúnás, Menáchém ellen p. 52.

¹⁸⁾ A kettősen átható igék azon sorában is, melyet Abulvalid (Rikmá p. 82) idéz, ezen példa az első.

¹⁹⁾ M 44 a b. U. o. 45 b, valamint Cz 44 b és Jeszód 12 ezen példát idézi: יכסה Ezék. 18, 7.

²⁰⁾ M 45 b, Cz 44 b. L. Rikmá p. 82 alul. M-ban ezt teszi hozzá I. E. **ויש מדקרק לעג עליו והלעג על המדקרק**. Commentárjában szokott I. E. figyelmeztetni a kettős tárgyat kívánó igékre. Példák: **ויפשיטו** Gen. 37, 23; **המשביר** Gen. 42, 6; **תלינו** Exod. 16, 7 (rövid comm. p. 38); **וילינו** Num. 14, 36; **והפרה** Exod. 21, 8; **והשיאו** Lev. 22, 6; **האמרה** Deut. 26, 17 (Jehúdák Hal-lévi magyarázata szerint); **תצליחו** Deut. 29, 9; **אקניאם** Deut. 32, 21; **מתעב** Jes. 49, 7; **מחשה** Jes. 57, 11; **המזכירים** Jes. 62, 6; **מאחבי** Hóséa 2, 7; **תעטרנו** Zsolt. 5, 13; **תקדמנו** Zsolt. 21, 4; **תרהיבני** Zsolt. 138, 3; **חקר** Kóh. 12, 10.

nak Kál alakú igék is, melyek kettős tárgyra vonatkoznak, pl. ינהלו Num. 35, 8, יתנו Kól. 2, 21.²¹⁾

XXIV.

Az igeidők, részesülő, határozatlan, parancsoló.

Az idő háromféle : múlt, jövő és a kettő közt levő tartó vagy jelen idő. ¹⁾ Ez utóbbi nem fejeztetik ki a héberben külön alak által, mint más nyelvekben. ²⁾ Néha a jelen idő a közvetlenül múlt idejű ige után álló jövővel jelöltetik ; pl. Jes. 6, 4, ימלא—וינועו után, יעשו Zsolt. 106, 19, ישייר Exod. 15, 1.³⁾ או kötőszócska után a jövő idő áll a múlt helyén, pl. Exod. 15, 1; I. Kir. 11, 7; Jósúa 10, 12; Deut. 4, 41.⁴⁾

Néha a múlt a jövőnek helyettesítője, mint Eszthér 4, 16 a második אבדתי, Gen. 43, 14 a második ישכלתי.⁵⁾ Különösen a próféták szokták azt, mi csak jövőben fog történni, de biztosan van

²¹⁾ L. Comm. mind a két helyhez.

¹⁾ A jelen időnek neve : עומד vagy בינוני; az utóbbi helyett ez van Comm. Jób 3, 3 : אמצעי. A jelen idő philosophiai megalapítását l. Comm. Kól. 3, 15.

²⁾ M 47 a : הזמן יתחלק לשלשה עבר ובינוני ועתיד ואין בלשון הקדש ; סימן לבינוני כאשר ימצא בלשונות אחרות.

³⁾ M 47ab. E helyre utal Hóséa 6,1 comm. : ובאת מלת טרף פועל עבר עם : יך שהוא עתיד על דרך הזמן העומד כאשר פירשתי בספרי והנה אמר וינועו פועל עבר והנה ימלא עשן פועל עתיד והוא : זמן עומד בעבור שאין בלשון הקדש סימן על זמן עומד והנה משפט העברים לערב דבריהם. Az utolsó mondatot helytelenül így fordítja Friedländer (p. 35) : „past and future are therefore used for it promiscuously“, mert a tartó azaz jelen cselekvés itten nem a múlt által (וינועו) hanem a múltat követő jövő által fejeztetik ki. Épúgy mondja I. E. Zsolt. 1, 2 commentárjában, hivatkozva Jes. 6, 4-re, hogy יהנה הלך jövő יהנה המלך a tartó cselekvést jelent. L. még Zsolt. 110, 7 commentárját (ישתה, ירים után מהי). — Jób 3, 3 (אולד) commentárjában ezt a megjegyzést olvassuk : „Tudva levőleg nincs a héberben a jelenre külön alak; a hébereknek csak múltjuk és jövőjük van; de ez utóbbi Jób könyvében vagy a tartó időt vagy a múltat is jelentheti“. — A jövőről mint a זמן עומד kifejezéséről (röviden beszél erről Abulvalid, Rikmá p. 82) l. Comm. Jes. 1, 4, ילין; u. o. 10, 13, יואסיר; u. o. 57, 17, וואברו; Zsolt. 80, 9, תסיע; u. o. 106, 17, תפתח; Exod. 33, 7, יקה.

⁴⁾ Comm. Exod. 15, 1 : משפט לשון הקדש.

⁵⁾ Comm. Eszthér 4, 16.

elhatározva, a múlt idővel kifejezni. ⁶⁾ SiraImak 1, ₂₁ הבאת múltidejű igének óhajtó jelentése van, és לו szócskát kell hozzá gondolni. ⁷⁾

A múltidejű ige ⁸⁾ sokszor oly eseményt jelent, mely a szóban levő esemény előtt történt (régmúlt, plusquamperfectum); ⁹⁾ hasonlóképpen jelenthet a jövő idejű ige oly eseményt, mely a jövőben el-múlnak képzelandő (futurum exactum). ¹⁰⁾

A részesülő első sorban a jelen időt fejezi ki, ¹¹⁾ de היה igének múlt és jövő idejű alakjaival összekötve, múltat és jövőt is jelenthet. ¹²⁾

⁶⁾ Cz 44 a (vonatkozással הוּלַח-ra Bírak 13, 8): וּבֹא פוּעַל עֵבֶר תַּחַת פּוּעַל: וְעֵתִיד כְּמִשְׁפַּט הַנְּבִיאִים שִׁדְּבָרוּ פְעֻמִּים עַל עֵתִיד בְּלִשׁוֹן עֵבֶר בְּעֵבֶר שִׁכְבָּר. דְּבַר הַנְּזֹר לְהִיּוֹת יִדְבַר בְּלִשׁוֹן עֵבֶר: (ע"ש) Comm. Jóél 1, 7. נְזֹרָה גְזֵרָה לְהִיּוֹת כֵּן. וְכֵבֶר הַזְּכוּרִי כִּי דְבַר-נְזֹר לְהִיּוֹת יֵאֱמָרוּהוּ הַנְּבִיאִים עַל לִשׁוֹן עֵבֶר: (וּיִקְנָא) U. o. 2, 8. וְעַתָּה שִׁים לְבָךְ וְרֵאֵה כָּל תַּפְלַת הַנְּבִיא וּבְרַכְתּוּ הוּא בְרוּחַ: (וּיִקְנָא) Comm. Jóná 2, 3. נְבוּאָה; p̄ládáknak idézi ott ezeket: Gen. 48, 23 (לְקַחְתִּי l. Comm. e h.), Gen. 49, 15 (וּיִט), Num. 24, 17 (דָּרַךְ), Deut. 32, 15, 19, 33, 28, Zs. 3, 5 (וּיַעֲנִי). וְיִתְבּוֹא (Jóná 2, 3) mint prófétaí múltra utal I. E. a 3. zsoltár comm. bevezetésében és Zsolt. 28, 6 (שָׁמַע). L. még Comm. Gen. 4, 23 (אֶהְרֹג = הֲרַגְתִּי), a hol e két p̄ládára utal: Gen. 48, 23 és Gen. 23, 13 (נִתְתִּי). Ez utóbbi p̄ládát idézi Zsolt. 116, 7 (גַּמַּל) commentárjában.

⁷⁾ Comm. e h.: תַּחֲסֵר מֵלֹ לֹ טָרַם הַבֵּאת.

⁸⁾ Múlt idő alatt értetik a vāv conversivum által alakult elbeszélő mód is, l. fent, 97. l., 3. j.

⁹⁾ L. Comm. Gen. 7, 21: כִּמוֹהוּ כִּמוֹהוּ כִּמוֹהוּ (Zs. 78, 24) וּיִקַּח וְכֵבֶר לְקַחְו (Deut. 3, 23) וְאַתְחַנֵּן. Comm. Gen. 48, 13: וּיִשְׁטַמְּוֹהוּ מוֹקְדָם קוֹדָם וּיִמְרוּוֹהוּ: (Zs. 49, 23) וְכֵבֶר הֲרֵאִיתִךְ רַבִּים כֹּאֵלָה וְיֵאֱמַר כִּמְנַהֵג הָעֵבְרִים כְּמִשְׁפַּט: (Comm. Exod. 11, 9) וְכֹאֵלֹן אֱמַר וְכֵבֶר שְׁטַמְּוֹהוּ וְיִרַד כֹּאֲשֶׁר הֲרֵאִיתִךְ רַבִּים וְכֵבֶר יִרַד (Comm. Lev. 9, 23) הַלִּשׁוֹן אֱמַר וְכֵבֶר אֱמַר הַשֵּׁם (l. Abulvalid, Rikmá p. 22 és a függelék u. o. p. 244 s. köv.); Comm. Jóná 1, 13: וְיֵחַתְרוּ: (L. még Comm. Zsolt. 78, 24) וּיִמְטַר, hol a következő p̄ládákra utal: Gen. 2, 7, u. o. 24, 23, Exod. 11, 9, u. o. 18, 6 és 19, 2; továbbá l. Comm. Gen. 2, 8 (p. 36).

¹⁰⁾ Comm. Exod. 25, 21: (תַּתֵּן) כְּמִשְׁפַּט הַלִּשׁוֹן וְכֵבֶר הֵייתָ נֹתֵן הַעֲדוּת: (בָּאָרוֹן וְאַהֲרָה תִּשִׁים הַכִּפְרַת).

¹¹⁾ Jeszód 3. l. עוֹמֵד עַל זְמַן עוֹמֵד מוֹרָה עַל זְמַן עוֹמֵד M 47 a nem egyenesen mondja ezt I. E., de a részesülőkről (בִּינֻיָּים) való szakaszt a fent 120. l., 2. jegyzetben idézett mondattal kezdi és hallgatag azonosítja a részesülőt a jelelennel.

¹²⁾ M 47 b. L. Comm. Gen. 27, 5, hol שׁוֹמֵעַתָּה részesülőt הֵייתָ igével pótolja, és Comm. Gen. 41, 1, hol הוּלַח-הֵייתָ pótoltatik הוּלַח-val. L. még Comm. Gen. 22, 14 (נֶאֱחָז).

A múlt vagy jövő idejű ige elé — hatályozás végett — a határozatlan igealak tétetik, pl. ירוד ירדני Gen. 43, 20, יזמר תשמרון Deut. 11, 22; a parancsolóhoz járulván a határozatlan, utána tétetik, pl. שמעו שמעו וראו ראה Jes. 6, 9.¹³⁾ Azonkívül az ige után tétetik a határozatlan, ha partikula által elválasztatnak egymástól, pl. אעלך Gen. 46, 4; de találjuk a határozatlant partikula nélkül is az ige után téve, pl. ובא דán. 11, 10.¹⁴⁾ A részesülökhöz nem járul soha a határozatlan megerősítés végett; azért nem szabad Exod. 12, 9 משל t-כישל részesülökhöz való határozatlannak magyarázni.¹⁵⁾

A határozatlan vagy más az igéből származó névszónak ereje minden igében rejlik; a beszéd sokszor ezen gondolt névszót meglevőnek tekinti és a mondat más részeit reá vonatkoztatja. Ezen elvből¹⁶⁾ kiindulván, megmagyarázta Mózes Ibn Gikatilla a feltűnő egyesszámú tárgyragot ותצפנו igében (Jósúa 2, 4), a mely rag szerinte a megelőző ותקה igében rejlő ולקה névszóra vonatkozik.¹⁷⁾

¹³⁾ M 48 b. Heidenheim e helyen szükségtelenül שמעו שמעו-ra nézve Jób 13, 17-re utal.

¹⁴⁾ M u. o., v. ö. Cz 50 b. Heidenheim ובא בא-ra nézve nem Dán. 11, 10-re, hanem Jes. 8, 9-re utal; tévedését azon körülmény okozta, hogy mind a két helyen e kifejezés van: שטף ועבר. M i. h. ezt teszi hozzá I. E. משפט הלשון : ויתכן שימצא המחפש כמוהו להקדים שם הפועל בלשון עבר ועתיד ובצווי הדבר הפוך ויש מלות זרות ברכת בך (Num. 23, 11) ובא בוא.

¹⁵⁾ I. E. tanítványa közli ezt mestere szájából az Exod. 12, 9 commentárjához hozzátett jegyzetben.

¹⁶⁾ Ezen elvet különböző helyeken kiemeli I. E. M 48 b ezt jegyzi meg Num. 22,37-ről : ואלו אמר שלחתי אליך בלא שלוח ידענו כי מלת שלוח : הוא בכה הפועל ואם לא תכתב ולפי דעתי כי כל פועל ראוי להכתב עמו שם הפועל רק פעם : שיחזו העברים דרך קצרה כי סמכו על דעת הקורא או השומע בטה שם הפועל וכל מקום שאיננו כתוב הוא דרך קצרה : 1. Comm. Gen. 3, 14 (p. 15) : משפט אנשי לשון הקדש לחסר השם כי הוא בכה הפועל דע כי כל הפעלים עוברים או עתידים : הוא בכה הפועל כה השמות בפעלים. Különösen sokszor ismétli ezt a tételt : שם הפועל בכה : vagy hasonló a Zsoltárok commentárjában : 3, 9; 5, 4; 13, 4; 33, 9; 60, 3 és 8; 69, 11; 87, 5; 142, 8. Zsolt. 82, 2 commentárjában ezt olvassuk : כה השם [במלאכים] בפעלים : a rekeszbe tett szó sajáttságos toldalék, mely a szóznak félreértése által keletkezett; השם ugyanis a névszót jelenti, de a toldalék szerzője „Isten“ értelmében fogta fel.

¹⁷⁾ M 19 a, Cz 71 b.

A parancsoló jelentésénél fogva a jövő időhöz tartozik, és vagy parancsnak, vagy kérelemnek a kifejezése, pl. שמע ישראל (Deut. 6, 4) és שמע ד' (u. o. 34, 7); a különbség alapját csak a beszélőnek állása a megszólítotthoz teszi.²²⁾ Néha magának az igének tartalma nem engedi parancsnak vennünk a parancsoló módot; akkor a leendő előrehirdetését kell benne látni, pl. Gen. 1, 22 פרו ורבו; u. o. 42, 16 האסרו.²³⁾ Sokszor irónikus vagy gúnyolódó felszólítást fejez ki a parancsoló, pl. קראו I Kir. 18, 27; אמרו Hóseá 2, 3; שמה Kóh. 11, 9; באו Ámósz 4, 4.²⁴⁾ Néha a parancsolóhoz nyomaték végett, de a mondat tartalmát nem bővítve, hozzájárul לך vagy לכם szócska, pl. Gen. 12, 1, Exod. 30, 23, u. o. 34, 1, Num. 21, 8.²⁵⁾

XXV.

A mondat részei. Nemegyezés nemben, számban és személyben.

Az ige, mint a járulék kifejezése, támaszkodik a főnévhez, az állomány kifejezéséhez, mint hordozójához (alanyához); még pedig a főnév vagy megelőzi az igét, pl. Jes. 56, 1 הצדיק אבר, Zsolt. 50, 1 הצדיק אבר, vagy utána áll, pl. Gen. 1, 1 ברא אלהים, Zsolt. 12, 2 גמר חסד.

²²⁾ M 4a, hol e két műszót használja : לשון צווי és ל' פיוס. U. o. 27a e parancsolót : ד' שמעה (Dan. 9, 10) ekkép értelmezi : לשון פיוס על משקל. צווי. Dünás, Menáchém ellen, bevezetés 5b, megkülömbözteti hasonló módon a בקשה-t a צווי-tól.

²³⁾ Comm. mind a két helyhez; mind az egyik, mind a másik helyen utal I. E. ומת (Deut. 32, 50) példájára.

²⁴⁾ Comm. Hóseá 2, 3. — Comm. Ámósz. 4, 12 הכון-ról : ולפי דעתי כי הוא כדרך באו בית אל. Kóh. 11, 9 commentárjában שמה parancsolónak e felfogását ezen koholt példával világítja meg : עשה רע ותראה מה יבוא עליך. „tégys csak rosszszat, majd meglátod, mi ér“. Ugyanott a parancsoló ezen árnyalatához számítja még e kettőt : השישי ושמהי Zsolt. 60, 10 és החרועי Zsolt. 60, 10 és Siralm. 4, 21. — Zsolt. 60, 10 commentárjában Mózes Ibn Gikatillát nevezí e felfogás szerzőjének.

²⁵⁾ Comm. Exod. 30, 23. Itten דרך הלשון-nak jelöli a parancsoló ezen emphatikus bővítését, épúgy Comm. Deut. 1, 8 (ומעו לכם). Gen. 6, 14 1. commentárjában (p. 47), hol. I. E. még határozottabban elutasítja a לך szócska midrásszerű értelmezését, végül ezt mondja : רק דרך תיקון הלשון היא כמו : עשה לך ולך לך וקום ברה לך.

¹⁾ M 39b.

א partikula, jöllehet az alany előtt is állhat, pl. I Sám. 17, ³⁴ ואת הדוב, rendesen az átható ige összekapcsolására közvetlen tárgyával szolgál, pl. Gen. 1, ¹ ברא את השמים ל. ²) is néha a közvetlen tárgy világosabb jelölésére alkalmaztatik, pl. II Sám. 3, ³⁰ לאבנר. ³) Azonban e partikulák nélkül is elegendően különbözik az ige után álló tárgy az igét vagy minden esetre a tárgyat megelőző alanytól. Példák : Gen. 25, ²³ ורב יעבר צעיר, Maleákhí 1, ⁶ בן יבנר אב, Jób 20, ¹⁰ בניו ירצו רלים, Deut. 4, ³⁴ ברא אלהים אדם. Csak egy példáját találjuk annak, hogy az alany az ige után, a tárgy pedig előtte áll : Jób 14, ¹⁰ אבנים שחקו מים ⁴).

²) M 45a. — א szócskának feltűnő használatát az alanynál — M 19a még Neh. 9, ¹⁰ és ³⁴ idézetnek — több helyen azzal a föltevással igazolja Ibn Ezrá, hogy א alapjelentése „lényeg“, עצם הדבר, tehát főnév, mely más főnév előtt stat. constructus gyanánt áll a nélkül, hogy mint más partikulák a főnév állását az igéhez határozná, vagy tartalmát valamiképen módosítaná ; innen jön, hogy א az alany előtt is előfordulhat, míg a tárgy előtt ép úgy állania, mint hiányoznia szabad. L. különösen Cz 33b: ודע כי מלת את ממלות השעם והנה הפשתי ורדקדקתי עליה ומצאתי כי איננה כמלת על ואל כי האמר על הפועל ועל הפעול או אם תוסר מהמלה לא תזיק מלת את טעמה עצם הדבר ; u. o. 42b ונהה עיקר את עצם הדבר ; u. o. 34a L. továbbá Gen. 1, ¹ mind a két commentárját és Comm. Exod. 10, ⁸. Cz 71b — v. ö. M. 18b — Ibn Chajûg azon nézetét idézi I. E., hogy ותצפנו (Jósúa 2,4) tárgyraga (l. fent 122. l.) az אנשים előtt álló את-re vonatkozik és azért egyes számban van : את מלת את שהוא עצם הדבר ; כי הוא שב אל מלת את שהוא עצם הדבר ; Valóban találunk ily magyarázatot Ibn Chajûgnál is czikk alatt (D. 34, N. 17), de nincs ott א szócskának azon meghatározása, melyet I. E. neki tulajdonít, hogy t. i. lényegét jelent ; csak annyit olvasunk magának Ibn Ezrának fordításában : כי מלת את נמצא ליהיד ולשנים ולרבים. — Kóh. 5, ¹⁰ commentárjában I. E., utalva I Sám. 17, ³⁴-re, א szócsoportot állitmány alanyának mondja, így fordítva : nem számosak, erről emlékezzék, életének napjai“ ; de את-ről ott csak azt mondja, hogy toldalékos (נוסף), valamint Abulvalíd (Szótár 77, ⁹, v. ö. Parchón, Machb. 6 d.), az alany előtt található א partikulát így jelöli : زائدة مع الفاعلين.

³) M 45 a, Cz 42 b. Az utóbbi helyen I. E. azt állítja, hogy א, mivelhogy az alany előtt is találhatik, nem elég világosan jelöli a tárgyat e minőségében ; ezt egész biztosan ל előrag teszi. V. ö. Comm. Zsolt. 139, ² (לרע) ; וואת המלה עם למד כמו הרנו לאבנר ;

⁴) M 45 a. Heidenheim e helyen I. E. azon állításához, hogy más példát nem tud (ולא ארע שני), megjegyzi, hogy maga talált egy második példát : Jes. 64, ¹ מים תבעה אש, hol אש szintén alany és mégis az ige után áll. De ezen igazítás nincs a helyén, mert I. E. csak oly mondatokról beszél, melyekben a szók pusztá állása megszünteti a kétséget a felől, melyik az

Két, status constructus által egymással összekötött szó közül néha nem az elsőre, hanem a másodikra vonatkozik az állítmány; pl. Jób 4, 10 שני כפירים נתעו, Énekek éneke 2, 8 בא . . . קול דודי.⁵⁾ Néha az állítmány csak a következő mondatban álló szóra mint alanyra vonatkozik, mint וימנעו Zsolt. 107, 39, melynek alanya a következő versben álló גריבים; hasonló esetet látunk, midőn az igének tárgyragja vagy más személyrag egy utána következő főnévre mutat, pl. Num. 24, 16 [כוכב] . . . אראנו, אשורנו; Zsolt. 34, 6 [עני] . . . אליו.⁶⁾

Az ígéhez tartozik a hely és időnek határozása; ezen határozások a partikula által köttetnek össze az igével. De a partikula el is maradhat, pl. helyhatározásoknál בית ד' helyett: בבית ד' (II Kir. 12, 11 és 18, 15); időhatározásoknál ששת ימים e helyett: בששת ימים (Exod. 20, 11 és 31, 17)⁷⁾; irányhatározásnál ירושלים e helyett: לירושלים (I Krón. 21, 4).⁸⁾

A két nem megkülönböztetését a héber nyelvszokás az egyes számú igénél okvetetlenül követeli; a többesszámban a nőnem

alany és melyik az állítmány. Jesájá id. helyén pedig ilyenmü kétség nem támadhat, minthogy תבעה ige nem és szám által elegendően אש állítmányának ismerhető föl. Szintűgy ki van zárva a kétség a Beer B. által (Rikmá, 210. l., jegyzet) idézett mondatokból: Deut. 32, 43 és Jes. 5, 24.

⁵⁾ Comm. Jób 4, 10.

⁶⁾ Comm. Zsolt. 107, 39: ומצאנו בלשון הקדש שזיכורו הפעלים ולא . . . יזכירו העצם כי'אם באהרונה . . .

⁷⁾ M 40 a, idézve Jób 37, 6 commentárjában (מאוני וכבר הזכרתי בס' מאוני) és Zsolt. 44, 3 comm. (. . . כבר הזכרתי כי משפט העברים). E két példát בית ד' és ששת ימים vagy egyet közülök rendesen idézi I. E., a hol ב hiányozását constatálja, így Gen. 3, 15, mind a két comm.; Comm. Gen. 40, 3; Deut. 6, 3; Jes. 1, 20; u. o. 5, 24; u. o. 24, 6 (itt Friedländer szerint I. E. így olvasta a szöveget: [ב] אלה אכלה, de inkább így olvasta: אכלה . . . , v. ö. Jes. 1, 20 הרב האכלו [ב]); u. o. 26, 18; u. o. 27, 4 u. o. 43, 24; Zsolt. 18, 35; u. o. 45, 5; u. o. 51, 2; u. o. 109, 3; u. o. 125, 5. — Pótolandó ב más példái I. E. szerint az illető helyek commentárjaiban: Gen. 38, 11 בית אביה; Lev. 26, 21 קרי; Zsolt. 10, 4 כל מזמותיו; u. o. 17, 10 הלבמו; u. o. 18, 35 זרועותי; u. o. 32, 7 רני; u. o. 45, 13 ובת; u. o. 49, 12 קרבם; u. o. 60, 7 ימינך; u. o. 63, 6 הלב; u. o. 76, 6 שנתם; u. o. 105, 18 ברזל; u. o. 143, 10 רווחך; Siralm. 1, 5 שבי; Jób 8, 5 נות; u. o. 29, 3 חשך. L. még Szj 113. sz. erről: ר' יראת Példeb. 31, 30.

⁸⁾ M u. o. Beszédrövidítésnek — דרך קצרה — nevezi I. E. az אל irányhatározó szócska elejét Num. 21, 33, הדרך előtt, u. o. 22, 33. L. még Comm. Jes. 26, 8 (ארה).

helyett a hímnem is használható, pl. ויחמו Gen. 30, 39. ⁹⁾ — De a beszéd retorikai diszítésének tekintendő, hogyha olykor — mint az arabban is szokott lenni — az egyesszámú igének is hímnemű alakja áll nőnemű főnévnél. ¹⁰⁾

Többesszámú alanyhoz néha egyesszámú ige tartozik. Ezen nemegyezés azzal magyarázandó, hogy az állítmányt a többes számban összefoglalt alanyok mindegyikére vonatkozóznak képzeljük. ¹¹⁾ Hasonlóan érthetjük azt is, hogy sokszor egyesszámú sze-

⁹⁾ Comm. e h. : ואל תתמה בעבור שאמר על הצאן לשון זכרים כי : משפט הלשון להפריש בין זכרים לנקבות בלשון יחיד רק בלשון רבים לא יהושו והעיקר אחר שהכל לשון רבים לא יהושו : (ומסלותי ירומון) Comm. Jes. 49, 11. M 38b csak azon tényt állapítja meg, hogy a többes számú jövőben a hímnemű alak a nőnemű helyett szokott állani, mint ezekben : תמצאו Én.én. 5,3, יתנו Eszth. 1,20. Ez utóbbi hely commentárjában ת-יתנו-כל-tól teszi függővé, úgy hogy eltűnnék a rendhagyóság ; hasonló föltevését látjuk Kóh. 12,5 commentárjában, e mondathoz : וישחו כל : Jes. 32,12 comm. azzal magyarázza ספרדים hímneműségét, hogy בנות השיר כל szót gondolja hozzá, utalva Eszth. 1,20-ra ; v. ö. Comm. Zsolt. 57,7. — Jes. 32,11 comm. szerint הררו parancsoló, helyett, beszédrövidítést mutat, példának idéztetik Én.én. 5,3. A beszédrövidítés itten a rövidebb, ámbár nyelvtanilag helytelen szóalak alkalmazásában áll a hosszabb, de helyesebb nőnemű alak helyett ; ugyanazon értelemben mondja I. E. קצרה דרך-nak, hogy עשר שנים עשר áll שני עשר helyén, Comm. Num. 7, 3 ; l. még Comm. Exod. 21,11 (שלוש אלה) és u. o. 26,3 (חמש).

¹⁰⁾ Comm. Jes. 14, 11 (יצע רמה), példának idézi ezt : Jer. 29, 32 ולקה ובא על דרך לשון זכר והיא דרך צחות וכנה בלשון קדר : (מהם קללה).

¹¹⁾ Comm. Kóh. 10, 1 (idézve Gen. 49,22, Exod. 17,12, Kóh. 10,12 comm.) : נמצא בכל המקרא לשון יחיד במקום רבים במקומות רבים והנכון בעיני שדרכם דרך קצרה זבובי מות עינינו כל זבוב מות יבאיש במקומו אורדיך אירור ומברכיך ; (וצדיקים . . . יבטח . . . ברוך, Comm. Gen. 27,29 (példának említve : Példab. 28,1 יבטח . . . וצדיקים) ; Num. 24, 8 והציו ימהץ („nyilainak mindegyike sebet ejt“) ; Gen. 49, 22 בנות צעדה (e példát leggyakrabban idézi I. E. a szóban levő incongruentiára) ; Exod. 17,12 ויהי ידיו ; Deut. 3,3 השאיר (múltnak, nem határozatlannak veszi ezen ígét) ; Deut. 32,5 בניו . . . שחת ; Zsolt. 7,3 יטורף ; u. o. 18,35 . . . ונתתה ; u. o. 21,4 תקדמו ברכות ; u. o. 87,3 נכבדות מדבר ; u. o. 119,98 תחכמי ; u. o. 30,15 בלהות . . . והפך ; Eszth. 9,23 וקבל היהורים ; Kóh. 10,12 תבלענו . . . שפתות . . . — L. még M 18b, hol ezen értelemben magyaráztatik Példab. 3, 35 וכסילים מרים (az I. E. nevét viselő commentárban a Példabeszédekhez, kiadta Driver 1880, p. 5 szintén : וכל אחד ואחד ירים ; ugyanott idéztetik még Hab. 3,11, hol עמד nem töb-

mélyrag többesszámú főnévhez való.¹²⁾ Ugyanazon elv szerint többesszámú főnévnek a jelzője is egyszámúban állhat.¹³⁾ Azon főneveknél, melyek kitüntetésül mindig többesszámú alakban használtak, az ige mégis egyszámúban áll, pl. Exod. 21,4 **אתן**.¹⁴⁾ Az is találatik, hogy látszólag egyszámú főnévtől többesszámú ige függ; ezt beszédrövidítésnek kell tekinteni és megfelelő többesszámú alanyt hozzá gondolni.¹⁵⁾

Gyakori alkalmazása miatt יהי יהיה igealak épúgy többes, mint egyes számú alanynál használtak;¹⁶⁾ és ugyanabból az okból ezen igealak, ámbár hímnemű, nőnemű főneveknél is áll.¹⁷⁾ Ugyanazt kell megjegyezni הבה és לכה parancsolókra nézve, melyek, ámbár

bes számú főnévnek ugyan, de több egyes számú főnévnek az állítmánya (I. Comm. Hab. 3, 11 **עמד בזבולו**, v. ö. Comm. Kóh. 10,12). V. ö. Comm. Hósea 4,11 : **זנות ויין כל אחד מהם יקה לב**. L. még Sz. Hassém 1. fejt., erről : **מי נדה לא י** Num. 19,13.

¹²⁾ L. Comm. Lev. 25,31 **לו**; Jes. 5,23 **ממנו**; u. o. 42,25 **עליו**; Zsolt. 5,10 **בפיהו**; u. o. 17,12 **דמינו**; u. o. 111,10 **תהלתו**. L. továbbá M 18b, hol ily módon magyarázza **ותצפנו** (Jósua 2,4) egyes számú tárgyragját (v. ö. Comm. Kóh. 10,1); Szj 129. sz., erről : Jer. 31,14 **איננו** (ezt a példát idézi Lev. 25,31 és Zsolt. 5,10 comm.); u. o., erről : Koh. 10,15 **תינענו**; Sz. Hassém 1. fejt., erről : **משטר** Jóh 38, 33 (I. E. ezen magyarázatát — **משטר כל אחד ואחד** — idézi Parchón **שם** czikk alatt, Machb. 70b); Kóh. 10,1 commentárjában hasonlóképp magyarázza **ויקראהו** (Jes. 37,14) egyes számú személyragját, másképen Jesájá commentárjában : **ויקראהו על הספר לברו ששם החרפות**; v. ö. Szj 128. sz. : **והאתה שהיו בו רוב הדברים פירשו לפני ד'**.

¹³⁾ L. Comm. Zsolt. 78,15 **כתהומות רבה**. Siralm. 1,5 comm. ezen mondatot **לראש** **היו צריה** így magyarázza : „ellenségeinek mindegyike lett fővé.“

¹⁴⁾ Comm. e. h. : **מצאנו אנשי לשון הקדש חולקים כבוד בתורת השמות**; **אבל לא בפעלים**. Gen. 1, 26 commentárjában megczáfolja I. E. Száadjá nézetét, mely szerint van az első személyi igének pluralis majestatisa (wamer **במלת נעשה ואם הוא לשון רבים שכן הוא מנהג המלכים לדבר**), a mire ezen példákat hozta a gáon : **ונתנה** Gen. 29,27 **נכה** Num. 22,6, **נאמר** Dan. 2,36.

¹⁵⁾ L. Comm. Jes. 3,10 **קצרה הוא דרך הצדיקים** [כל הצדיקים].

¹⁶⁾ Comm. Gen. 1,14 **יהי מארת** ; **יהי מליחיד** ; **יעבורו שידברו בה הרבה היא ליחיד** ; **ולרבים**. V. ö. Comm. Gen. 9,15.

¹⁷⁾ Szj 130. száma így szól : **הרבה ידברו** ; (Zsolt. 109, 13) **יהי אחריתו** (Deut. 22,23) **לנקה כמו לזכר** ; **וכמהו כי יהיה נערה בתולה**. A rekeszbe tett szavakat így kell igazítani : **נקה כמו לזכר** ; **יעבורו שידברו בה הרבה ידברו בה לנקה** ; **כמו לזכר**. Gen. 1. commentárjában (1, 14, p. 12) mind a két megjegyzés egybe van kötve : **יהי מאורות לשון יחיד יעבורו שידברו במלה הזאת** ; **הרבה וכן כי יהיה נערה**.

egyesszámú hímneműek, akkor is használatnak, midőn több személy vagy midőn nőnemű személy szólíttatik meg.¹⁸⁾

Az első személyü névmásnál néha — Ibn Ġikatilla szerint — harmadik személyü igealak használatatik, pl. הנני יוסף, Jes. 29, 14, ¹⁹⁾ אני ושאר אני Ezék. 9, 8, אמלל אני Zsolt. 6,3, ראה . . . אני Siralm. 3, 1. ²⁰⁾ Az is taláztatik, hogy második személyü igére harmadik személyü névmásrag vonatkozik, pl. שמעו . . . כלם Míkhá 1, 2, תשובו כלם Jób 17, 10. ²¹⁾

XXVI.

A mondatrészek és a mondatok összekötéséhez.

Ha több főnév a mondatban egymás mellé soroltatik, összekapcsolásuk hatféle módon történik, a mely összekötési módok mind egyaránt jogosultak. ¹⁾ 1. Mindegyik főnévhez az elsőt kivéve az összekötő ׀ járul, pl. Gen. 10, 22. 2. Hosszabb sornak első tagjai ׀ nélkül hagyatnak, mint Ezék. 27, 16. ²⁾ Három szóból álló sorban csak a harmadiknál van ׀, pl. Exod. 28, 17 ³⁾. 4. Négy szóból álló

¹⁸⁾ Comm. Exod. 1,10 (ויבעבור שידברו במלות אלה הרבה), ezen példakkal: Gen. 11, 7 נרדה הבה, Gen. 38, 16 הבה נא és Gen. 19, 31 לכה. V. ö. Jépheth b. Ali tételét ezen személyi vonatkozásaikból kivetközött parancsolókról, Gen. 19,31-hez (idézve Munknál, Notice sur Abulvalid) valamint Abulvalid fejtegetését Taszvija cz. iratában, Opuscules p. 357 s köv.

¹⁹⁾ Szj 121. sz. יוסף igét részesülőnek veszi, a milyen תומיך, Zsolt. 16,5; ez Ibn Chajúġnak a nézete (D. 48, N. 27).

²⁰⁾ Comm. Zsolt. 6,3; Jes. 29,14 comm. Ibn Ġikat. idézése nélkül. Jes. 48,11 comm. ezt a példát teszi hozzá: למעני (1. szem.) יחל (3. szem.) után.

²¹⁾ Comm. Míkhá 1,2: זאת המלה נפלאה בלשונונו כי לפי דעתנו לאמר . . . כלכם. Ily közvetlen átmenetekről a második személytől a harmadikra és megfordítva l. Szj 111. sz. és Comm. Jes. 1,29. Megjegyezhető, hogy ez utóbbi helyen Menáchém (Machb. 25a felül.) יבושו-t olvas תבושו helyett.

¹⁾ Comm. Exod. 1,4: בבהחבר השמות הם על ששה דרכים וכולם נכונים. I. E. Exod. 20,1 commentárjában beszél az összekötő ׀ hiányozásának vagy nem hiányozásának közönyösségétől. L. erről Menáchém vitáját Jehúdá b. Koreis ellen (Machb. 26a), Abulvalid, Rikmá 159 s köv. l.

²⁾ Föl kell tennünk, hogy I. E. ברקמה helyett úgy olvasott: ורקמה, mert a szóösszekötés ezen osztályát a ב ismétlésére alapítani nem lehet, miután csak a meglevő vagy hiányzó ׀ teszi e fölosztás alapját.

³⁾ Ezt a példát idézi I. E. Comm. Lev. 1, 8: ויין כמנהג ויין מושך אהורנית כמו אדם ³⁹ ויין ויגון מושך אהורנית כמו אדם; továbbá Comm. Zsolt 107, 39

sorban a másodiknál és a negyediknél van ׀, pl. Exod. 1, 4. 5. Három szóból álló sorban csak a középsőnél van ׀, mint Zsolt. 45, 9. ⁴⁾ 6. A szók összekötő partikula nélkül egymás mellé tételnek, pl. I Krón. 1, 1. ⁵⁾

Néha a sor első szava előtt is van ׀, mint Gen. 36, 24. ⁶⁾ Azt is találjuk, hogy magánosan álló szónál az összekötő partikula áll; akkor beszédrövidítéssel van dolgunk, és hozzá kell gondolnunk az összekötő partikulát megelőző más mellérendelt szót, pl. II. Sám. 13, 20 [מעונה] ושוממה. ⁷⁾

Ha két vagy több szó ׀ által köttetik össze, akkor a partikula a sor első szava előtt is állhat, mint Gen. 43, 8, Bírák 8, 22. ⁸⁾

Az összekötő partikula által egymás mellé sorolt igék kiváló

פטרדה וברקת. Itten tehát a partikula visszafelé hatását képzei (v. ö. fent 116. l. 24. j.). Ugyanabból a példából vesz analógiát Zsolt. 10, 18 commentárjában az אנוש előtt pótolandó מן-העם מושבת: או תהיה מלת מן הארץ מושבת: L. még Comm. Exod. 12, 10, a mit Jépheth b. Ali nevében közöl.

⁴⁾ A commentárban e helyhez לשון הקדש דרך gyanánt említi a 3. és 6. sz. alatt hozott összekötési módokat.

⁵⁾ Az egészen asyndetikus felsorolás e példájához idézi I. E. M két helyén (30b, és 35a, v. ö. Comm. Num. 7, 3) még az összetett számokat is, a mennyiben עשר שלשה annyi mint שלשה ועשר. L. még Comm. Jes. 32, 13 és Hóséa 6, 3. Cz 22b és 71a az összekötő partikula hiányzásának valamennyi esetét összefoglalja az ellipsis fogalma alá: ויש מקומות שיהסרו ה"א או דרך: קצרה בשמות. Az asyndeton példája gyanánt idézi Cz-ban ezt is: Hab. 3, 11 שמש ירה, a mely példát rendesen felhoz, midőn a ׀ hiányzására figyelmeztet; a főnevek felsorolásának említett hat módjára másutt nincsen tekintettel. L. Comm. Lev. 11, 36; u. o. 21, 14; Num. 31, 26 (מלקוח השבי); Jes. 33, 21; u. o. 63, 11; Hóséa 4, 11 (I. E. szerint תירוש); Czeph. 3, 10; Iggéreth Sabbáth (Kerem Chemed IV, 173) erről: Dán. 8, 14 ערב בקר. Asyndetont lát I. E. ebben is: מהרב רעה Zsolt. 144, 10. — Egészen asyndetikusán sorolt főnévekről I. Dünás, Menáchém ellen p. 47.

⁶⁾ Cz 22 b. A commentárban e h. a ׀-ot az arabs ﻓ analogiájával magyarázza. Zsolt. 76, 7 comm. így pótol egy hasonló esetben: [כל איש] ורכב וסוס, mint Abulvalid tette, Rikmá p. 153.

⁷⁾ Cz u. o. Épúgy magyarázza Num. 16, 1 comm., hogy ורתן előtt אנשים szó pótolandó, a mely beszédrövidítés folytan hiányzik, mint מישא, I Sám. 16, 20, המור előtt (l. fent 114. l., a 14. j. vége felé).

⁸⁾ Comm. Gen. 43, 8: דרך לשון הקדש להוסיף גם ראשון. Comm. Deut. 32, 25: ומעם גם כמשפט הלשון כאשר פירשתי. Comm. Exod. 4, 10: והנה העברים כאשר ירצו להשוות שני דברים או שלשה יוסיפו מלת גם בתחלה.

példáit látjuk Gen. 25, 34 és II Krón. 28, 15.⁹⁾ Két vagy több ige partikula nélkül is sorolható egymáshoz, épúgy a múltban (pl. Bírák 5, 27, Zsolt. 73, 19, Énekek éneke 2, 11, u. o. 5, 6), mint a jövőben (pl. I Sám. 2, 3, Hóséa 6, 3, Exod. 15, 9).¹⁰⁾ Két, közvetítés nélkül egymás mellett álló igenél nem kell mindig a ו elestét föltenni, hanem sokszor a két ige között אשר (ש) pótolandó, úgy hogy a második ige az elsőnek alá van rendelve.¹¹⁾ Különben is nem egyszer kell אשר szócskát, a mondatrészek világosabb vagy nyelvtanilag helyesebb összeköttetése végett, elmaradtnak képzelni.¹²⁾

Sokszor a héber ו egészen az arabs و kötő partikula jelentésével bir. Összekapcsol gyanis¹³⁾ : 1. két főmondatot, melyek közül az első a második következményének tűnik fel; ¹⁴⁾ 2. a főmondatot

⁹⁾ M 40a.

¹⁰⁾ M 39b s köv., Cz 22b. V. ö. Comm. Deut. 1,6, Jes. 18,5; u.o. 25,12.

¹¹⁾ Cz 22b. ו אמרו המדקדקים כי המלה הסרה ווא"ו ולא דברו נכונה . . . נדעה [ש] u. o. 6,3; וואיל [ש] הלך [ש] Hóséa 5,11. L. Comm. Hóséa 5,11. כי היא הסרת שי"ן לא אוסיף עוד [ש] ארהם [ש] u. o. 1,6; נדרפה אל תבהל . . . [ש] תלך [ש] Kóh. 8,3; Hóséa 6,3; Siralm. 1,6.

¹²⁾ Comm. Deut. 33,11 יקומו [אשר] מן [אשר] Jes. 11,9 לים [אשר] Hóséa 14,3 תשא [אשר] כל [אשר] Zs. 45,9 שמוחך [אשר] מני [אשר] u. o. 61,8 מן [אשר] אשרי [אשר] u. o. 65,5; אשרי [אשר] (ezen példával: II Krón. 16,9 שלם [אשר]); אתה [ש] שמך [ש] u. o. 83,19; (לכל [אשר] יבוא [אשר] Zsolt. 71,8; תבהר מאנוש [ש] נעו [ש] Jób 28,4; [ש] נגילה [ש] u. o. 118,24; מלא [ש] u. o. 110,6; כאלים [אשר] לא מצאו [ש] Siralm. 1,6; Dúnás, Száadjá ellen, 132. sz., idéz néhány esetet, melyekben אשר mint מלה צפונה pótolandó.

¹³⁾ Az itten adott felsorolást csak a könnyebb áttekintet végett hoztam be; Ibn Ezrá ebbeli megjegyzéseiben nincsen alapja. Ő a kérdéses ו-ot rendszeren ezen szókkal jellemzi: כפא רפה בלשון ישמעאל. Mintapéldáknak legtöbbször e kettőt idézi: Gen. 22,4 és Exod. 9,21; ugyancsak e két helyet említi Cz 21b bizonyítékul a ו ezen felfogására, melyet mások nevében idéz. Abulvalíd, Rikmá p. 21, szintén beszél a ו-hoz hasonló ו-ról — ותהיה לאו בענין כמו הפא אצל הערב וענינה קרוב לאו — azonban csak fölosztásunk első két neméből hoz példákat; a harmadik nemhez való példákat, a milyen Gen. 36,24 (l. fent 6. j.) azon esetek közé számítja, a melyekben a ו kényszerített módon valamely szó elé tétetik, a nélkül, hogy összekapcsolásul szolgálna a megelőzővel. — Egyébiránt már a karaita szótáríró, Dávid b. Ábrahám, a szentírás számos helyen ו-vel magyarázta a héber ו-ot; l. Neubauer, Notice p. 54.

¹⁴⁾ L. Comm. Zsolt. 139,23 ודע; Comm. Lev. 11,44 ותטמאו; u. o. 27,19; u. o. 25,51. Ez utóbbi helyen I. E. וואם עוד רבות helyett ezt olvasta: 'אם עוד ו', és így magyarázza: „ennélfogva, akár sok év . . . akár kevés év van még hátra . . .” Egészen úgy magyarázza a Lev. 27,19 kezdetén álló

az előtte álló mellékmondattal; ¹⁵⁾ 3. a mondat egyik részét a másikkal. ¹⁶⁾ Az összekötő partikula ezen alkalmazása a héber és az arabs nyelv közös sajátossága, és egy más nyelvben sem találatik, a mi annak megfelelne. ¹⁷⁾

Héber nyelvszokás szerint, ha két a beszédben előfordult tárgyról újra van szó, először a második helyen említett tárgyról beszélnek, és azután az elsőre térnek vissza. ¹⁸⁾ Példa : „Adtam

ı-ot, a mely partikula szerinte szintén választást vezet be két eset között, melyek a megelőző alaptételből folynak.

¹⁵⁾ L. Comm. Exod. 9,21 ויעוב ; u. o. 9,31 והפשתה ; u. o. 13,17 ולא נחם ; u. o. 18,23 ויכלה ; u. o. 40,37 ולא יסעו (ez csak a rövid commentárban van, p. 115); Lev. 12,2 וטמאה ; u. o. 25,33 ויצא ; u. o. 26,4 ונתתי ; Num. 11,25 ויתנבאו ; u. o. 32,29 ונתתם ; Jes. 28,18 והייתם ; u. o. 48,18 ויהי ; Zakh. 3,7 ונתתי ; u. o. 14,17 ולא . L. még Comm. Zsolt. 74,3, Hóseá 14,3-ról. והארץ (Gen. 1,2) -ját szintén ekkép magyarázza a commentárban; azonban Iggé-
reth Sabbáth cz. iratában (K. Chemed IV, 172) polemikus czélből elveti ezen magyarázatot, sőt azt is állítja, hogy a ׀-hoz hasonlító ׀ csak igék előtt, nem pedig főnevek előtt találatik : ובשמות אין וי״ו נוסח . — Ide való még ואד (Gen. 2,6) magyarázata, melyet a Gen. 1. commentárjában e helyhez (p. 35) olvasunk és a közönséges commentárban Gen. 1,2-hez példának említve találunk. — I. E. szerint טרם mindig előzményi mondatot vezet be, mely a következő rendszeren ı-val kezdő főmondat időhatározását tartalmazza : Comm. Exod. 9,30, ezen példákkal : Gen. 19,4, Jes. 65,24 és I Sám. 2,15.

¹⁶⁾ L. Comm. Gen. 20,16 ונוכחת ; u. o. 36,24 ואיה ; Lev. 7,16 והנותר ; Jes. 48,7 שמעתם ; ולא ; Zsolt. 69,33 ויהי ; Siralm. 3,26 ויהיל . ויחיל-ról (Gen. 22,4) l. a következő jegyzetet.

¹⁷⁾ L. Comm. Zakh. 14,17 : וי״ו ולא עליהם יהיה הגשם כפה רפה בלשון ; וישמעאל וכמוהו וישא (Gen. 22,4) ויעוב (Exod. 9,21) והאבן (Gen. 28,22) ואין יכולת באדם לפרש זאת בלשון אחרת כי לא ימצא זה בלשון כי אם בלשון וזה כפא רפה בלשון ישמעאל ואין יכולת באדם לדבר (az európai nyelvekre) ; וזה הו״ו לא יוכל האדם להבינה איך תשמש רק : u. o. 74,3 ; בה בלשון ארם יש בלשון קדר טעם . Comm. Exod. 9,21 : בלשון ישמעאל שכמוהו פא רפה לו״ו ויעוב רק אין יכולת בנו לתרגם הדבר בלשון אחרת וכנה וישא (Gen. 22,4) ; Comm. Num. 32,29 ezen ı-ról mondja : ורבים כנה . ובמקרא אלפים כמוהו : Gen. 20,16 .

¹⁸⁾ Comm. Jóél 3,3 : שני דברים יזכרו כאשר יזכרו שני דברים יחל לספר דברי השני בתחלה ואחר כן ישוב אל הראשון באחרונה . Igg. Sabb. (K. Ch. IV, 173) Gen. 1,5-ről : שני דברים : כי כן משפט הלשון כאשר יזכיר שני דברים ; יתחיל מן האחרון משפט לשון הקדש כאשר : 1. Comm. Gen. 10,1 (p. 57) : יאמר על האחרון ששלים בוכר איש יחל ממנו Zsolt. 74,16 commentárjában ezen alakzatot,

Néha megfordítva állanak a mondatban a szók és nem a mondat értelmének megfelelő rendben.²⁴⁾

A múltidejű ige előtt állhatnak ב és ל partikulák, p. בהכין II. Krón. 1, 4 és לביה Kóh. 3, 13, מ soha, כ csak מו szótaggal bővítve; מ-om-ról azt állította ugyan Abulvalîd, hogy csak főnevek előtt áll,

tételére vonatkoztatják (l. Mekhilthá Exod. 17, 9-hez, bab. Jômá 52 a b, v. ö. Gen. rabbá 80. fejt., jer. Ab. zárá 41 c alul, Okhlá weokhlá ed. Frensdorff 194. sz., 121. l.). Azonban Íszi tételében csak oly szók említettnek, melyekről kétes, vajjon nem kell-e azokat a következő mondathoz olvasni, mig ומת és az I. E. által idézett וישלף (Rúth 4,8) iránt csak azon kétely forog fenn, az előbb említett személyek közül melyikre vonatkoznak mint alanyukra. — Azért czélszerűbb elfogadni édes atyám, Bacher Simon úrnak azon javaslatát, hogy I. E. megjegyzése azon öt szentírási helyre vonatkozik, a melyek Midr. Sámuel 18. fejezetében (v. ö. Rúth rabbá a 7. fejt. vége felé és Jalkút, Sámuel könyvéhez 128. §) a vita tárgyát képezik, a mennyiben kérdéses náluk, hogy melyikére az előbb nevezett személyeknek vonatkozik a következő személyrag. E helyek : I. Sám. 15,27 (ויקרע את מעילו), I. Kir. 11,30 (ויתפש בשלמה הה אשר עליו), II. Krón. 13,20 (ויתפח ד' וימת), II. Kir. 25,30 (כל ימי חייו), Rúth 4,8 (וישלף את נעלו); van tehát közöttük az Ibn Ezrá idézi hely is. Ennek megjegyzése ennél fogva ekkép értendő : „Azon szerző, a ki az öt eldöntetlen helyet — mint Rúth 4,8 — említette, miért nem hozta fel ezt is (olv. וזה helyett : גם זה) velök? Mindenestre I. E. ezt a kifejezést : להם הכרע שאין Íszi mondatától vette kölcsön. I. Sám. 15,27-ről beszél Abulvalîd is, Rikmá p. 215, és úgy itéli, hogy . . . ויחזק a távolabb eső személyre (Sáulra) vonatkozik.

²⁴⁾ L. Comm. Gen. 41, 57 : יוסף לשבור után; Lev. 4, 22 : יהמא helye שלישא előtt; Hóseá 7,4 [ער] ישבות מעיר a vers végére való; Ámósz 9,13 : אשר נקרא שמי עליהם [ישראל] helye közvetlenül יירשו után. — A műszó e megfordított szórend jelölésére : הפוך (ar. مقلوب). De az idézett esetek nem tartoznak a megfordítás azon neméhez, melyet Abulvalîd a Rikmá 32. fejt. második részében הפוך בענין név alatt tárgyal; mert ezzel nem a szók pusztá áthelyezése jelöltetik, hanem a mondatszerkezetnek oly lényeges megfordítása, mely a tartalmat is módosítja. A mondatszerkezetet nem változtató megfordítást Abulvalîd így nevezi : מוקדם ומאוחר (ar. تقديم وتأخير).

1. Rikmá p. 212 s köv., v. ö. p. 152, 174. Ezt az utóbbi műszót I. E. szintén használja הפוך értelmében, p. Comm. Lev. 1, 2 : מכם מאוחר, azaz a helyes szórend volna : אדם מכם; Comm. Gen. 49,23 : מוקדם מוקדם, a hol egyttal az igének régmúlt jelentésére figyelmeztet (l. fent 121. l. 9. j.) Még gyakrabban mint a szöveg szavainak exegetikai czélból áthelyezésére — Eliézer b. Jósze Haggelíli agádai szabályai közt ez a 31-ik és neve : מוקדם ומאוחר — használja I. E. ezt a kifejezést : מוקדם ומאוחר בענין ott, hol szerinte a szentírás nem azon sorban adja elő az eseményeket, mint az időben következtek egymásra (az említett szabályok közt ez a 32-ik :

mint Gen. 19, 18; de ellene bizonyít Zakh. 10, 8 כמו רבו.²⁵⁾ — A jövőidejü ige előtt egyszer találtatik אל, Jer. 51, 3.²⁶⁾

XXVII.

Elliptikus kifejezésmód.¹⁾

A héberben, úgy mint más nyelvekben is, első sorban dönt a beszéd tartalma, és a hébernek nem tartózkodnak attól, hogy ugyanazon tartalmat majd bővebb, majd rövidebb beszédben kifejezzenek. Ezt különösen ott vesszük észre, hol a szentírásban ugyanazon tárgyról ismételt alkalmakkor van szó; az ismétlés soha sem szó szerinti hűséggel történik, hanem részint módosított, részint rövidített kifejezésekkel.²⁾ A rövid kifejezésmód kedvelése általában igen számos

מוקדם שהוא מאוחר בפרשיות — L. különösen Comm. Exod. 16, 15 (Mózes [bn Gikatilla nevében]; u. o. 19, 9; Gen. 48, 8; Dániel rövid comm., az 1. fej. végén (ed. Mathews p. 2), hol I. E. ezt az alaptételt: אין מוקדם ומאוחר בספרי הקדש a következő példákkal bizonyítja: Num. 1, 1 v. ö. 9, 1, Gen. 11, 32 v. ö. 12, 1, Gen. 28, 10 s köv. — Zsolt. 104, 6 commentárjában igen erélyes módon visszautasítja I. E. Abulvalid magyarozatát (l. Rikmá p. 210) e vershez, mely a mondatszerkezetnek az értelmet is módosító megfordításán alapszik: וההוֹפֵךְ דְּבָרֵי אֱלֹהִים חַיִּים עַל מַיִם יַעֲמְדוּ הַרִים תִּהְיוּ כֹתֹבִים בְּלָבוֹ; hasonlóképen nyilatkozik Jehúdá l. Balaam egy megfordítást föltételező magyarozata ellen, Comm. Zsolt. 4, 8: ואִין צֶרֶךְ לְהַפֵּךְ דְּבָרִים נִאֻמִּים בְּרוּה; ומהפוך דברי הקדש (e kifejezéshez v. ö. Dúnásét, Menáchém ellen, 22. l.: ומהפוך דברי אלהים ירא). — Exod. 25, 6 comm. hibáztatja a הדור חכמי azon nézetét, hogy a לקטרת הסמים annyi mint לקטרת; ez oly megfordítás, a milyeneket a מקדמים ומאחרים közé számít Dúnás, Menáchém ellen, 97. l.: תולעת שני; Exod. 25, 4, ברמעות שליש Zs. 80, 6, דמשק אליעזר Gen. 15, 2.

²⁵⁾ M 12 a, v. ö. Cz 27 b. Abulvalid erről beszél Rikmá 11. l. és szótárának ברר cikkére utal (l. Szótár 111, 15 s köv.). Jeszód 8. l. לברם-ban a határozatlanlátja I. E., míg Kóh. 3, 18 comm. ezt a véleményt mások nevében idézi és megczáfolja. L. még Dúnás, Száadjá ellen, 124. sz.

²⁶⁾ M 38 b בואה מלת אל ידרוך סמוכה לפועל עתיד ולא ארע: לה שנית.

¹⁾ Az ide való beszédrövidítések (elliptikus kifejezésmódok) egy részét különböző szempontok alatt már az előbbi fejezetekben (XXII—XXVI) tárgyaltam (l. fent 112. l., 7. j.). Általában összehasonlítandó Abulvalid Rikmájának 25. fejezete (p. 150—168).

²⁾ Comm. Exod. 20, 1. Cz 22 b a beszédrövidítés minden nemeit e tételben foglalja össze I. E.: מנהג אנשי הלשון לקצר. Másképp értendő l. 11.

helyen mutatkozik a szentírásban, a hol egész mondatokat vagy lényeges mondatrészeket kell a gondolatmenet középtagjai gyanánt vagy a tartalom kiegészítésére hozzá gondolnunk.³⁾

A beszédrövidítésnek főleg az Énekek énekében gyakran található neme az, a mely szerint valamely személy beszélőnek vezetetik be, anélkül, hogy az bevezető kifejezés által jelentetnék.⁴⁾ Némelykor hiányzik az állítmányhoz való alany, és akkor ezt pótolni kell a meglevő állítmányban adott ismertető jelek (nem és szám), valamint a mondat tartalma szerint.⁵⁾ Más esetekben azért hiányzik az alany, mert szándékkal határozatlannak hagyta a beszéd a cselekvőt, és ily esetben legjobban az állítmányi igéből képezett részesülövel pótoltatik.⁶⁾

egy hasonló kifejezése Zsolt. 96, 5 commentárjában : והלשון תקצר לדבר, és Koh. 4, 3 comm. : בעבור קוצר הלשון לדבר. Mind a két helyen jelöltetik a kifejezés által az emberi beszéd elégtelen volta, a mennyiben nem létező dolgokról úgy kell beszélnie, mintha léteznének. Kóhéleth comm. hoz erre példát a bölcsészet műnyelvéből : כל דבר הוא יש או אין ; e mondatban ugyanis a nem létező mondatik דבר-nak.

³⁾ L. Comm. Ex. 2,20; u.o. 7,17; u.o. 11,6; u.o. 13,16; u.o. 14,4; u.o. 17,1; u.o. 17,6; u.o. 18,25; u.o. 19,8; u.o. 24,10 (Ezék. 10,20-ról); u.o. 36,7 (röv. comm. p. 113); Lev. 4, 23; u.o. 5,1; u.o. 8,16; u.o. 8,34; u.o. 11,24; u.o. 11,28; u.o. 12,7; Num. 1, 4; u.o. 3,39; u.o. 4,25; u.o. 22, 33; Deut. 12, 13; u.o. 14, 8; Ámós 9, 13; Zsolt. 88, 5; Rúth 3, 16. Rendesen így fejezi ki a beszéd rövidítését: הכתוב משה תפס דרך קצרה (vagy אחז תפס דרך קצרה) (Exod. 13,15); Ez a kifejezés Eliézer b. Jósze Haggelíli agádai szabályai közt a kilenczediket jelöli.

⁴⁾ Comm. Num. 23,7 (לכה) ותחסר מלת ואמר ובשיר השירים רבים כמוהו : ותחסר מלת כי אמר וכן (Gen. 41, 52) והוא דרך קצרה . . . זאת דרך צחות בשירים כמו פשטתי את : כפי הפירוש כתנתי (Én. én.5, 3) V. ö. Comm. Exod. 18, 4.

⁵⁾ L. M 5 a : עליך (נפשי, עיני) ותחס I. Sám. 24, 11 (így Rási is e helyhez és Abulvalíd Rikmá p. 150); Comm. Óbadjá 13. v. תשלחנה אל [ידיך]; Jób 6, 20 [בטח לבנם]; u.o. 10, 15 [אני]; u.o. 18, 14 [ותצעידהו]; u.o. 18, 15 [חיה רעה]; u.o. 37, 20 [השמש]; (ezt Hái gáon nézeteként közli); u. o. 34, 21 [רגליו]; Siralm. 2, 3 [אף]; Jes. 3, 8 comm. : „ואל תשא [ארץ] להם : „a föld nem viseli el őket”, v. ö. Gen. 13, 6; ez alkalommal azon grammatikus véleményét, ki szerint אל csak a tiltást jelenti, megczáfolja Példab. 12, 28-ra utalva, hol אל מות van.

⁶⁾ M 5 a (v. ö. Cz 73 a) ezen helyekre nézve : Gen. 48, 1 ויאמר (I. Comm. e h.), I. Sám. 24, 11 ויאמר, I. Krón. 7, 14 ילדה, Num. 26, 59 ילדה; Szj 118. sz., Jes. 42,20-hoz : ויאמר ליוסף : ולפי דעתי ולא ישמע השומע כמו ויאמר ליוסף

lasmód továbbá ועד לעולם, mert annyit jelent, mint לעולם ועד; ⁹⁾ ועד szócska épúgy van használva, mint ebben : שוכן עד Jes. 57, 16. ¹⁰⁾

Azon mód, melyen héberben két tárgy egyenlőségét jelölik, mind a két szó elé כ összehasonlító partikulát téve, szintén beszédrövidítésen alapszik, mert כצדיק כצדיק annyi mint הרשע כצדיק כרשע (והצדיק כרשע. ¹¹⁾ — Másrészről el is maradhat כ partikula összehasonlításoknál, és az értelemről pótolandó. ¹²⁾ Tagadó mondat után következő korlátozó mondatból olykor a korlátozást bevezető רק szócska hiányzik. ¹³⁾

A tagadó partikulára nem terjed a beszédrövidítés szabadsága, mert annak hiányával a mondat épen az eredeti értelmének ellenkezőjét fejezné ki. ¹⁴⁾ De ha a tagadó partikula (לא vagy אל) már

⁹⁾ Comm. Exod. 15, 18; Comm. Zsolt. 9, 6: מלה קצרה לעולם ועד עולם. Mind a két helyen igazolja I. E. ועד magánhangzóit.

¹⁰⁾ Exod. 15, 18 commentárjában példa gyanánt említi. Jes. comm. így pótolja : [עולמי עד] שוכן עד [עולמי עד], a mi nyilván czélzás Jes. 45, 17-re. Ezt a kifejezést pedig : עולמי עד I. E. mind a két helyen így pótolja : עולמי עד [שלא יוכל אדם לספר] עד. Az עד szócska tehát ezen szólásokban is megtartja rendes jelentését („ig“).

¹¹⁾ Comm. Gen. 18, 25 : כאשר יתחברו שני כפי"ן היא דרך קצרה. Comm. Gen. 44, 18 : כמוד כפרעה אתה כמלך והמלך כמוד וכן כל שני כפי"ן; שהן זה אהר זה כמו כעמי כעמד והיא דרך קצרה כטוב כחוטא כי הכפי"ן בלשון הקדש [דרך קצרה] כמו כעבר כאדוניו L. még Comm. Jes. 21, 2; Hóséa 4, 9; Zsolt. 139, 12; Szj 32. sz., továbbá Comm. Lev. 24, 22; Num. 15, 15. — Dúnás, a ki Száadja elleni vitairatában, 34. sz., ezen példák egy részét idézi, azt állítja, hogy az első כ a ה-t helyettesíti : וכהנה כפי"ן הרבה חילוף ההי"ן. Abulvalíd, Rikmá p. 29, csak ténynek megállapítja, magyarázati kísérlet nélkül, hogy összehasonlításoknál kettős כ használtatik.

¹²⁾ L. a következő helyek commentárját, a melyeken az idézendő szókat az összehasonlítás partikulájával pótolandóknak mondja : Deut. 4, 23 אש; Jes. 51, 12 הציר; u. o. 21, 8 אריה; Hóséa 14, 3 פרים (Zsolt. 141, 2 comm. is idéztetik, más magyarázattal. fent 123. l. 18. j. vége f.); Ób. 3. v. שוכני; u. o. 7. v. אין; Zsolt. 7, 7 משפט; u. o. 11, 1 צפור; u. o. 22, 14 אריה; u. o. 45, 4 נושקי; (או יהיה חסר כ"ף בראיה גמורה : homályosak e szavak : u. o. 78, 9; u. o. 84, 7 מעין; u. o. 88, 9 תועבות; u. o. 112, 2 גבור; u. o. 119, 24 אנשי; u. o. 119, 119 סנים; u. o. 141, 2 קטרת; Zsolt. 113, 2 és 119, 24 comm. ezen példát idézi : אדם Jób 11, 12.

¹³⁾ Comm. Kóh. 2, 24 שיאכל [רק]; Comm. Jes. 1, 5 פצע [רק]; az első helyről l. még Comm. Kóh. 4, 17 רע [רק]. V. ö. Abulval. Rikmá p. 162.

¹⁴⁾ L. a fent (13. l. 65. j.) idézett helyet a Gen. 1. commentárjából 5, 24 (p. 44). Folytatólag azt mondja ott I. E., hogy másképen tekintendők

sajátságára.¹⁸⁾ De más beszédrészek is néha oly állást foglalnak el a mondatban, hogy a mondat egyik részéből a másikba áthatnak.¹⁹⁾

¹⁷⁾ Pótolandó a következő szók előtt (az idézendő helyek commentárja szerint): Exod. 6, 3 שמי(ו). Jes. 15, 2 בל זקן, u. o. 30, 30 אף, Míkhá 6, 7 פשעני, הטאת, Zs 78, 72 כפיו, u. o. 80, 6 שלישי, Jób 12, 12 ארך ימים; Ezék. 28, 13 גן, idézve Comm. Gen. 2, 8. — ל pótolandó: Gen. 2, 19 נפש חיה, Deut. 33, 4 קהלת, Zakh. 9, 2 כל שבטי (ו); Izsák b. Sául nézetét e helyhez: Deut. 32, 17 לא אלוה nem fogadja el. — מ pótolandó: Gen. 27, 28 משמני (ו), u. o. 49, 25 שדי (ו), Ámósz 9, 7 פלשתים(ו), Zsolt. 69, 32 פר, u. o. 81, 17 דבש, Én. én. 1, 4 משיים, Rúth 1, 1 יהודה (l. fent 75. l., 69. j.), Siralm. 4, 7 ספיר. — כ pótolandó ezen szók előtt: אלוף Jer. 11, 19, (l. Cz 22 b, Comm. Gen. 36, 15, Jes. 38, 14, Zsolt. 36, 2, u. o. 64, 32), ענור Jes. 38, 14, יונק Én. én. 8, 1.

¹⁸⁾ Comm. Jes. 15, 8 באר אלים; ו[עד]; Zakh. 11, 13 אדר [אל]; Jes. 48, 9 תהלתי [למען]; Zsolt. 147, 1 נאווה [כי]; Zsolt. 90, 2 (idézve Zsolt. 143, 7 comm.) תחולל [בשרם].

¹⁹⁾ Pótolandó igék példái: Comm. Gen. 6, 13 את הארץ [משחית]; Gen. 20, 16 לכל [נתתי]; u. o. 32, 12 אם [והכה]; u. o. 49, 11 בני [אוסרי]; Lev. 22, 2 [אשית] לפלישת [דבר]; Jes. 15, 9 אשר הם [ולא יהללו] אשר הם [ונתתי] לישראל; Jóél 1, 6 שמחה [נכרת]; Zakh. 14, 6 [לא יהיה] יקרות; Zsolt. 80, 17 שרופה [וראה]; u. o. 16. v. כנה [פקוד] (arra, hogy szabad más versből is átható ígét föltenni, ezt a példát idézi: Exod. 18, 4 כי אלהי [אמר], v. ö. Comm. Míkhá 7, 19); u. o. 81, 2 כנור [ותנו]; u. o. 124, 6 [ישליו] בטווחות; Jób 12, 6 משפט [יעשה]; Jób 12, 6 [וראה] שלום [השרים]. — Pótolandó névszók példái (a XXII. fejezet 11., 13., 16. és 18. jegyzeteiben említett példákon kívül): Num. 13, 2 נשיא [אחד]; Zsolt. 93, 1 התאור [עו]; II. Sám. 4, 2 [שרי] בן שאול; l. Comm. Gen. 32, 12, Num. 13, 2, Zsolt. 38, 2; Gen. 2, 20 עוף [כל]; Jób 42, 2 מומה [כל]. — Másnemű pótolandó szók példái: Jes. 41, 17 אלהי ישראל; u. o. 45, 23 [מי] יבן; Zsolt. 5, 4 [לך]; Jes. 40, 13 יודיעני; Hóséa 14, 10 [מי] תשבע; Ámósz 7, 2 [מי] יעקב; Hab. 1, 3 [מי] עמל; Czeph. 3, 20 [ההיא]. — Az elvről általában, melyet I. E. Comm. Exod. 15, 2 משפט לשון הקדש-nek nevez (v. ö. כמשפט Jes. 41, 17 és 45, 23), beszél K6h. 8, 1 commentárjában; röviden így fejezi ki Exod. 6, 3 commentárjában: יש מלות מושכות עצמן; Végül idézem Reifmann J. egy jó megjegyzését; t. i. az Eliézer b. Jósze Haggelíli 32 agádai szabályáról irt értekezésében (משיב דבר, Historich-Kritische Abhandlungen, 1. Heft, Bécs 1866, p. 43 s köv.) ezen elvvel az említett szabályok közül a 22-iket és a 23-kat (מדבר s מדבר) az utóbbinak megfelelően (מדבר שהוא מוכיח על חברו és שחברו מוכיח עליו תשרת אחרנית, l. fent 116. l., 24. j.) állítja össze.

Mellékletek.

I.

Ábr. Ibn Ezrá Jeszöd Dikdükjának bevezetése.

Pinsker másolata szerint. I. fent 9. s köv. 1.

(A második kézirat eltérő olvasásait a vonal alá helyeztem, a szentírási helyek megjelölését pedig rekeszekben tettem a szövegbe.)

בראשית כל מהשבת לב, תחלת מבטא כל שפה ¹⁾, אתן עוז למלמד אדם דעת להשוב מחשבות, בורא ניב שפתים לדבר צחות, השם כה במשכיל להוציא מפיו מלין נמשלים ²⁾ לגופות וטעמיהם כנשמות. וכאשר לא יראה פעל הנשמה כי אם בנופה המוכן ³⁾ להיות היכל לה, לקבל כה ⁴⁾ כפי תולדת גופה, כן לא יעמדו הטעמים כי אם במלין ⁵⁾, וכל מבין לשמוע אם יפרש המקרא והוא לא עמד בסוד דקרוק לשון הקדש, יגוש קיר כעורים, ולא ⁶⁾ ידע במה יכשל, ובאמרו יש לפסוק עשרה טעמים, יתהלל בנפשו ויעז במחשבתו מעשרה שליטים, ושמע השומע ונוספה גדולת מעלת וחכמת ⁷⁾ המפרש, והדבר הפך, כי בשומו טעמים רבים לפסוק, לאי ⁸⁾ זה יכשר, הזה או זה. גם יתכן שלא ידבר ⁹⁾ בפירושו ¹⁰⁾ האמת, כי כל מחבר ספר, נביא הוא או חכם, טעם אחד לדבריו, רק רחבי לב יוסיפו ויוציאו דבר מתוך דבר, ופעם דרך דרש או דרך אסמכתא, על כן ¹¹⁾ אמרו רבותינו ¹²⁾ ז"ל אין מקרא יוצא מידי פשוטו, כתינוס התורה ארמית במקומות רבות ¹³⁾ כמו אם שנותי ברק הרבי (Deut. 32,41) שהוציאו מגזרת שנים, והטעם שישלם לאויבים כפלים, כי ידענו כי ידע המתרגם. כי אם שנותי שהוא דגוש הנון, מגזרת הין שנון (Példab. 25,18), כי אלו היה מגזרת שנים היה שנותי כמו בניתי קניתי, כי משקל אחד לכלם, והם משלישים ¹⁴⁾ בפעלים, רק הם עלולי ¹⁵⁾ האות האחרון כאשר אפרש. וכן והאיש משתאה ¹⁶⁾ (Gen. 24,21) הוציאוהו מלשון ¹⁷⁾ והשתיה כרת (Eszth. 1,8)

והוא לא ⁶⁾ במלים ⁵⁾ ככה ⁴⁾ המוכנת ³⁾ מלים נמשלות ²⁾ ותחלת שפה ¹⁾
משלישים ¹⁴⁾ רבים ¹³⁾ הקדמונים ¹²⁾ על זה ¹¹⁾ פירוש ¹⁰⁾ היבר ⁹⁾ אי ⁸⁾ הכמת ⁷⁾
הוציאו מגזרת ¹⁷⁾ לה add. ¹⁶⁾ עלומי ¹⁵⁾

על דרך דרש¹⁸⁾, ופשוטו כמו משתומם¹⁹⁾ מגורת שואה ומשואה (Jób 30, 8) והתיו תו התפעל כמו נתראה פנים (II. Kir. 14, 8), רק התאחר התיו בעבור שראש המלה מאותיות השריקה כאשר אפרש, וכן כעלי הצים (Gen. 49,28) ורבים כאלה.²⁰⁾ גם בתרגום המקרא כמו ביער בערב²¹⁾ (Jes. 21,18) תרגמו בחורשא ברמשא²²⁾, ופשוטו כמו מלכי הערב (Jerem. 25,24), והתרגום ידע זה יותר ממנו, רק הוסיף דרש בעבור שלא אמר הכתוב בדומה בקדר, ואף כי מצא תלינו (Jes. ib.), וכן ונסתם גיא הרי (Zach. 14,5), בעבור שלא אמר הכתוב וברחתם, ורבים כאלה. — ובעבור חסר דעת דקדוק הלשון לא הלכו רבים בדרך הנכונה, כמנחם בן סרוק שאמר שיש מלות בלשון הקדש שפירושים לטעם ולהפך. וזה לא יתכן בכל לשון, כי המלות הם כרמיוזות²³⁾ לדעת מה בלב המדבר, ואם המלה תהיה כאשר אמר, הנה לא יבין השומע. רק בדבר אחד היא אמת, אם היה לשון כנוי בעבור כבוד הנזכר, כמו בך נבות (I. K. 21,18) בך אלהים (Jób 2,9)²⁴⁾ ולא כן האשה הכושית (Num. 12,1), וטעם (וטעה olv.) האומר כי כושית כמו סניא נהור, הלא תראה כי מלת גנאי נשיבה לשבח בעבור לשון כבוד. אלה הם שהזכיר מנחם הנזכר כמו סעיף והפך הסעיף והטעם לכתרו מסעף פארה (Jes. 10,33), וכן בל שרש בארץ (Jes. 40,24) והפך ושרשך מארץ חיים²⁵⁾ (Zs. 52,7), גם כן ותשלח פארות (Ez. 17,6) עם לא תפאר אהריך (Deut. 24,20), וסקלתו באבנים (Deut. 13,11) עם ויעזקו ויסקלו (Jes. 5,12), וכן או לעקר (Lev. 25,47) עם ואת (את olv.) כוסיהם תעקר (Jós. 11,6), כי הפרש יש בין וסקלתו שהוא מבנין הקל ובין ויסקלתו שהוא מבנין הכבד כאשר אפרש כבנינים, ובעבור חסר דעתו כבנינים הרס חומת הלשון. ואם יטעון טוען הנה מלת חסד תוכיה, כי הנה חסד²⁶⁾ ואמת (Gen. 24,49) חסד הוא (Lev. 20,17) מן הסדך שומע (Péld. 25,10) עם חסיד תתחסד (Zs. 18,26), הנה תשובתו כי יחסדך מבנין הכבד ולא מצאנו מהקל, או הוא²⁷⁾ הפך הקל, ודע כי חסד תוספת דבר שאיננו חיוב בין טוב ובין רע.

¹⁸⁾ על דרש ¹⁹⁾ משומם (Ezrá 9,3) ²⁰⁾ Om. כאלה . . . וכן ²¹⁾ Om. ביער
²²⁾ Om. בחורשא ²³⁾ מרמיוזות ²⁴⁾ בך נבות אלהים ²⁵⁾ add. סלה ²⁶⁾ חסד
²⁷⁾ Om. הוא.

II.

Kimutatott idézetek a Jeszód Dikdükéből.

Ibn Ezránál. L. fent 8. l., 37. j.

1. ממנו. Comm. Gen. 2,17 és 3,22.

Jeszód p. 3: ומשפט המ"ם ליחיד בכפל כמו ממני כי דגשות המ"ם להתבלע: הנון, ודגשות הנון להתבלע נון אחר והנה הוא כמו מנמנני. לרבים ממנו בדגשות הנון לחסרון נון מן כי הנמצא הוא סימן לשון רבים כגון בצל דליותו חשכנה (Ez. 17,23). ולזכר יחיד שאיננו נמצא גם כן ממנו ולא תאכל ממנו (Deut. 28,21) ודגשות הנון לחסרון ההא כי כן הוא מן מנהו כי ההא והויו ימצא נוסף בסוף שמות כמו רעהו . . .

2. Hiphil alakja. Comm. Gen. 13,1 és Exod. röv. comm. 8,3 (p. 19).

Jeszód p. 25: . . . אותיות הגרון אה"ע ומנהגם להרחיב אשר לפניהם: לאסוף כי הוא על משקל לשמור, לחקור גם ימצא לחפור בעבור שהוא פתוח בפתח גדול, ולא עשו כן במלת להיות לחיות בעבור שלא יתערב הבנין הקל עם בנין הפעיל הכבד אע"פ שלא עשו כן במלת ויעל משה (Exod. 19,20) ויעל פר ואיל במזבח (Num. 23,14) שהם שני בנינים. כי ויעל משה היה ראוי להיותו על משקל יִעַל כה וכה (Exod. 2.12) ויעל פר ואיל על משקל יִעַל זנב אל זנב (Biráq 15,4) בפתח קטן תחת הויד כי הוא מן הפנה, כי אם הוא בצרי או בחירק לעולם הוא מבנין הקל כמו אל תפן אל מנחתם (Num. 16,15) כי הטעם יפריש כי זה עומד וזה יוצא.

3. בווש, Exod. 32,1.

A rövid commentárban e helyhez (p. 98) azt mondja Ibn Ezrá: על דעת המדקדקים כי משקלו פעלל ולא כפי דעתי ובספר היסוד מפורש. Ezzel utal I. E. eltérő nézetére az י"ו igékről, a melyeket kétbetűs gyöküeknek mond (l. fent 84. l.). בושש képzését illetőleg ezt mondja Jeszód p. 19: ודע כי הבנין הכבד במלת שב והבריה לא יתכן להיותו כלל: כי אין לו אות תיכון שידגשוהו, על כן שמו מקומו כפל הלמד, אמרו אקומם אישובב וכן הבריו . . .

13. A ל"ה igékről.

Óh. Józsz. Deut. 8,13, p. 139 b, 3. sz. : בספר שפת יתר הזכיר דברי : ר' משה הכהן וזה הוא מה שאמר : „ויאמר ר' משה הכהן כי שרש עשה אף על פי שהוא כתוב בה"א שרשו עשי והביא ראיות ממלת חסיו בו (Deut. 32,47) גם חסיה נפשי (Zs. 57,2) כנחלים נטיו (Num. 24,5) כי הנה אויביך יהמיון (Zs. 84,3) ובקרך וצאנך ירביון (Deut. 8,13), על כן היו"ד במלת עשיתי קניתי בניתי בשרש¹⁾, ולא אמר אמת כי הה"א איננו מאותיות המשך על כן החליפוהו „בי"וד ופעם נראה כמו ישליו אוהביך (Zs. 122,6).“ Ezen idézet szóról szóra olvasható Jeszód 30. l. (kitérés היים-ról), csak hogy a példák közt nincs החליפוהו, על כן : ירביון, hiányzik e két szócska is :

Motot Sámuel supercommentárjából (l. fent 14. l.).

14. ו ו mint harmadik gyökbetűk.

I. E. e szavaihoz : אין וי"ו בכל המקרא שהוא שרש בסוף המלה (Comm. Exod. 1,16) a következőt jegyzi meg Motot (41 b מרגלית טובה) : כך היא הגירסא הנכונה אין היו"ד בסוף המלה שרש כאשר אין וי"ו בכל המקרא שרש ב"א. Érti ezt a helyet a Jeszódban p. 30 (kitérés היים-ról) : . . . לפי שלא יתכן להיות יו"ד בסוף המלה : שהוא כמו דוה (Jer. 8,18) ועשו זה העברים בעבור שימצא בסוף המלה סימן נקבה בצווי ובפעל עם הנכה ובעבור שהוא סימן המדבר בעד נפשו גם לסימן ליהם גם יש תוספת (var. נוספת). כאשר אין וי"ו שרש בסוף המלה.

Próphiát Dúrán Máaszé Éfödjából (l. fent 14. l.).

15. Niphál és Hithpáérlól.

M. Éföd (ed. Friedländer és Kohn) p. 60 : ולזה כתב האבן עזרא בספר : שפת יתר זה לשונו : „ודע כי בנין נפעל על שני דרכים כמו נכבד שהוא מעצמו ולא כן נשבר כי יתכן להיותו נשבר מעצמו או שברוהו אחרים ולא כן ודע כי בנין נפעל . . . אחרים²⁾ (וכן ונברכו בך : Jeszód p. 20) בנין התפעל (Gen. 28,14) ולא כן [נשבר כי יתכן בנון כמו³⁾] התפעל שהוא והתברכו בורעך (Gen. 22,18) והנה הפרש ימצא בין נכבד ובין מתכבד Az itten Éfödi idézetét követő végmondat minden esetre romlott, mert nem ad értelmet. Az idézetnek vége mutatja, hogy a rekeszek közé tett szavak tévesen vannak közbeszúrva, בנון szó pedig romlás בנין-ból, a mi eredetileg volt התפעל előtt.

¹⁾ Ez van az 1. kéziratban is, a másodikban ez : כשרש

²⁾ Eddig szószerint úgy mint Proph. Dúránál.

³⁾ להיותו נשבר בנון התפעל : a 2. kéziratban ez van : להיותו נשבר בנון כמו

III.

Etymologizáló szófejtegetések Ibn Ezránál.

L. fent 72. l.

Az egyes cikkek elején kitett szentirási hely jelöli egyszersmind a Comm. azon helyét, melyen az idézett fejtegetés találtatik. Egy csillag jelöli azon fejtegetéseket, melyeket mások nevében közöl I. E., két csillag azokat, melyeket visszautasít.

אביב Lev. 2,14. נקרא כן בעבור שהוא ראשון והוא מגורת אב. — L. Menáchém 11b : אביב הוא ראשון לכל בכורים תחלת כל כרמל ע"ב קראו אביב :

*אביון Deut. 15,7. Ezen szó אבה „kivánni“ igéhez való, mint עלה עליון-hoz. — Ibn Chajúg (D. 107, N. 68) előadja Menáchém nézetét, a ki (Machb. 12a, 14a) אבוי אביון szót „jaj“ szóval hozta összefüggésbe.

אובות Lev. 19,31. A halottidézőket ezen szóval nevezik meg, a mely „tömlőket“ jelent (Jób 32,10), mert ezeknek főszerepe van a jósmesterség ama nemében : כי הם עיקר זאת האומנות : Épügy Comm. Jes. 29,4 : באוב כמו וכאובות חדשים כי כן אומנותם :

מחאונים Num. 11,1. E szó származik מֵאֵן-től és annyit jelent mint jogszerűséget beszélni.

מאורת Jes. 11,8. A „szem“ : שהיא בעלת האור :

*איה Lev. 11,14. E madarat azért nevezik úgy, mert ismert sivatagokban tartózkodik : שמנהגה לשבת באיים ידועים :

אימים Gen. 14,5. Oly népnek neve, שיש מהם אימה. L. alább נפילים cz. a.

אמת Gen. 24,48. E szó ugyanabból a gyökből származik, mint אמנה. — Abulvalid (Szótár 58,1) külön gyököt tesz föl : אמת.

**אמורי Gen. 15,16. והמפרש אמורי מגורת אומר לא אמר כלום :

אנפה Lev. 11,19. שיתאנף מהרה.

אנוש Zs. 9,21. (Jer. 17,9) מגורת ואנוש הוא.

*ארבות Jes. 25,11. מגורת הוציאוהו ומפרשים לקומו לפי מקומו לוי וטעמו לפי מקומו ומפרשים הוציאוהו מגורת. עושה ארבות (II K. 7,2) בדרך רחוקה.

ארשת Zsolt. 21,3. Az א nem gyökbeli hangzó, hanem a szó ezzel függ össze : רשיון (Ezrá 3,7).

*אשורים Gen. 25,3. Némelyek szerint e népnév jelentése „útban jártások“, ebből : אשור, út.

בנה Gen. 16,3. מגורת אבנה névszóból képezett ige, ebből : בן fiú. Azonban való-

szinűbb, hogy בן maga בנה „építeni“ igéből származik és kiesett a harmadik gyökbetű; אב e szerint az építmény alapját jelentené.
 Deut. 8,4. Ezen ige בצק főnévvel függ össze, a mely a kelő és hóllyagokat képező tészta-t jelenti : כי מנהג רגל האורה שהלך רגלי לא נפהה כבצק : לא נפהה רגליהם נפוחות כדרך הולכי יחף שרגליהם נפוחות.

בקר, reggel. L. fent 72. l.

בר Gen. 41,35. (Jer. 4,11) והנכון בעיני שנקרא בר אחר מלאכת לורות או להבר
 Hasonlót mond Abulvalid, Szótár 107,21 f.

בשר Zs. 40,10. Nem egészen világos e megjegyzés : ומלת בשרתי להבר : כל בשר. Az üdv hirdetése — ez lehet az értelme — összeköt, egyesít „minden húst“, azaz valamennyi halandót.

גר Gen. 15,13. Héberben a családhoz tartozó embert, a ki a törzsön termő ághoz hasonlít, „ágnak“ nevezik : אורה Zs. 37,35 (v. ö. Menáchém p. 20b); ellenben a jövevény, גר, mintegy magiszem גרניר, mely elvált törzsétől. — L. még Comm. Zs. 37,35 : וטעם אורה כאילן בעל ענפים רבים וכמוהו מי שיש לו משפחה רבה. והפך זה הגר כמאמרן מהארץ נכרת גרניר נכרת מהארץ.

גרה Lev. 11,3. A kérődzés jelentése összefügg גרון „torok, nyak“ főnévvel. — L. Menáchém גר VII, 59a.

*גשש Jes. 59,10. Némelyek szerint ezzel függ össze : גוש עפר (Jób 7,5).

*גרה Lev. 11,14. Ebből az igéből : גרה, repülni (Deut. 28,49). — V. ö. Abulvalid, Szótár 149,10 f.

**גראך Deut. 33,25. Leszármaztatják דרב (En. én. 7,10) igéből, valamint בזאו (Jes. 18,2) származik בזו-tól (l. fent 85 l.); azonban הגעם זה בלי טעם.

דור Gen. 15,16. ומדתו הקין (Zs. 84,11) והנכון בעיני כי פירוש דור כמו מדור (Zs. 84,11) ומדתו הקין : דורי נסע (Jes. 38,12) אמר הגאון : שידור אדם בחלוו. L. Szj 71.sz.: מלי ארמית (Dán. 4,9) כמו מדור ויפה פירש ואולי כל דור מגורה זאת.

דרור Lev. 25,10. Annyit jelent mint הפשי, szabadság; Példab. 26,2 azon kis madarat jelöli e szó, mely a szabadság állapotjában énekel, és fogságban nem eszik, míg meg nem hal. — V. ö. Comm. Zs. 84,11 : שם עוף מנגן אולי נקרא בן בעבור שאין מנהגו לנגן כל זמן שאיננו הפשי וזה העוף ידוע הוא כספרד ולפיכך. — Másképen Kimché Dávid, a ki דרור-t a fecske nevének mondja és így magyarázza : נקראת דרור לפי שהיא מקנת בבתים מבלי פחד כאלו היא הפשית מבני אדם שלא ילכדו.

יחבש ימשול כדרך יעצר (I Sám. 9,17) יורש עזר וכן : 34, 17
לא אהיה חובש.

*חזריה Jes. 34,12. Így neveztetnek a nagyok, előkelők, kik a „fehér“
színhez hasonlók, valamint az alacsony ranguak a „homályosak-
nak“ neveztetnek. (החזריה) C. Gen. 36,20 (Példab. 22,29) השוכים :
ויתכן להיות מגורת ואורגים חזרי (Jes. 19,9) ונמשלו הסגנים בלובן
L. még Comm. Jes. 19,9. Kóh. 10,17 comm. ezt „valamelyik bibliamagya-
rázó“ nézetének említi. (. . . הכתוב ידמה הגדולים ללבן והקטנים שאין
(. . . מעלה וגדולה לחשך. Ez Abulvalidnak is a nézete, a ki
(Szótár 217,15 s köv.) megfelelő arabs szólást használva, ezt
mondja : **وَأَمَّا بَن حَرِيمِ حَرِيه فَهُمْ بِيَاضِ النَّاسِ** L. Kimchí חזר cz. a.

**חכה Jes. 19,8. ורבים גורו המלה מחיך והם בדרך רחוקה :

*חלית Lev. 2,4 קדמונינו (M. Szukká V,6) בדברי חלילה
חלק Gen. 27,11. A „sima“ azért neveztetik így, mert „részei“ egyenlők
(מפני שחלקיו שווים).

חחמס Lev. 11, 16. מגורת חמס. — Abulvalid 234, 15 így fordítja :
נקרא כן שחומס שאר העופות וגזל אותם. **الْحُطَّاف** Kimchí חמס cz. a.

חמוץ Jes. 63,1 (Num. 6,3) מגורת חומץ. A két jelentés közös alapja a
vörös szín.

חרב Exod. 3,1. E hegy onnan kapta e nevet, mivel nagy hőség és eső
hiánya, valamint a Nilus távolsága miatt nagy „szárazság“ ural-
kodik rajta.

חרגל Lev. 11,32. Ha összetettnek szabad tekinteni e szót, akkor :
היה : תולדתו הפך תולדת הסלעם. — Már most סלעם szót így magyarázza
I. E. : מין יעלה בסלעים, tehát szerinte חרגל ellenkezője a gyors-
lábúságnak; ennél fogva חרגל, összetéve חרג ורגל szóból, a. m.
sánta lábú. L. Mekor Chajim cz. supercommentárt.

חשק Exod. 27,20 : ומלת השוקיהם דבוקיהם כי הווים ירבקו אל העמודים כי :
(u. o. 8. v.) ונתבק נפשו (Gen. 34,3) כמו חשקה נפשו V. ö. Kimchí
s. v. חשק.

*חתר Jóná 1, 13 : ומלת ויחתרו בעבור שבעלי המשוטות דומים לחותרים :
(יש מפרשים). Abulvalid is, Szótár 257,18, az
evezés jelentését átvitelnek mondja az ásás jelentéséből :
أَسْتَعْبِرَت هَذِهِ اللَّفْظَةُ لِلْحَدْفِ.

*חטף Jes. 3,16 : והוא הישר (Eszth. 3,13) מגורת חטף
בעיני והטעם הולכות מהלך חטף

מגורת דעת שיבקשו לדעת העתידות : Lev. 19,31 ידעונו

קעקע Lev. 19,28. יקע (Num. 25,4), gyökhöz való, mint יצא צאצאים -hoz.

ו"א שהוא נכסה מעין האדם ע"כ ישכון במקום שאין שם יישוב : Lev. 11,17 כוס

כילי Jes. 32,5 : מגורת ושווע כמו נדיב שידיו רפות לתת ולא סגורות : כילי מגורת ושווע (Jes. 22,5) ו"א על דרך דרש שמלת כילי שתים מלות כי (Ábóth V,13) יאמר שלי שלי I. E. leszámaztatja — a mit Friedländer fordításához való jegyzetében nem emelt ki — כילי névszót בלה בלא igéből, a melynek jelentése betenni, zárva tartani (a kezeket). L. még alább שוע cz. a.

כעבור כה תאות המשגל והיא מגורת : Lev. 3,4. Így neveztetnek a vesék : כעבור כה תאות המשגל והיא מגורת : Lev. 3,4. Így neveztetnek a vesék : (Zs. 84,3) כלתה. Kimchí ו"א nevében idézi.

ו"א כי כשיל מגורת בשלון (Péld. 16,18) וכילפות בהתחלף : Zs. 74,6 כילפות
הכ"ף בקו"ף שהיו מקלפים כמו כובע וקובע

Jes. 30,20. Az ige jelentése : távol lenni, mintegy a föld végén (כנף) lenni. — Így Abulvalid is, Szótár 325,18 s köv., v. ö. Kimchí כנף cz. a.

כסס Zsolt. 11,6. Származik כסס (Exod. 12,4) igéből és annyit jelent mint חלקם.

כסלים . . . Épúgy Comm. (Jes. 13,10) : Lev. 3,4 : כסלים
Jes. 13,10 : ויתכן להיות הכסלים מגורת וכסלים : V. ö. Szj 149. sz.
A „sarkok“ (v. ö. Comm. Ámósz, 5,8) mintegy „ágyékai, oldalai“ az égnek.

*ו"א מלה מורכבת יכרת (יכרם olv.) ממנה כדרך כרשו : Zs. 80,4 יכרסמנה**
(Jes. 51,34) וזה רחוק בעיני Ezen magyarázatot idézi Menáchém
יש פותרים. 110 b cz. a. nevében.

Zs. 74,6. L. כילפות czikk alatt.

הקרוב אלי כי פירוש המלאכה מה שיוכל האדם לעשות : Gen. 33,14 מלאכה
(Exod. 22,7) בכהו וברשותו גם הממון יקרא כך כמו במלאכת רעהו
ומזאת הנורה מלת מלאך בעבור שהוא תחת רשות השולה

כמו ונספחו (Jes. 14,1) וכן : Num. 18,2. Num. 18,2. ez jegyzi meg : לויים
(Gen. 29,34) ונהגה הלוויים נלוים בשמם (כשמשם olv.)

כיצים מגורת המליץ (Gen. 42,23) כי הוא יגלה סוד ראובן : Zsolt. 1,1 ליץ
לשמעון.

צופים מרחוק : Gen. 25,3. Némelyek szerint a. m. éle s szemüek : לטושים*

כל לשון שלא יבין אדם אותה היא בעיניו ללעג : Jes. 33,19 גלעג

Deut. 32,2. A mit az egyik tanításnak elfogad, v e s z a másiktól, azt nevezik לקה-
לקה-nak.

*מחר Exod. 13,14. Jehúdá Hallévi szerint származik e szó אחר-ból, és jelentése : מה שהוא אחר היום.

מעל Lev. 5,15 : דבר שנתכסה עליו מגורת מעיל.

נבל Jes. 32,5 : (Jes. 1,30) מגורת נובלת.

נהר Mikhá 4,1 : ונהרו ירוצו מגורת נהר כי הוא רץ לעולם. Hasonlóan Comm. Jes. 2,2.

*נץ Lev. 11,16 : יש לו נוצה רבה.

*נור Num. 6,7. נור-t származtatják נור, korona, szóból, a mi mellett ezen kifejezés szől : נור אלהיו על ראשו (I. Ibn Koreis, Riszále p. 111) : „Tudd meg, hogy az emberek mind a világi gyönyörök rabszolgái; de valódi király, a kinek fején az uralom koronája tündöklök, az, ki szabad kívánságoktól.“

נעורת Jes. 1,31 : הוא שינוער מהפשתים. L. Abulv. és Kimchí e cz. a.

נפילים Gen. 6,4 : שיפול לב הרואה אותם שיתמה מגובה קומתם. Az 1. commentárban, 18. l., másképen : ומלת הנפילים הפך הגבורים ובני אדם : וקראום כנה כמו השודרה (Zsolt. 137, 8) כדמות תפלה וכנה אימים (Deut. 2,10). V. ö. Szj 66. sz.

*נפש Gen. 2,7, az 1. comm., 35. l. : ואמר אחד מהכמי דורנו כי נפש מגורת ופשתם (Mal. 3,20) והוא הכה המפרה שהוא בכבוד . . . והגשמה מגורת (Eszthér 8,17) שמים על דרך דקרוק מתייהדים.

נצה Jes. 63,3 : נצהו הוא הדם שבו יחיה האדם נצהו : V. ö. Comm. Siralm. 3,18 : הדם שבו יעמד החי נצהו.

*נשמה Gen. 7,22 (v. ö. נפש ezikket) : רבים אומרים שנקראת כן בעבור ישהיא : מן השמים ואם הם שני שרשים ימצא כמוה.

תנשמת Lev. 11,18 : כל רואה ישום. — Kimchí נשם ez. a. idézi.

עוף ינשוף Lev. 11,17 : עוף יעופף בנשף. — Kimchí נשף ez. a. : עוף שהוא עף בלילה.

*נשר Lev. 11,15 : (Num. 23, 9) יש אומרים שנשר מן אשורנו ; tehát a messzire tekintő madár.

סלעם L. הרגל ez. a.

*הסמר Jób 4,15. Hâi gáon nevében idézi ezt a fejtegetést : שהוא ממסמרות ועל דעתי כי : — Másképen Kimchí סמר ez. a. : כי הכאב כמסמר נטוע גם הם מהענין הראשון כי בהסמר הבשר אז שערות הראש יקומו ויעמדו כמסמרות.

עדים Jes. 64,5 : כמו יאבל עד (Gen. 49,27) כי בנג השלל הוא מגואל ברמים.

*עזניה Lev. 11,15 : מן עזו והגזן נוסף : Ez Abulvalíd nézete, Szótár 515,3 s köv.

העטופים Gen. 30,42 : (Zs. 107,5) שאין בהם כמו תעטף

התקבצו ומגורת עיש שהם ז' כוכבים ולעולם לא יתפרדו Jóél 4,11 עישו

Épúgy Kimchi עוש cz. a.

עמיתו Lev. 5,21 : רעהו ויתכן שהוא כצמחו

יען Gen. 22,37 : מטעם ענה וזה המעשה יענה ויגיד

כמו במרמה וכן בעקבה (II Kir. 10,19) ויתכן היותו : ויעקבני

מגורת עקוב (Jer. 17,9) והעקוב הפך המישור

ומדקדק הוציאו מגורת עקת רשע (Zs. 55,4) והביא עצמו בעקה : Deut.22,8 מעקה**

עצה Lev. 3,9 : יש מי שהוציאו מגורת עין בדרך רחוקה

מגורת עצם כאלו שם עצם על עיניכם Jes. 29,10 ויעצם

ערב L. fent 72. l. ; továbbá alább יתי cz. a.

עשתי Ezen szó, a mely עשתי-עשר-ral összetéve tizenegyet jelent, nem lett, mint Abulvalid mondja (L. Szótár 555,17, Rikmá p. 237), ebből : על יתי, mintha azon számot jelentené, mely a tizenkettő mellett, azaz előtte van, mert épen megfordítva oly számot jelölne akkor, mely a tizenkettőn felül van, azaz több a 12-nél, továbbá mert יתי csak a nőnemre, עשתי pedig mind a két nemre használtatik. Helyesebb עשתי-עשר gyökhöz számítani. Ez rokonértelmű השב gyökkel, v. ö. יחשבת לנו Jóná 1,6 és יהשב לי Zs. 40,18. Épúgy עשתי (v. ö. עשתי Jób 12,15 és עשתי Zs. 146,4) rokonértelmű השבונוה (Kóh. 7,29) főnével, és הבל (Jósúa 17,5) mintájára van képezve. עשתי עשר ennélfogva a. m. két számítás, két szám ; mert a tizenegy az első szám, a melyben a tizes egységéhez hozzájárul az egyes egysége, tehát az első szám, mely kétféle számból van összetéve. Így értelmezi I. E. Jeszód Mispár 167. s köv. l., a hol szerinte השבונוה-עשתי-עשר számot, számegységet jelent. Másféleképpen Cz 41b, a hol, hasonló etymologiai alapján, עשתי-עשר-t a tiznek — első — szüleményének mondja : . . . . . אולי פירושו מה שיוולדו המהשבות . . . . . והנה העשרה יולד זה החשבון והנה עשתי במשקל ילדי Majdnem egészen úgy Num. 7,72 comm. Ott I. E. M-ra utal, a mely könyvben azonban nincsen szó עשתי-רól ; azért az idézetet így kell igazítanunk : בס' צחות. — Kimchi עשתי cz. a. ekkép adja elő I. E. magyarázatát, a nélkül, hogy nevét emlitené : ונקרא כן לפי שהוא מחשבת הסופר ותחלת מה שיעלה בלבו לספור אחר עשרה כי עשרה סוף המספר

יפליא Num. 6,2 : יפריש או יעשה דבר פלא כי רוב העולם הולכים אחר תאותם

L. fent נור cz. a.

פעם Jes, 41,7. Így nevezetetik az ülővas : פעם אחר פעם בעבור שיוכה עליו פעם אחר פעם.

*פרס Lev. 11,14. Ebből az igéből : פרס (Jes. 58,7).

שם מבנין נפעל ושעמו כאדם שיאבק עם אחר ויפתל לנצה Gen. 30,7, אותו כדי להפילו.

**צב Num. 7,3. E szó itten, épúgy mint Jes. 66,20, szekeret húzó marhát jelent; (Num. 5,21) וי"א שהוא כמעט מלאות יותר מדאי מגורת צבה (Jes. 66,20 comm. szót szekereknek magyarázza, utalva Num. 7,3-ra.

**צען Num. 13,22. בדרך רחוקה (Jes. 33,20) והנכון בעיני שהוא כמו יצפנו לנפשותם (Péld. 1,18) והטעם : זס. 10,8. — Kimehí צפן ez. a. atyja nevében : יארבו שמשמים עצמם במקום צפון.

*קאת Lev. 11,18. וי"א שיש עוף מנהג תולדתו להקיא מאכלו.

*קבעת Jes. 51,17. וי"א השמרים שיקבעו למשה : Abulvalíd, Szótár 624,12, így fordít: كَبَعْتٌ وَتَنْوِي, de etymologiai megalapítás nélkül.

ויקרו Gen. 43,28. שמו הקדקד בארץ : V. ö. Comm. Exod. 4,31 és 34,8. Menáchém, Machb. p. 15,3 קד ez. a. : כפיפת קדקד.

קרים Exod. 10,13. Így nevezik a keletet : וי"א שהוא נקדם בפאות כי משם תחל השמש לזרוח.

קציעות Zs. 45,9 : (Exod. 26,24) והנכון שקציעות מגורת המקצועות.

ארבה Exod. 10,4. A sáskák ezen neme azért nevezetetik úgy : בעבור נקרא ארבה שהוא יותר רב מהמינים האחרים. Comm. Lev. 11,22 : מלשון רבוי.

לרבעה Lev. 18,23 : וזאת המלה מגורת ארבעה. L. Abulvalíd, Szótár, 662,29 s köv.

**ארגב Deut. 3,4 : (Jób 38,38) וי"א כי האל"ף נוסף והוא מגורת ורגבים בדרך רחוקה.

התחברו דán. 6,7 : (Zs. 2,1) רגשו (Zs. 55,15) כמו ברגש.

*רחם Lev. 11,18 : ואחרים אמרו שהוא עוף מרחם על בניו.

רחמיו Ámós 1,11 : שהיו ברהם אחד : „testvérek“.

*מרחשת Lev. 2,7. ויש מפרשים מגורת רחש (Zs. 45,2) והטעם בעבור שישמיע. הקול. — Így már Chaniná b. Gamliél, Szifrá ezen helyhez (10a ed. Weiss) : מרחשת עמוקה ומעשיה רוחשין.

רכיל Lev. 19,16. Így nevezik a rágalmazót, mert valamint a kalmár (רוכל) az egyiktől vesz árukat, hogy a másíknak eladja, ő is a mit az egyiktől hírül vett, a másíknak nyilvánítja. (V. ö. fent לץ ez.).

— Kimchi névtelenül idézi e magyarázatot, הרוכל מעתיק helyett ezt adja : הרוכל מעתיק סהורות.

רכש Eszth. 8,14 : מרכוש המלך שאין כמותם.

רפאים Gen. 14,5 : שכל הרואה אותם ימות לבו ויחשב מהרפאים שהם מתים :
L. fent נפילים és ezikkeket.

שבעה Ezen ige : נישבע, eskünni, a hetet jelentő számnévből származik.
L. Jeszód Mispár 162, Cz 41a, hivatkozással Jeczirá könyvére.
V- ö. Comm. Gen. 21,31.

שרים* Zs. 106,37 : (Zs. 91,6) כמו ישודו הדעת כמו ישודו שריים.

לשנה Gen. 24,65. Annyi mint השיחים ללכת בין השיחים.

שוע Jes. 32,5. L. a szószerinti idézetet fent כילי cz. alatt. — I. E., midőn e szót összefüggésbe hozza שוע Jes. 22,5 szóval, követi Menáchém nézetét, שוע IX, 177b, a ki mind a két szóban és épúgy שוע-ban a fölemelés (מועל = עלייה) fogalmát látja, (v. ö. Abulv. Szotár 711,1 s köv.) Talán kell ezen értelemben Ibn Ezránál ידים רפות helyett ezt olvasni : ידים רמות, azaz adakozásra emelt kezek.

ישקו Jóél 2,9 מגורת שוק.

שהף Lev. 11,16 : מוליד שהפת.

שלך* Lev. 11,7 : י"א עוף מנהג תולדתו להשליך ילדיו.

שליש Jes. 40,12 : ויתכן להיותו שליש לכן לא נרע היום איך היו המדות הקדמונים.

ושלישים Exod. 14,7. A király az első, az Egynek megfelelően ; a rangban hozzá legközelebb álló neveztetik משנה-ból, és a kik következnek a „harmadikak“ nevét viselik : שלישים. L. még Cz 40ab és Jesz. Mispár p. 150 s köv.

שמים L. fent 68. l., 10. j.

שמנה. Ezen számnév שמן, kövér, vastag tulajdonságnévvel függ össze ; a test ugyanis, melyen a vastagság (magasság, mélység) távolsága is mutatkozik, nyolcz pont által jelöltetik (a köb alakjában), míg a vonalt két pont, a síkságot négy pont határolja. Így Jesz. Mispár 168. Rövidebben Cz 41a : בעבור כי העומק בנוף לא יהיה כי אם בתוך שמונה נקודות והוא העובי וזאת דרך כברא.

שנים Ezen számnév összefügg שונים (Eszth. 1,7) gyökével, mert a különbözés, változás csak a kettő, azaz az első valódi szám által lesz láthatóvá. Jeszód Mispár p. 139.

שפיפון Gen. 49,17 : (Gen. 3,15) שפיפון מגורת ישופך — גם יתכן להיות פי' שפיפון מגורת ישופך I, 178b.

IV.

Arabs szóösszehasonlítások Ibn Ezránál.

L. fent 33. l.

A szentírási helylyel egyszersmind a commentár azon helye van adva, a melyen az idézett fejtegetés találhatóik.

Néhány rekeszbe tett és G. betűvel jelölt megjegyzést Goldziher Ignác barátomnak köszönök.

באנת Exod. 24,6 : כמו (l. Menáchém 15a) ומלות אננת כלים ענולים (Én. én. 7,3) אגן הסהר. Abulvalid, Szótár 20 így fordít : **كأجانة** ; az utóbbihoz ezen eltérő olvasás is van : **كاجان**. Épúgy Ibn Koreis, Riszále p. 60.

אמיר Jes. 17,6 : וכן בלשון קדר (Deut. 26,18) הוא המעולה בזית מגזרת האמירך (Deut. 26,17 comm., e szóhoz : האמירך. — Abulvalid אמיר-t így fordítja (Szótár p. 57) : **الغصن العالی** „a legfelső ág“, összeköttetésbe hozva vele האמירך igét; ennél Serirá gáónra hivatkozik. Száadjá mind a két szó értelmezésére használja ezen arabs szót : **أمير**, fejedelem (שם הפהה), l. Dúnás, Száadjá ellen 50. sz., v. ö. Szj 47. sz.

אמש Exod. 10,21 (וימש) : ובלשון . . . ובליה שבער . . . ובליה שמש—שמש ערכי אמס כי השין יתחלף בסמך ברוב המלות כמו שמש—שמש לא יקרא אמש רק הלילה שעבר וככה : Gen. 1,19 1. comm. (p. 13) : בלי קדר שהיא קרובה ללשונו : **البارحة** (Szótár p. 57), a nélkül, hogy **امس**-ra utalna, alkalmasint azért, mivel ezen arabs szó a tegnapi napot, nem pedig a tegnapi éjjelt jelöli. A héber י and arabs **س** közötti váltakozást érinti I. E. még Exod. 16,1 comm., a hol az arabs **السبب**-ot a héber שבת-től kölcsönzött szónak mondja. Ezen betűváltakozásról egész szakaszban értekezik Ibn Koreis, p. 83—87; v. ö. Dúnás, Menáchém ellen, 68. l.

אנך Ámósz 7,7 : אין ריע לו ובלו ישמעאל עופרת : Abulvalid 58 : **هو الرصاص ونقول له العرب آذك** L. még Ibn Koreis 63 és Dúnás, Men. ellen 12. l.

אפיו Gen. 2,7 (1. comm. p. 13) : . . . דגשות הפ"א באפיו להתבלע הנון . . . והעד אנפוהי בארמית (Dán. 3,19) וככה בלי קדר . . . בלהא אנף (أنف) ולים בין אלעבראני ואלערבי פיהא אלא : p. 64 : **وإرادة آلنن בוإدتها פי אלסריאני וצלם אנפוהי אשתני**.

בל (aram.) Dán. 6,15 : שם כל לבו כמו בלי ישמעאל כל לב — Ibn Kor. p. 65 így fordít: نعل باله (باله) לינקרה מנהם: Menáchém 45a: נראית תיבה הפוכה נתן לב להצילו.

יודע מלי קדר ואין לו רע במקרא: Num. 11,5: אבטיהים — Abulv. 89 így fordít: بطيخ.

בלם — Ámós 7,14 : ומלת בולם אין לה חבר ובלי ישמעאל כמו מיבש — Abulvalid 96 בולם-t az összefüggés szerint így magyarázza: „leverő“ (Parchón a héber הובט-tel fordítja, l. még Gesenius Thesaurus s. v.); így már Menáchém 45b : פתרינו: כפי ענינו נוער עצי היער ועלי שיחים — Már most I. E. هاشش szót حاشش-sal, حشش, szárít, részesülőjével tévesztette össze és azért a héber מיבש-sel fordította; egyszersmind azon tévedést is elköveti, hogy ezen jelentést az arabsból kölesönvettnek mondja, mig Abulvalid csak az összefüggés szerint هاشش-sal magyarázta.

גד Gen. 30,11 : ויֵא שפירושו גד מול טוב כאשר הוא בלי ישמעאל: Jes. 65,11 comm. Mózes Ibn Gikatilla nézetének ezt idézi: כי גד הוא כונב צדק שיורה על כל דבר טוב כי כן לשון קדר ורבים פירשו בגד בא מול טוב כי כן הוא בלי יש בעבור בי' — Szj 13.sz.: הלשונות הקרובות מאוד — Ibn Kor. 67 לגד szót így fordítja: ללגנס (للجذ).

גדי Exod. 23,19. Rási ellen, a ki גדי-t a juhok és kecskék kölykei közös megnevezésének állítja: ואיננו כן כי גדי לא יקרא רק: שהוא מהעזים ובלי ערבי הוא גדי ולא יאמר על מין אחר — Ibn Kor. 61 الجدى من اولاد [Bisztáni: حدي عن: وهو الذكر في السنة الاولى G.].

גלדי Jób 16,15 : עורי והוא מלי קדר: Abulvalid 136 جلدی-vel fordítja, épúgy Ibn Kor. 68.

גרב Deut. 28,27 : כן בלי ישמעאל: — Ibn Kor. 67, Abulvalid 144 جرب (scabies) szóval fordítják.

גשם Jes. 44,14 : (جسم) ונשם גוף גם כן תרגום ארמית גם בלי קדר

דלת Èn. én. 7,6 השיער בלי ישמי קצה השיער — Az 1. comm. ed. Mathews, p. 9 : בלי קדר השער היוצא על הלחי דלל (דלאל) — Abulvalid 159,16 így fordítja: دلال, Ibn Kor. 69: دلال, [Elöttem دلال hajfürt jelentésében ismeretlen, a szótárakban sincs meg G.]

מדונה Èn. én. 2,4 : וכן בלי ישמעאל: — Abulv. 164 így fordítja: المدارج, épúgy Ibn Kor. 69.

דת Dán. 6,6 : בלי ישמעאל. Abulv. 168 így fordítja a szót: سَدَّة = מנהג. I. E. a persa دان, törvényt érti.

זהם Jób 33,10 : קדר ואין לו : והמתו כענין יתעב ויבאש לו וכן הוא בלי קדר ואין לו : חבר במקרא مجانس لفظ العربي الزهم ومعناه : Abulv. 188 : أن يعاف الطعام ويكرهها V. ö. Ibn Kor. 72.

זחל Jób 32,6 (l. fent 149. l.) : וחלתי שבתי לאהור וכן בלשון : وهو مجانس لقول : Ennek forrása Abulvalid 192 : العرب زحل عن موقعه إذا زال وزحلت الناقة في سيرها [ezen szótári adatok megfelelnek Gauhari adatainak G.]

זמותי Jób 17,11 : דבר שיקשור וזהו קשר המחשבה. Ezen etymologia hasonlít ahoz, melyet Gesenius, Thesaurus 418, ad.

הגב Lev. 11,22 : ידוע מלי ישמעאל. Abulv. 210 ezzel ford. : جندب, a mely szónak csak gyöngé hangbeli hasonlósága van a héber הגב-bal.

חלה Jes. 40,31 : חלה כה קודם תום הכה הראשון יבוא כה אחר מהשם : וחלה (Zs. 90,6) להם. . . וזאת הלי קרובה בלי ישמעאל. Abulv. 229 szótl így értelmezi : ويختلف أي يتحدده ويتبدل.

המר Gen. 11,3 : כמשמעו בלי ישמעאל. Az 1. comm. 58. l. : והמר היא ההומר המדבק ויקרא בלי קדר חומר (חמר) והוא : ותחמרה זאת המלה ננורת : Comm. Exod. 2,3. נמצא בארץ ישראל מן בחמר והוא טיט אדום מדבק ימצא בא"י ובלי ישמי יקרא אלהמר (sic) והוא אלאשבלת (Asphalt) והוא אלאספלטין והו (אלחמר) : V. ö. Ibn Koreis p. 73 (Gen. 15,10 és Exod. 2,3-ra nézve) : وهو القفر ويعرف : Abulv. 235 חמר-t így magyarázza : وهو القفر وهو النفط : I. E. Gen. 6,14 comm. egy véleményyt idéz, mely szerint כנפור-rel azonos az arabs قفر ; az 1. comm. 51. l. : שהוא מדבק ויקרא בלי קדר קפר היהודים Judaeicum, Judenpech. Abulv. 329 חמר-ról : وهو القفر وهو النفط (eltérő olvasás : قفر اليهود وهو القفر).

המרמה Jóב 16,11 : בלי קדר יתאדמו ברוב ההום. — Abulvalid 235 összezas. ezen kifejezést egy arabs szólással : حمرة الاديم „ese-rez“, de egy másikkal is : حمارة القبط „igen nagy hőség“. I. E. az arabs igének eredeti jelentését — „vöröslük“ — hasonlítja össze, még pedig IX. vagy pedig XI. tőalakját.

חריטים Jes. 3,22 : כדמות שלית קרוב מלי ישמעאל : Abulv. 247 ezen két szót : في خريطين II. K. 5,23 így fordítja :

és Jesájá id. helyéhez ezt jegyzi meg : **يقال انها المناديل**. I. E., úgy látszik, mind a kettőt kombinálva az arabs **خريطة**-nak is a kendő jelentését tulajdonította.

הישי Jes. 33,11 : **כאשר הוא בלי קדר כמוין**. — Ibn Kor. 77 és Abulv. 293 így fordítják e szót : **حشيش**.

טבה Dán. 2,14. **מבשל** **טבה** második jelentése I. E. szerint : **ישמעאל**. Abulv. 259 héber gyöknek két jelentését megkülömbözteti e két arabs gyök által : **طبخ** és **ذبح**.

טות (aram.) Dán. 6,19 : **ישמעאל**. **צם וכן בלי** **טות**, éheznek, igét érti, l. Gesenius, Thesaurus s. v.

טען Jes. 14,19 : **מטועני הרב בלי קדר כמו מדוקרים**. — Abulv. 266 így ford. : **مطعوني مبعوجين**. L. még Ibn Kor. 74 és Dúnás, Menáchém ellen, 67. l.

ימין Zs. 144,11. I. E. elutasítja Jehúdá I. Balaam azon nézetét, hogy **ימין** itten az arabs szerint (**يمين**) esküt jelent. L. fent 33. l. 15. j.

כביר Jób 15,10 : **גדול וכן הוא בלי קדר (כביר)**.

כיון (aram.) Dán. 6,11 : **חלונות וכן בלי ישמעאל** : **كوة** ablak.

כיון — **ומלת כיון ידועה בלי ישמעאל גם פרס כי הוא כיואן** : **5,26** Ámós. — Abulv. 312 említi, hogy a legtöbb commentátor megegyezőleg e szót **كوان** (= **زحل**) a saturnussal mondja azonosnak; ő maga hibáztatja ezen nézetet.

כפר Én. én. 1,14 : **והקרוב שהוא כמו בלי ישמעאל וכן בלי לעו**. Az 1. comm., ed. Mathews p. 5 : **כפר וכלי [לעו] כאנפורה** : 5. — Abulv. 329 : **قيل اذ الكافور**.

כרפס Eszthér 1,6 : **עין כרמותו בלי קדר**. Abulvalíd 338 szintén színt gyanít e szóban, de arabs analogia nélkül. Ibn Koreis 75 közelebb adat nélkül az arabssal rokon szók közé számítja. Értendő **كرفس**, persa **كرباس** gyapotszövet; I. E. tévesen az arabs analogiát az összefüggésből kitalált szín jelentésével kombinálta.

תלאבות Hós. 13,5 : **אריץ ציה וצמא וככה בלי ישמעאל**. Abulv. 339 így ford. : **في بلاد الالاب اي المعاطش**. Kimchí Dávid comm. szerint atyja József ezt azt arabs szólást : **לאב אלרגול** = a férfiú szemjuhozik, használta jelen héber szó megmagyarázására. — Ez szintén Abulvalídból való, u. o. : **يقال لاب الرجل اي عطش**. Szótárában **לאב** cz. a. Kimchí nem atyját idézi, hanem Abulvalidot.

לָבַט Hóseá 4,14 : לעשות ידע מה לעשות בלי ישמעאל כמשחבש שלא ידע מה לעשות :
لهذه اللفظة ترجمتان كلاهما مجانس للفظ
العربي أحدهما وهو الاقرب أي ان يقال فيه يلبط به أي يصرع
والاخرى ان يقال يلبط والالتباط أسوأ العرج Kimchí Dávid,
Szótárában לבט ez. a., atyjának commentárjából a Példabeszédek
könyvéhez (10,8) ezt idézi : הוא דומה לערבי בשתי לשונות ילבט :
בה כמו ימהר בה לשון אהרה יתלבט כמו פוסה
kölesönvétel Abulvalídtól [csakhogy Kimchí József összetévesz-
tette egymással e két arabs ígét يصرع és يسرع = G.].

להג Kóh. 12,13 : כמו קריאה ובל ישמי כמו קריאה :
[لهج annyit jelent mint valamivel buzgóan foglalkozni. I. E. for-
ditása : קריאה nem pontos G.].

לחם Czeph. 1,18 : ולחומם בשרם בלי ישמעאל. Abulvalíd 351 így for-
dítja : لخم. V. ö. Ibn Koreis 75, Menáchém 113a, Dúnás,
Száadja ellen, 42. sz.

מה Exod. 16,16. I. E. igazítja Rásí azon állítását, hogy a héber
והמניד לו ככה לא, מן هو helyett arabsban ezt mondják :
דבר נכון כי מה הוא בלי ישמעאל מא هو (Ma هو)
A rövid commentárban, p. 38, azon tévedés szerzőinek, hogy arabsban מן dol-
gokat kérdez, csak névtelen מפרשים idéztetnek. Rásí pentateuchi
commentárjában nem találjuk ezen adatot.

מרה Jes. 38,21 : וימרחו קירוב בלי קרר וטעמו ידוע :
— ویرخ jelentése : be-
olajozni a testet. Abulv. 392 így ford. : ويدلكون (megdörzsölni);
de a kézirat szélén álló jegyzetben ez is van : ویرخون =
L. Dúnás, Menáchém ellen, 76. l.

נא Exod. 12,9 = نأ. L. fent 31. l., 5. j. Abulv. nem ismeri el ezt az
analogiát; I. E. pedig követi Ibn Koreist, p. 77, és Dúnást,
Menáchém ellen, p. 21.

נא Ezen partikula értelme I. E. szerint ענה most, és azonos a megfor-
dított arabs ان-nal. Így Comm. Gen. 12,12 (והיא הפוכה בלי ישמי),
Num. 10,31, Zs. 80,15, Sirlalm. 1,18. Hogy נא = ענה, sokszor is-
métli I. E., így Comm. Exod. 4,13; u. o. 11,2; Num. 12,11; Jes. 5,1;
Zs. 116,14; u. o. 124,1; Eszthér 1,10. Abulv. 399 : نأ معناه ان.

נבה Jes. 56,10 : (نبح) — Abulv. 401
megjegyz, hogy ezen ige arabsban és aramaeusban ugyanazon
jelentéssel bír, mint héberben.

- נהק Jób 6,5 : קדר (فهق) : — Abulv. 413 : قَرِيْبٌ إِلَى الْعَرَبِيّ.
- נעמנים Jes. 17,10 : מהרה : Jes. 17,10 : شَقَائِقُ [I. E. alkalmasint a kököresin, Anemone, növényt érti, arabsul : شَقَائِقُ G.]
- נישר Lev. 11,13 : יש כדמות : (فسر) ישמעאל (فسر) : Abulv. 465 csak ezt mondja : يَدْوَعُ = معروف.
- סגד Jes. 44,16 : קדר (سجد) : — L. Ibn Kor. p. 78.
- סהר Én. én. 7,1 : ירה . . . וכן יקראו בל' ישמעאל : — Abulv. 476 : وَالْعَرَبُ أَيْضًا تَقُولُ لِلْقَمَرِ السَّاهِرِ.
- סכת Ámós 5,26 : ושמשו סכת והטעם : (Deut. 27,9) : סכות מגורת הסכת ושמע (Deut. 27,9) : ושרשו סכת להברו סכת לי (اسكت لي) סבלות רצון וכן בלשון ישמעאל אומר אדם להברו סכת לי (اسكت لي) : I. E. követi Abulvalídot, 482. s köv., a ki szerint סכות és הסכת együvé valókés az elsőnek jelentése : طاعة, engedelmesség; azonban nem idézi azt az arabszólást, melyet I. E. említ. — L. még Ibn Kor. 78.
- סנה Exod. 3,2 : (سَنَا) : — Abulv. 486 így ford. : عَلِيْق.
- עבט Jóél 2,7 : ישמעאל : [Talán ezt érti : عبث G.]
- עוק Jes. 5,1 : קדר : רק תמצא בל' קדר : — Ibn Kor. 78 és Abulv. 516 így fordítják : وَعَرَقَةٌ.
- עשינו Jób 21,24 : עליו הנמלים על המים : — Abulv. 517 ezzel fordítja : معاطنة, ezt pedig így magyarázza : هِيَ مَبَارِكُ الْاَجَلِ عَلَى الْمَاءِ وَغَيْرِهِ.
- עלנים Jes. 32,4 : קדר כמו עבדים : — Abulv. 516 így fordítja : [على-nak csak külföldi rabszolgák neveztetnek, mint a törökben a seráj اعلم اوغلان G.]
- עצבוני Jób 10,8. I. E. a legtöbb magyarázó nézete gyanánt azt idézi, hogy e szó az arabs szerint értelmezendő és annyit jelent mint : براؤ : — Abulv. 541. így ford. : اذشأتني, Móz. Ibn Ġikatilla (I. Ewald és Duker, Beiträge I,91) : اذشأتني. Az I. E. említette etymologia erre utal : اعصاب, عصبية, idegek, inak.

Kimchí Dávid עצב ez. a. Mózes Ibn Ezrá nevében idézi : והחכם ר' משה בן עזרא פירשו מענין הגידים שנקראו עצבים רוצה לומר בראו עצבי ובשרי Parchón, Machb. 50b, עצב gyök utolsó jelentése gyanánt ezt hozza : מ"א ירך עצבוני ועצבך בבית נכרי : פירושו אברים וגידין והבורין (Péld. 5,10). — Maga Ibn Ezrá által értesülünk Zs. 147,3 comm., szóhoz, hogy a spanyolhoni R. Iz sák ezt a szót מעצבוני-val hozta összefüggésbe és az arabs szerint magyarázta.

ערקי Job 30,17 : בלי קדר נירי : — Abulv. 515 így ford. : وعزوتي, Ibn Kor. 79 : عزوتي ويقال اعصابي : V. ö. Dúnás, Menáchém ellen, p. 85.

עתם Jes. 9,18 : קדר כמו חשך : — V. ö. Szj azon cikkét, mely Lippmann kiadásában hiányzik, és egy Sarawall-féle kéziratból kiadatott, Geiger, Jüd. Zeitschr. IV, 295.

פניה Én. én. 2,18 : הוא הפרי טרם שיתבשל וכן הוא בלי ישמי : — Abulv. 561 így magy. : هو التين القح أي غير النضيج. Ibn Koreis p. 80 : פניה פנהא ויקאל ללהצרם וכל שי לה ינצג פנ (פנ) ויקאל : הדא פיה פנאנה.

פדן Gen. 25,20 : שדה וכן בלי ישמעאל (فدان) : — Abulv. nem is hozza e szót, talán mert tulajdonnévnek tartotta. Ibn Kor. 80 említi.

פקד Jes. 38,10 : והוא לשון צחות גם : — Num. 31,49) והוא לא נפקד (Num. 31,49) והוא לשון צחות גם : — Abulv. 580 erre és más helyekre nézve mondja : פקדון. A kifejezés annyiban rhetorikus, hogy „hiányzik, nincs itt“ helyett ezt mondják : „keresik, nem találják.“

פצה Jes, 13,7 : קדר דבר צחות : — Jes. 52,9, ezen pótlékkal : הפנה הוא כטעם דבור : — Abulvalid 579 : معناه الافصاح والاعلان.

פרדם Én. én. 4,18 : בלי שמעאל כדמות גן יש בו מין אחד : — Abulv. 596 így ford. : فرطوس.

צהוב Lev. 13,30 : בלי ישמעאל קרוב מעין הלובן : — Ibn Kor. 80 és Abulv. 600 így fordítják : أصهب.

צלי (aram.) Dán. 5,11 : בלי ישמעאל (مصلی) : —

צמים Job 5,5 : וי"א כי צמים האבן התקיפה בלי ישמעאל : — Ez Abulvalidnak a nézete, a ki (Szótár 612) ezen szavakhoz : וישאף وبلتھم الصّتان كسبه وماله : — و الصّتان هو الأرض الصلبة الحجارة.

הן הסוסיות וכן בלי' ישמי (kancza רמכה) שרוב מתכונתה : Eszthér 8,14 רמכים
جنى الرمك : 681. — Abulvalid R. kézirat szerint, כדרך ל' הקדש
والرمك جنس الكحيل.

בלי' קדר כמו רשת : Job 18,9 שבכה
شبكة : így fordítják : Abulv. 698 és Ibn Koreis 87.

משזור א'י مغتول : 713. — Abulv. בלשון ישמעאל : Exod. 36,8 משזור
וטעם שמים גובה ומעלה וכן בלי' ישמעאל שרובה על מתכונת : Gen. 1,1 שמים
magasság, ég. ל' הקדש.

ושקמים פרי דומה לתאנים ואיננו במקומות האלה ובל' : Ámósz 7,14 שקמים
هو الجميز : 746. — Abulv. יש' נמין (נמיו olv.) גם שקם
Ezrától idézett شقم szót azért nem említi Abulv., mert ez datolya-
féle gyümölcsöt jelent.

Néha I. E. szófejtégetéseiben a magyarázandó héber szónak meg-
felelő arabs kifejezést hozza. Példák : Gen. 30,14 דוראים = يبروح ; Exod.
1,3 צפרדע = القهار ; Exod. 8,2 التمساح, sokak szerint = שרי ; (1.
Száadjá Zs. 78,45-hez, Beiträge I, 57) ; Exod. 16,31 גר = كسبر (Abulv.
123 így írja : الكسبرة) ; Exod. 28,20 שהם = بلور ; Lev. 2,1 és Exod.
29,2 בימה = سهيل ; Ámósz 5,8 עזוניה = عقاب ; Lev. 11,13 סלח = سيد ;
הדעת = التخييل, התבונה = الفكرة, החכמה = الحكمة Exod. 31,3. —
L. még a Száadjá nevében idézett arabs szómagyarázatok a Comm. ezen
helyén : Gen. 27,42 ; u. o. 37,25 ; Exod. 12,22 ; u. o. 28,20, 26, 39 ; 30,24 ;
Lev. 11,13, 18 ; Ámósz 5,22.

Gen. 16,14 comm. említi (ehez : ראי) a زمزم nevü kutat,
melyhez az arabok minden évben zarándokolnak. — Gen. 41,10 comm.
פרעה szóhoz ezt jegyzi meg : „Ma is minden az arabokon uralkodó nagy-
király a hívók fejedelmének nevezetik (נגיד המאמינים, أمير المؤمنين).“
— Chaggái 2,21 comm. : Ezen hely kifejezései átvitt értelemben veendők,
„valamint mai nap is arabs országokban rossz háborúi hírek hallatára ezt szokták mondani : felfordult a világ (נהפך העולם).“

V.

Áttekintése az Ibn Ezrá által idézett nyelvtudományi tekintélyeknek.

Ezen áttekintés azon írókra szorítkozik, kiket I. E. a Móznájim bevezetésében „a szent nyelv vénei“ — זקני לשון הקדש — gyanánt chronologiai rendben felsorol. Minden czikk élére az említett bevezetés illető szavait állítottam. Közelebbi irodalomtörténeti és bibliographiai adatokat nem vehettem föl ezen áttekintésbe; utalok erre nézve különösen a fent, 5. l. 15. j., említett művekre, valamint az illető czikkekre Steinschneider Bodl. catalogusában.

1. Száadjá gáón (a 10. század 1. fele).

רב סעדיה מפיתום ראש המדברים בכל מקום אגר ספר האגרון וסי' לשון עברית וסי' צחות.

Száadjá ezen kitüntető jellemzését, melyben a talmúdnak (Berákhóth 63b és párh. h.) Jehúdá b. Iláira alkalmazott kifejezését használja, átvette Ibn Ezrától fiatalabb kortársa, Salamon Parchón, a ki Száadját mint nyelvbúvárt és szentírásmagyarázót így dicséri : ראש המדברים והחלה המפרשים. Száadjá nyelvtani és szótári műveit nem idézi többé I. E.; azt sem mondja, honnan merítette azon adatot, hogy Száadjá a névmásokat sajtászerű műszóval jelölte, (l. fent 102. l.). Azon védíratról, melylyel védelmezte a gáónt Dúnás bírálata ellen, már fent, 6. s köv. l., értekeztem. I. E. szentírási commentárjaiban Száadjá — rendszeren csak הגאון-nak nevezi — talán a legtöbbit idézett író, különösen a Genesis és Exodus mind két commentárjában. Tulajdonképen nyelvtanba vágót csak nagyon ritkán idéz Száadjá nevében (l. fent 36., 42., 64., 100., 104., 128. ll.), de sok szófejtegetést. I. E. támadását a gáón némely szómagyarázatának önkényessége ellen közelebbről megbeszéltem értekezésemben : Abr. Ibn Esra's Einleitung zu seinem Pentateuchcommentar., 29—36. l.

2. *A jeruzsálemi névtelen.*

וחכם ירושלמי לא ידענו שמו גם הוא תקן ברקדוק הלשון שמנה ספרים
כספירים יקרים.

A névtelen e nyolcz művének egyikét nevezi Mózes Ibn Ezrá; említi egy *رجل مقدسى* Mustamil nevü munkáját, azon megjegyzéssel, hogy sok hasznost foglal magában, de szerzője még nem ismerte meg a gyöngö mássalhangzók természetét (Neubauer, Notice, 155 köv.). Jehúdá Ibn Balaam idéz egy nézetet *בבית המקדש* nevében (Munk, Notice sur Aboulw. p. 43). I. E. néhányszor idézi a Jesájá commentárjában (28,¹² *מרנעה*-ról, l. fent 100. l.; 49,²⁵, hogy *יריביך* ige, a mit I. E. megczáfol, utalva *יריבי*-ra, Zs. 35,¹) és a Zsoltárok commentárjában (44,¹⁰, *אף* előtt pótolandó *ב*; 49,¹¹, igazolja *נדרו* többes számát *המדקק* ezen megjelöléssel: *הירושלמי* vagy *המדקק הירושלמי*. Homályos azon idézet értelme, a melyet Gen. 1,² 1. comm. olvasunk (ed. Friedl. p. 12): (Deut. 32,²¹) *יראה על גזוליו* *יראה* (לומר) *להוסיף רוה אחרת כאשר אמר המדקק הירושלמי*.

3. *Adónim (Dúnás) b. Támim (10. század).*

ירי אדונים בן תמים הכבלי עשה ספר מעדב מלשון עבר וערב.

A M első kiadása helytelenül ezen olvasást és pontozást adja: *ירי אדונים בן תמים הכבלי עשה ספר מעדב מלשון ערב וערב*. Ezt már Heidenheim javította, és nem először (mint Steinschneider, Bibliogr. Handbuch p. XIII, A. 11, mondja) Dukes és Munk, a helyes olvasásra: *עבר וערב*. Ben Támim arabizáló irányát mutatja a kicsinyítő névszóalakok föltevése is, melyet I. E. tőle említ (l. fent 76. l.) *בן תמים המזרחי* egy exegetikus megjegyzését I. E., Gen. 38,⁹ comm., *עין פירוש שנועין*-nak bélyegez.

4. *Jehúdá Ibn Koreis (a 10. század elején).*

ירי יהודה בן קריש ממדינת תאהרת כתב ספר היחש וקרא שמו אב ואם
וראו לנהוג בו דרך כבוד.

Az I. E. említi könyvczím azt bizonyítja, hogy Ibn Koreis munkájából a héber szentirási szókincs rokonságáról a syr (aramaeus), a misnai új héber és az arabs nyelvekkel (Fász községéhez intézett levél alakjában, kiadták Bargés és Goldberg, Páris 1857), a harmadik részt külön munka gyanánt használta I. E. külön czímmel; e czím *אב ואם* ezen

rész első cikkétől (אבי ואמי) van véve; a másik cím היחש ס' ugyanazt jelenti, mint a harmadik rész felirata : פי אשתראך אלערי באלעבראני. Ibn Koreist nevezi I. E. a régibb gyökelmélet egyik képviselője gyanánt (l. fent 82. l.). Exod. 1,16 comm. elutasítja azon nézetét, hogy אבנים összefügg בנים-mal; Ámósz 6,10 comm. (Dukes, Beiträge II, 117, 6. j. helytelenül Jóélt írja Ámósz helyett) I. K. azon nézetét idézi, hogy מסרפו a. m. nagybátya, ugyanazon nézetet, melyet Abulvalíd, Szótár 494,7, névtelenül így említ : وقيل خاله. Azon két idézetet Ibn Koreisból, melyeket Szj 104. sz. olvasunk (Jes. 38,23 és Zák. 11,13-ról Dúnásnál találta I. E. (l. D. vitairatát Száadjá ellen, 148. sz., hol וגדופה után — mint Szj-ből kiviláglik — szintén ezt kell hozzátenni : (אמר בן קריש). — Arabs szóösszehasonlitásoknál, úgy látszik, I. E. sokszor Ibn Koreist követte, l. a IV. mellékletet.

5. Menáchém b. Szárúk (10. század.).

ור' מנחם בן שרוק ספרדי גם הוא חבר ספר מחברת ונמצאו בו דברים נחומים.

Szb 25b Menáchémet nevezi I. E. a régi gyökelmélet főképviseelőjének (v. ö. Szb 41b; l. fent 82. l.). A Jeszöd bevezetésében megtámadja Menáchémet mint azon föltevés képviselőjét, hogy egy szónak lehet két ellentétes jelentése. Jes. 59,16 comm. idézi tőle וישחומם leszármatatását שתה-ból, Num. 24,3 (l. Machb. 183b). Comm. Exod. 6,8 ezt olvassuk : ומלת נודעתי מבנין נפעל ואיננו כמו הודעתי כדברי מנחם ; ezzel azt mondja I. E., hogy Men. visszautasította az idézett véleményt, דע cikkben p. 66b, hol emezt régibb magyarázók, אנשי פתרון, nevében idézi). Menáchém exegetikus kitérését כלאים cikkben (Machb. p. 105) háromszor idézi I. E. : Comm. Deut. 22,9 ; Comm. Chaggái 2,12 ; Jeszöd Mórá 8. fej. végén. — Nem érthető, mikép mondhatja Gross S., Menachem b. Saruk cz. könyvében, p. 70 s köv., hogy Men. Ibn Ezrá által „a Sze fáth Jétherben számos helyen“ idéztetik, holott e munkában nem is említettik.

6. Adóntim (Dúnás) b. Labr it (10. század.).

ר' אדונים בן לברט מערבי ממדינת פאס גם הוא משיב דברים נכוחים.

E szóval : משיב czéloz Ibn Ezrá Dúnás két vitairatának címére, Menáchém és Száadjá ellen irt תשובות cz. könyveire. Miként védelmezte az utóbbit Szj művében, fent mutattam (6 s köv. l.). E műben nem irtózik I. E. az erős kifejezésektől sem. Azt mondja Dúnásról a bevezetg

szakaszban : תהלת דברי פיהו סבלות, minthogy פתר igét I. E. puristikus felfogása szerint helytelenül alkalmazta, פירש vagy ביאר helyett; a 81. számban beszél ארונים רי ארונים-ról és a 52. sz. ezt mondja : ספרו ראוי : ספרו רעך (l. értékezesemet A. I. E.'s Einleitung p. 31, 1. j.), mert D. רעך szót Zs. 139,17 így magyarázta : „a te barátaid, társaid“, a mi blasphemia. Az I. E. commentárjaiban található idézetek Dúnásból mind ennek iratából Száadjá ellen vannak merítve. Exod. 3,2 comm. (להבת = לבת) és Jes. 5,30 commentárjához (צרה = צר) l. 152. sz., Zs. 9,1 comm. (לבן) l. 44. sz.; Zs. 9,7 comm. (צרבות) l. 129. sz.; Zs. 42,5 (אדרם) l. 15. sz. — Elismeréssel említi I. E., Szb 25b, Dúnás törekvését a régi téves gyökelmélet áttörésére (l. fent 82. l.).

7. *Jehúdá Ibn Chajūg* (a 10. század végén, a 11. sz. elején).

וליהודה בר ר' דוד מערבי ממדינת פאס הנקרא חיוג הכם חרשי הלשון רב על כל הושבי מהשבות. ומחשבתו הולידה ארבעה ספרים והם ספר הנוח וספר הכפל וספר הנקוד וספר הרקחה והילדים האלה ארבעתם נתן בהם אלהים (Dán. 1,17) הכמה

Az itten felsorolt iratok közül a negyedik nem maradt fenn. Az első hármát I. E. maga fordította héberre (l. fent 5. l.). Ibn Chajūg érdemeit a héber nyelv megismerése körül lelkesült szavakkal ünnepelte I. E. (l. fent 82. l.), igen sokszor így nevezi : המדקדק הראשון, egyszer (Cz 47a) המדקדק הגדול. Nyelvtani irataiban nagyon gyakran idézi I. Ch. nézeteit, részint helyeselve, részint megczáfolva; ritkébbak ezen idézetek a commentárookban. A jelen értekezés szövegében már érintett idézeteken kívül ¹⁾ még a következőket találhatni I. E. irataiban. Cz 1b I. Ch. nézete a ו-ról מהמו szóban, Gen. 20,6 (D. 13, N. 11). Cz 6a helyesnek találja I. E. Mózes Ibn Ġikatilla gúnyát I. Ch.-ról : בעבור שאמר : *בספרו כי העברים לא יהלו בנה ולא ישלימו בנע (l. D. 4, N. 4), minthogy az nemcsak a hébernek sajátossága, hanem minden emberi beszédről áll. Cz 39a, nézete, hogy e szóban : יריבי, Zs. 35,1, ריב gyök-riב-ra megfordítottnak látszik (D. 91, N. 55). Cz 51a (l. még Comm. Exod. 7,5) e két igealak : וְיָדַעַ וְיָדַעַ közötti különbség fejtegetése (l. fent, 16. l.) Gen. 41,51 comm. elutasítja I. E. azon nézetet, hogy נישני oly alak mint הנני s gyöke נישש (D. 165, N. 113). Jes. 14,20 comm. megczáfolja azon nézetét, hogy יחד gyöke יחד (D. 32, N. 16); valódi gyöke אחד (másképen Gen.

¹⁾ L. e lapokat : 36, 60, 82, 86, 88, 92, 98, 99, 110, 118, 125.

49,^s comm., l. fent 87. l.). Comm. Jes. 49,^s (épügy Comm. Exod. 21,^s és Jeszöd p. 15) idézi I. Ch. azon nézetét, hogy לא olykor לו helyett áll (D. 13, N. 11). Comm. Hab. 2,¹⁹ az ellen, hogy דמם gyöke דומם (D. 154, N. 107). Comm. Zs. 137,² azon nézete ellen, hogy תלל תוללינו gyöke תלל (D. 177, N. 119). Exod. 2,⁴ rövid commentárjában (l. fent 5. l. 19. j.) azon nézetét idézi, hogy ותתצב ebből lett: ותתיצב (D. 51, N. 29). Néha I. E. idézeteiben föl kell tenni, hogy יהודה המדקדק ר' tévesen van írva יהודה המדקדק ר' helyett, mert az illető idézetek csak Abulvalidnál mutathatók fel. A fent (70. l. 2. j.) említett helyen kívül l. még Exod. 9,²⁰ rövid comm. (p. 21): azon nézet, hogy לא = טרם (a hosszabb commentárban Rásí nevében idézi ezt I. E.) Abulvalidnál találtatik, Szótár, 268,²⁵. Ki nem mutatható az idézet להפשי-ról, Comm. Exod. 21,². Megfordítva találjuk néha Ibn Ezránál, hogy ר' יונה ר' hibásan van írva יהודה ר' helyett, l. fent 40. és 99. l. Az egyetlen nem nyelvtani idézet Ibn Chajügből, a mely Ibn Ezránál találtatik, a Zsolt. 102,²⁷ comm. olvasható (v. ö. Jes. 65,¹⁷ comm.) és talán az eltűnt הרקה-ból való (Derenbourg, Opuscules, p. XI). Különös figyelmet érdemel mint töredék a nagy grammatikus alkalmasint bővebben is kifejtett világnézetéből. Jesájá comm. így hangzik: טעם כריאה שמים וארץ על הפרטים; a 102. Zs. comm. pedig: הכללים שמורים לעד לעולם והפרטים יאבדו.

8. *Hâi (Hâja) gáon* (a 11. sz. első harmadában).

ואדונינו רב האי גאון אסף ספר המאסף מלא (הוא. Heid.) וכליל יופי.

I. E. Hainak egy etymologizáló szómagyarázatára emlékeztet, hogy példájával búzditson a gyökök különféle jelentéseinek egymással összefüggésbe hozására (l. fent 72. l.). Különben is többnyire szómagyarázatokat idéz tőle, kétszer olyanokat, melyekkel ellenezte Száadjá magyarázatát a ההאשיש-ról Jes. 46,³ (v. ö. Szj 48. sz.) és מריא-ról Ámós 5,²² (Jes. 1,¹¹ eomm. הגאון alatt Hâi értendő). L. tovább הסמ-ról Comm. Jób 4,¹⁵ és סד-ról u. o. 13,²⁷, a mely szót Hâi a misná nyelve szerint magyarázta. Comm. Zs. 58,¹⁰ (אביונה ebből a misnai szóból יבנו); Comm. Jób 21,³² (לשון הנברה: אסלדה); u. o. 6,¹⁰ (השמן הנברה: אסלדה); u. o. 37,²⁰ (השמן-hoz יבליע); Exod. 28,⁸ comm. Rásinak egyik magyarázata ellenében utal Ibn Ezrá הא' תשובת רבנו האי-ra, még pedig Hâi fejtegetésére az úrim és tunmimról.

9. *Abulvalid Merván Ibn Ganách* (a 11. száz. 1. felében).

ור' יונה הרופא בן נאנה ממרינת קורדובה השלים ספרים שבעה והשביעי
ספר השרשים והלו מהמדים.

Abulvalid hét munkája, a melyeket I. E. itten említ, a következők: 1—5. A kisebb kritikai és polemikus iratok, a melyek, az egy, csak töredékekben fennmaradt Kitáb-attaswiron kívül, most Derenbourg József és Hartwig fényes kiadásában olvashatók (Opuscules et traités etc., Paris 1880). 6. Abulvalid főmunkájának első része, ezen külön czímmel Kitáb al-luma (héberül הרקמה); a hetedik, mint I. E. maga mondja, Abulvalid Szótára, Kitáb-ul-uszúl, a mely most szintén hozzáférhetővé lett Neubauer szép, de a használatot könnyítő pótlékok nélkül szükölködő kiadásában. Az utóbbi munkát egyszer világosan idézi I. E., Deut. 26,^s commentárjában, hol מתיים szóra nézve ezt jegyzi meg: ור' יונה רקרק; אותה כללה באר היטב בערך מתה; ezzel a Szótár illető czikkét érti (396. s köv. l.). A Rikmá könyvét is nehányszor említi, de neve említése nélkül; ott t. i., a hol e könyvet elégetésre kárhoztatja, mert szerzője benne azt állította, hogy a szentírás számos helyén egyik szó tévesen van írva egy másik szó helyett: Cz vége felé; Szb 9b; Comm. Zs. 77,^s; Comm. Dán. 1,⁴. L. erről értekezésemet: Abr. I. E.'s Einleitung p. 30 s köv. — Különben I. E. Abulvalid nézeteinek számos idézésénél csak őt magát, nem pedig könyveit nevezi meg, még pedig majd ור' יונה, majd מרינום névvel. Azon körülményhez, hogy az utóbbi nevet a Franciaországban írt műveiben használja (l. fent 20. l.), fontos adatot nyerünk Kimchí Dávid ezen szavaiban (l. Mikhlól, a szolgáló betűk szakaszában, p. 38a, ed. Lyk): והמורה בן נאנה והוא הנזכר תמיד בספר הזה ר' יונה וכן הוא; de kérdéses, vajjon a Marinus névnek ezen népszerűsége a déli Franciaországban nem volt-e épen következménye annak, hogy I. E. irataiban olvasták. Az Ibn Ezránál talált idézeteket Abulvalidból két csoport szerint sorolom itt fel: A) Azon nézetet, melyeket I. E. elutasít és mégczáfol; B) azon nézetek, melyeket helyesel vagyis egyszerűen közöl.¹⁾ Az idézetek kimutatásánál ezen rövidítéseket

¹⁾ E jegyzékbe nem vettem föl a már eddig érintett idézeteket; az első csoportra nézve l. a következő lapokat: 54, 56, 59, 69, 70, 77, 86, 89, 92, 94, 96, 106, 134, a második csoportra nézve l. e lapokat: 61, 76, 79, 94, 99, 100, 106, 109, 118, 119, 137.

használtam : R. = Rikmá, ed. Goldberg, Szt. = Szótár, ed. Neubauer. Némely idézetet nem sikerült Abulvalid munkáiban feltalálnom.

A) Abulvalid azon nézetei, melyeket I. E. nevében idéz és elutasít : M 24a, épúgy Szb 44b. A ה-^t הנגלה-ban, I Sám. 2,²⁷, nem szabad kérdő partikulának tekinteni (R. 43). — Cz 13b. Abulv. kigúnyolja azokat, kik דרשה-t Jer. 50,¹¹ דשא fűből származtatják („a füvelő“); erre I. E. : ואני אלענ עליי, bebizonyítva, hogy lehetetlen a szót דרוש-ra vezetni vissza (R. 45). — Cz 19b (v. ö. Szb 35b és Comm. Zsolt. 66,⁵, hol Abulv. neve nem említettik). Abulvalid עלילה-t tulajdonságnévnek vette, toldalékos ה-vel; gyöke עלל, a mely egyjelentésű עלה-val s a mely עלעל-ban is (Neh. 8,⁶) találatik (ezen névszó úgy származik עלעל-ból, mint מוך, Lev. 26, ³⁶, רכך-ból). Erre gúnynyal ezt mondja I. E. megczáfolásának elején : ומי יתן ויהיה מרך בלבבו ולא תמעל ידו לכתוב כי יקרא השם על : דרך שמות הנקבה (R. 39 és 210). — Cz 28a. ך rag כערכך szóban, Lev. 27,¹², toldalékos (R. 30). — Szb 32b. יעערו Jes. 15,⁵ עור gyökből lett יעפלו ¹⁾ minta szerint (Musztalhik, עור cz. végén, p. 102, Szt. 512,²⁷ s köv.). — Szb 37b. משור פר, Zs. 69,³², annyi mint שור מפר. — Comm. Gen. 3,⁸ (az első comm. is, p. 15). מתהלך alanya gyanánt אדם pótolandó. — U. o. Gen. 2,¹⁷-ről (névtelenül idézve az 1. commentárban Gen. 2,¹⁷-hez p. 37). יום alatt 1000 évet kell érteni; ezt I. E. דרש-^{nek} jellemzi. — Comm. Gen. 40,⁴³. אברך a Hiphil határozatlanja, mint אישכם Jer. 25,³; I. E. szerint mind a két szó első szem. egyes számu jövőnek magyarázandó (R. 44, Szt. 114,¹¹ s köv.). — Exod. 1,¹⁰ mind a két commentárja. ועלה euphemistice áll ועליני helyett (I. Rásít e helyhez). — Comm. Exod. 6,³. וישמי-ban a ו az esküt jelöli; erre I. E. : ובוואי הזה לא : ומצאנו בלשון הקדש felszines olvasás következtében, vagy minthogy emlékezőből idéz, rosszul adja vissza, mert Abulv. nem a ו-^{ről} ושמי szóban, hanem באל szónak ב-^{jéről} mondja, hogy esküt jelent, l. Kirchheim megjegyzéseit a R. id. helyeihez és u. o. a pótlékot 247. l.). — Exod. 14,²⁰. ויא' annyi mint אור לארבעה עשר, Zsolt. 139,¹¹ = חשך, v. ö. אור להמפרש הזה משים חשך לאור : והמפרש הזה כי לא יתכן בכל לשון שיהיה פירוש מלה אחת דבר והפכו אם לא היה על דרך כנוי : I K. 21,¹³ (Szt. 28,¹² s köv. : ... فی ضد معنی الازل ... , épúgy Musztalhik p. 64, e szerint kiegészítendő a 17. j. fent, a 73. l.). — Comm. Exod. 18,¹⁰. ברך mintája שגול és a

¹⁾ Így olvasandó יעפעו helyett.

Piélből származik. (R. 65. l. ברוך nincsen említve a פעול mintájára képezett szók között, Szt. 113. s köv. l. különbséget állapít meg I. E. ברוך áldott — emberekről — és ברוך dicsért — Istenről — között, de a szó alakjáról nem nyilatkozik; az első jelentésről egészen I. E. felfogása értelmében azt mondja, hogy a Kálból van képezve : *מאחונה מן גביה* : (חقیפה). — Comm. Exod. 22,17. A *מנשפה ה* ban toldalékos nem nőnemű rag (Szt. 334,5). — Comm. Exod. 34,9. *אף על פי כי* a. m. (Szt. 314,30 s köv. *כי* ezikk elején). — Comm. Lev. 6,14. *תפיני* úgy van képezve mint *דוכיפת*; erre I. E. : *וזה משקל מעוקל* : (R. 63. *פועיל*, minta alatt, Szt. 768,3 s köv.) — Comm. Lev. 11,14. I. E. igazolja itten a talmudi magyarázatot, hogy *ראה* Deut. 14,13, azonos *ראה*-val, Lev. 11,14, Abulvalid kifogása ellenében : *וכרה טענת ר' יונה שאמר איך יתכן לומר השמר לך מהאריה* ; *והליש* (Szt. 657,10 s köv. *ראה* ezikk végén hosszabb fejtegetés után ezt mondja Abulvalid : „Ha *ראה* azonos volna *ראה*-val, akkor *ראה*-val is kellene azonosnak lennie, miután *ראה*—*ראה*, ennél fogva tehát Deut. 14,13 egy madár két néven volna megtiltva; ilyent föltenni már emberi beszédhez sem illő, mennél kevesebbé Isten ígéjehez, hiszen az annyi volna, mintha mondaná valaki : óvakodjál az oroszántól és az arszántól, hol ott mind a két szó egy állatot jelent. *وهذا ما لا يصلح مثله بالمخلوقين* *فكيف بالمخالق عز وجل فآفة من العيث ان يقال آيك والاسد* (Comm. Lev. 14,3. *נרפא הצרוע מנגע הצרעת*; van ebből megfordítva *נרפא נגע הצרעת מן הצרוע*; erre I. E. : *ולמה נהפוך דברי אלהים היים מפני הוסר דעתנו* 1. fent 134 l., 24 j. (R. 210). — Comm. Lev. 20,5. *ובמשפחתו* nem jelenti a bűnös családját, hanem *הדומה אליו*, erre I. E. : *ומי הביאנו בצרה הזאת*. — Comm. Deut. 12,2. *את אלהיהם* potolandó (R. 215). — Comm. Deut. 29,18. Ezen szavak *את הצמאה הררה* értelme a következő : *בעבור שיראה שיכלה התם עם הרשע על כן יחשוב בלבו רע*; (Szt. 489 az id. szentirási helynek hosszabb fejtegetése, az idézett mondatot így írja körül : *מן אהל הלאק הלאק עם הלאק*). — Comm. Ámósz 3,15 (v. ö. Comm. Jes. 13,10). *בתי השן* alatt Ácháb királynak elefántesontpalotája értendő (I Kir. 22,39) a vele összekötött épületekkel együtt, épúgy mint *וכסיליהם* (Jes. 13,10) alatt csak az egy *כסיל* nevű csillagzat értetik a szomszédcsillagzatokkal együtt; erre I. E., az illemeséget, mint sokszor, az *elmés* szó kedveért háttérbe szorítva : *ואני אומר* (R. 168, Szt. 327,9 s köv.). — Zakh. 7,14 *ואסערם*. Miképen magyarázza Abulv. ezen rend-

(Musztalchik p. 89). — U. o. 44,¹³. המקצוע רמו לשרטוט (Szt. 642,¹⁷). — U. o. 54,¹⁵. נור נור jelentése: egyesülni, v. ö. ממנורות, Jóél 1,¹⁷ (Szt. 129,⁵ s köv.). — U. o. 56,¹⁰. הזים a targúm szerint az alvók, azaz a kutyák, mert ezek valamennyi állatnál jobban kedvelik az alvást (Szt. 173,¹² s köv. وقال فيه آل تרגום ניימין שכבין وهو وصف לל כלבים وذلك أن الكلب فاعس أبدا حتى أن العرب تضرب به المثل مثل (كنعاس الكلب ويقولون هو أنوم من الكلب). — Comm. Hóséa 2,¹⁴. אפלו שם שהוא ספק כמו בעל U. o. 2,¹⁸ (Szt. 765,¹⁰). — U. o. 2,¹⁸. אתנן = אתנה שהוא שם ע"ז. . . . לא תוכרי עוד = אוכיל a Hiphil jövője = אאכיל (sem Musztalchikban, sem Szt. אכל ez. a. nem találjuk e magyarázatot; sőt inkább áll אוכיל R. 64. l. mint első példája ezen névszóképzésnek; פועיל, a hová I. E. szerint is tartozik e szó). — Comm. Joel 1,¹⁷. Ezen szók magyarázata: עבשו ופרדות מנרפות (Szt. 501,⁴ s köv. és 584,²⁷ s köv.). — Comm. Ób. 7. v. בו a. m. ממנו (ezen példát nem találjuk R. azon szakaszában, 81. s köv. l., mely a ב-מ-ן-t képviselő ב-רől szól.) — U. o. 20. v. הל' azonos a Siralm. 2,⁸ olvasható szóval (Szt. 222,¹⁵ szerint Óbadjá id. v. הל'-lal magyarázandó הל' és fordítása: (هذه الجمهور). — Comm. Jóná 4,⁸ (v. ö. Kimchí, Szt. הריש ez. a.). a. m. „sike- titő“ שהיתה חזקה ומשמעה שאין עד שתהרשנה האונים: (Szt. 252,⁸ s köv. szerint ebből származik: הריש, szántás ideje, (هذا) ويمكن أن يكون من هذا المعنى رוח קדים הרישית على النسبة الى الفصل الذي يكون فيه ال הריש وهو فصل بارد يابس فكانت تلك الريح باردة يابسة (فزاوت في اذاه). — Comm. Mikhá 5,¹³. עריך jelentése: „ellenségek“, mint ערך, I Sám. 28,¹⁶ (Szt. 512,¹⁶ csak I. Chaj.-ból hozza a példákat ezen jelentésre, de közöttük nincsen Mikhá id. h.). — Comm. Mikhá 7,³. Valamint Abulv. ל-אבן-t Gen. 11,³ azonosnak mondta ezzel: תחת אבן, épügy להיטיב = להיטיב (R. 18). — Comm. Nachúm 2,⁵. יבו שוק אל שוק a. m. (mind Musztalchik 234. l., mind Szt. 742,²⁹ s köv. más magy.). — Comm. Zakh. 2,⁵. ויאמר = ואומר. — Comm. Zs. 49,¹⁵. מובול' értelme: „az ég rendje uralkodik minden egyes fölött.“ — U. o. 74,⁸. נינם ezen ígéhez tartozik: הונה sanyargatni (Szt. 285,²⁰). — U. o. 80,¹. עדות a. m. עדי disz (Szt. 505,²⁰ s köv.). — U. o. 111,². הפציהם úgy van képezve mint זקניהם, זקניהם-ből (Szt. 241,²⁰ s köv.). — U. o. 119,³. אף itten ugyanazon jelentésü, mint Jób 4,¹⁹ (Szt. 63. l. אף ez. a. nem áll ezen példa.

Az itten kimutatott idézeteken kívül lehetne Abulvalid nézetei-

nézetet). — Hab. 2,6. שְׁמוֹתָם עָלָיו עֲבָטִים értelmé : שְׁמוֹתָם לְבִנּוֹת הַמִּשְׁכָּן : ולא יצִילֵנוּ.

12. *Mózes Hakkóhén Ibn Gikatilla (11. száz.).*

ור' משה הכהן ספרדי הנקרא בן ניקטילא ממדינת קורדובה באר ספרי הרקדוק גם הוסיף ענינים לא ידועים הקדמונים. גם הוא חבר ספר זכרים ונקבות.

Könyvét a him- és nőnemüekről, arab. *فى التذكير والتأنيث*, dicséri Mózes Ibn Ezrá mint kis terjedelmű, de nagybecsű munkát, (Neubauer, Notice p. 202). Egyszer (M 17b, l. fent 79. l.) névleg idézi I. E. ezen munkát; azonkívül említ tőle *ספר הרקדוק*-ot (M 19a). A „legnagyobb grammatikusnak“ (הגדול שבמדקקים) nevezi M 13b, v. ö. u. o. 41b, l. fent 86. l., és helyeselve, ritkábban elutasítva sok nézetét idézi nyelvtani műveiben. Az eddig említett idézeteken kívül (l. fent a következő lapokon : 39, 54, 78, 83, 86, 87, 93, 94, 97, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 122, 124, 129, 135, 149) l. még Cz 19a (המלה Ez. 1,24 = מלה); u. o. 41a (נבל עשור) Zs. 144,9 tízhüros hangszer; u. o. 43a (חוס'י Zs. 2,12); u. o. 73b (néhány masszoretikus versfelosztás ellen); Szb 28a (קָמְתִי e helyett : קָמְתִי); u. o. 44b (טרם) jelenidőre mutat, ellenkezője (בטרם); Szj 72. sz. (מזרות-ról, Jóב 38,32); u. o. 78. sz. (חשמנים Zs. 68,32). — Commentárjaiban is sok nyelvi fejtegetést idéz Mózes Ibn Gikatilla nevében I. E., de még több olyant — különösen Jesájá és a Zsoltárok könyveihez — mely a magyarázandó szentírási hely tartalmát illeti. Ezen idézetek Mózes Ibn Gikatillát józan és tiszta gondolkozásu szentírásmagyarázónak tüntetik föl és megérdemelnék, hogy exegetikus chrestomathiaféle gyűjteményben egyesíttessenek. Minthogy ezen idézetek lajstroma Dukesnél (Beiträge II, 182 s köv.) sem teljesnek sem pontosnak nem mondható, álljon itt a szentírási könyvek rendje szerint új jegyzék :

Gen. 1,26; 3,21 (az 1. comm. p. 38); 37,20; 41,51; 42,25; 49,6 bis. — Exod. 2,4; 10,12; 13,9; 13,17; 14,14; 15,2; 16,15; 19,1; 22,30; 29,39. — Lev. 4,23; 6,20. — Num. 8,7; 14,45; 20,8; 21,30; 22,13; 28,4 és 11. — Deut. 8,13.

Jesájá 1,6; 1,24; 2,6; 4,2; 6,9; 8,10; 9,18; 10,13; 11,1; 11,10; 11,14; 18,2; 18,7; 24,13; 25,2; 26,20; 27,1; 27,3; 27,5; 28,6; 28,15; 28,29; 29,21; 30,26; 30,28; 32,11; 33,9; 34,2; 35,1,3; 40,1; 47,2; 49,8; 49,18; 51,2; 52,1; 52,11; 54,1; 56,2; 57,9 (משה הנגיד); 61,1; 63,1; 65,2; 65,11; 66,5 (v. ö. Szb 40b); 66,11. — Hóséa 8,13; 10,3;

13,1. — Jóél 1,19 ; 3,1 ; 4,1. — Ámósz 6,11 ; 7,1. — Ób. 17,20. — Jóná 1,6. — Mihká 4,11. — Náchúm 2,4. — Hab. 2,9 ; 3,2 ; 3,14. — Czeph. 1,4 ; 2,1 ; 3,1 ; 3,8 ; 3,9 ; 3,18 ; 3,19. — Chaggái 1,1 ; 2,9. — Zakh. 1,8 ; 8,10 ; 9,9 ; 13,1.

Zsoltárok 1,1 ; 2,12 ; 4,3 ; 6,3 ; 7,5 ; 7,7 ; 7,8 ; 7,9 ; 7,14 ; 8,1 ; 8,3 ; 9,7 ; 10,3 ; 10,5 ; 10,9 ; 11,7 ; 16,2 ; 24,2 ; 25,1 ; 26,1 ; 26,9 ; 27,2 ; 27,8 ; 28,7 ; 29,7 ; 29,9 ; 30,7,8 ; 32,7 ; 32,9,10 ; 33,2 ; 33,7 ; 34,10 ; 35,20 ; 36,7 ; 37,3 ; 38,23 ; 40,7 ; 42,1 ; 47,1 ; 48,13 ; 48,15 ; 49,7 ; 49,15 ; 50,10 ; 50,12 ; 50,21 ; 53,2 ; 54,6 ; 55,9,16 ; 55,23 ; 58,2 ; 60,7 ; 60,10 ; 65,6 ; 68,5 ; 69,3 ; 69,19 ; 69,27 ; 69,28 ; 72,10 ; 73,4 ; 73,7 ; 73,10 ; 73,21 ; 73,25 ; 74,3 ; 74,5 ; 74,14 ; 75,7 ; 76,4 ; 76,5 ; 76,11 ; 76,12 ; 77,5 ; 77,11 ; 77,17 ; 77,21 ; 78,20 ; 78,39 ; 78,57 ; 79,11 ; 80,6 ; 84,5 ; 89,1 ; 89,23 ; 90,1 ; 90,2 ; 90,7 ; 90,11 ; 101,2 ; 102,15 ; 103,5 ; 107,43 ; 108,2 ; 108,3 ; 110,3 ; 110,4 ; 110,6 ; 111,10 ; 113,5 ; 115,12 ; 115,16 ; 116,10 ; 116,13 ; 117,1 ; 118,6 ; 118,7 ; 118,10 ; 118,14 ; 118,24 ; 119,8 ; 119,9 ; 119,96 ; 122,1 ; 132,6 ; 133,3 ; 137,2 ; 137,8 ; 138,7 ; 139,3 ; 139,11 ; 139,14 ; 139,15 ; 139,20 ; 140,10 ; 141,3 ; 141,5 ; 141,7 ; 141,10 ; 142,4,5 ; 149,6 ; 150,1.

Jób 4,10 ; 5,5 ; 5,12 ; 7,5 ; 11,17 ; 17,11 ; 18,9 ; 36,32. — Kóh. 5,11 ; 9,12 ; 10,17 ; 10,18. — Dániel 2,1 ; 2,9 ; 10,8 ; 11,2.

13. Dávid Haddajján Ibn Hagar.

ורי דוד הדין בן הגר ספרדי ממדינת גראנצה גם הוא גלוח עליהם ונמלך עליו לבו וחבר ספר המלכים.

Ezen Ibn Ezránál többé nem említett íróf névezi Mózes Ibn Ezrá : Abu Szuleimán Ibn Muhágir (Neubauer, Notice p. 202).

14. Jehúdá Ibn Baluam (a 11. század második felében).

ורי יהודה הנקרא בן בלעם ספרדי ממדינת טולישולה אסף ספרים קטנים.

Ibn Ezrá a Szj 38. számában idézi, továbbá a Comm. következő helyein : Gen. 8,12, 1. comm. p. 49 ; Gen. 49,6 ; Exod. 5,19 ; u. o. 30,24, röv. comm. p. 95 ; Zakh. 9,6. Zsolt. 4,3 (1. fent, 135. l. 24. j.) ; 7,6 ; 74,7 ; 81,16 ; 84,5 ; 84,8 ; 86,2 ; 88,5 ; 107,29 ; 115,9 ; 144,11 ; 150,6. — Rúth, 1,20. — Dán. 11,1 (משה בן בלעם?).

15. *Izsák b. Jasus* (11. század).

ור' יצחק הנקרא בן ישוש ספרדי ממדינת טוליטולה עשה ספר הצירופים.

I. E. supercommentátorja, József b. Eliézer szerint — I. Grätz, Geschichte der Juden, VI. köt. 53. l. — ez ugyanazon író, a kinek egy másik munkáját említi I. E., hogy annak czímét — *היצחקי* — nyelvtanilag hibáztassa (l. fent 69. l.) Ezen írói név *היצחקי* alatt több érdekes exegetikus részletet idéz tőle: Comm. Gen. 36,31; u. o. 33. v.; Num. 24,17; Hóséa 1,1; Jób 42,16. Az elsők e helyek közül elégetésre méltónak nyilvánítja könyvét, a mely itéletet I. E. a vita buzgalmában még Dúnás művéről Száadjá ellen (l. fent, 169. l.) és Abulvalíd Rikmájáról is mondott. Ezen jelző *המהביל* (vagy másként *המבהיל*), a melylyel I. E. Jiczchákit bélyegzi, azon tévedést okozta, hogy mindig ő reá gondoltak, valahányszor *מהביל*-ről beszél I. E., holott az illető helyeken félreismertetlenül Abulvalídot érti. Ezen tévedés régi; már a kezdetben említett supercommentátor Gen. 36,33-hoz (Óh. Jóséf, p. 34a, 49. sz.) ezt állítja: *מכאן ראייה שהמבהיל שנקרא בכל מקום הוא היצחקי*. — Megjegyzem, hogy még más Izsák nevű írókat idéz I. E., még pedig: 1. a híres Izsák Ibn Giátot, a spanyolhonit, Comm. Deut. 10,6, a ki valószínűleg értendő a fent, 163. l., említett „spanyolhoni Izsák“ alatt; 2. Izsák b. Sáúlt, Abulvalíd tanítóját, Szj 68. sz., Comm. Jes. 27,3. 3. Izsák b. Lévit, Comm. Dán. 11,31. 4. Izsákot, közelebb határozás nélkül, a kiről tehát bizonytalan, vajjon melyike az eddig említetteknek értendő alatta, Comm. Gen. 49,18; Lev. 5,7.

16. *Lévi Ibn Al-Tabbén* (a 11. száz. végén s a 12. száz. elején).

ור' לוי הנקרא בן אל תבאן ספרדי במדינת סרקסטה תקן ¹⁾ ספר המפתח.

Ez alkalmasint azon לוי ר', a kinek nevében I. E. a Zsoltárok commentárjában két exegetikus megjegyzést közöl. (Zsolt. 7,10 és 35,13).

¹⁾ Eltérő olvasás e helyett a szójátékot képező פתח (l. Steinschneider, Bibliogr. Handbuch p. XIII., 11. j.).

Pótlékok :

A bevezetés 50. jegyzetéhez, 10. l.

A Pinsker másolatának alapját képező régibb kézirat a Jeszód Dikdük elején álló réjtelyi költeményt a következő szavakkal határozottan bevezető költeménynek jelöli : **ויהי שירו בראש ספרו על יתד ובי' תנועות ויתד ובי' תנועות ויהי אחת ברלה ובסוגר והיא על דרך הירדה**. Ezen világos és minden esetre 1297 előtt, talán régibb kéziratokban is, megvolt adat ellenében áll egy másik szintén határozott adat (Pinsker nem ismerte), a mely szerint költeményünk Mózes Ibn Ezrá által rokonának és barátjának Ábrahám Ibn Ezrának lett felajánlva, hogy egy közösen élvezett lakomára emlékeztesse. Ezen adattal találták a költeményt az oxfordi könyvtár egy Oppenheim-féle kéziratában, mint Edelman által értesülünk, **גנוי אקספרד** (London 1851) héber részének bevezetésében p. XIV (az első verset romlottan közli ott Ed. és e szerint tévesen fordítja az angol rész XVIII. l.); és ugyanazon adattal van el látva ezen költemény egy hamburgi kéziratban, a melyből — mint Steinschneider egy jegyzetéből megtudtam, Benjakob, Thesaurus libr. Hebr. I, 174, 233. sz. — kiadatott a **שומר ציון הנאמן** héber folyóirat 5613-iki (1853.) évfolyamában. Dr. Berliner A. úr Berlinben szíveskedett e ritka folyóiratból a költeményt a jegyzetekkel együtt számomra lemásolni és arról is tudósítani, hogy kiadója Wittkower a költeményt újra kinyomatta **אגרת פרהים** című gyűjteményében. De a költemény szerzőjét és rendeltetését illető eltérő adatokon kívül a két kiadás fontos részletekben és egész versekben is különbözik egymástól. Következzék itt a költemény maga, a Pinskerféle és Wittkowerféle kiadások kombinálásával ¹⁾ :

1. זכר־נע בהסבנו ירדי | עלי משתה | ערי משנה | כנו [בני] עדה שנינו
2. וצלנו אכי רכב ועמו [ואם לא] | אכי שמעי בסקו [בסכה] יצפננו
3. ורוד מרים במשפט באחי [בן־אבי] קיש | נשימנו [ושמנהו] להאיר מחננו

¹⁾ Az egyszerű számok a verssorok előtt jelentik a Pinskerféle szöveg verseinek elrendezését, a rekeszbe tett számok a másik szöveg verseit. Az első négy vers azonos mind a két szöveg szerint. A szögletes rekeszekbe tett eltérő olvasások a versek közepében Wittkower szövegéből valók.

4. וַעֲמַנּוּ מְקוֹם דָּוִד בְּלֹא בַּיִת | וַעֲקַן מִן בְּנֵי אָדָם [מִבְּנֵי אָדָם] בְּנֵינוּ
 [5] וְאַהֲבֵנוּ אֶחָי יוֹתֵם וְאֵם לֹא | בְּנֵי אַהֲבָב מְלָכִים רוֹזְנֵנוּ
 [6] וְשִׁבְעִים סִים בְּלֵי אֲבָר וְכִנְף | נָעַז אֶל אֵה וּמְהָר יִתְנֵנוּ
 8. [7] וַעֲזִי יַעֲקֹב הֵם אֲמָרוּ לִי | פְּלָהֵם לְאַכְיֵזֵל מִנֵּנוּ ²⁾
 7. [8] וּרְיֵהֵנוּ אֶהוּת סִפֵּר [חֲפָר] בְּתוֹכָהּ [פְּתוּכָה] | נִעְרִי [בְּעָרִי] הַמְלָכִים שׁוֹטְנֵינוּ
 [9] וַעֲמָה בַת אַבְיָהֵל וְכֵר ה' | בְּשִׁמִּים הוֹבֵאֵי לְמַעֲנֵנוּ
 5. [10] וַיִּקְרָא [וַנִּקְרָא] רֹאשׁ לְמִזְלוֹת וְשֵׁנִי | וְגַם אֶל הַעֲשִׂירֵי מַעֲנֵנוּ
 6. [11] וְלֹא נִחַסר [וְאֵל יִחַסר] שְׁנַיִם עֶשֶׂר וְכִלְטוֹב | אֲשֶׁר נִשְׂאָר וְנִשְׂאָל
 אֱלֹהִים יִחַנְנוּ [הוֹנְנֵנוּ]
 [12] וְשִׁלְחֵן שֵׁן וְשֵׁן הוֹרֵם וְנוֹסֵף | בְּתוֹכוֹ מִ"ם לְמַעַן עֲדַרְנּוּ

Azon verssorakra, melyek mind a két kiadásban vannak, Wittkower kiadása sok kívánatos felvilágosítást hoz, és segítségével lehet a Pinsker-féle szövegből néhány Pinsker által meg nem oldott nehézséget elmozdítani, így különösen a 6. [11.] versben és a 7. [8.] versben. Wittkower szövege szerint a költemény tartalma a következő : [1] Emlékezzél, hogy ültünk mindketten a folyó mellett (Gen. 4,21), [2] árnyékunk vala granátalmafa (II Sám. 4,2) vagyis terebinthusfa (I Kir. 4,18) ³⁾. [3] Olaj (Exod. 6,18) volt ott illően és lámpa is (I Sám. 14,50) és alkalmaztuk, hogy világítsa lakománkat. [4] Velünk volt kenyér (I Sám. 16,18) és az emberfiaknál kedvesebb fiunk volt a szőlő fia (Jós. 7,1); [5] testvérünk az volt, kit Jóthám testvéreinek (Ri. 9,2) száma jelöl, vagyis az, kit Ácháb király fiainak (II. Kir. 10,4) száma jelöl, a mi uralkodónk. ⁴⁾ [6] És ti hetven madár, szárny és toll nélkül repüljeteek (a nyárson) a tűzhelyhez, hogy hamar (ételt) adjon nekünk! [7] Jakab kecskéi (Gen. 32,15) azt mondták nekem : számíts bennünket Abigáil kenyereinek számával (I Sám. 25,18). ⁵⁾ [8] Felénk illatozott alma (Jósua 12,17) és

²⁾ Ezen verset, mely P. szövegében az utolsóelőtti, fent a 10. l. ezen szöveg szerint nyomattam ki, azt, — mint most kiderül — helytelenül orvosolván.

³⁾ W. gondol **בן גרא שמעי**-ra, II Sám. 16,5, és így kénytelen **גרא**-t igen kényszeres módon a szentjánoskenyérfának magyarázni.

⁴⁾ A 70-es szám a bort jelöli, mert ez **יין** szónak számjegyi értéke. W. ezt nem ismeri meg és azt hiszi, hogy hetven „testvér“ (barát) volt ott egyesülve (t. i. így olvas : **וַיִּתְּנֵנוּ**).

⁵⁾ Mindkettőnek száma 200.

[9] myrthus (Eszthér 2,¹⁵) és a fűszerek mind számunkra hozattak.⁶) [10] Szólítsuk a bárányt és az ökröt és a gödölyét, [11] a hal se hiányozzék (ezek a zodiakus csillagzatai közül az 1., 2., 10. és 12.); és minden jót, mit kívánunk, ad nekünk az Isten. [12] Az asztal elefántcsontból volt; az asztalból elvétellett az elefántcsont, ehhez hozzáadatott מ, élvezetünkre.⁷) — A P. szövegének utolsó verse — fent az 50. jegyzetben közöltem — egészen hiányzik a másik szövegben; de épen ezen vers képezi rejtélykölteményünk vonatkozását azon grammatikai iratra, a melynek élére lett állítva. — A költemény szerzőjét illető adatok sajtószertü ellenmondását talán úgy oldhatjuk meg, hogy I. E. egy Mózes Ibn Ezrá által neki küldve volt költeményt később elsajátított és módosításokkal hasonló alkalommal küldte azon barátinak, kinek felajánlta a Jeszód Dikdúkot.

A bevezetés 68. jegyzetéhez, 14. l.

Schiller-Szinessy tanár úr szives volt kérésemre Ibn Mayôr supercommentárját a Jeszód-idézetek végett átkutatni. Azon kivonatokból, melyeket rendelkezésemre bocsátott, nem világosan látható, vajjon ismerte-e Ibn Mayôr a Jeszód Dikdúkot. Valószínűbb, hogy nem ismerte, jóllehet Gen. 2,¹⁶-hoz מִמֶּנּוּ szót majdnem egészen úgy elemzi, mint I. E. teszi a Jeszódban (l. fent 143. l.). De nem utal I. E. ezen munkájára és csak a „szerző gondolatát“ (כּוּנֵה הַמַּחְבֵּר) ismerteti meg, a mint ezt helyesen, de az idézett מִי הַיְסוּד-ot magát nem érintve, Gen. 23,⁷-hez és Deut. 20,¹⁷-hez szintén teszi. Gen. 1,¹-hez nem jegyez meg semmit a Jeszód-idézetre vonatkozót.

A bevezetés 103. jegyzetéhez, 23. l.

Most értjük, miként vonatkoztathatta I. E. supercommentátorja Mosconi I. E. idézeteit a מִי הַיְסוּד-ból Exodus-commentárjára (l. Steinschneider, Berliner Magazin für die Wiss. des Judenth. cz. folyóiratában, III. köt., 98. l.). Mosconi az ezen értelemben vett מִי הַיְסוּד névnek sajtószertü magyarázatát koholja; szerinte ugyanis az Exodus könyvének ez a megnevezése, mint a mely könyvben Izráél eredete és a törvény kinyilatkoztatása adatnak elő.

⁶) A versmérték kívánja ezen olvasást: לְמַעַנֵּנוּ, a melyet לְמַעַנְהָ példájával (Péld. 16,⁴) igazolhatni.

⁷) T. i. שְׁלֶחַן szóból kivévén שֵׁן betüket, és ezekhez adván מ betüt ezt nyerjük: שֶׁמֶן, olaj.

TARTALOM.

Bevezetés . . . . . Lap 1—28

1. Ibn Ezrá irodalmi működése, különösen mint nyelvtani író, 1. l. — 2. Mōznájím könyve, 2. l. — 3. Jehúdá Ibn Chajüg műveinek fordítása 5. l. — 4. Sze fáth Jéther könyve, 6. l. — 5. Az eltűnt Jeszöd Dikdük könyve, fölfedezése Pinsker által, 8. l. — 6. A Jeszöd Dikdük tartalma, 9. l. — 7. Régibb idézetek a Jeszöd Dikdükből Sze fáth Jéther név alatt, 12. l. — 8. Egy régi rejtély megoldva, egy új rejtély megoldásának kísérlete. Ál-Jeszöd Dikdük. Ál-Sze fáth Jéther. 14. l. — 9. Czáchóth könyve, 17. l. — 10. I. E. könyve az Isten nevééről; k. a számnevekről; Jeszöd Mórá; nyelvtani rejtélyek, 21. l. — 11. Nyelvtani vázlat az első pentateuchi commentár („Jeszöd“) bevezetésének végén, 22. l. — 12. Száfá berúr á könyve, 24. l. — 13. I. E. commentárjainak nyelvtani részei, 25. l. — 14. Jelen értekezés célja és terve, 27. l.

I. A nyelvről általában	Lap	29
II. A héber nyelvről	„	30
III. A héber nyelv megismerésének kútfői. A masszóra	„	33
IV. Nyelvtani megismerés. Analogia és anomalia. Elkülönítés	„	37
V. A héber ábécze	„	43
VI. A betűk nevei és alakjai	„	45
VII. A betűk kiejtése	„	50
VIII. A betűk nyelvtani alkalmazásuk szerint	„	52
IX. A magánhangzók. Sevá. Dáges	„	56
X. A hangjelek. A szünet.	„	61
XI. Betűcsere. A torokbetűk hatása a magánhangzókra. A kiejtés könnyítése	„	64
XII. A beszédrészek	„	66
XIII. A szók (gyökök) képzése és jelentése	„	70
XIV. A névszótók képzése	„	74
XV. A főnevek neme és száma. A számnév	„	77
XVI. Az igék gyökei	„	82
XVII. Az ige tőalakjai	„	90

XVIII. Az ige ragozásához	Lap	97
XIX. A nevszó és az ige személyragozása	"	102
XX. A partikulák	"	106
XXI. Rendhagyó, különösen vegyes szóalakok	"	109
XXII. A névszó a mondatban. Status constructus. Appositio. Névelő	"	111
XXIII. Az átható és bennható ige	"	116
XXIV. Az igeidők. Részesülő. Határozatlan. Parancsoló	"	120
XXV. A mondat részei. Nemegyezés nemben, számban és személyben	"	124
XXVI. A mondatrészek és a mondatok összekötéséhez	"	129
XXVII. Elliptikus kifejezésmód	"	135
Mellékletek	141—	179
I. Ábr. Ibn Ezrá Jeszöd Dikdükjának bevezetése	"	141
II. Kimutatott idézetek a Jeszöd Dikdükből	"	143
III. Etymologizáló szófejtegetések Ibn Ezránál	"	147
IV. Arabs szóösszehasonlítások Ibn Ezránál	"	157
V. Áttekintése az I. E. által idézett nyelvtudományi tekintélyeknek	"	166
<p>1. Száadja gáon, 166. l. — 2. A jeruzsálemi névtelen, 167. l. — 3. Adónim b. Támim, u. o. — 4. Jehúdá Ibn Koreis, u. o. — 5. Menáchém b. Szárúk, 168. l. — 6. Adónim (Dúnás) b. Labrát, u. o. — 7. Jehúdá Ibn Chajüg, 169. l. — 8. Hái gáon 170. l. — 9. Abulvalid Mervân Ibn Ganách, 171. l. — 10. Salamon Ibn Gabiról, 176. l. — 11. Sámuel Ibn Nagdela, a fejedelem, u. o. — 12. Mózes Hakkóhen Ibn Gikatilla, 177. l. — 13. Dávid Haddajján Ibn Hagar, 178. l. — 14. Jehúdá Ibn Balaam, u. o. — 15. Izsák b. Jasus, 179. l. — 16. Lévi Ibn Al-Tabben, u. o.</p>		
Pótlékok	Lap	180
Tartalom	"	183

Az 57. l. 2. jegyzetéhez.

A három alapmagánhangzó párhuzamosítását a három alapmozgással átvette I. E. Abulvalid fejtegetéséből, Takrib va-taszhil cz. iratában; I. Derenbourg, Opuscules, 275. s köv. l. és u. o. LXXXI. l. Azonban Abulvalidnál a chõem helyén a sűrek van.

Az országos rabbiképző-intézet negyedik tanévének vége fejlődésének első jelentősebb szakaszát jelöli. A lefolyt tanévben megnyitott új — ötödik — osztály ugyanis egyszersmind az alsó tanfolyamnak utolsó osztályát képezte, miután az eredeti tanrendnek a tanári testület által javasolt, a vezérlő bizottságtól elfogadott és a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi ministeriumtól jóváhagyott módosítása következtében intézetünk két tanfolyama öt-öt — s nem hat és négy — évfolyamból áll. Ennélfogva az alapszabályok értelmében az alsó tanfolyam ötödik osztályának tanulóival a tanév végén tartatott az érettségi vizsgálat. Az országos rabbiképző-intézet ezentul évenként tartandó érettségi vizsgálatának módját és rendjét a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi ministerium 13886. sz. a. szabályzatban állapította meg, mely szorosan esatlakozik az állami gymnasiumok számára fennálló vizsgálati szabályzatokhoz. E szabályzat értelmében f. évi május 29.-én, 30.-án és 31.-én és június 1.-én tartattak az írásbeli érettségi vizsgálatok, f. évi június 29.-én pedig nagyságos dr. Lutter Nándor főigazgató úr elnöklete alatt a szóbeli érettségi vizsgálat. A vizsgált tanulók mind az egyetemi tanulmányok megkezdésére éretteknek nyilvánítottak, névszerint: Bárány József, Fischer Gyula, Herzog Manó, Rosenstein Mór és Steinherz Jakab. Miután a zsidó theologiai tantárgyakból is megfelelő vizsgálatot sikerrel letettek, ezen tanulók, az alsó tanfolyamban előadott tanszakokból egyarányos előkészülést nyervén, a jövő tanév elején a felső tanfolyamba lépnek. E tanfolyam ezentul évenként fogja az alsó tanfolyamból elbocsátandókat fölvenni, és hallgatóinak száma, mely eddig nem haladhatott, most organikus növekedéssel fog folyvást gyarapodni.

Az új osztály megnyitása által szükségessé vált új tanerőnek alkalmazása ez évben még nem történt; néhány tárgyban két osztály összevonatott, és a fedezetlen órákat Bacher, Bánóczy, Kaufmann és Schill tanárok vállalták el.

Bein Károly tanár, addig segédtanár, a lefolyt tanév kezdete óta a rabbiképző-intézet rendes tanára.

Az 1880-iki szeptember 1-én tartott értekezleten a tanári kar újra szervezkedvén, Bloch Mózes tanárt elnöknek, dr. Bacher Vilmos tanárt jegyzőnek és dr. Kaufmann Dávid tanárt könyvtárnoknak választotta. Az 1880-iki szeptember 23.-án tartott értekezleten a vezérlő bizottság tek. elnökségének fölszólítását követve, ezen bizottság tagjaivá Bloch és Bánóczi tanárokat választotta.

Az orsz. rabbiképző-intézet vezérlő bizottsága által Rudolf trónörökös ur és Stefánia főhercegné Ő Fenségeik üdvözlésére Budapesten folyó évi május 19-én kiküldött követségben résztvett a tanári kar néhány tagja is.

Az intézet „Écz-Chájim“ segélyző-egylete a lefolyt tanévben kifejtett működéséről a B) melléklet ad számot. Különös hálával kiemeljük, hogy Gomperz Zsigmond ur Budapestről leánya férjhezmenetelének alkalmából 500 frtnyi ajándékot juttatott az egyletnek; továbbá, hogy főt. Fischer A. E. főrabbi ur Makón községének tagjainál gyűjtést tett az egylet részére.

Az intézet könyvtára beszerzések és ajándékok által örvedetesen gyarapodott. Ez évben is különösen a külföld tudósainak köszönjük szives küldeményeiket, melyekkel könyvgyűjteményünket gyarapították. A Rom testvérek vilnai könyvkiadó-vállalatától becses kiadványaik nagy számát nyertük. Holländer Leo ur nagybecsű könyvadományokkal tanusította azon jóakarátát, melylyel intézetünk és könyvtárának haladását ez évben is kísérte.

Az országos rabbiképző-intézetbe az elmúlt tanévben 39 tanuló járt. Néhány, különösen rendkívüli tanuló elmaradása következtében a tanulók összes száma a tényleges szaporodás daczára ugyanaz maradt, mint tavál. A tanulók nevét és születése helyét az A) melléklet sorolja föl.

Az alsó tanfolyam önképző köre ez évben is folytatta hasznos tevékenységét. Hálával tartozik különösen néhány hébernyelvű ujság kiadóinak, kik ingyenes példányokat küldtek neki.

A tanári kar az iskolai év folyamában 18 értekezletet tartott.

A rabbiképző imaházában ünnepnapokon és több szombaton Bacher, Bloch és Kaufmann tanárok által hitszónoklatok tartattak. Ez évben először intézetünk egyik hallgatója is, Neumann Ede

bölcsészettel, nyilvános hitszónoklatot tartott az imaházban. Ugyanazon hallgatót a múlt őszi ünnepekkor hitszónoklatok megtartására hívta meg a kecskeméti hitközség előljárósága, midőn a tanári testület által az említett előljáróság fölszólítása folytán erre ajánlatot.

Az országos rabbiképző-intézet felső tanfolyamában az elmúlt tanévben az alapszabályokban megállapított szakokat a következő előadások tárgyalták :

1. **Szentírás magyarázata** : Énekek éneke, Kóhéleth és Sirmak könyvei, R. Salamon Jiczcháki és Ábrahám Ibn Ezrá commentárjaival. 2 óra hetenkint. Tan. *Bacher*.

2. **Bevezetés a szentírás egyes könyveihez**. 2 ó. h. *Ugyanaz*.

3. **A zsidó bibliamagyarázat története**, a talmudi korszaktól a gáóni korszak végéig. 1 óra het. *Ugyanaz*.

4. **Talmud, statarie** : Gittin, f. 64 végig. 6 ó. h. Tan. *Bloch*.

5. **Talmud, cursorie** : Chullin, f. 96—124. 3 ó. h. *Ugyanaz*.

6. **Jeruzsálemi talmud** : Jebámóth, 1.—4. fejj. 1 ó. h. *Ugyanaz*.

7. **Talmudi olvasmányok** : Synhedrin f. 105-től végig, Bábá Kammá, f. 111—115. 1 óra hetenkint. Tan. *Deutsch*.

8. **Sulchán Árúkh** : Jóré Déá, 1—46. fejj. 3 ó. h. Tan. *Bloch*.

9. **A zsidók története** : Salamon b. Izsák, Sámuel b. Méir, Jákób b. Méir és a kiválóbb éjszak-franciaországi bibliamagyarázók és tószafisták (a XI., XII. és XIII. században) élete és iratai, különös tekintettel a troyesi, ramerui és dampierrei iskolákra. 2 óra hetenkint. Tan. *Kaufmann*.

10. **Vallásbölcészet** : I. Crescas Chaszdaí Ör Adónái című művének olvasása a kéziratok nyomán igazított szöveg alapján. Különös tekintettel Maimüni huszonöt propositiójának commentátoraira. 2 óra hetenkint.

II. Ábrahám Ibn Daüd Emüna Rámájának kritikai tárgyalása (folytatás). 1 óra hetenkint. *Ugyanaz*.

11. **Homiletikai gyakorlatok**. 1 óra het. *Ugyanaz*.

12. **Héber gyakorlatok** : Ujabb héber írók olvasása. Írásbeli dolgozatok. 1 óra het. Tan. *Bacher*.

13. **Alexandriai Philó munkáiból** : De specialibus legibus. 1 óra hetenkint. *Ugyanaz*.

Az alsó tanfolyamban a theologiai oktatásban közösen részleltek az öt osztály növendékei. A talmudra nézve megjegyzendő,

hogy azok a tanulók, kiknek e téren haladottabb ismereteik voltak, a felső tanfolyam talmudtanulmányában vettek részt.

A theologiai oktatás átnézete

az alsó tanfolyamban.

1. **Szentírás** : A) Mózes I. könyvéből 26—50. fejj.

B) Mózes II. könyvéből 25—40. fejj., III. k. 1—

11. fejj. 2—2 óra hetenkint.

Tan. *Deutsch.*

2. **Szentírás** : A) A Zsoltár könyvéből a következő fejezetek :

42—44, 48—52, 60—62, 65, 68, 72—75, 78, 80, 81, 84, 85, 87—94, 101—104, 107, 110, 120, 121.

B) Jósúa könyvéből : 12—19, 23, 24 ; Bírák könyvéből : 1, 2, 4—9, 17, 18 ; Sámuel I. könyvéből : 3, 4, 7—10, 13, 14, 17, 20, 29 ; Sámuel II. könyvéből : 1, 5—12, 19, 20, 23 ; Királyok I. könyvéből : 2, 4, 5. — Gyakorlatok héber irályban mind a két csoportban. 2—2 óra hetenkint.

Tan. *Bacher.*

3. **Talmud, statarie** : Chullin, fol. 2—14. 6 ó. h. Tan. *Brill.*

4. **Talmud, cursorie** : Bábá Mecziá, f. 33—44., 113—115. 3 óra hetenkint.

Tan. *Deutsch.*

5. **Héber nyelvtan** : A mondattan. 1 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

A gymnasiumi oktatás átnézete

az alsó tanfolyamban.

I. osztály.

Magyar nyelv és irodalom : Arany Toldijának beható olvasása és fejtegetése ; Ilosvai Toldija megfelelő részének olvasása s a kétféle földolgozás mondai és aesthetikai oldalának összehasonlítása. — Arany Toldiját elejétől végig betanulták. — Poetika : a vers és rím ; az epos lényege. — Írásbeli dolgozatok : az olvasottak összefoglalása. Segédkönyv. Lehr Albert Toldi-kiadása. — Greguss költészettana. — 3 óra hetenkint. Tan. *Bánóczy.*

Latin nyelv : Ciceróból a Catilina ellen tartott beszédek. A nyelvtan ismétlése az olvasmányokkal kapcsolatban, különös tekintettel az időkre és módokra. 5 óra hetenkint. Tan. *Schill.*

Görög nyelv : Az alaktan a verba contractá-ig Curtius gör.

iskolai grammatikája szerint, a megfelelő gyakorlatokkal Schenkel elemi gyakorlókönyvéből. 3 óra hetenkint. Tan. *Kaufmann*.

Német nyelv és irodalom: Bürger és Göthe balladáí, Heinrich „Német balladák és románczok I.“ czimü könyve szerint, azoknak nagy részét be is tanulták. Havonként egy dolgozat. 2 óra hetenkint. Tan. *Bacher*.

Történet: Az ókor története, a nyugot-római birodalom bukásáig. — Segédkönyv: Mangold Lajos világtörténelme I. köt. 3 óra hetenkint. *Ugyanaz*.

Mennyiségtan, Algebra: A hat alapművelet algebrai mennyiségekkel és tizedszámokkal, egy- és többtagu-, egész- és tört kifejezésekkel. A legkisebb közös többes és a legnagyobb közös mérték meghatározása. Házi és iskolai dolgozatok. — Tankönyv gyanánt a tanár előadásai nyomán készített jegyzetek használtak. — 2 óra hetenkint. Tan. *Bein*.

Physika: Statika. Hangtan. Di p trika. 2 óra h. Tan. *Kont*.

Természetráajz: Botanika. Az általános rész beható tárgyalása. Néhány csoport a részletes növénytanból. — Tankönyv gyanánt a tanár előadásai nyomán készített jegyzetek használtak. — 1 óra hetenként. Tan. *Bein*.

II. osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Arany János balladáinak tüzetes olvasása és fejtegetése. A balladának lényege és helye a költészetben. — A balladákat mind betanulták. — A poetika speciális része és a stilisztika, mindkettő vázlatosan. — Írásbeli: az olvasottak s a hozzájuk csatolt magyarázatok összefoglalása. — Segédkönyv: Greguss Arany-balladáí; Torkos, Prózai olvasmánynok. — 3 óra hetenkint. Tan. *Bánóczy*.

Latin nyelv: Sallustius, Iugurtha. — Ovidius, Metamorphoseis, I. könyv. — A mondattan ismétlése kapcsolatban az olvasmánynyal. 5 óra hetenkint. Tan. *Schill*.

Görög nyelv: Az alaktan befejezése Curtius görög nyelvtana szerint és a megfelelő gyakorlatok, valamint kisebb elbeszélések olvasása Schenkel elemi gyakorlókönyvéből. 3 ó. h. Tan. *Kaufmann*.

Német nyelv: (a III. osztálylyal együtt.) *Ugyanaz*.

Történet: A középkor története Habsburgi Rudolfig. — Segédkönyv: Mangold világtörténelme II. k. 2 ó. h. Tan. *Bánóczy*.

Mennyiségtan, Algebra : Egy és több ismeretlennel bíró első és másodfoku egyenletek és az ezekre visszavezethető felsőbbfoku egyenletek. A logaritmus alaptételei. — Mértan : A síkmértan egészen a trigonometriáig. — Házi és iskolai dolgozatok. Tankönyv gyanánt a tanár előadásai nyomán készített jegyzetek használtattak. — 3 óra hetenkint. Tan. *Bein.*

Physika : Az I. osztálylyal együtt. Tan. *Kont.*

Természettudományok, Zoologia : Az általános rész beható tárgyalása. Anthropologia. — Tankönyv gyanánt a tanár előadásai nyomán készített jegyzetek használtattak. 1 óra het. Tan. *Bein.*

III. osztály.

Magyar nyelv és irodalom : Shakespeare Corjolanusának beható taglalása. — A dráma lényege. — A színmű egyes nagy jeleneteit betanulták és elszavalták. — Kölcsey két emlébeszéde Kazinczy Ferencz és Berzsenyi Dániel fölött; az elsőt be is tanulták. — Nagyobb írásbeli dolgozatok tárgyai : fejtegetések és elmékedések. — Segédkönyv : Névy Corj. kiadása; Kölcsey szónoki művei, Olcsó könyvtár. — 3 óra het. Tan. *Bánóczi.*

Latin nyelv : Livius, XXI. könyv, 47. fejezettől végig, XXII. könyv a 38. fejezetig. — Virgilius, Aeneis, I. könyv, 208—756. és II. könyv 1—535. — A mondattan ismétlése az olvasmánynyal kapcsolatban. 5 óra het. Tan. *Schill.*

Görög nyelv : Xenophon munkáiból válogatott szakaszok Schenkel Chrestomathiája szerint. Homeros, Ilias I, II, 441—483, III, 121—244, VI, VII, IX, 1—429. 3 óra het. Tan. *Bacher.*

Német nyelv : Schiller Wallenstein's Tod című művének fejtegetése. Havonként egy dolgozat. 2 óra het. Tan. *Kaufmann.*

Történet : A középkor története, a keresztes háboruktól végig. Az új kor története a 16. század végéig. Segédkönyv : Mangold Lajos, Világtörténelem II. és III. kötet. 2 óra het. Tan. *Bacher.*

Mennyiségtan, Algebra : A logaritmus és ennek alkalmazása arithmetikai és trigonometriai kifejezések kiszámítására. Másodfoku egyenletek egy és több ismeretlennel. Exponenciális-, reciprok- és diophantesi egyenletek. — Mértan : A π számnak elemi módon való kiszámítása. A síktrigonometria és ennek alkalmazása. Házi és iskolai feladatok. — Tankönyv gyanánt a ta-

nár előadásai nyomán készített jegyzetek használtattak. 3 óra hetenkint. Tan. *Bein.*

Physika : Fénytan. 2 óra het. Tan. *Kont.*

Természetradz, Mineralogia : Krystallographia. Az ásványok megismertetése szemléltetés alapján. A petrographia és a geologia alapfogalmai. Tankönyv : Wissinger, ásványtan. 1 ó. h. T. *Bein.*

IV. osztály.

Magyar nyelv és irodalom : Eryütt a III. oszt. T. *Bánóczi.*

Latin nyelv : Eryütt a III. osztálylyal. 5 ó. het. Tan. *Schill.*

Görög nyelv : Homeros, Odyssea, VI, VII, VIII, IX, X. 3 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

Német nyelv : Lessing Nathan der Weise című művének fejtegetése. A szabad előadásban való gyakorlatok tetszés szerint választott tárgyakról. Havonként egy dolgozat. 2 ó. h. T. *Kaufmann.*

Történet. Az ujkor története a westpháli békétől az 1830. júliusi forradalomig. — Segédkönyv : Mangold, Világtörténelem III. köt. 2 óra het. Tan. *Bánóczi.*

Mennyiségtan, Algebra : Arithmetikai és geometriai progressziók. Végtelen geometriai sorok. Kamatoskamat-számítás. — Mértan : Bevezetés a stereometriába. A testek felületének és köbtartalmának kiszámítása. A gömbtrigonometria alapegyenletei. Házi és iskolai dolgozatok. — Tankönyv gyanánt a tanár előadásai nyomán készített jegyzetek használtattak. 3 óra het. Tan. *Bein.*

Physika : Hőtan. 2 óra hetenként. Tan. *Kont.*

Chemia : Általános rész. A fémek, a nemfémek és az anorganikus vegyületek. — Tankönyv gyanánt a tanár előadásai nyomán készített jegyzetek használtattak. 1 óra het. Tan. *Bein.*

Psychologia : A lelki élet, nyilatkozatai és állapotai. — Segédkönyv : Beck-Greguss, Tapasztalati lélektan. 1 óra hetenkint. Tan. *Bánóczi.*

V. osztály.

Magyar nyelv és irodalom : Az irodalom-történet fejlődése és korai; szépirodalmi olvasmányok. Írásbeli nagyobb dolgozatok. — Segédkönyv : Beöthy Zsolt, A magyar irodalom története, I. és II. köt. 2 óra hetenkint. Tan. *Bánóczi.*

Latin nyelv : Tacitus, Annales, II. könyv. — Horatius, Sa-

tirae, I, 1, 3, 4; Epistolae, II, 2. és de arte poëtica liber. 5 óra hetenkint. Tan. *Schill.*

Görög nyelv : Thucydides lib. I, 1—89. Sophocles Antigone, v. 1—820. Gyakorlatok a rögtönzésben. 3 ó. h. T. *Kaufmann.*

Német nyelv : A német irodalom története Kluge vezérfohala szerint. Havonként egy dolgozat. 1 óra het. *Ugyanaz.*

Történet : Magyarország oknyomozó története. — Segédkönyv : Ribáry. — 2 óra het. Tan. *Bánóczy.*

Mennyiségtan : Az astronomia elemei a gömbtrigonometria alkalmazásával. Chronologia, a zsidó és a keresztény ünnepek kiszámítása. Analytika. — A tanév második fele az egész főgymn. mennyiségtani tananyaga átismérlésére és gyakorlatokra fordított. Tankönyv gyanánt a tanár előadásai nyomán készített jegyzetek használtattak. — 3 óra hetenként. Tan. *Bein.*

Physika : Mágnesség és Elektromosság. 2 óra h. Tan. *Kont.*

Psychologia : Együtt a IV. osztálylyal. Tan. *Bánóczy.*

Folyó évi junius hó 26., 27., 28. és 30. napjain voltak az alsó tanfolyam első négy osztályának zárvizsgálatai, a melyek a vezérlő-bizottság tagjainak és más vendégek jelenlétében tartattak.

A jövő iskolai év kezdődik f. évi szeptember 1-jén. A beiratások és fölvételi vizsgálatok szeptember 1-jén és 2-án lesznek.

Budapesten, 1881. évi julius havában.

Az országos rabbiképző-intézet tanári testületének nevében :

Bloch Mózes,

e. i. elnök.

A.

A tanulók névjegyzéke.

Felső tanfolyam.

	Születéshely :	Megye :
Fleischmann Sámuel	Budapest	Pest
Kircz József	Szent-Miklós	Liptó
Neumann Ede	Budapest	Pest
Wiener Márkus.	Varna	Trencsén.

Alsó tanfolyam.

		Születéshely :	Megye :
Bárány József	V. osztály	Nádudvar	Hajdu
Bernstein Salamon	IV. „	Szivác	Bács
Blau Lajos	II. „	Putnok	Gömör
Deutsch Adolf	I. „	Kürth	Komárom
Eisler Mátyás	I. „	Páty	Pest
Elzász Bernát	II. „	Érsekujvár	Nyitra
Feldmann József	IV. „	Szamuszeg	Szatmár
Fischer Ede	III. „	Bella	Turóc
Fischer Gyula	V. „	Sár-Keresztur	Fehér
Friedmann Mór	I. „	Tokaj	Zemplén
Grosz Márton	IV. „	Nagy-Szelmencz	Ung
Grünfeld Dávid Sal.	I. „	Czinkota	Pest
Haaz Adolf	II. „	Tisza-Abád	Heves
Haaz Simon	II. „	Turány	Turóc
Herzog Manó	V. „	Budapest	Pest
Kecskeméti Lipót	II. „	Kecskemét	„
Klein József	I. „	Gyöngyös	Heves
Kohn Ármin	IV. „	Szliács	Liptó
Kohn József	IV. „	Péczel	Pest
Kohn Mihály	I. „	Budapest	„
Kolbach Bernát	II. „	Szent-Miklós	Liptó
Krämer Lipót	III. „	Varannó	Zemplén
Lázár Mór, rendk.	III. „	Domanizs	Trencsén
Mandl Jakab	III. „	Ungvár	Ung
Pinkusfeld Sámuel	IV. „	Diós-Győr	Borsod
Rosenberg Ede	I. „	Balkány	Szabolcs
Rosenstein Mór	V. „	Nagy-Megyer	Komárom
Roth Sámuel	II. „	Nagy-Ida	Abauj
Schönberger Márkus	II. „	Jászfalu	Komárom
Schwarz Miksa	IV. „	Kisvárd	Szabolcs
Singer József	III. „	Szent-Miklós	Liptó
Steinherz Jakab	V. „	Nagy-Paka	Pozsony
Weisz Adolf	IV. „	Veszprém	Veszprém
Wiener Béla	III. „	H.-Mező-Vásárhely	Csongrád
Ziegler Ignác	III. „	Alsó-Kubin	Árva

B.

Az „Ecz-Chajim“-egylet

kimutatása az 1880/81-ik tanévre.

I. Bevételek.

a) *Rendes tagsági díjat fizettek:*

	frt	kr.
Adler Lajos úr Budapest	10	--
Adler Ádám fia úr Budapest	10	--
Adler Samu úr Kapi	5	—
Aradi izr. hitközség	25	—
Alberti-Irsai hitközség	5	—
Birnbaum Jakab úr Budapest	5	—
Beimel Jakab úr Budapest	5	—
Beer Salamon úr Budapest	5	—
Bloch Mózes tr. úr Budapest	5	—
Bloch Mórítz úr Budapest	10	—
Brüll Henrik és fia urak Budapest	25	—
Bischitz Mór úr Budapest	25	—
Bacher Emil úr Budapest	5	—
Bacher Vilmos dr. úr Budapest	5	—
Brill S. L. tr. úr Budapest	5	—
B.-Sebesi izr. hitközség	5	—
Bánóczi József dr. úr Budapest	5	—
Budai izr. hitközség	10	—
Deutsch Henrik igazgató úr Budapest	5	—
Deutsch Sam. és Jakab urak Budapest	15	—
Deutsch Náthán úr Losoncz	5	—
Deutsch Lipót úr Eperjes	5	—
Ehrlich Mózes úr Budapest	50	—
Egri izr. hitközség	5	—
Ebenspanger L. úr N.-Kanizsa	5	—
Fischl testvér. urak Budapest	25	—
Felcsúti izr. hitközség	5	—
Goldberger Sam. F. és fiai urak Budapest	25	—
Goldberger Károly budai úr Budapest	25	—

	frt	kr.
Goldziher Ignác dr. úr Budapest	5	—
Glück Lipót dr. úr Eperjes	5	—
Glück Selig úr Eperjes	5	—
ifj. Heidlberg Mór úr Budapest	5	—
Hirsch Ignác özvegye Budapest	5	—
Heidlberg L. V. úr Budapest	15	—
Holitscher L. " "	5	—
Kaufmann Dávid dr. úr Budapest	10	—
Kayslering Mór dr. úr Budapest	5	—
Kohner Adolf fia urak Budapest	30	—
Krausz Mayer és fia urak Budapest	25	—
Kann Ármin úr Budapest	20	—
Klein Simon úr Töltszék	5	—
Kern Leo úr Budapest	15	—
Kohn Sám. dr. úr Budapest	5	—
Kohn Náthán úr Budapest	10	—
Kurticsi izr. hitközség	10	—
Löwy József úr Nagy-Kanizsa	5	—
Löwinger Adolf úr M.-Túr	5	—
Laczkó László úr Szathmár	5	—
Löwinger István úr Nagy-Kanizsa	5	—
Lugosi izr. hitközség	12	50
Landauer L. R. úr Budapest	10	—
Lippai izr. hitközség	20	—
Mauthner Lipót úr Budapest	5	—
Mähler Vilmos úr Budapest	10	—
Müller Vilmos úr Budapest	10	—
Machlup Ede úr Budapest	10	—
Mauthner Mór úr Budapest	15	—
Mohácsi izr. hitközség	10	—
Neustadt Gusztáv úr Budapest	5	—
Neuwelt Ármin úr Budapest	10	—
Neuschloss Károly fia úr Budapest	20	—
N.-Kőrösi izr. hitközség	10	—
Orosházai " "	10	—
Oraviczai " "	10	—
Posner K. L. lovag úr Budapest	5	—
Pollák Jakab és fia urak "	50	—

	frt	kr.
Pollák Móricz úr Budapest	10	—
Pollák Henrik dr. úr Budapest	5	—
Popper Ármin úr	5	—
Pesti izr. hitközség	200	—
Pozsonyi izr. hitközség	15	—
Poprádi „ „	5	—
Rosenberg Ármin úr Eperjes	5	—
Rosenberg Sámuel úr Eperjes	5	—
Schill Salamon tr. úr Budapest	5	—
Simon József dr. úr Budapest	5	—
Simon Jakab úr Budapest	5	—
Singer Ede és fiai urak Budapest	5	—
Sváb Károly úr Budapest	50	—
Schossberger S. V. fiai urak Budapest	20	—
Stern és Schmiendl urak Budapest	5	—
Stern Bernát úr Budapest	50	—
Stern Ignác úr „	50	—
Stern Simon úr „	20	—
Sternthal Adolf úr Budapest	20	—
Spitzer Gerson és társa urak Budapest	10	—
Schmiendl Albert úr Losonc	5	—
Schenk Mór úr Losonc	5	—
Schreiber Ignác úr M.-Túr	5	—
Schreiber Pál úr „	5	—
Szivácsi izr. hitközség	5	—
Szolnoki „ „	5	—
Szegszárdi izr. hitközség	20	—
Tafler Adolf úr Budapest	50	—
Ullmer dr. úr Budapest	5	—
Ujvidéki izr. hitközség	10	—
Verseczi „ „	20	—
Wolfner Gyula úr Budapest	25	—
Winter János úr „	5	—
Wohl Ármin úr Losonc	5	—

Összesen . . . 1427 50

b) *Alapító tagsági díjakat fizettek :*

	frt	kr.
Wahrmann Mór úr 1000 forintos alapítványának I. és II. részletét	200	—
Schweiger Márton úr 1000 forintos alapítványának II. részletét	100	—
Kisteleky Lévay Henrik úr 1000 frtos alapítványának II. részletét	100	—
Wahrmann Sándor úr 500 forintos alapítványának II. részletét	50	—
Összesen	<hr/>	450 —

c) *Adományok egy és mindenkorra :*

	frt	kr.
Gomperz Zsigm. úr 5 drb à 100 frt 5 ⁰ / ₁₀₀ -es járadék	500	—
Fischer A. E. makói ker. főrabbi úr gyűjteménye	43	50
Fischer A. E. főrabbi 2 frt, dr. Dózsa Sámuel 2 frt, Krausz József 1 frt, Pollák Ábrahám 1 frt, Steiner Mór 2 frt, Kohn Jakab (Apátfalva) 1 frt, Morgenstern Adolf 1 frt, Bleyer Adolf 1 frt, Tauszig József 1 frt, Schlesinger Lipót 1 frt, Löwenbach Lipót 1 frt, Löwenbach Adolf 1 frt, Temmer Herrmann 1 frt, Guttmann Antal 1 frt, Hoffmann Béla 1 frt, Montag Mór és Lipót 2 frt, Stern Móritz 1 frt, Mandl József 1 frt, Iritz Ignátz 50 kr., dr. Budaspitz Simon 1 frt, Iritz Herrmann 1 frt, Löffler Eduard 1 frt, Fleischer Gusztáv 1 frt, Steinfeld József 1 frt, Ehrenfeld és Spitz 1 frt, Riesz Lázár 1 frt, Krausz Adolf 1 frt, Klein Zsigmond 1 frt, Abeles Herrmann 1 frt, Naschitz Lipót 2 frt, Böhm Albert 1 frt, Eisenstein Adolf 1 frt, dr. Dallos Sándor 2 frt, dr. Dózsa Ármin 1 frt, Singer Jakab 2 frt, Weisberger Simon 1 frt, Wessel Gyula 1 frt.		frt kr.
Hatvani Deutsch Bernát úr az intézet látogatása alkalmával	50	—
Összesen	<hr/>	593 50

d) *A rabbiképző-intézet zsinagógájában befolyt adakozások :*

	frt	kr.
Kaufmann Dávid dr. úr Budapest	13	—
Grünhut " "	5	—
Bacher V. dr. " "	3	50
Gomperz Zsigmond " "	18	—

		frt	kr.
Kirschner	úr Budapest	1	—
Stern	" "	1	—
Oblatt	" "	1	—
Bloch M. tr.	" "	1	—
Löwinger	" "	2	—
Heller	" "	2	—
Lichtenstein	" "	2	—
Löwy	" "	2	—
Schlesinger	" "	2	—
Weinreb	" "	1	—
Hartmann	" "	1	—
Fürst József	" "	2	—
Weiszhut Alajos	" "	10	—
Back Izrael dr.	" "	1	—
Manheit	" "	5	—
Schill S. tr.	" "	1	—
Deutsch József	" "	5	—
Drucker J.	" "	1	—
Weinstein	" "	1	—
Neumann Ede	" "	—	50
Lichtwitz	" "	1	—
Lichtenstein	" "	2	50
Steinhardt aradi főrabbi úr	. . . . .	1	—

e) *A budapesti hitk. dohányutczaei templomában befolyt adakozások :*

Baumgarten Ignác úr Budapest	18	—
Laczkó Ármin úr Budapest	18	—

f) *A budapesti hitk. rombachutczai templomában befolyt adakozások :*

Zahler József úr Budapest	1	—
Engländer dr. " "	2	—

A templomokban befolyt adakozásoknak összege 126 50

g) *Kamatok és szelvények.*

Gelsei Gutmann Henrik úr alapítványának 1880. kamatjai	23	25
Kamatok és szelvények	474	20

Összesen 497 45

II. Kiadások.

a) *A templomi adakozásokból fedezett kiadások:*

	frt	kr.
Rendkívüli támogatásokra	95	25
” ”	21	75
Incassóért	9	50
Összesen	<hr/>	
	126	50

b) *Az „Écz-Chájim“ pénztárából fedezett többi kiadások:*

	frt	kr.
Rendes havi segélyezésekre és az ünnepeken való étke- zésre fordított zz „Écz-Chájim“ pénztárából .	1012	—
Lakbér az étkezési teremért	140	—
Egyleti szolgának	50	—
Étkezési jegyekre	600	—
Összesen	<hr/>	
	1802	—

Ő Nagyméltósága a vallás- és közoktatásügyi minister úr az orsz. rabbiképző-intézet növendékeinek támogatására az iskolaalaptól 1500 frtot engedélyezni méltóztatott.

Az izraelita ösztöndíj-egylet részéről az intézet *egy* növendéke nyerte el a *Fochs Johanna*-féle 100 frtos ösztöndíjat; ugyanezen egylettől az intézet *négy* növendéke nyert egy-egy 50 frtos díjat.

A *veszprémi* izr. hitközség egy 50 frtnyi, a *bajai* izr. hitközség egy 30 frtnyi ösztöndíjat bocsátott az intézet rendelkezésére egy-egy növendék számára.

C.

Az ajándékozott könyvek jegyzéke :

- Bacher Simon**, Budapest.
Művei: **היויכין** Jojachin v. Dr. L. Philippson. In's Ebräische übertragen. Bécs, 1860. 8°.
- מלכנו** Jubelhymne zum 2. Dezember 1873. Budapest, 1873. 2°.
- מזמור לקוראנרא**. Budapest, 1881. 8°.
- מצל מאש** Sammlung hebräischer Gedichte I. Budapest, 1879. 8°.
- נוה שלום** alkalmi költemény. Budapest, 1877. 8°.
- נתן החכם** Nathan der Weise . . . ins Ebräische übersetzt. Bécs, 1866. 8°.
- עצת שלום** Friedensgruss an die Mitglieder des ung. isr. Kongresses. [Budapest, 1868]. 2°.
- קול יעקב** Synagogengebete. Budapest, 1868. 2°.
- האניה** Elegie auf . . . Josef v. Eötvös. Budán, 1871. 2°.
- קאנרעסס** "תקנות הנעשות באסיפת". Budán, 1869. 8°.
- Éljen a király.** [Budapest, 1867.] n. 8°.
- ש"ס** Rechenschaftsbericht über die 70. Buda, 1870. 8°.
- הברא** Továbbá: **איתואל** Othello . . . Translated into hebrew by J. E. S. Bécs, 1874. 8°.
- הר המור** בו נכלל ס' גדולת מרובי ונלוה אליו ס' חכמת שלמה. Bécs, 1861. 2°.
- הידושי הרישב"א** על מסכת עירובין. Prag, 1810. 2°.
- כוכבי יצחק** 18. és 25. füzet. Bécs, 1853., 1860. 8°.
- מלוכת שאול**. Tropowitz J. Bécs, 1829. 8°.
- סיסרא** N. J. Fischmann. Lemberg, 1841. 8°.
- שבילי עולם** Bloch S. Zolkiew, 1822. 8°.
- שירי מנחה** Berl J. Wien, 1862. 4°.
- תולדות אדם** Kohn E. H. Trauerrede . . . zu Ehren . . . S. J. Rapoport und Dr. W. A. Meisel. Pest, 1868. 8°.
- Isak's, Rede von weil.** Dr. W. A. Meisel, Pest, 1867. 8°.
- Gedenkblatt zur Feier des 25-jähr. Jubiläums der isr. Gemeindehauptschule zu Liptó-Szent-Miklós** 1870. Neusohl, 1870. 8°.
- történelmi és vallástudományi értekezések.** Löw L. Szeged, 1861. 8°.
- végigtisztessége.** Löw Lipót. Szeged, 1876. n. 8°.
- Blücher E. J. dr.,** Budapest.
Művei: **מפת ארץ ישראל** Karte von Palaestina in hebr. Schrift. Prag, 1858. 2°.
- מפת ארץ ישראל** (halbstumm) 16°.
- Buber Salamon**, Lemberg.
Kiadása: **לקח טוב** בראשית . . . Wilna, 1880. 8°.
- לקח טוב** . . . שמות . . . Wilna, 1880. 8°.
- Dessauer M. dr. förabbi**, Meiningen.
Művei: **Der deutsche Plato.** Erinnerungsschrift zu Moses Mendelssohn's 150-jährigen Geburtstage. Berlin, 1879. 8°.
- Blüthen und Knospen der Humanität aus der Zeit von Reuchlin bis auf Lessing.** Spiegelbilder für inhumane

- Herzen der Gegenwart. Zürich, 1881. 8°.
- Egyetem**, kir. magy., Budapest.
- Erley Antal, Jelentés a budapesti k. m. tudomány-egyetem újjáalakításának százados évfordulója alkalmából 1880. május 13-án tartott ünnepélyről, Budapest, 1880. 4°.
- Dr. Pauler Tivadar, a budapesti k. m. tudomány-egyetem története I. kötet. Budapest, 1880. 4°.
- Tély J. B. *Συγγράματα Ἑλληνικά*. Opuscula graeca. Budapest, 1880. 8°.
- A budapesti k. m. tudomány-egyetem almanachja MDCCCLXXIX—LXXX-ról. Budapest, 1880. 8°.
- A budapesti k. m. tudomány-egyetem tanrendje az 1879/80. I. és 2. félévre és 1880/1. 2. felére. Budapest, 1880. 8°.
- Acta reg. scient. universitatis ungh. budapestinensis anni MDCCCLXXIX—LXXX. fascic. I. Budapest 1879. 8°.
- Egyetem**, kir. magy., Kolozsvár.
- Acta reg. scient. universitatis Claudiopolitanae anni MDCCCLXXX—XXXI. Fascic. I. et II. Kolozsvár, 1880. 8°.
- A kolozsvári k. m. tudomány-egyetem almanachja MDCCCLXXIX—LXXX-ról. Kolozsvár, 1880. 8°.
- A kolozsvári k. m. tudomány-egyetem tanrendje az 1880 I. tanév II. felére. Kolozsvár, 1880. 8°.
- A kolozsvári k. m. tudomány-egyetem tanrendje 1881 2. tanév I. felére. Kolozsvár, 1881. 8°.
- Ellenberger** H., Budapest. (Az Alliance isr. univ. helyi bizottságának megbízásából.)
- Pollak K., héber-magyar teljes szótár. Budapest, 1881. 8° (4 példány).
- Falter** Dávid, Brassó.
- Szentírás, kínai nyelven 4 köt.
- Franklin-társulat** igazgatósága, Budapest.
- Landau és Wohlrab, rajzoló geometria II.—III. füzet. Budapest, 1881. 8°.
- Pecz Vilmos, dr. latin verstan és prosodia. Budapest, 1881. 8°.
- Scholz A., földrajz II. r. Budapest, 1881. 8°.
- Szvorényi J., olvasmányok II. kötet Budapest, 1881. 8°.
- Schneider, képes Atlasza, fordították Gönczy Pál és Hunfalvy János. Budapest, 1881. 2°.
- Harkavy** Albert, dr., Szt. Pétervár. Értekezése : לקורות ועד ארבע ארצות. 8°. 8 pp.
- Holländer** Leo, Eperjes.
- J. H. Kohn, Der Bibelschatz, die Psalmen Davids. 2 köt. Budapest, 1871. 8°.
- חמשה חומשי תורה, Die fünf Bücher Moses, deutsch von Dr. Philippson, Dr. Landau und Dr. Kämpf, Berlin, 1864. 8°.
- חמשה חומשי תורה . . . באר רחובות Bécs, 1818. 5. köt. 4°.
- משניות . . . עם פי' מלא כף נהת והעתקה אישנוית 4. köt. 8°. Bécs, II. 1818. III. 1820. V. } 1835. VI. }
- Benzew J. L. תלמוד לשון עברי. Bécs, 1818. 8°.
- פני אברהם 'ס Lemberg, 1878. 2°.
- Philippson L. dr., Die Israelitische Bibel, Leipzig 1844—49. 5 kötet. n. 8°.
- Die Bibel . . . nach der deutschen Übersetzung Dr. Martin Luthers. Mit einer Vorrede vom Prälaten Dr. Hüffell. Carlsruhe und Leipzig, 1836. 2 köt. n. 8°.
- Börne L., Gesammelte Schriften. Hamburg, 1829—34. 14 r. 12°.

- Dante's göttliche Komödie. Übers. und erkl. von K. L. Kannegieser. Leipzig, 1832. 3 köt. 8°.
- Johann Falk's satirische Werke. Leipzig, 1826. 7 köt. 12°.
- D. Fessler's Rückblicke auf seine siebenjährige Pilgerschaft. Breslau 1824. 8°.
- Goethe's Werke. Vollständige Ausgabe letzter Hand. Stuttgart és Tübingen, 1828—33. 55 köt. 12°.
- F. v. Hagedorn, sämtliche poetische Werke. Bécs, 1790—93. 5 köt. k. 8°.
- Haller's, des Herrn von, Gedichte 6. Auflage. Zürich, 1750. 8°.
- Homer's Ilias in deutsche Verse übersetzt von I. A. P. Gries. Erstes und zweites Buch. Altona, 1852. 8°.
- Hozzákötvé; Der Jungfer Pol. Ch. Aug. Dilthey, kais. gekrönter Poetin. Übungen in der Dichtkunst. Halle, 1752. 8°.
- Homers Werke von Johann H. Voss. Stereotypausgabe. Stuttgart és Tübingen, 1842. 8°.
- L. H. Chr. Hölty, Gedichte... vermehrt von J. H. Voss. Weissenfels, 1814. 8°.
- Chr. E. von Kleist, sämtliche Werke I. Amsterdam, 1771. 8°.
- M. G. Lichtwer's Schriften. Halberstadt, 1828. 12°.
- G. Th. Legis. Alkuna. Nordische und Nord-Slawische Mythologie. Leipzig, 1831. 8°.
- V. der Lühe, An Flora und Ceres. Bécs, 1802. 8°.
- F. v. Matthisson, Gedichte. Bécs, 1815. 7 kötet. 8°.
- Johann Milton's verlorenes Paradies. Neu übersetzt von S. G. Bürde. Bécs, 1826. 2 köt. 12°.
- Wilhelm Müllers vermischte Schriften. Leipzig, 1830. 5 köt. k. 8°.
- Ossians Gedichte, übers. von F. W. Jung. Frankfurt a M. 1808. 8°.
- G. Pfizer, Gedichte. Zürich, 1797. 8°.
- F. v. Schiller's sämtliche Werke. Bécs és Stuttgart. 18 köt. 1819—20. k. 8°.
- F. v. Schiller, Supplement. Lipse, 5 köt. 1808—10. k. 8°.
- G. Schilling, sämtliche Schriften. Dresda és Lipse 80 r. 36 kötetben (a VI. hiányzik) 1828—39. 12°.
- C. A. Schimmer, Das Kaiserthum Österreich. Darmstadt, 1856. 27 r. 13 f. n. 8°.
- Friedrich Schlegel's Gedichte. Bécs, 1816. 2. r. 12°.
- A. Fr. von Steigentesch, Gedichte. Darmstadt, 1815. 8°.
- Carl Streckfuss, Gedichte Bécs, 1804. 8°.
- M. A. von Thümmel, Reise in die mittäglichen Provinzen von Frankreich. Lipse, 1880. 10. r. 8°.
- M. A. von Thümmel, sämtliche Gedichte. Bécs és Prága 1804. 8°.
- Uz, Werke. Bécs, 1790. 2 köt. k. 8°.
- Kahen Zadoc**, Grand Rabbin de Paris. Múvei: Sermons et allocutions. Première Serie. Paris, 1875. 8°.
- Sermons adressés à la jeunesse israélite. Paris, 1878. 8°.
- Kirchheim** Rafael, bátyjának M. J. Kirchheimnek hagyatékából, Frankfurt a M.
- פ"ש Frankfurt a M. 1720—21. 2°. 12 köt.
- פ"ה Frankfurt a M. 1721. 2°.
- Kohn** Sámuel, dr. rabbi, Budapest. Múve: Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. Budapest, 1881. 8°.
- Landau** L. R., Budapest. Múve: Die Reformation im Judenthum. Dresda, 1881. 8°.

Landesberg Lipót, K. Széplak (Erdély).

בית ועד להנמים Monatsschrift für jüdische Geschichte I. füz. 1—3. Pozsony, 1875. 8°.

Lévy Isaac, Grand-Rabbin, Vesoul. Művei: Adieu a l'Alsace. Sermon prononcé au temple israélite de Colmar la samedi 6 juillet 1872. Paris, 1872. 8°.

Isaie ou le travail, Deuxième edition. Paris, 1866. 8°.

Récits bibliques 1-re serie, depuis la création, jusqu'a la mort de Joseph. Vesoul és Paris, 1874. 12°. Sermon sur la tolérance. Verdun, 1859. 8°.

Sermons. Paris, 1875. 8°.

Maybaum S., dr. rabbi, Berlin.

Műve: Die Entwicklung des alt-israelitischen Priesterthums. Ein Beitrag zur Kritik der mittleren Bücher des Pentateuchs. Breslau, 1808. 8°.

Neumann Ede, Budapest.

Műve: A muhammedán József-monda eredete és fejlődése. Budapest, 1881. 8°.

Neustadt P. dr., Boroszló.

Jahresbericht der hebr. Unterrichts-anstalt עין חיים 1881. 8°.

Porges Lajos, Budapest.

Műve: שיר ומליצה בלשון עברית Die hebr. Poesie und deren Rythmus nach Levysohn, aus dem Hebräischen übers. und vermehrt; durch Beispiele aus d. heil. Urtext erläutert (kézirat) 4°.

עטרת המדע הכמת מה (Metaphysik) שאחר הטבע (kézirat) 4°.

Rahmer M. dr., rabbi, Magdeburg.

Művei: Israelitisches Predigtmagazin IV. u. V. Jahrgang. Lipese, 1878—79. 8°.

Biblische Erdbeben-theorie. Magdeburg, 1881. 8°.

Rom özvegy és testvérek, Vilna.

אבנת רוכל ס' Vilna, 1875. 12°.

אגרת בראשית ' עם פי' עין יוסף ענף יוסף ויד יוסף Varsó, 1876. 8°.

Josefow. 1878. 2°.

ברכת ראש על מס' נזיר Varsó, 1876. 2°.

גן נעול I—II. Vilna, 1871. 8°. 2 r.

פי' הגדה של פסח עם י' פירושים Vilna, 1879. 4°.

הלכות גדולות ס' ed. P. S. Traub. Varsó, 1876. 2°.

חוקוני ס' Vilna, 1879. 8°.

ההינוך ס' Varsó, 1879. 8°.

יוהסין השלם ס' Varsó, 1876. 8°.

יעיר קנו כולל ב' פי' על מס' קנים Vilna, 1861. 8°.

ס' כוכב יעקב באורים . . . על . . . ס' Varsó, 1880. 8°.

ההפטרות ס' כר הקמה Varsó, 1872. 8°.

כרם לשלמה והוא באור על ס' קהלת Vilna, 1857. 8°.

Kahana Ch. J. ס' כוכבי אור Vilna, 1877. 8°.

מדרש לקה טוב Vilna, 1880. 8°. 5. r.

רבה " " 1878. 2°. 3 r.

סדר הדורות ס' I. Varsó, 1878. 8°.

עצמות יוסף ס' Lemberg, 1877. 4°.

ס' תורת אלהים חומש [עם י' פירושים] ed. II. Vilna, 1876. 8°. 5 r.

תפלת שחרית של שבת [Vilna] s. a.

Schlesinger József, Budapest.

Műve: שם ישראל ס' Pressburg, 1880. 12°.

Strack H. L. dr., tanár, Berlin.

Műve: A. Firkowitsch und seine Entdeckungen. Ein Grabstein den hebr. Grabschriften der Krim. Lipese, 1876. 8°.

Isr. hitközség, Szombathely.

Lőw Immanuel, felszentelő beszéd.

Dr. Stier József felavatási beszéd.

(Az 1880. aug. 30-án a szombat-

2*

- helyi izr. templom felavatásakor tartott beszédek).
- Szuárk J. Ph.**, Budapest.
J. Frauenstädt, Arthur Schopenhauer, Lichtstrahlen aus seinen Werken. 3. Aufl. Lipese, 1871. 8°.
- Trinity College**, Cambridge.
Aufrecht Th., a catalogue of Sanskrit manuscripts in the Library of Trinity College. Cambridge, 1869. 8°.
- Pahner E. H.**, a descriptive catalogue of the Arabic, Persian and Turkish manuscripts . . . with an appendix containing a catalogue of the Hebrew and Samaritan Mos. Cambridge, 1870. 8°.
- Sinker Robert M. A.**, a catalogue of the fifteenth-century printed books . . . Cambridge, 1876. 8°.
- Wahrmann Sándor**, Budapest.
J. J. Hirsch ש"ית ברכת יעקב Lemberg 1879. 2°.
- Wolff M. dr.**, rabbi, Gothenburg (Svédország.)
- Müvei: Bemerkungen zu dem Wortlaut des Emnot wedeot. 8°.
Filos Etik i sina hufund punkter framställd. Göteborg, 1879. 8°.
- ذمائية فصول** Mose ben Maimon's (Maimonides) Acht Capitel. Arabisch und deutsch. Lipese, 1863. 8°.
- كتاب ادوال القيمة** Muhammedanische Eschatologie. Lipese, 1872. 8°.
- Die Philonische Philosophie in ihren Hauptmomenten dargestellt. Zweite vermehrte und theilweise ungearbeitete Ausgabe. Gothenburg, 1858. 8°.
- El Senusi's Begriffentwicklung des muhammedanischen Glaubensbekenntnisses, arabisch und deutsch. Lipese, 1848. 8°.
- Zilahy Sámuel**, Budapest.
Szamosi J., görög nyelvtan I. Budapest, 1881. 8°.
- A. Zunz Stiftung curatoriuma**, Berlin.
Dr. Zunz, Gesammelte Schriften. Berlin, 1875—6. 8°. 3 köt.

A lefolyt tanévről való értesítőket a következő intézetek igazgatóságai küldték be:

- A boroszlói zsidó-theologiai seminarium.
A budapesti kereskedelmi akadémia.
A budapesti m. kir. tanárképző intézet gyakorló főgymnasiuma.
A budapesti m. k. állami felsőbb leányiskola.
A kassai állami főreáliskola.
A pancsovai m. k. állami főreáliskola.
A trencsényi k. kath. főgymnasium.
A késmárki ev. kerül. lyceum.
A szegedi főgymnasium.
A besztercebányai ág. h. ev. gymnasium.
Az ujvidéki kir. állami főgymn.
A nagyszombati kir. állami főgymnasium.
A hód-mező-vásárhelyi reform. főgymnasium.